

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНУ «ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ»

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 88

ЧАСТИНА 2

Вінниця
Вид. ТОВ «Нілан – ЛТД»
2018

Проблеми освіти: збірник наукових праць / ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України. – Вінниця: ТОВ «Нілан – ЛТД», 2018. – Вип. 88 (частина 2). – 356 с.

ISBN 978-617-7607-11-2

Для науковців, аспірантів, викладачів і менеджерів освітньої системи.

Редакційна колегія:

Ю. І. Завалевський (головний редактор), Ю. М. Сафонов (заступник головного редактора), Ю. В. Ївженко (відповідальний секретар), Н. О. Гончарова, О. А. Дубасенюк, М. Б. Євтух, О. М. Ельбрехт, М. І. Жалдак, Н. І. Клокар, Б. Г. Кременський, В. І. Луговий, О. Л. Леута, О. І. Ляшенко, В. В. Олійник, Йозеф Польштуржискі, І. Ф. Прокопенко, В. О. Радкевич, О. Ю. Удалова, А. С. Чайковський

В основу збірника покладені матеріали наукових досліджень учасників XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Морально-патріотичне виховання студентської молоді в системі вищої освіти», організованої Барським гуманітарно-педагогічним коледжем імені Михайла Грушевського та Академією міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся».

Редакція не завжди поділяє позицію авторів.

Статті подано в авторській редакції.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДНУ «Інституту модернізації змісту освіти» (протокол №3 від 28 березня 2018 р.).

Видання зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво Серія КВ №2220012100ПР від 08.07.2016 р.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт з педагогічних наук. Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.10.2017 №1413.

Відповідальні за випуск: А. І. Сторожук, Ю. В. Ївженко

ISBN 978-617-7607-11-2

© ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
Міністерства освіти і науки України, 2018
© Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського, 2018
© Вінниця, ТОВ «Нілан – ЛТД», 2018

ЗМІСТ

Кушнір Валентина

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ МУЛЬТФІЛЬМІВ 7

Левицька Олена Миколаївна

УКРАЇНСЬКЕ ТАНЦЮВАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ..... 18

Лісова Алла Володимирівна

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКИХ УМІНЬ..... 26

Ліщук І.І.

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ В МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ 33

Мастерук Антоніна Миколаївна

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНІ ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ 39

Мельникова О.М.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПОГЛЯДАХ ПРОСВІТНИКІВ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ 46

Михайлишин Романа Іванівна-Романівна

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У СПАДЩИНІ ГАЛИЦЬКОГО ПЕДАГОГА ІВАНА ЮЩИШИНА 55

Мирончук Наталія Миколаївна

САМОМОТИВАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА САМООРГАНІЗАЦІЇ ВИКЛАДАЧА У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 65

Мілінчук Андрій Олександрович

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ 74

Нечипорук Наталія Леонідівна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ 83

<i>Онкович Ганна Володимирівна, Онкович Артем Дмитрович</i>	
СОЦІАЛЬНА МЕРЕЖА ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ І САМОРОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА.....	91
<i>Онуфрійчук Світлана Володимирівна, Тищенко Тетяна Андріївна</i>	
СУЧАСНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ.....	101
<i>Орлова Ольга Анатоліївна</i>	
ШЛЯХИ МОТИВАЦІЇ ПЕДАГОГА ДО ОСОБИСТІСНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ.....	110
<i>Остапенко Василь Сергійович</i>	
ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «КОМПЕТЕНЦІЯ», «КОМПЕТЕНТНІСТЬ», «ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ», «МЕТОДИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» ЩОДО ВИКЛАДАЧІВ ВВНЗ У НАУКОВІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ.....	120
<i>Очеретяний Анатолій Вадимович</i>	
ВПЛИВ МОРАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У США.....	131
<i>Павленко Віта Віталіївна</i>	
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ.....	138
<i>Похиленко Віктор Федорович, Спінул Ігор Васильович</i>	
ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	148
<i>Процюк Ірина Євгенівна</i>	
ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ТА ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАРМАЦЕВТА.....	154
<i>Радецька Наталія Олексіївна</i>	
БАГАТОГОЛОССЯ ХУДОЖНЬОГО ОЗНАЧЕННЯ У ТВОРАХ ПОЕТА ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО КОРЕНЯ АНДРІЯ МАЛИШКА.....	161
<i>Рожанська Лариса Георгіївна, Степанишена Олена Іванівна</i>	
РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ.....	170
<i>Савицька Анна Юріївна</i>	
ІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНО ВИКЛЮЧЕНОЇ МОЛОДІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	179
<i>Свиридюк Віталій Вікторович</i>	

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ
СВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ..... 188

Свистун Валентина Іванівна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ 196

Семенов Олена Миколаївна

КУЛЬТУРОМОВНА ОСОБИСТІТЬ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ В
ОБ'ЄКТИВІ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»..... 205

Семчук Богдан Іванович

ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАІНФОРМАЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ
ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ 216

Семчук Світлана Іванівна

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ..... 222

Сидорчук Нінель Герандівна

ФІЛОСОФСЬКЕ ЗНАННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ
ВИВЧЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ 231

Скорич Наталія Валентинівна

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ..... 240

Сошинська Наталія Василівна

ВПЛИВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ШКОЛЯРІВ..... 249

Сущенко Олена Миколаївна

ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ТА
ЕРГОТЕРАПІЇ.....258

Танська Валентина Володимирівна

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ 26867

Ткачук Лариса Василівна, Ткачук Мирослава Михайлівна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ
ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ 275

Томанчук Альона Олександрівна

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДИ
ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО
МИСТЕЦТВА 284

Трофаїла Наталія Дмитрівна

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
ВИХОВАТЕЛІВ ДО ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ 291

Удалова Олена Юрївна

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ
НАВИЧОК ОСОБИСТОСТІ 297

Урсані Ніна Миколаївна

ХУДОЖНЄ ВИРАЖЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ МОРАЛІ У ЛІРИЦІ
ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ..... 307

Фурс О.Й.

ПСИХІЧНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ 315

Хомич Лідія Олексіївна

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ – ОСНОВА МОРАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ..... 324

Чекаленко Вікторія Тарасівна

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ
ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ (80-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.) 334

Ярошенко Ольга Григорівна

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО
ПРАЦІВНИКА І ЇЇ РОЗВИТОК В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ
ОСВІТИ І НАУКИ..... 346

УДК 373.2.015.31:17.022.1]:791.228

Кушнір Валентина – доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Україна
mail: valkushnir1@gmail.com

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ МУЛЬТФІЛЬМІВ

Анотація. Стаття присвячена проблемі морального виховання дітей старшого дошкільного віку засобами мультфільмів. Здійснено теоретичний аналіз, узагальнення психолого-педагогічної літератури та результатів дослідно-експериментальної роботи та обґрунтовано доцільність використання мультфільмів при моральному вихованні дітей старшого дошкільного віку, охарактеризовано особливості сприйняття мультиплікаційних фільмів дітьми цієї категорії. У процесі експериментально-дослідного етапу дослідження експериментально обґрунтовано ефективність методики роботи з мультиплікаційними фільмами з метою формування моральної поведінки у старших дошкільників. Методика включає в себе реалізацію таких етапів: пізнавально-когнітивний (формування уявлень про ознаки моральної поведінки через ознайомлення із мультфільмами із моральними ситуаціями, бесіду за сюжетом фільму, обговорення вчинків героїв), емоційно-спонукальний (формування моральних уявлень та моральних еталонів дитини шляхом збагачення моральними почуттями, представленими в образах героїв та закріплення їх у реальному житті, взаєминах із людьми, регулюванні мотивів і вчинків) та поведінковий (створенні умов для набуття дошкільниками практичного досвіду реалізації моральних вчинків, здатності до рефлексії й оцінки самого себе).

Ключові слова: мультиплікаційний фільм, старший дошкільний вік, моральне виховання, моральна поведінка.

Valentina Kushnir

Moral education of senior preschool children means of cartoons

Abstract The article is devoted to the problem of moral education of children of senior preschool age by means of cartoons. The theoretical analysis, generalization of psychological and pedagogical literature and the results of experimental and experimental work, and the feasibility of the use of cartoons in the moral education of children of the senior preschool age are substantiated, features of the perception of cartoons films by children of this category are described. In the process of the experimental-research stage of the study, the effectiveness of the method of working with animated films was experimentally grounded in order to form moral behavior in older preschoolers. The method

involves the implementation of the following stages: cognitive-cognitive (the formation of ideas about the signs of moral behavior through familiarization with cartoons with moral situations, conversation on the plot of the film, discussion of the actions of heroes), emotionally-inductive (the formation of moral representations and moral standards of the child by enriching the moral feelings represented in the images of the heroes and their consolidation in real life, in relationships with people, regulation of motives and actions) and behavioral (creating conditions for the acquisition of preschoolers and practical experience in the implementation of moral behavior, capacity for reflection and self evaluation).

Key words: *cartoon film, senior preschool age, moral education, moral behavior.*

Кушнір Валентина

НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ СРЕДСТВАМИ МУЛЬТФИЛЬМОВ

Аннотация *Статья посвящена проблеме нравственного воспитания детей старшего дошкольного возраста средствами мультфильмов. Осуществлен теоретический анализ, обобщение психолого-педагогической литературы и результатов опытно-экспериментальной работы и обоснована целесообразность использования мультфильмов при нравственном воспитании детей старшего дошкольного возраста, охарактеризованы особенности восприятия мультипликационных фильмов детьми этой категории. В процессе экспериментально-исследовательского этапа исследования экспериментально обоснована эффективность методики работы с мультипликационными фильмами с целью формирования нравственного поведения у старших дошкольников. Методика включает в себя реализацию следующих этапов: познавательный-когнитивный (формирование представлений о признаках нравственного поведения через ознакомление с мультфильмами с нравственными ситуациями, беседу по сюжету фильма, обсуждение поступков героев), эмоционально-побудительный (формирование нравственных представлений и нравственных эталонов ребенка путем обогащения моральными чувствами, представленными в образах героев и закрепления их в реальной жизни, взаимоотношениях с людьми, регулировании мотивов и поступков) и поведенческий (создании условий для получения дошкольника и практического опыта реализации нравственных поступков, способности к рефлексии и оценки самого себя).*

Ключевые слова: *мультипликационный фильм, старший дошкольный возраст, нравственное воспитание, нравственное поведение.*

Постановка проблеми, її актуальність. Період дошкільного дитинства має важливе значення у формуванні базових якостей і основ особистості дитини та створенні умов і передумов для гармонійного, повноцінного її розвитку і соціалізації. Безпосередній контакт дитини із електронними засобами інформації, проникнення в її життєдіяльність інформаційно-екранної культури визначає вплив на формування та розвиток цінностей і світоглядних позицій дошкільника. Інтернет, комп'ютерні ігри, телебачення, мультфільми із раннього дитинства займають значне місце в життєвому просторі дитини. Багато часу сучасний дошкільник витрачає на перегляд мультфільмів, які можуть бути як потужним засобом його виховання, так і небезпечним чинником впливу на нього.

З огляду на зазначене, важливим, на наш погляд, є вивчення можливостей використання телеінформації в цілому та мультиплікаційних фільмів зокрема, для формування моральних норм та правил поведінки у старшого дошкільника.

У дослідженні моральну поведінку дошкільника розглядаємо як апробовану в практиці дитини сукупність свідомих дій і реакцій у ставленні до оточуючих, що ґрунтуються на готовності діяти на благо іншої людини.

Специфічною особливістю процесу морального виховання є тісний його зв'язок із емоційною сферою, здатністю людини проявляти моральні почуття: доброту, чуйність, милосердя, орієнтацію на іншого, як самого себе.

Умовами формування такої поведінки в дошкільному віці виступають: наявність зразка-еталона, який орієнтує у виборі стратегії поведінки; зародження моральних почуттів, що регулюють поведінку дитини; демонстрація прикладів альтернативних способів і форм поведінки; створення умов для безпосереднього використання накопичених знань і уявлень у власному досвіді поведінки; зародження початку рефлексії й оцінки власної поведінки (Е. Смирнова, Е. Субботський, С. Якобсон).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для осмислення проблеми важливими є дослідження, присвячені вивченню впливу інформаційно-екранної культури на формування моральних якостей особистості. З-поміж українських науковців цю проблему вивчала О. Кващук, яка визначила психологічні чинники впливу телебачення на становлення моральної свідомості молодших школярів. Основним висновком експериментально-психологічного дослідження О. Кващук було те, що телевізійна реальність впливає на розвиток моральної свідомості особистості через сприйняття моральних якостей героїв мультфільмів [3, с. 16].

О. Невмержицька зупинилася на вивченні впливу телевізійних програм на моральне становлення підлітків та виокремила розважальні

програми центральних каналів телебачення України як чинники морального виховання підлітків [6, с. 17].

Розглядаючи вплив комп'ютерних технологій на морально-духовний розвиток дошкільників С. Семчук наголошує про потребу створення нової культури взаємодії з медіапростором, яка б сприяла формуванню умінь користування комп'ютерними технологіями, розвитку критичного мислення та набуття соціального досвіду [8, с. 225].

Однак аналіз наукової психолого-педагогічної літератури дає змогу констатувати недостатність ґрунтовного осмислення впливу мультиплікаційних фільмів на моральне виховання дошкільників.

Мета дослідження – розробка та перевірка експериментальної методики морального виховання засобами мультфільмів.

У процесі дослідження вирішувалися такі завдання:

1) обґрунтувати особливості сприйняття старшими дошкільниками мультиплікаційних текстів;

2) експериментально перевірити ефективність методики формування моральної поведінки у старших дошкільників засобами мультфільмів.

За нашим припущенням мультфільм виступає одним з ефективних засобів морального виховання старшого дошкільника, формування його норм поведінки, якщо при перегляді та сприйнятті відеоматеріалу створені умови засвоєння моральних уявлень, правил, оцінок і звичок, які презентувалися у фільмі [5, с. 174].

Для підтвердження цієї думки важливо виокремити потенційні можливості і переваги мультфільму, що дозволяє йому виступати в якості засобу виховання моральних якостей у дитини дошкільного віку.

Мультиплікаційний фільм – це один із жанрів сучасного кінематографічного мистецтва, який подобається дітям дошкільного віку своєю візуальною та звуковою привабливістю. Він сприяє розвитку уяви, збагачує картину світу дітей, наповнює її новими смислами, уявленнями і емоціями. Через цю особливість художні образи мультфільму здатні збагатити освітній процес емоційністю, барвистістю, наочністю та творчістю.

Щоб зрозуміти ступінь впливу мультфільму на дітей дошкільного віку варто звернутися до психолого-педагогічних особливостей сприйняття та осмислення цією віковою категорією телепродукції.

Як зазначає Н.Ваганова, розуміння складає основу пізнання й осмислення людиною оточуючого світу, причин явищ і вчинків людей. Будь-яке розуміння є опосередкованим процесом, який здійснюється за допомогою ряду розумових дій, операцій, що характеризуються різною мірою розгорнутості в залежності від змісту і складності завдання [1, с. 42]. Першим етапом розуміння дітьми інформації виступає сприйняття.

Нині вченими з'ясовано, що фізіологічні особливості сприймання тексту з екрану монітору відрізняються від традиційного. Дітей дошкільного віку захоплює масштабність, динамічна зміна кадрів, гучна

музика, яскраві картинки. Для них характерне «побутове», неусвідомлене, фрагментарне сприйняття рухомих на екрані картинок. Дошкільник не вмie критично ставиться до інформації, що надходить, контролювати її потік, повз його увагу проходять повільні сцени, повчальні діалоги. Діти не здатні відтворити причинно-наслідковий зв'язок подій, що розгортаються від початку історії до її завершення [4, с. 65].

До психологічних особливостей сприйняття екрана дошкільником відносимо: 1) поверхневе і недосконале розуміння побаченого, часто неправильне «прочитання» зображення та усвідомлення його сенсу; 2) мала деталізованість сприймань і їх велика емоційна насиченість; 3) недостатнє розмежування суттєвих та несуттєвих ознак. У процесі активної пізнавальної діяльності сприймання набуває цілеспрямованого, творчого характеру, а наприкінці дошкільного віку характеризується такими властивостями як предметність, цілісність і осмисленість. [7, с. 62-63].

Образність дитячого сприйняття породжує специфічні механізми інтерпретації дітьми мультиплікаційних сюжетів, однак художня образність є однією із доступних каналів взаємодії з дітьми. Оскільки художні образи персонажів є морально-етичним фундаментом мультиплікаційного твору: у судженнях, діях і поведінці героїв мультфільмів реалізується морально-етичний складник сюжету твору, тому можна стверджувати, що мультиплікаційна образність чинить значний вплив на формування моральних норм та правил поведінки у дошкільників.

Отже, психологічні особливості дітей дошкільного віку сприйняття екранної продукції та засвоєння інформації не гарантують її усвідомленості та розуміння. Помилковою є думка, що дитина самостійно засвоює «мову» медіасвіту, коли отримує певну аудіовізуальну інформацію.

Мультфільм надає різні поведінкові шаблони, що втілюють позитивні та негативні людські якості. Організація педагогічного супроводу перегляду мультфільмів з метою формування орієнтовної основи поведінки дитини дозволить розширити уявлення дошкільника про моральні правила, норми поведінки; сприятиме розвитку здатності переживати і співчувати герою, розуміти мотиви його поведінки, причини і обставини ситуації, що виникла, зіставленню і перенесенню моральних ситуацій мультфільму у власну життєдіяльність.

Методи дослідження. Усіх респондентів було поділено на 2 групи: експериментальна (ЕГ) і контрольна (КГ). На діагностувальному етапі було задіяно 30 дітей старшого дошкільного віку закладу дошкільної освіти ясла-садок комбінованого типу №15 міста Умань, Черкаської області.

Для оцінювання стану сформованості у дошкільників моральної поведінки визначено поведінковий критерій із показниками (рівень

сформованості уявлень про норми і правила моральної поведінки, розуміння мотивів поведінки героїв; ступінь самостійності при зіставленні ознак моральних якостей із поведінкою мультиплікаційних героїв; міра самостійності при зіставленні поведінки героїв із загальнолюдськими нормами та правилами; рівень готовності до активних моральних дій, вчинків та проявів).

Визначення рівнів сформованості моральних дій та вчинків у дітей 5-6 років згідно з виділеними критеріями і показниками. До кожного показника розроблено діагностичні методики і критерії оцінювання, зокрема модифіковані методики «Бесіда», «Що ми цінуємо в людях», «Закінч історію», «Як вчинити» та ін. [2, с. 33].

Так, методика «Бесіда» сприяла визначенню уявлень дітей про характеристику моральних якостей людини. За допомогою питань (Кого можна назвати чесним, порядним (підлим); добрим (злим); щедрим (скупим); справедливим (несправедливим)? Чому?) з'ясовували розуміння дітьми моральних якостей, визначали на які мультиплікаційні герої спиралася дитина та чи прослідковує ці якості в собі.

Методика «Що ми цінуємо в людях» допомогла визначити моральні орієнтації дитини. Їй пропонувалося визначити двох героїв мультфільму: доброго і злого й проаналізувати моральні якості, спираючись на їх вчинки та поведінку.

Так, діти 5-6 років з *високим рівнем* сформованості моральних дій та вчинків виявляють чіткість і диференціацію при характеристиці норм і правил моральної поведінки; здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між діями, вчинками героїв; уміння аналізувати мотиви поведінки героїв; спроможність до співпереживання героям, розуміння їх емоційного стану, проявляють самостійність при зіставленні поведінки героїв із загальнолюдськими нормами та правилами, готові до активних моральних дій, вчинків та проявів у життєвому досвіді (40-50 балів).

Достатній рівень – дошкільники чітко характеризують норми і правила моральної поведінки, при допомозі дорослого аналізують мотиви поведінки героїв; здатні до співчуття тим героям, які їм подобаються, характеризують їх емоційний стан при незначній допомозі дорослого, самостійно зіставляють поведінку героїв із загальнолюдськими нормами та правилами; здатні проявляти моральні дії та вчинки у життєвому досвіді (30-39 балів).

Середній рівень – діти мають уявлення про норми і правила моральної поведінки, однак поверхово їх характеризують, не спроможні до повного, аргументованого морального судження, не завжди розуміють мотиви поведінки героїв; здатні до співпереживання, однак складно зіставляють поведінку героїв із загальнолюдськими нормами та правилами; не завжди готові перенести зразки моральної поведінки героїв на власний життєвий досвід (20-29 балів).

Низький рівень – моральні уявлення дітей поверхневі, не супроводжуються чіткістю та диференціацією при характеристиці норми і правила моральної поведінки, діти важко аналізують мотиви поведінки героїв; не спроможні встановити причинно-наслідкові зв'язки між діями та вчинками героїв, не можуть порівняти моральну поведінку героїв із власною (10-19 балів).

Рівні сформованості моральної поведінки у старших дошкільників за поведінковим критерієм представлено у *таблиці 1*.

Таблиця 1.

Результати розподілу дітей старшого дошкільного віку за рівнями сформованості моральної поведінки за поведінковим критерієм (у%)

п/п	Показники	Розподіл старших дошкільників за рівнями сформованості, (у %)							
		Високий		Достатній		Середній		Низький	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
	Рівень сформованості уявлень про норми і правила моральної поведінки, розуміння мотивів поведінки героїв.	7,4 -	7 -	25	26,	34,6	35	33	31,4
	Ступінь самостійності при зіставленні ознак моральних якостей із поведінкою мультиплікаційних героїв	7	6,2	22	23,	46,5	48,9	24,5	21,3
	Міра самостійності при порівнянні моральної поведінки головних героїв із власною	6,2	6,5	28	29,	45,4	46,2	20,4	17,6
	Рівень готовності до моральної поведінки	4,2	5,2	25,	29,	47,4	45,2	23,2	20,4
	Середнє значення	6,2	6,1	25	27,	43,5	43,8	25,3	22,7

Як засвідчують результати дослідження, високий рівень сформованості моральних дій та вчинків за поведінковим критерієм виявили 6,2 % дітей дошкільного віку (ЕГ), 6,1 % дітей (КГ). Вони чітко характеризують норми і правила моральної поведінки; здатні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між діями, вчинками героїв; володіють уміннями аналізувати мотиви поведінки героїв; спроможні до співпереживання героям, розуміння їх емоційного стану, готові до активних моральних дій, вчинків та проявів у життєвому досвіді. Достатній рівень виявили 25 % дітей (ЕГ), 27,4 % дітей (КГ). Вони характеризують моральні норми і правила поведінки, при допомозі дорослого аналізують мотиви поведінки героїв; здатні до співчуття тим героям, які їм подобаються, характеризують їх емоційний стан при

незначній допомозі дорослого. Більшість старших дошкільників показали середній рівень сформованості моральних дій та вчинків, а саме: 43,5 % дітей (ЕГ), 43,8 % дітей (КГ). Вони поверхово характеризують норми і правила моральної поведінки, не спроможні до аргументованого морального судження, не завжди розуміють мотиви поведінки героїв; здатні до співпереживання, однак складно зіставляють поведінку героїв із загальнолюдськими нормами та правилами; не завжди готові перенести зразки моральної поведінки героїв на власний життєвий досвід. Досить значна частина дітей 5-6 років, а саме: 25,3 % (ЕГ) та 22,7 (КГ) мають низький рівень сформованості моральних дій та вчинків. Їх характеристика поверхнева, не супроводжується чіткістю та диференціацією. Діти важко зіставляють поведінку героїв із власною навіть при допомозі дорослих, неспроможні встановити причинно-наслідкові зв'язки між діями та вчинками.

Аналіз дослідно-експериментальної роботи дозволяє констатувати, що у більшості дітей 5-6 років накопичено певний запас знань про норми та правила моральної поведінки, проте інтерес до моральних дій та вчинків носить ситуативний і нестійкий характер. Вихованці не завжди можуть пояснити мотиви поведінки героїв, їм важко вдається перенести зразок поведінки мультиплікаційного героя на власний життєвий досвід.

Результати дослідження. Подальшим напрямом нашого дослідження було розробка методики морального виховання старших дошкільників засобами мультфільмів. Для реалізації цього завдання із врахуванням теоретичних положень нами розроблена і апробована методика організації перегляду і активного обговорення мультфільмів з дітьми дошкільного віку.

Формування уявлень про моральні якості у старших дошкільників засобами мультиплікаційних фільмів в умовах закладу дошкільної освіти та у сім'ї має такі етапи: пізнавально-когнітивний (формування уявлень про ознаки моральної поведінки через ознайомлення із мультфільмами із моральними ситуаціями, бесіда за сюжетом фільму, обговорення вчинків героїв), емоційно-спонукальний (формування моральних уявлень та моральних еталонів дитини шляхом збагачення моральними почуттями, представленими в образах героїв та закріплення їх у реальному житті, взаєминах із людьми, регулюванні мотивів і вчинків) та поведінковий (створенні умов для набуття дошкільниками практичного досвіду реалізації моральних вчинків, здатності до рефлексії й оцінки самого себе).

Робота з мультфільмом була підпорядкована загальному алгоритму: підготовча бесіда, перегляд мультфільму, обговорення моральних ситуацій, творча (театральна, ігрова, образотворча) діяльність, підсумок роботи.

Експериментальна робота здійснювалася один раз на тиждень із врахуванням вимог Всесвітньої Організації Охорони здоров'я до умов

забезпечення перегляду телепродукції дітьми старшого дошкільного віку (не більше 30 хвилин у день).

В умовах закладу дошкільної освіти взаємодія між педагогами та батьками займає пріоритетне значення. Співпраця з сім'єю з питань морального виховання дітей засобами мультфільмів проводиться з метою підвищення рівня педагогічної та медіа культури батьків, створення єдиного розвивального середовища як важливої умови розвитку та виховання старшого дошкільника.

Практичне засвоєння моральних норм і правил здійснювалася у ході безпосередньої життєдіяльності дітей та під час ігор.

Із метою перевірки ефективності експериментальної методики формування моральної поведінки у старших дошкільників засобами мультфільму здійснено початковий (ПЗ) та кінцевий (КЗ) зрізи.

Для визначення рівнів сформованості моральної поведінки у старших дошкільників були використані повторно діагностичні методики.

Результати діагностування рівнів сформованості моральної поведінки у дітей 5-6 років за поведінковим критерієм до початку експериментальної роботи та після її завершення представлено у таблиці 2.

Таблиця 2.

Узагальнені результати розподілу студентів ЕГ і КГ за рівнями сформованості моральної поведінки на початку експерименту (ПЗ) та після впровадження експериментальної методики (КЗ)

Критерії	Зрізи	Кількість дітей 5-6 років, %							
		Експериментальна група				Контрольна група			
		Рівні сформованості							
		В	Д	С	Н	В	Д	С	Н
поведінкою	З	6,2	25	43,5	25,3	6,1	27,4	43,8	22,7
	З	24,0	47,2	23,9	4,9	7,4	26,2	43,2	23,2

Як бачимо, у дітей старшого дошкільного віку експериментальної групи, на відміну від дітей контрольної групи, прослідковується більш високий показник сформованості моральної поведінки. Діти експериментальної групи значно розширили та закріпили уявлення про моральні норми і правила поведінки, навчилися оцінювати та зіставляти поведінку героїв із загальнолюдськими нормами, набули вміння співпереживати, розуміти емоційний стан героїв, розуміти мотиви їх вчинків.

Результати дослідження дозволяють констатувати динаміку формування моральної поведінки у старших дошкільників засобами мультиплікаційних фільмів у експериментальній групі.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати про ефективність процесу формування моральної поведінки у дітей старшого дошкільного віку засобами мультиплікаційних фільмів засвідчує вирішення поставлених завдань дослідження.

У процесі теоретичного аналізу, узагальнення психолого-педагогічної літератури та результатів дослідно-експериментальної роботи нами обґрунтовано доцільність використання мультфільмів при моральному вихованні дітей 5-6 років та охарактеризовано особливості сприйняття мультиплікаційних фільмів дітьми цієї категорії.

У процесі експериментально-дослідного етапу дослідження нами експериментально обґрунтовано ефективність методики роботи з мультиплікаційними фільмами з метою формування моральної поведінки у старших дошкільників. Методика включає в себе реалізацію таких етапів: пізнавально-когнітивний (формування уявлень про ознаки моральної поведінки через ознайомлення із мультфільмами із моральними ситуаціями, бесіда за сюжетом фільму, обговорення вчинків героїв), емоційно-спонукальний (формування моральних уявлень та моральних еталонів дитини шляхом збагачення моральними почуттями, представленими в образах героїв та закріплення їх у реальному житті, взаєминах із людьми, регулюванні мотивів і вчинків) та поведінковий (створенні умов для набуття дошкільниками практичного досвіду реалізації моральних вчинків, здатності до рефлексії й оцінки самого себе).

Результати експериментально-дослідної роботи виявили динаміку формування моральної поведінки у дітей 5-6 років засобами мультиплікаційних фільмів у експериментальній групі, що дозволяє стверджувати про ефективність запропонованої методики.

Література

1. Ваганова Н. А. Оптимізація сприймання і розуміння дітьми нової інформації // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2012. – Т. XII. – Вип. 14. – С. 37-43
2. Диагностика эмоционально-нравственного развития / Ред. и сост. И.Б.Дерманова. – СПб., 2002. – С.32-34
3. Квашук О. В. Психологічні чинники впливу телебачення на становлення моральної свідомості молодших школярів : автореф. дис. на здоб. Наук. ступ. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.В. Квашук; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2008. — 20 с.
4. Куниченко О. В. Особенности воспитания нравственного поведения старших дошкольников средствами мультипликационных фильмов : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Куниченко Ольга Владимировна – Волгоград, 2015. – 223 с.

5. Кушнір В.М. , Сопівник Р. В. , Пижик І. Формування уявлень про моральні якості та норми у дітей старшого дошкільного віку засобами мультиплікаційних фільмів // Наука і освіта. – 2017. – №10. – 170-175
6. Невмержицька О. В. Розважальні програми центральних каналів телебачення України як чинник морального виховання підлітків: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / О. В. Невмержицька; Херсон. держ. ун-т. — Херсон, 2006. — 20 с.
7. Психологічні закономірності творчого сприймання інформаційних індикаторів реальності : монографія / В. О. Моляко, І. М. Біла, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 145 с.
8. Семчук С. Морально-духовне становлення особистості в контексті впливу комп'ютерних технологій / Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету – №1, – 2014– 221-225

Bibliography

1. Vaganova N. A. Optimizing the perception and understanding of new information by children / Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – K.: Vydavnytstvo «Feniks», 2012. – Т. KhII. – Вуп. 14. – S. 37-43 (in Ukrainian)
2. Diagnosis of emotional and moral development / Redaktor I.B.Dermanova. – SPb., 2002. – S.32-34 (in Russian)
3. Kvashuk O. V. Psychological factors of the influence of television on the formation of the moral consciousness of junior schoolchildren: avtoref. dys. na zdob. Nauk. stup. kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia» / O.V. Kvashuk; Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka. — Ivano-Frankivsk, 2008. — 20 s. (in Ukrainian)
4. Kunichenko, O. V. Features of education of moral behavior of senior preschool children by means of animated films : diss. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Kunichenko Ol'ga Vladimirovna – Volgograd, 2015. - 223 s. (in Russian)
5. Kushnir V.M. , Sopivnyk R. V. , Pyzhyk I. Formation of representations about moral qualities and norms in children of the senior preschool age by means of cartoons films // Nauka i osvita. – 2017. – №10. – 170-175(in Ukrainian)
6. Nevmerzhytska O. V. Entertaining programs of central channels of television of Ukraine as a factor of moral education of teenagers : avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. ped. nauk: spets. 13.00.07 «Teoriiia ta metodyka vykhovannia» / O. V. Nevmerzhytska; Kherson. derzh. un-t. — Kherson, 2006. — 20 s. (in Ukrainian)
7. Psychological patterns of creative perception of information indicators of reality : monohrafiia / V. O. Moliako, I. M. Bila, N. A. Vahanova [ta in.]; za red. V. O. Moliako. – K.: Pedahohichna dumka, 2015. – 145 s. (in Ukrainian)
8. Semchuk S. Moral and spiritual formation of personality in the context of the influence of computer technologies / Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetua – №1 – 2014– 221-225(in Ukrainian)

УДК [378.093.2.015.31:172.15]:793.3(=161.2)

Левицька Олена Миколаївна – викладач музики, Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського

УКРАЇНСЬКЕ ТАНЦЮВАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Анотація. У статті розкрито значення хореографічного мистецтва в процесі здійснення національно-патріотичного виховання молоді. Обґрунтовано мету статті, яка полягає в аналізі та характеристиці хореографічного мистецтва як засобу патріотичного виховання студентської молоді шляхом залучення їх до творчої діяльності в процесі занять народним танцем, що в свою чергу потребує методичного забезпечення педагогічного процесу. Доведено, що український народний танець був формою не тільки народної художньої творчості, а й прояву національних культурних цінностей, збереження національної ідентичності. Визначено, що український народний танець є формою не тільки народної художньої творчості, а й прояву національних культурних цінностей, збереження національної ідентичності. Доведено, що народний танець, будучи важливим засобом накопичення й передачі соціального досвіду, входить сьогодні у всі сфери виховної роботи, емоційно збагачуючи особистість ставленням, спонукаючи до художньо-творчої діяльності.

Ключові слова: український танець, народне мистецтво, виховання, патріотизм

Levitska Olena Mikolaivna - teacher of music, Bar Humanitarian and Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevskiy

UKRAINIAN DANCE ART AS A MEANS OF NATIONAL- PATRIOTIC EDUCATION FOR YOUNG PEOPLE

Summary. The article reveals the value of choreographic art in the process of national-patriotic education of youth. It is determined that the process of national revival, strengthening of Ukraine's independence and its development determine the new approach to the education of the citizen, the revision and disclosure of the links, mechanisms and factors of its formation, the development of a scientifically grounded system of national education aimed at forming a patriot-citizen. It has been proved that in the modern system of education, the problem of patriotic education of the younger generation by means of folk art and choreography in particular is being acquired. The purpose of the article is to analyze and characterize choreographic art as a means of patriotic education of student youth by involving them in creative activity in the process of folk dance classes, which in turn requires methodological support of

the pedagogical process. It is proved that the Ukrainian folk dance was a form not only of folk art, but also the manifestation of national cultural values, preservation of national identity. It is proved that folk dance, being an important means of accumulation and transfer of social experience is now included in all spheres of educational work, emotionally enriching the personality with the attitude, inducing to artistic and creative activity. The social, industrial and biological theories of the origin of folk dance are outlined.

Key words: *Ukrainian dance, folk art, education, patriotism*

Левицкая Елена Николаевна – преподаватель музыки, Барский гуманитарно-педагогический колледж имени Михаила Грушевского

УКРАИНСКОЕ ТАНЦЕВАЛЬНОЕ ИСКУССТВО КАК СРЕДСТВО НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. *В статье раскрыто значение хореографического искусства в процессе осуществления национально-патриотического воспитания молодежи. Обоснованно цель статьи, которая заключается в анализе и характеристике хореографического искусства как средства патриотического воспитания студенческой молодежи путем привлечения их к творческой деятельности в процессе занятий народным танцем, что в свою очередь требует методического обеспечения педагогического процесса. Доказано, что украинский народный танец был формой не только народного художественного творчества, но и проявления национальных культурных ценностей, сохранения национальной идентичности. Определено, что украинский народный танец является формой не только народного художественного творчества, но и проявления национальных культурных ценностей, сохранения национальной идентичности. Доказано, что народный танец, являясь важным средством накопления и передачи социального опыта, входит сегодня во все сферы воспитательной работы, эмоционально обогащая личность отношением, побуждая к художественно-творческой деятельности.*

Ключевые слова: *украинский танец, народное искусство, воспитание, патриотизм.*

Постановка проблеми, її актуальність. *Процес національного відродження, зміцнення самостійності України, її розбудова зумовлюють новий підхід до виховання громадянина, перегляду і розкриття ланок, механізмів і чинників його формування, розробки науково обґрунтованої системи національного виховання, спрямованого на формування громадянина-патріота.*

Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») визначає пріоритетність патріотичного виховання молоді на засадах провідних принципів демократизації та гуманізації, національної спрямованості навчання і виховання. У цьому контексті особливого значення набуває вирішення проблеми патріотичного виховання молодого покоління засобами народної творчості та хореографії зокрема [4].

Танець як вид мистецтва в сучасному його розумінні виникає на певному етапі генетичної, когнітивної і культурної еволюції людства. Із цієї точки зору мистецтво танцю охоплюється широким поняттям «хореографічна культура», яке розглядається як невід'ємна частина цілісного організму культури, залежного від часу, звичок і уявлень конкретної епохи. Визначення танцю в українській науці пов'язане зі створенням певного художнього образу, засобами якого є рух, жести й положення тіла танцівника.

Мета статті, методи дослідження. Метою статті є аналіз та характеристика хореографічного мистецтва як засобу патріотичного виховання студентської молоді шляхом залучення їх до творчої діяльності в процесі занять народним танцем, що в свою чергу потребує методичного забезпечення педагогічного процесу. Проблема розробки та впровадження нових дієвих форм національно-патріотичного виховання сучасної молоді є надзвичайно актуальною проблемою. Звідси **предметом дослідження** є хореографічна спадщина українського народу, що представлена танцями, танками, забавами, хороводами, народними гуляннями тощо. До **методів дослідження** відносимо аналітико-теоретичний, а також методи обробки та систематизації матеріалів дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз філософської, психолого-педагогічної, культурологічної літератури свідчить про існування певного протиріччя між потенційними можливостями хореографічного мистецтва, зокрема народного танцю, як ефективного засобу патріотичного виховання особистості, й обмеженням його використанням у педагогічному процесі школи та позашкільних закладів. Також наявне протиріччя між потребами суспільства в активізації естетичного громадянського виховання, пропагуванні здорового способу життя й практикою сучасного виховання, яка характеризується невизначеністю шляхів патріотичного виховання молоді та недостатністю сучасних педагогічних досліджень проблеми патріотичного виховання сучасної молоді засобами народного танцю, що значно обмежує можливості виховання громадянина-патріота.

Проблема національно-патріотичного виховання досліджувалася українськими педагогами: Г. Ващенком, А. Макаренком, С. Русовою, В. Сухомлинським. Їхні видатні попередники, вчені та педагоги Києво-Могилянської академії – мислителі Г. Сковорода, О. Духнович, Т. Шевченко, І. Франко, К. Ушинський, Я. Чепіга у своїх творах значне місце відводили вихованню любові до рідної землі, малої та великої

Батьківщини, рідної мови; поваги до історичного минулого, формуванню національної свідомості. Методологічні та теоретичні основи формування особистості з глибоким почуттям патріотизму, любові до Батьківщини розкриті у працях І. Бега, Г. Біленької, А. Бойко, М. Боришевського, Г. Ващенко, Ю. Завалевського, П. Ігнатенка, Г. Касяновича, В. Каюкова, Б. Кобзаря, В. Ковалю, М. Левківського, І. Матюши, О. Сухомлинської, Д. Чижевського, П. Щербаня та ін.

У Стратегії національної безпеки України зазначається, що заради консолідації українського суспільства слід поширювати серед різних соціальних, вікових, освітніх, культурних верств українського народу ідею формування національної спільноти в її широкому, світоглядному розумінні, звертаючи особливу увагу на патріотичне виховання підростаючого покоління, що є одним з найголовніших пріоритетів гуманітарної політики та важливою складовою національної безпеки та повинно базуватися на вищих християнських ідеалах, кращих зразках історії рідного народу, його досвіду, традицій, освіти та культури [8].

Результати дослідження. Соціальна теорія походження танцю виходить із розуміння його як феномену, обумовленого соціокультурним життям. У контексті розгляду танцю як моделі комунікацій народна хореографічна культура заснована на тих моторно-рухових особливостях (ритмопластичних рухах), що найбільш характерні для людей певної культури. Різновидом соціального є виробничий танець. Дослідниками ще наприкінці ХІХ ст. (К. Бюхер, Г. Плеханов та ін.) встановлено, що ритм співам та рухам задавали виробничі процеси. Первісно танці були засобом обрядкування (впорядкування) громадської праці, засобом фіксації набутого досвіду та формою навчання підростаючих поколінь. Про це свідчать стародавні українські танці, що перейшли від незапам'ятних часів, землеробські, ремісничі, мисливські. Ці танці внаслідок естетизації із часом перетворилися на суто мистецькі художні твори, що використовувалися в постановках хореографів, які працювали з ансамблями народного танцю (П. Вірський, М. Віденський, М. Єфремов, О. Кузьменко, В. Петрик та ін.).

Акцент на «виробничому» аспекті виникнення танців не означає, що вони зароджувалися лише в праці й із праці. Мистецтво взагалі і танцювальне зокрема виникає з життя, з усіх видів (і у всіх видах) життєдіяльності людей завдяки естетизації, етизації та сакралізації різноманітних її форм.

Наведені вище підходи досить умовні, однак мають значення для теоретичного аналізу. Наприклад, військовий танець можна розглядати на стику соціального й біологічного. Історичні форми військової діяльності, зазнавши естетизації та етизації, дали початок мистецтвам, зокрема музичним – пісням, маршам, танцям (українському гопaku й завзятим козацьким танцям із шаблями та списами, які є неодмінним складником репертуару ансамблів народного танцю). Згідно з космогонічною

концепцією (Н. Еліас), у процесі відтворення в танці народження Всесвіту людина знаходить гармонію й порядок. Це твердження широко використовується в сучасній танцотерапії, зокрема в принципі про єдність духовного й тілесного. Особливе значення танець набуває в дослідженнях мистецтвознавців, філософів, семіотиків у межах постмодерну, оскільки в постмодерні тілесність стає самостійним предметом осмислення, прирівнюється за своєю значимістю до свідомості, волі й почуттів і пов'язується із соціальністю (тіло космосу й тіло держави) (М. Фуко, А. Дерріда та ін.). Тіло розглядається як сутнісна умова існування людини, а людина найбільш адекватно може виразити себе саме через тіло. Феномени тілесності не можуть бути об'єктовані, вони можуть втілюватися в танцях, тому граматики сценічної мови – це граматики тіла, що рухається.

Із якого б життєвого джерела не виникали танки й танці, вони у процесі розвитку суспільства доповнювалися пантомімічним, іноді словесним зображенням їхнього змісту. У результаті, саме з «таночків» (танців із піснями) шляхом «розгортання» їхнього змісту у сцени з діалогами виникли й античний театр (із кількома його різновидами), і власне музика (з її різноманітними жанрами), пісня, танець, навіть поезія. Останні, виокремившись і набувши високого ступеня художності впродовж самостійного існування, виявили зрештою тенденцію до нового єднання. Відтак танці вийшли на сцену драматичного театру і стали спочатку доповнюючою, згодом – органічною складовою частиною театральної вистави, а далі набули обсягів окремого сценічного мистецтва балету. Подібне відбулося і в історії українського хореографічного мистецтва. Тенденції розвитку української народної хореографічної культури у ХХ ст. можуть бути розглянуті у функціональному, лексико-семантичному та теоретико-концептуальному аспектах.

Хореографічне мистецтво, як і мистецтво загалом, розглядається як поліфункціональне. У ХХ ст. спостерігається його поступова функціональна диференціація, у результаті чого український народний танець постає і як інструмент політико-ідеологічного впливу, і вид сценічного мистецтва, і засіб соціалізації та культуризації, виховання (національно-патріотичного, естетичного, морального, фізичного), дозвілля, розваг, рекреації тощо.

У формуванні виховного ідеалу громадянина-патріота важливе місце повинно бути відведено народному танцювальному мистецтву. Становлення виховання в Україні породжує нові умови розвитку національної культури, зокрема українського танцювального фольклору як її джерела. Будучи важливим засобом накопичення й передачі соціального досвіду, народний танець входить сьогодні в усі сфери виховної роботи, емоційно збагачуючи особистість ставленням, спонукаючи до художньо-творчої діяльності [11, с. 126].

Безпосереднє знайомство сучасної молоді з народною творчістю, спостереження за її живим побутуванням надзвичайно збагачують його творчу фантазію, розвивають уяву, сприяють вихованню національної самосвідомості та патріотичних почуттів. Твори народного мистецтва, зокрема хореографічні, вчать бачити красу рідної землі, виховують повагу до людей, які створюють її матеріальні й духовні цінності.

Суть народного традиційного мистецтва полягає в спадкоємності, безперервності існування у часі. Воно тісно пов'язане з життям та побутом людей, їхніми звичаями, природою. Українська народна творчість виникла і збагачувалася одночасно з історичним розвитком українського народу. Вона є тою вихідною точкою, з якої починається історія української культури, а отже – й історія українського танцю [10, с. 42].

Серед культурних надбань нашого народу значне місце належить традиційній народній хореографії, позаяк вона розкриває характер народу, у художніх формах відображає явища, взяті безпосередньо з його побуту й праці [6, с. 41].

Джерела українського народного танцю сягають епохи первісного ладу, коли танець мав релігійно-магічне значення. Він був невід'ємний від обрядів і пов'язаний з працею і магічними, релігійними, фантастичними уявленнями про світ [7, с. 28].

Історія розвитку людської мови свідчить, що доки ще людина не вміла висловити свою думку і душевний стан, коли її лексикон обмежувався лише певними вигуками, – вона виказувала свої почуття, настрої і бажання рухами та мімікою. В основі танцю знаходиться потреба людини виявити свої емоції, такі як любов, ревності, страх, радість, покірність, сміливість та інші. Будь-який психічний стан людини можна передати очима, мімікою, розгорнутими і згорнутими рухами або положенням тіла. В арсеналі виразних засобів хореографії існує палітра рухів – від найяскравіших і масштабних до ледве помітних і невловимих [11, с. 125].

Від свого первісного обрядового вигляду український народний танець пройшов тисячолітній розвиток. Підпорядкувавши собі різні ефекти – колір, світло, звук – рух людського тіла став виражати складні людські почуття, передавати важливі життєві ситуації, тобто його виражальні засоби ускладнювалися.

Народний український танець, як і інші види народної творчості, упродовж усієї історії збагачувався все новими виражальними засобами. У ньому віддзеркалена життєрадісність, героїзм, гумор та інші риси українського характеру. Навіть ритуальні й обрядові танці попри етнографічний примітивізм мають високу естетичну форму і духовну глибину [7, 31].

Виховна цінність народного танцювального мистецтва полягає в тому, що формування і розвиток особистості відбуваються невимушено і

природньо, в контексті життя народу, сім'ї, так що дитина навіть не відчуває, що вона залучена до виховного процесу.

Народний танець, як один із жанрів музичного фольклору, є результатом колективної творчості широких народних мас. Він не тільки узагальнює факти із життя, але і дає їм об'єктивну оцінку, формує певне ставлення до них. Твори народної танцювальної спадщини за своїм внутрішнім характером є реалістичними, і в цій правдивості полягає їх виховна сила [1, с.18].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, формування національної культури українців унаслідок певних геополітичних процесів відбувалося значною мірою засобами саме народного мистецтва, зокрема хореографічного. Український народний танець був формою не тільки народної художньої творчості, а й прояву національних культурних цінностей, збереження національної ідентичності. З іншого боку, народний танець, що посідає вагоме місце серед культурних надбань українців, завжди був тим «невичерпним джерелом», яким «живилася» сценічна хореографія та професійне мистецтво. Упродовж довготривалої історії він не тільки зберіг свою самобутність, а й якісно розвинувся. Сьогодні сюжетно-драматургійний зміст українського народно-сценічного танцю, його стилістика активно оновлюються і розвиваються, що забезпечує еволюціонування його художньої образності.

Активне залучення сучасної молоді до творчої діяльності в процесі виконання народного танцю сприятиме не лише особистісному розвитку, а й значно розширить можливості та перспективи виховання патріотизму та розуміння національної ідентичності української молоді.

Література

1. Бойко О. С. Хореографічний образ як втілення національно-художнього мислення / О. С. Бойко // Наука і освіта : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Д. : [б. в.], 2005. – С 18–19.
2. Вишневський О. Теоритичні основи сучасної української педагогіки – Д: Коло, 2006. – 604 с.
3. Гнатюк В.М. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітньої школи: методичний посібник. К.: Оріяни, 1998. – 224 с.
4. Державна національна програма «Освіта». Україна XXI століття» - К.: Освіта України. – 2002. – № 33. – 66 с.
5. Концепція національно-патріотичного виховання молоді // Наказ №3754/981/538/4 від 27.10.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.civicua.org/news/view.html>>
6. Легка С. А. Народний танець як атрибутивний елемент українського професійного театру (кінець ХІХ –початок ХХ століття) / С. А. Легка //

- Культура і мистецтво у сучасному світі. – К. : КНУКіМ, 2002. – Вип. 3. – С. 41–46.
7. Легка С. А. Традиції народної культури в українській хореографії / С. А. Легка // Питання культурології. – К. : КНУКіМ, 2001. – Вип. 17. – С. 28–36.
  8. Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: мат-ли «круглого столу» / за заг. ред. О.В. Литвиненка. – К. : НІСД, 2011. – 64 с.
  9. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1976. – 332 с.
  10. Таранцева О.О. Формування фахових умінь майбутніх вчителів хореографії засобами українського народного танцю: дис. ... канд. пед. наук. – К., 2002. - 224 с.
  11. Фриз П. І. Особливості історичного розвитку української хореографічної культури / П. І. Фриз / Українська культура в контексті художньо-наукових досліджень та практичних реалій : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : [б. в.], 2006. – С. 125–127.

Bibliography

1. Bojko O. S. Choreographic image as the embodiment of national-artistic thinking / O. S. Bojko // Nauka i osvita : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – D. : [b. v.], 2005. – S 18–19. (in Ukrainian)
2. Vyshnev's'kyj O. Teorytychni osnovy suchasnoi' ukrai'ns'koi' pedagogiky – D: Kolo, 2006. – 604 s. (in Ukrainian)
3. Gnatjuk V.M. Upravlinnja systemoju nacional'nogo vyhovannja uchniv zagal'noosvitn'oi' shkoly: metodychnyj posibnyk. K.: Orijanj, 1998. – 224 s. (in Ukrainian)
4. Derzhavna nacional'na programa «Osvita». Ukrai'na NHI stolittja» - K.: Osvita Ukrai'ny. – 2002. – № 33. – 66 s. (in Ukrainian)
5. Koncepcija nacional'no-patriotychnogo vyhovannja molodi // Nakaz №3754/981/538/4 vid 27.10.2009 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <<http://www.civicua.org/news/view.html>>(in Ukrainian)
6. Legka S. A Folk dance as an attribute element of the Ukrainian professional theater (the end of the XIX - the beginning of the XX century) / S. A. Legka // Kul'tura i mystectvo u suchasnomu sviti. – K. : KNUKiM, 2002. – Vyp. 3. – S. 41–46. (in Ukrainian)
7. Legka S. A. Traditions of folk culture in Ukrainian choreography / S. A. Legka // Pytannja kul'turologii'. – K. : KNUKiM, 2001. – Vyp. 17. – S. 28–36. (in Ukrainian)
8. Nacional'na bezpeka Ukrai'ny: strategichni priorytety ta shljahy i'h realizacii': mat-ly «kruglogo stolu»/ za zag. red. O.V. Lytvynenka. - K.: NISD, 2011. - 64 s. (in Ukrainian)
9. Suhomlyns'kyj V.O. Narodzhennja gromadjanyna. Vybrani tvory. V 5-ty t. – T. 3. – K. : Rad. shk., 1976. – 332 s. (in Ukrainian)
10. Taranceva O.O. Formuvannja fahovyh umin' majbutnih vchyteliv horeografii' zasobamy ukrai'ns'kogo narodnogo tancju: dys. ... kand. ped. nauk. - K., 2002. - 224 s. (in Ukrainian)
11. Fryz P. I. Features of historical development of Ukrainian choreographic culture / P. I. Fryz / Ukrai'ns'ka kul'tura v konteksti hudozhn'o-naukovyh doslidzhen' ta praktychnyh realij : zb. nauk. pr. za materialamy vseukr. nauk.-prakt. konf. – K. : [b. v.], 2006. – S. 125–127. (in Ukrainian)

УДК [373.2.015.31:398-053.5]172.15

Лісова Алла Володимирівна - викладач вищої категорії (музика) в Барському гуманітарно-педагогічному коледжі ім. М. Грушевського
E-mail : allalisovaaa@ukr.net

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ МУЗИЧНО-ВИКОНАВСЬКИХ УМІНЬ

Анотація. У статті розглядається проблема вокально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва, в процесі якої основна увага спрямовується на формування творчих особистісних якостей майбутнього вчителя музичного мистецтва, постійне самовдосконалення професійного рівня, поєднання вокально-виконавської діяльності з педагогічною майстерністю, а також здійснення патріотичного виховання під час виконання вокальних творів видатних українських композиторів та сучасних подільських композиторів, за допомогою вдало підібраного вокального репертуару. Реалізація головної мети мистецтва співу – всебічний, гармонійний розвиток та виховання молодого покоління. Сприяння ефективному музичному та співочому вихованню студентів, вміле демонстрування патріотичних вокальних творів, цілеспрямована підготовка голосу до виконання, навчання володінню культурою мовлення, а також вміння аналізувати найкращі вітчизняні вокальні твори. Музичні мотиви допомагають створити яскравий та самобутній український образ, сприяють збереженню національної вокальної самобутності та ідентичності.

Ключові слова: вокальна підготовка; артистичні якості; педагогічні умови формування вокально-виконавської культури; голосовий апарат; репертуар патріотичного змісту.

PATRIOTIC EDUCATION OF THE FUTURE TEACHER OF MUSIC ART IN THE PROCESS OF FORMATION OF CREATIVE, MUSIC AND EXPERIMENTAL LIVES.

Lisova Alla Volodymyrivna - teacher of the highest category (music) in the Bar Humanitarian and Pedagogical College them. M. Hrushevsky
E-mail : allalisovaaa@ukr.net

Summary. The article consider the problem of vocal-performing training of the future teacher of musical art, in which the main focus is on the formation of the personal qualities of the future teacher of musical art, the constant self-improvement of the professional level, the combination of vocal-performing activities with pedagogical skills, and the implementation of patriotic

upbringing during execution vocal works by prominent Ukrainian composers and modern composers of Podillya with the help of well-chosen vocals the repertoire. The realization of the main goal of the art of singing - the comprehensive, harmonious development and upbringing of the younger generation. Promotion of effective musical and singing education of students, skillful demonstration of patriotic vocal works, purposeful preparation of voice for performance, learning to own the culture of speech, and the ability to analyze the best domestic vocal productions. Musical motives help create bright and original Ukrainian image, contribute to the preservation of national vocal originality and identity. The song - the most common genre of vocal music. The works of A. Kos-Anatolsky, P. Mayboroda, I. Shamo, V. Kosenko, I. Poklach, O. Bilash were of great importance for the development of the domestic song genre. Their song masterpieces are often used by teachers-vocalists. Ukrainian classical romances written on verses by T. Shevchenko, I. Franko, L. Ukrainka and many other Ukrainian poets contribute vocally to the improvement, development of voice and singing personality.

Key words: *vocal training; artistic qualities; pedagogical conditions for the formation of vocal-performing culture; vocal apparatus; repertoire of patriotic content.*

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ, МУЗЫКАЛЬНО – ИСПОЛНИТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ

Аннотация. *В статье рассматривается проблема вокально-исполнительской подготовки будущего учителя музыкального искусства, в процессе которой основное внимание направляется на формирование творческих личностных качеств будущего учителя музыкального искусства, постоянное самосовершенствование профессионального уровня, сочетание вокально-исполнительской деятельности с педагогическим мастерством, а также осуществление патриотического воспитания при исполнении вокальных произведений украинских композиторов и современных подольских композиторов, с помощью удачно подобраного вокального репертуара. Реализация главной цели искусства пения - всестороннее, гармоничное развитие и воспитание молодого поколения. Содействие эффективному музыкальному и певческому воспитанию студентов, умелая демонстрация патриотических вокальных произведений, целенаправленная подготовка голоса к исполнению, обучение владению культурой речи, а также умение анализировать лучшие отечественные вокальные произведения. Музыкальные мотивы способствуют созданию яркого и самобытного украинского образа, способствуют сохранению национальной вокальной самобытности и идентичности.*

Ключевые слова: вокальная подготовка; артистические качества; педагогические условия формирования вокально-исполнительской культуры; голосовой аппарат; репертуар патриотического содержания.

Постановка проблеми, актуальність. Сучасна система вітчизняної мистецької освіти входить у європейський простір та передбачає реалізацію низки важливих завдань, одним з яких є підготовка вчителів нового типу, конкурентоспроможних фахівців, здатних до творчого саморозвитку. Їхнє завдання полягає у збереженні особливостей народної музичної культури в умовах світової глобалізації ХХІ століття.

Головною тенденцією патріотичного виховання є формування художньо-ментального досвіду, ціннісного ставлення особистості до Батьківщини, народу, нації. Системне морально-патріотичне виховання має базуватися на цінностях духовної культури українського народу. Викладач музичного мистецтва, як носій культурних цінностей, людяності, професійної компетентності, всебічно-гармонійного розвитку, здійснює художньо-естетичне виховання підростаючого покоління, формує етнічну самовизначеність. Домінуючим в спілкуванні з мистецтвом є сформованість музично-виконавських навичок підготовки майбутнього музиканта.

Вокальне мистецтво – один із найбільш популярних видів музичного виконавства. У період відродження національної духовності досить гостро постала проблема формування вокально-виконавської майстерності майбутніх фахівців в процесі виконання творів патріотичного змісту, адже саме у вокальній творчості втілено багатовіковий життєвий досвід народу, його мудрість, життєві погляди, краса, що є обов'язковим компонентом для навчання й виховання сучасної молоді.

Вивчення сучасного стану цієї проблеми вказує на те, що якість знань з культури вокального виконавства залишається недостатньою, процес навчання потребує забезпечення спеціальною методичною літературою та комплексного підходу до розв'язання проблеми розвитку вокальних умінь на кращих вітчизняних вокальних зразках та музичних творах патріотичного змісту.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження педагогів-музикантів О. Абдуліної, А. Алексюка, М. Гриценка, І. Зязюна, Г. Падалки, М. Фіцули, О. Ростовського, О. Рудницької, М. Ярмаченка тощо вказують на особливе значення співу в системі музично-естетичного виховання підростаючого покоління. Вокальну підготовку відображено в працях Н. Гребенюк, А. Датського, А. Менебені, Г. Стасько, Ю. Юцевича, О. Прядко, М. Микиша. У методичній літературі проблема вокальної підготовки розглядається у різних аспектах: визначаються принципи вокальної підготовки на основі фонетичного (О. Комісаров, А. Саркісян) та фонопедичного (В. Ємельянов) методів; процес виховання естетичного ставлення до вокального мистецтва (В. Бриліна, Н. Можайкіна);

розглядається процес формування мовно-виражальної культури (Л. Азарова, Л. Дерев'янка, Н. Швець).

Метою статті є розкриття особливостей вокальної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва під час виконання творів національно-патріотичного спрямування в умовах творчого навчально-виховного процесу в коледжі.

Результати дослідження. Вокальне мистецтво – мистецтво передавати засобами голосу співака ідейно-образний зміст музичного твору. Саме спів вважають одним із найдавніших видів музичного мистецтва. Виконання українських народних пісень без музичного супроводу, обробок українських народних пісень М. Леонтовича, Ф. Колесси, Я. Степового, А. Веделя, М. Лисенка, Д. Бортнянського, М. Березовського та інших композиторів спряють розвитку музичного слуху, пам'яті. Музичні мотиви органічно входять до серця та свідомості людини, допомагають створити яскравий та самобутній український образ.

Зважаючи на широке поширення вокального мистецтва серед величезної кількості як професійних виконавців, так і серед аматорів, проблема технічного вдосконалення вокально-виконавської діяльності, збереження національної вокальної самобутності та ідентичності, а також подальшого продукування мистецтва співу знаходиться під пильною увагою педагогів, музикознавців, мистецтвознавців.

Свого часу український культурний діяч С. Чернецький, аналізуючи вокально-виконавську творчість О. Мишуги – відомого українського оперного співака, визначив відмітні риси української вокальної школи: майстерність фразування, досконале володіння кантиленою, глибокий ліризм, володіння технічними засобами вокальної культури, тембровою красою голосів. На основі характерних критеріїв в Україні було створено нову вокальну школу, яка увібрала в себе передові наукові досягнення.

Професор П. Голубєв вважав, що найвищим рівнем педагогічної майстерності є застосування індивідуального підходу в роботі зі співаками. При цьому фактором, що забезпечує продуктивну діяльність педагога, є неухильне дотримання відповідної послідовності у комплексному розвитку голосів, всебічне вивчення задатків і здібностей співака, а також вивчення вад, що порушують правильне функціонування голосоутворення й формування співацьких голосів [2, с. 7].

Заслуговує на увагу наукове дослідження В. Антонюк засад і традицій української вокальної школи. Дослідниця зауважила, що в методичних порадах партесного співу О. Мезенця та М. Ділецького визначилися такі вокально-педагогічні прийоми, як: плавне ведення мелодичної лінії, наповнення мелодії широтою дихання, системою пружного дихання, формування навичок вокалізації на основі передскладового розспівування тощо [1, с. 17].

Набуття студентами – майбутніми вчителями музичного мистецтва – вокальних навичок розпочинається з I курсу на заняттях з «Постановки

голосу». Голос – це основний інструмент спілкування між викладачем і студентом, адже словами можна донести концепт самого методу виконання, а практичні навички співу можливо пояснити тільки самим співом. Комплексний процес розвитку та вдосконалення співацької майстерності поділяється на три групи: вокально-технічну, інтонаційно-слухову та мовно-виражальну.

Сучасний викладач постановки голосу повинен володіти необхідним рівнем теоретичних знань, якого досягла сучасна наука, та акумулювати у своїй практичній діяльності наукові знання, власний досвід та вміння, а також, за допомогою вдало підібраного вокального репертуару патріотичного змісту, реалізувати головну мету мистецтва співу – всебічний гармонійний розвиток та виховання молодого покоління. Сприяти ефективному музичному та співочому вихованню студентів, вміло демонструвати патріотичні вокальні твори, цілеспрямовано готувати голос до виконання, навчити володінню культурою мовлення, вмінно аналізувати музичні твори, креативність – ось перелік ключових завдань, що постають сьогодні перед педагогом-вокалістом.

Важливою умовою формування та вдосконалення вокальних навичок є поетапна, систематична робота відповідно до індивідуального розвитку та здібностей студента. Не менш важливим вважається показ вокального матеріалу викладачем, що є хорошим прикладом для наслідування, зацікавлює студента та стимулює до вдосконалення власної виконавської майстерності.

Педагог з постановки голосу має залучати до продуктивної практичної діяльності кожного студента, створюючи особливу ауру занять, розвивати патріотичні почуття у процесі ознайомлення з культурною спадщиною та сучасним мистецтвом України. Для викладача важлива наявність духу українського національного фольклору у своїй педагогічній діяльності; вміння будувати процес спілкування зі студентами на принципах, що знаходяться в основі засвоєння музичного матеріалу народної творчості. Лише шляхом спілкування з народними музикантами, шляхом проведення фольклорних свят, відвідування концертів, конкурсів, оглядів музичних колективів, поступово формується світогляд, морально-естетичні смаки та патріотичні почуття гордості за свою землю, та свій народ. Інтерес української сучасної педагогіки до кращих зразків українського національного фольклору – це не ностальгія, а усвідомлення та шана колосальних зусиль сотень попередніх поколінь, які зумовили сьогоднішній рівень культури нашого суспільства, її розвиток та досягнення.

Дієвим засобом патріотичного виховання є пісня. Г. Ващенко зазначав, що українська пісня за змістом і глибиною посідає одне з перших місць серед народів світу. Саме вона підтримує свідомість національної єдності українського народу, любов до Батьківщини і пошану до себе. У коледжі уже багато років радує своєю творчістю народний фольклорний

ансамбль «Калинове намисто», а також народний гурт автентичної пісні Східного Поділля «Голоси предків». Метою творчої діяльності колективів є відродження українського народного фольклору, насамперед того, що побутує на Поділлі.

Пісня – найбільш поширений жанр вокальної музики. Важливе значення для розвитку вітчизняного пісенного жанру мала творчість композиторів *А. Кос-Анатольського, П. Майбороди, І. Шамо, В. Косенка, І. Поклада, О. Білаша*. Їхні пісенні шедеври часто використовуються у роботі педагогами-вокалістами. Українські класичні романси, написані на вірші *Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки* та багатьох інших українських поетів, сприяють вокальному вдосконаленню, розвитку голосу та співацької індивідуальності. Серед розмаїття пісенних творів важливим аспектом є використання творів сучасних подільських композиторів, зокрема *О. Кльоца, О. Янушкевич, Е. Бриліна, В. Газінського, С. Городинського, І. Кочурського, А. Дзюби*, тощо. Поєднуючи змістовні тексти з професійно продуманими й талановитими мелодіями, сучасні автори створюють не просто пісні, а музичні явища, що відрізняються глибоким ліризмом, знанням подільської мелодики та відчувають глибину і високу культуру української національної музики. Багато аматорських колективів з великим задоволенням виконують творчі доробки митців.

Опрацьовуючи творчу спадщину великих майстрів пісенного мистецтва, студенти вже з першого курсу відчують, що вони вивчають життя, адже музика – це саме життя, а спів – мова почуттів. Порівнюючи взірці класичної музики та сучасних римейків, студент розуміє, що високохудожні твори несуть у собі значний енергетичний потенціал. Кожен досягає розуміння мистецького твору самостійно в процесі духовної творчості. Завданням вокальної підготовки є розвиток виконавських, художньо-творчих здібностей, а також удосконалення артистичних навичок. Отже, оскільки позитивні емоції є засобами активізації співацьких механізмів, то перед вокальними педагогами постає завдання психологічного налаштування студента-співака на оптимістичний, активний стан його душі та тіла. Такому налаштуванню, насамперед, сприяє доброзичливість педагога, прищеплювання майбутньому вчителю впевненості в своїх силах, стриманість від численних зауважень, а також щира, позитивна атмосфера в класі. Цілеспрямована, постійна увага педагога до музично-виразного вокального виконання студента сприятиме розвиткові не тільки художнього, а й вокально-технічного аспекту співу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у музичному розвитку студентів – майбутніх учителів музичного мистецтва – важливо використовувати надбання вітчизняної вокальної школи, знати психологію та нейрофізіологію співочого процесу, вікові особливості функціонування та розвитку голосу, особливості класифікації співацьких голосів та види їх звучання. Забезпечення фахової компетентності

майбутніх учителів можливе за умови дотримання наступних психолого-педагогічних умов: створення творчо-дидактичної атмосфери, комфортного вокально-навчального середовища, формування толерантних відносин всіх суб'єктів навчальної діяльності, органічне поєднання аудиторної, самостійної та концертно-практичної діяльності.

Систематична, цілеспрямована робота викладача сприятиме ефективному розвитку вокально-виконавських якостей студентів, якщо педагог в повній мірі володіє комплексом відповідних методів і прийомів роботи з різними категоріями студентів, активізує їх мотивацію за допомогою цікавого репертуару патріотичного змісту, виховує у співаків справжню співацьку культуру й бережливе ставлення до голосу – неоціненного дару людини.

Література

1. Антонюк В. Г. Традиції української вокальної школи. Микола Кондратюк: наук. дослідж. / В. Г. Антонюк; Нац. муз. акад. України ім. П. Чайковського. – К.: Укр. ідея, 1998. – с. 147.
2. Бриліна В. Л. Вокальна професійна підготовка вчителя музики : методичний посібник для викладачів та студентів вищих педагогічних і мистецьких закладів / В. Л. Бриліна, Л. М. Ставінська . – Вінниця : Нова книга, 2013. – с.120.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. –С. 376.
4. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики / Л. Б. Дмитриев. – М. : Музыка, 1963. – с. 643.
5. Кушка Я. С. Методика навчання співу: Посібник з основ вокальної майстерності / Я. С. Кушка. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – с. 288.
6. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – с. 320.

Bibliography

1. Antonyuk V.G. Traditions of the Ukrainian vocal school. Mykola Kondratyuk: Sciences. research / V.G. Antonyuk; National muse acad. Ukraine to them P. Tchaikovsky - K. : Ukr. Idea, 1998. – S.147.
2. Brylina V.L. Vocal vocational training of music teacher: methodical manual for teachers and students of higher pedagogical and artistic institutions / VL Brylina, L. M. Stavinskaya. - Vinnitsa: New Book, 2013. – S.120.
3. Goncharenko S. Ukrainian Pedagogical Dictionary / S. Goncharenko. - K.: Lybid, 1997. – S.376 .
4. Dmitriev L. B. Fundamentals of vocal technique / L. B. Dmitriev. - M.: Music, 1963. - 643.
5. Kushka Ya.S. Method of singing: A guide to the basics of vocal skills / Ya. S. Kushka. - Ternopil: Educational book - Bogdan, 2010. – S.288.
6. Sukhomlinsky V.O. I give my heart to children / V.O. Sukhomlynsky. - K.: Glad. school, 1977 - T. 3. – S.320.

УДК 371.134:614.253.5

Лішук І.І. – аспірант Житомирського державного університету імені Івана Франка

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ В МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

***Анотація.** У статті увага зосереджена на підвищенні якості професійної підготовки майбутніх медичних сестер. Висвітлено дидактичні умови, що ефективно забезпечують формування здатності до рефлексії в майбутніх медичних фахівців. Дидактичні умови визначають шляхи реалізації поставлених цілей і задач з урахуванням бажаного кінцевого результату. Розкривається значення рефлексивних умінь, необхідних для ефективної реалізації практичної діяльності, вирішення професійних завдань. Проаналізовано поняття: «рефлексія», «рефлексивні вміння», «синквейн». Відображається значення мотиваційної навчальної ситуації для розвитку творчого потенціалу кожної особистості.*

***Ключові слова:** рефлексія, рефлексивні вміння, майбутні медичні сестри, синквейн, проблемне навчання, професійна діяльність.*

***Abstract.** The article focuses on improving the quality of the training of future nurses. It has been determined that this issue becomes especially relevant in connection with the reform of higher education in Ukraine, which involves the training of competitive professionals who can not only have a certain level of knowledge, skills and abilities, but will be able to apply them practically for the successful achievement of the goal . It is proved that it will promote the development of personal qualities necessary for self-affirmation, self-realization, self-development, self-improvement, self-education and self-education of each individual. It is investigated that in modern psychology reflection is considered as a mental (rational) process aimed at the analysis, understanding, awareness of oneself: own actions, behavior, language, experience, feelings, states, abilities, character, their attitude to others, their tasks and appointment. The didactic conditions are highlighted, which effectively provide the formation of the ability to reflection on future medical professionals. The didactic conditions determine the ways of realizing the goals and objectives, taking into account the desired end result. The value of reflexive skills necessary for effective implementation of practical activity, solving professional problems is revealed. The concept is analyzed: «reflection», «reflexive skills», «syncine». The significance of the motivational learning situation for the development of the creative potential of each individual is shown.*

Key words: reflection, reflective skills, future nurses, cinquain, problem-based learning, professional activity.

Аннотація. В статті увага зосереджена на підвищенні якості професійної підготовки майбутніх медичних сестер. Освітлені дидактичні умови, які ефективно забезпечують формування здатності до рефлексії майбутніх медичних фахівців. Дидактичні умови визначають шляхи реалізації поставлених цілей і завдань з урахуванням бажаного кінцевого результату. Розкривається значення рефлексивних умінь, необхідних для ефективного реалізації практичної діяльності, вирішення професійних завдань. Проаналізовано поняття: «рефлексія», «рефлексивні уміння», «синквейн». Відображається значення мотиваційної навчальної ситуації на розвиток творчого потенціалу кожної людини.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивні уміння, майбутні медичні сестри, синквейн, проблемне навчання, професійна діяльність.

Актуальність проблеми. Формування рефлексії як особистісного феномену є однією із складних проблем педагогіки та психології в теоретичному й практичному аспекті. Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку з реформуванням вищої освіти в Україні, що передбачає підготовку конкурентоспроможних фахівців, які зможуть не лише володіти певним рівнем знань, умінь і навичок, але й будуть спроможні практично застосовувати їх для успішного досягнення поставленої мети. Це також сприятиме розвитку особистісних якостей, необхідних для самоствердження, самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення, самовиховання, самоосвіти кожної особистості. Адже для сучасного суспільства важливо, щоб кожна особистість характеризувалась активною життєвою та професійною позицією, вмінням зберігати свою індивідуальність у будь-яких обставинах та спроможна була брати на себе відповідальність за прийняття рішень у проблемних ситуаціях. Цього можна досягнути, якщо у підготовці майбутніх медичних фахівців викладач є лідером, консультантом, новатором, експериментатором, інтерактивний, комунікабельний, займає партнерську позицію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми формування рефлексії відобразилися у працях вітчизняних та зарубіжних науковців таких, як О. Антонова, О. Березюк, А. Бізяєва, С. Білоконний, О. Бульвінська, С. Вітвицька, Н. Воскресенська, О. Герасимова, О. Дубасенюк, І. Зимня, І. Зязюн, В. Кан-Калик, В. Краєвський, В. Легін, В. Лефевєр, А. Лозенко, Н. Ничкало, О. Савченко, А. Петровський, С. Сисоєва, Р. Уайт, А. Хачатрян, А. Хуторський, Г. Щедровицький та інші.

Безперечно, вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить про актуальність потреби у розробці теоретичних основ та практичних шляхів формування здатності до рефлексії майбутніх фахівців.

Мета статті полягає в аналізі та розкритті дидактичних умов формування рефлексивних умінь в майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки.

Результати дослідження. У сучасній психології рефлексію розглядають як «розумовий (раціональний) процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення самого себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, свого ставлення до інших, своїх завдань, призначення» [2, с. 423]. Тобто рефлексія розуміється як процес роздумів, самоспостереження, самопізнання, звернення пізнання людини на себе, свій внутрішній світ, психологічні якості і стани, схильність до самоаналізу. Рефлексія – досить складний процес, що потребує часу, зусиль, здібностей, сприятливих умов.

За функціональним змістом рефлексію поділяють:

1) Рефлексія настрою та емоційного стану. Використовується на початку практичного заняття для створення позитивного настрою, емоційного взаємозв'язку в групі та на завершальному етапі заняття – для виявлення емоційного стану здобувачів вищої освіти, ступеня задоволення роботою групи.

2) Рефлексія діяльності. Застосовується на етапі перевірки домашнього завдання, самостійної роботи. Забезпечує усвідомлення способів і прийомів роботи з навчальним матеріалом та оцінювання активності кожного здобувача вищої освіти протягом усього заняття.

3) Рефлексія змісту навчального матеріалу. Використовується на етапі вивчення навчального матеріалу для виявлення рівня усвідомлення змісту вивченого, з'ясування ставлення до засвоєного, узагальнення отриманих знань та осмислення нового [3; 4].

О. Соловова визначає найбільш вагомі компоненти рефлексії, що забезпечують встановлення зв'язків між: ситуацією (діями людини у цій ситуації) та цілями, що лежать в її основі; позиціями об'єкта і суб'єкта рефлексії; розумінням ситуації та умінням вербально зафіксувати проблему; діями учасників ситуації та аргументацією виправданості вибору саме цих дій; діями учасників ситуації та морально-етичними принципами і нормами поведінки; наявними знаннями та потребою у нових знаннях для вирішення нового завдання; технологіями передачі та набуття знань [6 с.104]. Саме вміння встановлювати ці зв'язки є основою розвитку рефлексії у майбутніх медичних сестер.

Варто зазначити, що рефлексивні уміння – співвідношення діяльності та її суб'єкта; позиції, які він займає в цій діяльності, спрямовані на пошук її особистісно значущого змісту. Вміння у майбутніх медичних сестер – це складова компетенції, яка визначається як

оволодіння прийомами застосування засвоєних знань та способів діяльності на практиці.

Для здійснення рефлексії необхідні уміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, абстрагувати, конкретизувати, систематизувати, виділяти головне, синтезувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, ставити завдання, виробляти гіпотези, обирати методи вирішення завдань [5].

Система знань, навичок, умінь, які відповідають спеціальності майбутнього фахівця, – це необхідна передумова успіху його практичної професійної діяльності. Ззовні ця система проявляється у чітких безпомилкових діях професіонала, у творчому виконанні завдань. Безперечно, професійна майстерність опирається на високий рівень мотивації, моральні та психологічні якості спеціаліста. Тому формування знань, умінь та навичок повинно поєднуватися із формуванням особистості майбутнього фахівця в цілому. Досить важливо вдосконалювати зміст професійно орієнтованих занять, які направлені на формування практичних умінь та навичок у майбутніх медичних сестер – посилення творчої складової процесу формування практичних умінь і навичок у здобувачів вищої освіти та власне вмінь та навичок. Основне зосередження при цьому робиться на розумінні професійної діяльності.

У комунальному вищому навчальному закладі «Житомирський медичний інститут» Житомирської обласної ради під час проведення навчальних занять з дисципліни «Медсестринство у внутрішній медицині» циклу професійної і практичної підготовки майбутніх медичних сестер та при реалізації спецкурсу «Формування здатності до рефлексії майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки» особлива увага приділяється створенню сприятливих умов, що забезпечують організацію активної взаємодії усіх учасників освітнього процесу та підготовку висококваліфікованих медичних сестер.

Для забезпечення розвитку та удосконалення рефлексивних умінь майбутніх медичних сестер орієтуємося на запропоновані О. Солововою компоненти рефлексивної діяльності:

- 1) Дія.
- 2) Аналіз минулої дії.
- 3) Усвідомлення суттєвих аспектів (встановлення причинно-наслідкових зв'язків всередині дії).
- 4) Створення альтернативних методів дій (пошук та відбір інших шляхів досягнення мети); апробація нової дії.
- 5) Індивідуальний та колективний аналіз нової дії (співвіднесення ідеальної моделі та реальної дії, визначення причин успіхів і невдач) [6, с. 105].

Такий підхід забезпечує можливість формування найвищого рівня професійної майстерності – рефлексії – у процесі діяльності. Таким чином, майбутні медичні сестри мають змогу подивитися на свої дії збоку, дії

кожного в команді, колективно проаналізувати їх, з'ясувати причини невдач та скорегувати свій професійний шлях. Алгоритм схематично можна зобразити таким чином (рис. 1):

Рис. 1. Алгоритм розвитку й удосконалення рефлексивних умінь

Важливим є також створення мотиваційної навчальної ситуації, тобто ситуації, яка має на меті самостійне визначення майбутнім фахівцем значимої для нього проблеми та пошук шляхів її вирішення. Викладач, щоб організувати творчу діяльність студентів, створює або використовує навчальну ситуацію, яка виникає. Мета полягає у мотивації і забезпеченні діяльності здобувача вищої освіти у напрямку пізнання матеріалу, дії та вирішення пов'язаних з нею проблем. Викладач відіграє організаційно-супровідну роль.

Створення рефлексивної взаємодії – це необхідна умова для того, щоб усі учасники освітнього процесу бачили схему організації навчальної діяльності, будували її відповідно до своєї мети, осмислювати проблему, яка виникла. Адже рефлексія – це осмислення способів діяльності, не просто усвідомлення того, що студент виконав, а й осмислення як це відбулося та чого від досяг.

Однією з технологій інтенсифікації освітнього процесу є технологія розвитку критичного мислення, яка може бути використана на будь-якому етапі заняття. Її основу складає базовий дидактичний цикл, який має три стадії: виклик, осмислення та рефлексія. Ефективним прийомом технології активізації пізнавальної діяльності є синквейн (від фр. *cinquains*, англ. *cinquain*) – вірш на п'ять рядків, який формує вміння та навички працювати з інформацією: робити резюме, виділяти головне, синтезувати та аналізувати інформацію, викладати складні ідеї, почуття і уявлення в декількох словах. Це форма вільної творчості, яка вимагає від автора вміння знаходити в інформаційному матеріалі найбільш вагомні елементи, робити висновки та чітко формулювати їх, висловлювати своє ставлення та точку зору. Дидактичний синквейн придумали американські педагоги, а наприкінці ХХ століття цей термін з'явився і в українському освітньому просторі. У дидактичному синквейні форма менш важлива, ніж зміст. Тому дотримання кількості слів і складів у рядках не обов'язкове. Головне, щоб

у п'яти рядках вміщувався образний опис предмета або явища, теми вірша [1].

У першому рядку одним словом позначається тема синквейну – це може бути будь-який предмет/об'єкт/явище, назване одним словом. Можна використовувати іменник або займенник.

Другий рядок двома словами характеризує тему, яка викладена в попередньому рядку. Цілком достатньо опису фактичних властивостей предмета, для вираження яких можна використовувати прикметники, прислівники та/або дієприкметники, дієприслівники.

У третьому рядку мова йде про ті здібності, якими володіє об'єкт з першого рядка – це ті дії, які він виконує. Використовується три слова: дієслова та/або дієприкметники, дієприслівники, але при необхідності можна використовувати і більшу кількість слів.

У четвертому рядку автор висловлює вже своє суб'єктивне ставлення до обраної теми. В ідеалі його потрібно вмістити в чотири слова. Це найскладніша та найцікавіша частина будь-якого синквейну.

П'ятий рядок містить всього одне слово, яке підводить підсумок. Це висновок, який робиться з усієї інформації попередніх чотирьох рядків і лаконічно виражає суть теми, ніби закриває її.

На зразок:

Медична сестра.

Висококваліфікована та смілива.

Допомагає, рятує, бореться з хворобою.

Хочу бути схожою на неї.

Професіонал.

Застосування синквейну на практичних заняттях при підготовці майбутніх медичних сестер забезпечує: розвиток образного мислення, розширення словникового запасу студентів, оволодіння навичкою аналізу складної інформації та виокремлення основного поміж великої кількості навчального матеріалу. Для викладача є можливість оцінити рівень засвоєння студентами матеріалу та визначити кінцевий результат успішності кожного здобувача вищої освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі всього вищезазначеного можна дійти висновку, що рефлексія дозволяє майбутнім медичним сестрам усвідомити здобуті знання та вміння, застосовувати в майбутньому, аналізувати дії, корегувати їх та прогнозувати подальші кроки, висловлювати свої ідеї, точки зору, чітко формулювати висновки. Рефлексія дає можливість передбачити та спрогнозувати результат. Саме тому, щоб краще організувати діяльність студентів, розкривати творчий потенціал майбутніх фахівців, в освітній процес необхідно впроваджувати рефлексію, оскільки це забезпечує його вдосконалення в закладах вищої освіти.

Подальші розвідки у цьому напрямку доцільно спрямувати на наукове обґрунтування та впровадження у заклади вищої освіти навчально-

методичного супроводу щодо формування рефлексії в майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки.

Література

1. Гурєєва Л.В. Синквейн – прийом активізації пізнавального процесу студентів немовних ВНЗ [Електронний ресурс] / Л.В. Гурєєва, Н.А. Козьміна // Сучасні підходи та інноваційні тенденції у викладанні іноземних мов. – Режим доступу: <http://interconf.fl.kpi.ua/ru/node/1257>
2. Мещеряков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 672 с.
3. Легін В.Б. Формування рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / В.Б. Легін. – Тернопіль, 2016. – 279 с.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав., 2003. – 448 с.
5. Смоліна С.В. Етапи розвитку рефлексивних умінь у майбутніх учителів англійської мови / С.В. Смоліна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 2015. – № 131. – С. 141–143.
6. Соловова Е.Н. Методическая подготовка и переподготовка учителя иностранного языка: интегративно-рефлексивный подход / Е.Н. Соловова. – М.: ГЛОССА-ПРЕСС, 2004. – 336 с.

УДК 373.2.015.31:7

Мастерук Антоніна Миколаївна – викладач музики, Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНІ ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглянута проблема формування патріотизму молодших школярів на уроках музичного мистецтва. На основі аналізу наукових досліджень охарактеризовано художньо-естетичні засоби патріотичного виховання дітей. Зазначено, що нова освітня філософія визначає головну стратегію педагогічної діяльності, що полягає в спрямуванні навчально-виховного процесу на формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави. Доведено, що патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, що передбачає зміну громадянської свідомості, моральної,

правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості. Визначено роль учителя музичного мистецтва в виховному процесі сучасної школи. Визначено, що діяльність учителя спрямована на становлення дитини як особистості, громадянина і фахівця, на зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації. Тому від учителів художньо-естетичних дисциплін вимагається реалізація системи заходів, спрямованих на національно-патріотичне виховання підростаючого покоління.

Ключові слова: патріотизм, засоби виховання, музичне мистецтво, народне мистецтво, Батьківщина.

Masteruk Antonina Mykolaivna – teacher of music, Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevskiy

ARTISTIC AND AESTHETIC MEANS OF PATRIOTIC EDUCATION IN PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Summary. *The article deals with the problem of formation of patriotism of junior pupils at musical art lessons. The artistic and aesthetic means of patriotic education in children are described on the basis of the analysis of scientific research. It is noted that the new educational philosophy determines the main strategy of pedagogical activity, which consists in directing the educational process to the formation of the value relation of the individual to his people, the Motherland, the state. It is proved that patriotism is intended to give a new impetus to the spiritual improvement of the people, the formation of a civil society in Ukraine, which involves a change of civic consciousness, a moral and legal culture of the individual, the flowering of national consciousness. The role of the teacher of musical art in the educational process of the modern school is determined. It is determined that the activities of the teacher are aimed at the formation of the child as a person, citizen and specialist, to strengthen the intellectual and spiritual potential of the nation. Therefore, the teachers of artistic and aesthetic disciplines require the implementation of a system of measures aimed at the national-patriotic education of the younger generation. It is proved that the lessons of musical art at school help children enter the world of creativity and beauty, join the treasures of musical culture, fruitfully contribute to the development of their emotional-sensory sphere, deepen knowledge, and most importantly - they raise the need to preserve and increase the spiritual and material wealth of the Ukrainian people, readiness to defend the national interests of Ukraine.*

Key words: *patriotism, means of education, musical art, folk art, Motherland.*

Мастерук Антонина Николаевна – преподаватель музыки, Барский гуманитарно-педагогический колледж имени Михаила Грушевского

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ СРЕДСТВА ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА У ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В статье рассмотрена проблема формирования патриотизма младших школьников на уроках музыкального искусства. На основе анализа научных исследований охарактеризованы художественно-эстетические средства патриотического воспитания детей. Отмечено, что новая образовательная философия определяет главную стратегию педагогической деятельности, заключается в направлении учебно-воспитательного процесса на формирование ценностного отношения личности к своему народу, Родине, государству. Доказано, что патриотизм призван дать новый импульс духовному оздоровлению народа, формированию в Украине гражданского общества, предполагает изменение общественного сознания, нравственной, правовой культуры личности, расцвета национального самосознания. Определена роль учителя музыкального искусства в воспитательном процессе современной школы. Определено, что деятельность учителя направлена на становление ребенка как личности, гражданина и специалиста, на укрепление интеллектуального и духовного потенциала нации. Поэтому от учителей художественно-эстетических дисциплин требуется реализация системы мер, направленных на национально-патриотическое воспитание подрастающего поколения.

Ключевые слова: патриотизм, средства воспитания, музыкальное искусство, народное искусство, Родина.

Постановка проблеми, її актуальність. Виховання в молодого покоління почуття патріотизму, активної громадянської позиції в наш час визнано проблемами загальнодержавного масштабу. Нова освітня філософія визначила головну стратегію педагогічної діяльності: спрямування навчально-виховного процесу на формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави. Патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, що передбачає зміну громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості.

Сьогодні, в умовах економічної кризи, політичної невизначеності, окупації українських територій державою-агресором, постає величезна проблема у вихованні дітей-патріотів своєї країни. Визначальною фігурою у виховному процесі є вчитель. Його діяльність спрямована на становлення дитини як особистості, громадянина і фахівця, на зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації. Тому від учителів художньо-естетичних дисциплін вимагається реалізація системи заходів,

спрямованих на національно-патріотичне виховання підростаючого покоління.

Мета статті, методи дослідження. Метою статті є опис на основі аналізу наукової літератури засобів формування патріотизму у молодших школярів на уроках музичного мистецтва. До **методів дослідження** відносимо аналітико-теоретичний, а також методи обробки та систематизації матеріалів дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що дослідженню проблеми патріотичного виховання завжди приділялась належна увага. Цією проблемою переймалися ще такі визначні діячі, як Г. Сковорода, І. Франко, Б. Грінченко, С. Русова, Г. Ващенко, К. Ушинський. Є також напрацювання і в мистецьких дисциплінах. Так, засоби національного виховання на уроках музичного мистецтва у своїх працях розглядали О. Ростовський, Л. Кондратова, С. Данович та інші.

На основі аналізу педагогічної літератури з питань формування патріотизму засобами музичного мистецтва ми дійшли висновку, що напрацьовані матеріали потребують подальшого осмислення та опису.

Програмою з музичного мистецтва для загальноосвітньої школи пропонуються теми, які знайомлять дітей із українським народнопісенним мистецтвом, народними звичаями й традиціями, із творами українських митців. Заняття допомагають дітям увійти у світ творчості і краси, долучитися до скарбів музичної культури, плідно сприяють розвитку її емоційно-чуттєвої сфери, поглиблюють знання, і головне – виховують потребу у збереженні та примноженні духовного та матеріального багатства українського народу, готовність до захисту національних інтересів України.

Результати дослідження. Філософи й політологи визначають патріотизм як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та виявляється в певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до Батьківщини. Це одне з найглибших почуттів, що закріплювалося століттями й тисячоліттями розвитку відокремлених етносів. Це соціально-політичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом.

Психологи визначають патріотизм як певне моральне ставлення й оцінку особистістю елементів Вітчизни. Патріотичне почуття, соціально-моральне у своїй основі, особистість набуває не лише шляхом біологічної спадковості, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації) у широкому розумінні слова.

Нині патріотизм покликаний дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної,

правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини.

Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») визначила стратегію розвитку освіти в Україні, пріоритетні напрями та шляхи створення системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Серед найважливіших завдань національної школи – відродження української мови, традицій, обрядів, культури, а також формування національної самосвідомості та патріотизму.

Патріотичне виховання – це планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго ставлення до Батьківщини та до представників спільної культури або країни [2]. Таке виховання включатиме розвиток любові до батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу. Має застосовування як у сім'ї та школі, так і в державних і громадських організаціях, засновуючись на впевненості в позитивному ефекті такого ж відношення.

Сучасна національна школа потребує нових підходів до виховання, зокрема до патріотичного. Починати його потрібно ще з дошкільного та молодшого шкільного віку. Діти цього віку найкраще піддаються вихованню, оскільки в цей час закладаються основи особистості, її майбутнього характеру. Надається спрямованість її розумового, морального та естетичного розвитку. Знання та вміння, накопичені дитиною в цьому віці, пізніше стають основою для формування стійких моральних звичок і переконань, високих життєвих ідеалів [1, с. 17].

У роботі з дітьми молодшого шкільного віку важливо звертати увагу на їхні вікові особливості. Ці діти не мають сталих інтересів, власну ініціативу проявляють слабо, їхня увага нестійка. Вони потребують постійної допомоги та порад учителя в організації творчої діяльності. Мислення в дітей цього віку конкретно-образне, для них ще не властиві узагальнення та абстрагування. Їх захоплює все яскраве, цікаве, тому що вони мислять відчуттями, звуками, барвами. Це все необхідно враховувати. Тому заходи громадянсько-патріотичного змісту повинні логічно продовжувати заняття, мати певну систему, враховуючи принципи послідовності, наступності, зв'язку з життям, а також вікові та індивідуальні особливості школярів, їхні інтереси. Досвід засвідчує, що формування патріотичних почуттів у дитини починається від батька та матері, близьких людей, учителя, друзів, суспільства.

Українська народнопісенна спадщина володіє великим потенціалом, який можна використовувати на уроках музичного мистецтва в школі, використання якої в навчальному процесі сприяє розвитку почуття патріотизму [5, с. 140].

Головними засобами виховання патріотизму на уроках музичного мистецтва в молодшому шкільному віці є народні пісні, звичаї, традиції, твори українських композиторів-класиків та сучасних композиторів, зокрема композиторів рідного краю.

Українське народнопісенне мистецтво посідає вагоме місце в системі засобів формування національної свідомості учнів, інтегруючи в собі побутові, мистецькі та педагогічні традиції. Це історична основа, на якій розвивалася і розвивається світова художня культура, одна із форм суспільної свідомості і суспільної діяльності, явище соціально зумовлене. Народне мистецтво включає в себе різні види художньої діяльності, промислів і ремесел народу – поетичну творчість, театральне, музичне, танцювальне, декоративне, образотворче мистецтво, народне будівництво тощо.

Народне мистецтво існує як сукупність численних видів, жанрів, родів. Усі його види об'єднує основне – пізнання та відображення трудової діяльності українського народу, його історії, побуту тощо, хоча кожен із них має певні особливості функціонального призначення, матеріалу, засобів вираження. Позитивною особливістю народного (національного) мистецтва є залучення дітей до прекрасного через різноманітні форми, які органічно вплітаються в повсякденне життя, побут, одяг, житло родини – розмальовані декоративні тарілки, різьблені з дерева речі, художні вироби з глини (глечики, миски, макітри, малі форми скульптури, кахлі), прикраси одягу, різні види тканини.

Іншою важливою складовою у формуванні патріотизму молодших школярів під час уроків музичного мистецтва є ознайомлення дітей із творами українських композиторів-класиків та сучасних українських композиторів, особливо композиторів рідного краю. Напевне, кожен школяр знає імена Миколи Лисенка, Левка Ревуцького, Бориса Лятошинського, Миколи Леонтовича, Едуарда Бриліна, Ольги Янушкевич та інших українських композиторів-класиків та наших сучасників. Їхні твори включені до підручників із музичного мистецтва. Вони наділені безумовною любов'ю до рідного краю, поезією, й відчуттям краси народу, до якого належали. Відповідно до теми уроку, вчитель музичного мистецтва знайомить дітей із творчістю відомих українських композиторів, при цьому підкреслюючи джерела їх творчості. Наприклад, під час уроку на тему «Країна моєї фантазії» дітей потрібно познайомити із творчістю подільської композиторки Ольги Янушкевич. Її твори свідчать про те, що за ними стоїть велика, різноманітна школа українського мистецтва, багатовікова культура українського народу. Ці твори стали популярними не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Педагог

обов'язково має посилити в серця дітей гордість за українських композиторів, які стали відомими у всьому світі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції. Головним завданням патріотичного виховання є формування патріотизму, а на сучасному етапі становлення української державності ця проблема набуває особливого значення.

Починати виховувати патріотизм у дітей потрібно ще в молодшому шкільному віці, оскільки цей період життя людини є найсприятливішим для емоційно-психологічної дії на дитину, адже образи сприйняття дійсності, культурного простору дуже яскраві і сильні, і тому вони залишаються в пам'яті надовго, а іноді й на все життя, що дуже важливо у вихованні патріотизму. Музичне мистецтво є специфічною формою пізнання навколишнього світу. У процесі художньо-естетичної діяльності, потяг до якої закладено в глибинах людської психіки, формується художній світогляд. Завдання вчителя музичного мистецтва – формувати світогляд дитини пов'язаний на глибинному рівні з рідною землею, культурною спадщиною предків, а значить, з патріотичними почуттями.

Література

1. Корнілова О. Методичні рекомендації до вивчення дисциплін художньо-естетичного циклу / О. Корнілова // Мистецтво та освіта. – 2006. – № 3. – С. 17-20.
2. Концепція національно-патріотичного виховання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http // osvita.ua / legislation / other / 5397/](http://osvita.ua/legislation/other/5397/).
3. Навчальні програми з образотворчого мистецтва для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http // old.mon.gov.ua / ua / activity / education / 56 / 692 / educational_ programs / nnn1 _4 kl/](http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/nnn1_4.kl/).
4. Новий тлумачний словник української мови / Укладачі : В. Яременко, О. Сліпушко. – К : Аконіт, 2001. – 793 с.
5. Царина Л. Г. Засоби національного виховання на уроках образотворчого мистецтва / Л. Г. Царина / Мистецтво і освіта. – 2014. – № 5. – С. 140–146.

Bibliography

1. Kornilova O. Metodychni rekomendacii' do vyvchennja dyscyplin hudozhn'o-estetychnogo cyklu / O. Kornilova // Mystectvo ta osvita. – 2006. – № 3. – S. 17-20. (in Ukrainian)
2. Konceptija nacional'no-patriotychnogo vyhovannja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [http // osvita.ua / legislation / other / 5397/](http://osvita.ua/legislation/other/5397/).(in Ukrainian)
3. Navchal'ni programy z obrazotvorchogo mystectva dlja uchniv 1-4 klasiv zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladiv [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [http // old.mon.gov.ua / ua / activity / education / 56 / 692 / educational_ programs / nnn1 _4 kl/](http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/nnn1_4.kl/).(in Ukrainian)

4. Novyj tlumachnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy / Ukladachi : V. Jaremenko, O. Slipushko. – K : Akonit, 2001. – 793 s. (in Ukrainian)
5. Caryna L. G. Zasoby nacional'nogo vyhovannja na urokah obrazotvorchogo mystectva / L. G. Caryna / Mystectvo i osvita. – 2014. – № 5. – S. 140–146. (in Ukrainian)

УДК 37(477)(09)

Мельникова О.М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
E-mail: olga@maistruk.com

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПОГЛЯДАХ ПРОСВІТНИКІВ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті висвітлено та схарактеризовано основні аспекти національно-патріотичного виховання молоді у поглядах просвітників початку ХІХ століття. Закцентовано увагу на педагогічних поглядах громадського і культурного діяча, просвітника, управлінця – Василя Каразіна, чия різнобічна діяльність сприяла розвитку освіти, науки, видавничої справи, літератури, економіки, політики, благодійництва на українських землях. Визначено, що В. Каразін, один із перших в Україні, порушив надзвичайно важливу, з огляду історії педагогіки, проблему виховання патріотизму молодого покоління.

З'ясовано, що основними чинниками формування світогляду В. Каразіна як патріота своєї вітчизни були: національний, родинно-патріотичний, культурно-освітній, науково-просвітницький. Узагальнюючи загальнопедагогічні погляди Василя Каразіна щодо проблеми національно-патріотичного виховання, виокремлено головні складники виховання, як громадянське, національне та патріотичне.

Доведено, що погляди просвітника спрямовувалися на виховання національно-патріотичних почуттів, любові до Батьківщини, які він реалізовував через свої твори, трактати, промови, листи та ін.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання молоді; Василь Каразін; виховання почуття патріотизму; любов до Батьківщини; патріот; просвітництво.

NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH IN THE VIEWS OF THE ENLIGHTENERS ON THE BEGINNING OF THE XIX CENTURIES

Annotation. The article highlights and describes the main aspects of national-patriotic education of youth in the views of educators on the beginning of the 19th century. The attention is paid to the pedagogical views of the public and cultural figure, enlightener, and manager Vasyl Karazin, whose diversified

activities contributed to the development of education, science, publishing, literature, economics, politics, philanthropy on Ukrainian lands. It is determined that V. Karazin, one of the first in Ukraine, violated the problem of raising the patriotism of the younger generation, taking into account the history of pedagogy.

It was found out that the main factors of the formation of the worldview of V. Karazin as a patriot were: national, patriotic, cultural, educational, scientific and educational factors. Summarizing the general pedagogical views of Vasyl Karazin on the problem of national-patriotic education, the main components of education such as civil, national and patriotic are outlined.

It is proved that the views of the enlightener were directed towards the cultivation of national patriotic feelings, love to the Motherland, which he realized through his works, treatises, speeches, letters, and others.

Key words: national-patriotic education of youth; Vasyl Karazin; raising a sense of patriotism; love to the Motherland; patriot; education.

НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЁЖИ ВО ВЗГЛЯДАХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ НАЧАЛА XIX ВЕКА

Аннотация. В статье освещены и охарактеризованы основные аспекты национально-патриотического воспитания молодёжи во взглядах просветителей начала XIX века. Акцентировано внимание на педагогических взглядах общественного и культурного деятеля, просветителя, управленца – Василия Каразина, чья разносторонняя деятельность способствовала развитию образования, науки, издательского дела, литературы, экономики, политики, благотворительности на украинских землях. Определено, что В. Каразин, один из первых в Украине, нарушил чрезвычайно важную, с точки зрения истории педагогики, проблему воспитания патриотизма молодого поколения.

Установлено, что основными факторами формирования мировоззрения В. Каразина как патриота своего отечества были: национальный, семейно-патриотический, культурно-образовательный, научно-просветительский. Обобщая общепедагогические взгляды Василия Каразина по проблеме национально-патриотического воспитания, выделены главные составляющие воспитания, как гражданское, национальное и патриотическое.

Доказано, что взгляды просветителя направлены на воспитание национально-патриотических чувств, любви к Родине, которые он реализовывал через свои произведения, трактаты, речи, письма и др.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание молодёжи; Василий Каразин; воспитание чувства патриотизма; любовь к Родине; патриот; просвещение.

Постановка проблеми, її актуальність. В умовах державно-політичних і соціально-економічних перетворень одним із головних завдань українського суспільства є інтеграція нашої країни у світовий культурний і економічний простір, що спонукає до комплексної модернізації системи освіти і виховання, створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації громадян України.

Інтегративні процеси, що відбуваються у багатьох галузях суспільного життя, передбачають водночас вивчення, збереження і раціональне застосування позитивного національного освітнього досвіду і традицій. Тому, розробляючи способи створення ефективної системи освіти і виховання, необхідно вивчати та враховувати надбаня вітчизняної педагогічної думки.

На необхідності формування у молодого покоління потреби зберігати і збагачувати національну культуру, українські культурно-історичні традиції, національні світоглядні ідеї, погляди і переконання, виховання свідомого відчуття приналежності до свого народу акцентується увага в державних нормативних документах, зокрема у Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»). У Концепції національно-патріотичного виховання молоді звертається увага на важливість збереження українських народних традицій, кращих надбань національної та світової педагогіки й психології, формування духовного українського патріота, популяризацію пам'яток української історії, культури та природи, історичних місць та подій, етнографії та життєписів відомих діячів.

Науковий інтерес до спадщини просвітників минулого значно активізувався останніми роками, що зумовлено низкою причин, зокрема, необхідністю обґрунтувати способи трансформації традиційних ідей в інноваційні на основі глибокого дослідження, аналізу життєдіяльності просвітників минулого на тлі соціально-культурного, економічного і політичного життя суспільства.

Становлення нової культурно-освітньої парадигми зумовлює звернення до незаслужено забутих освітніх діячів і педагогів минулого, творчу спадщину яких становлять просвітницькі, виховні, культурно-освітні ідеї, що можуть додати якісно нового забарвлення теорії та досвіду виховання і навчання. Як зазначає О. Сухомлинська, «...звернення до творчої біографії є і традицією, й інновацією, бо збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу як важливі складові наукового дискурсу» [9, с. 37].

Саме такого підходу потребує діяльність освітніх діячів першої половини XIX ст., творчий спадок яких задовго перебував поза межами науково-педагогічного дискурсу. Формування їхнього світогляду, ідейних переконань відбувалося під впливом традицій Козацької доби або

українського бароко, західноєвропейських ідей гуманізму, реформації і раннього Просвітництва. Українська педагогічна думка цього періоду представлена плеядою видатних просвітників, освітніх, культурних, громадських діячів, з-поміж яких одним із провідних є Василь Назарович Каразін (1773–1842) – громадський і культурний діяч, просвітник, управлінець, учений-дослідник, публіцист, чия різнобічна діяльність сприяла розвитку освіти, науки, видавничої справи, літератури, економіки, політики, благодійництва. Основним спрямуванням його творчої діяльності було утвердження національної самосвідомості, служіння Батьківщині, підвищення її національно-культурного, науково-освітнього, економічно-політичного рівня, прагнення до пізнання істини, духовне й моральне самовдосконалення, різнобічний розвиток особистості тощо. Один із перших в Україні В. Каразін порушив надзвичайно важливу, з огляду історії педагогіки, проблему виховання почуття патріотизму. Погляди просвітника спрямовувалися на виховання почуття патріотизму, любові до Батьківщини, які він реалізовував через свої твори, трактати, промови, листи та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники Н. Березюк, А. Болебрух, Ю. Грачова, О. Узбек, Л. Георгієв та ін. аналізують головні здобутки видатного діяча у різних напрямках творчої діяльності, осмислюють його епістолярну та мемуарну спадщину, дають об'єктивну, якісно нову характеристику із позицій сучасності.

У цьому контексті дослідники вітчизняної історії педагогіки М. Євтух, Л. Корж-Усенко, Т. Кочубей, Л. Пироженко, С. Поляруш, А. Сбруєва, Н. Сейко, О. Скоробагатська та ін. аналізують окремі аспекти теоретико-педагогічних надбань В. Каразіна як популяризатора ідей просвітництва на українських землях, як члена наукових товариств, громадсько-політичного діяча та науковця.

Мета статті – висвітлити та схарактеризувати основні аспекти національного-патріотичного виховання молоді у поглядах просвітників початку ХІХ століття.

Методи дослідження: *теоретичний та історико-логічний аналіз, класифікація* архівних матеріалів та друкованих джерел з метою визначення сутності проблеми, окреслення внеску В. Каразіна у розвиток вітчизняної освіти; *персоналістично-біографічний* – для аналізу життєтворчості В. Каразіна у контексті розвитку вітчизняної освіти; *феноменологічний* – допоміг розглянути постать В. Каразіна з позицій об'єктивності, наукового осмислення сучасності, без ідеологічних нашарувань; *проблемно-генетичний* – допоміг здійснити ретроспективне вивчення творчої спадщини В. Каразіна з метою інтерпретації його науково-просвітницьких поглядів та ідей; *аксіологічний* – допоміг здійснити оцінку змісту діяльності В. Каразіна, його творчого доробку.

Результати дослідження. Присвоєння Харківському університету імені Василя Назаровича Каразіна, 200-річний ювілей якого відзначався у

2004 р., викликав широкий інтерес науковців, громадськості до постаті його засновника. Проте щодо оцінки спадщини В. Каразіна наукова література містить суперечливі свідчення стосовно його поглядів і діянь. Тим часом уважне, неупереджене вивчення його творчого доробку допоможе простежити еволюцію української педагогічної ідеї, скласти цілісну картину історико-педагогічної думки початку ХІХ ст.

Процеси трансформації традиційних ідей у сучасному суспільстві спонукають до поглибленого вивчення творчої спадщини В. Каразіна, зокрема у галузі освіти. Він як високоосвічений, далекоглядний діяч і управлінець наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення просвітницьких і наукових інституцій, які зосереджували свою діяльність на розв'язанні фундаментальних проблем тогочасного суспільства, сприяли поширенню освіти серед різних верств населення імперії.

Василь Назарович Каразін (1773–1842) – визначна особистість у всіх відношеннях зі своїми блискучими людськими якостями, «особистість, яка науковими знаннями й ідеями випередила ціле століття, діяч, який залишив після себе глибокий слід у громадському житті країни, взірець надзвичайної моральної величини, сміливості й прямоти, людина, яка завжди говорила правду» [1, с. 5]. Він належав до найосвіченіших людей свого часу. З його ініціативи було створено перше в Європі Міністерство народної освіти (1802) [6, с. 914], Харківський університет (1804), організовано Філотехнічне товариство (1811), і насамкінець, був людиною, діями і вчинками якої пишаються нащадки.

Простежуючи його життєвий і творчий шлях слід зауважити, що В. Каразін присвятив своє життя справі просвітництва та патріотизму. Кожну промову він виголошував з безмежною любов'ю до Батьківщини, убачаючи її розквіт у поширенні освіти серед народу.

У ранній юності просвітницько-педагогічні погляди В. Каразіна формувалися під впливом творів Г. Сковороди та кращих європейських просвітників, які викладали у Кременчуцькому й Харківському пансіонах. Саме завдяки домашньому вихователю та наставнику Г. Сковороді, у В. Каразіна сформувався світогляд, що пізніше став основою поглядів і стійких переконань. Адже завдяки домашньому вихованню з участю Г. Сковороди Василь Каразін рано пізнав ідеї філософа-педагога, а пізніше продовжив їх втілення, поширюючи освіту серед простого народу.

У творі «Погляд на українську старовину, 1842 р.» («Взглядъ на украинскую старину, 1842 г.») видрукуваному проф. Д. Багалієм у 1910 р. знаходимо згадки В. Н. Каразіна про українського філософа: «Поміж учителів помітимо Сковороду... Я мав честь замолоду бачити цього поважного мужа, який в свій час міг би зайняти місце серед найбільш поважних германських учених» [4, с. 605]. В. Каразін настільки був захоплений особистістю Г. Сковороди та його працями, що у листі до видавця «Молодыка» І. Бецькому від 2 березня 1842 р., писав: «... цей

почесний громадянин і надзвичайний, доброти громадської, чоловік... Ми під чубом і в українському згортку мали свого Піфагора, Оригена, Лейбніца, як Москва за 150 літ в Посошкові свого Філанджієрі, а Харків тепер має свого Іоанна Златоуста» [8, с. 913].

Отже, ним керувало не тільки захоплення Г. С. Сковородою, як письменником чи філософом, а й просвітником свого народу, який у подальшому був прикладом для учених, філософів, педагогів. Адже твори Г. Сковороди насичені глибиною думки про просвітництво народу та глибокого патріотизму до рідної землі.

Разом з тим, Г. Сковорода і В. Каразін були палкими патріотами своєї Вітчизни. Їхні погляди спрямовувалися на виховання почуття патріотизму, любові до Батьківщини, які вони реалізовували через свої твори, трактати, промови, листи, байки та ін. Просвітники стверджували, що кожен має бути відданим своїй справі на благо Батьківщини, виявляти любов до неї.

Але критичне ставлення обох просвітників щодо поширення освіти виражалось у тому, що вони були проти виховання російських дітей іноземцями. Г. Сковорода засуджував таке виховання і уважав, що воно спотворює душі, серця і розум дітей, до того ж іноземні педагоги навчали панських дітей розмовляти усіма мовами, а рідною нехтували. Виступаючи проти виховання російських дітей іноземцями, В. Каразін зауважував, що вивчаючи чужі мови з дитинства, діти поступово віддаляються від своєї власної, а тому втрачають можливість набувати знання. Він пропонував поміщикам віддавати дітей у вітчизняні школи і навчати їх культури рідної мови. Продовжуючи думку він відзначав, що «наше дворянство почало довіряти своїх дітей іноземцям, воно не береже кошти їм на оплату і на закордонні подорожі... Постійний звичай перетворився нарешті на пристрасть» [2, с. 62]. Адже, вивчаючи чужі мови з дитинства, діти поступово віддалялися від своєї власної, а тому втрачали можливість набувати знання. Просвітник пропонував поміщикам віддавати своїх дітей у вітчизняні школи і навчати їх культурі рідної мови, а отже закликав до національної самосвідомості співвітчизників.

Разом із здобуттям освіти, маючи необхідні теоретичні знання, В. Каразін здійснив подорож країною. Метою мандрівки було якнайкраще ознайомитись із реальним життям народу. На нашу думку, це спричинилося тим, що метою його життя була не наука, а благоустрій вітчизни. Крім того, існувала й інша причина подорожі. Перебуваючи серед громади із прогресивними ідеями, нетрадиційними теоріями й модерним патріотизмом, В. Каразін, як істинний патріот, був рішуче налаштований присвятити своє життя справі процвітання держави. Проте його уявлення й погляди не мали чіткого плану реалізації, що хиталися від бажання займатися науковою роботою у лабораторії до публічної громадсько-політичної й просвітницької діяльності.

Через свої твори В. Каразін прагнув передати людям любов до

істини і чеснот, бажання бути істинним громадянином, патріотом своєї Вітчизни. Про глибокі почуття до Батьківщини свідчать його твори «Промова про істинну та удавану любов до батьківщини», «Практичний захист проти іноземців існуючої нині в Росії підпорядкованості поселян їх поміщикам», «Про виховання жіночої статі в нижніх станів», «Про учені товариства і періодичні видання в Росії» та ін.

У повчальному творі «Промова про істинну та удавану любов до батьківщини» В. Каразін надавав великого значення важливому почуттю патріотизму. Він акцентував увагу на тому, що любов до Батьківщини необхідна для спільного блага, її потрібно виявляти не через мрію вільності і рівності, а на основі поваги до релігії і порядку. У цій праці автор виклав свої погляди на любов до Батьківщини як на доброчесність, спричинену багатоманітністю найважливіших моральних складових: повага до інших народів і культур. З цього приводу він писав: «...гоніння іноземців не є любов'ю до Вітчизни!.. якщо не любити усім серцем Вітчизни нашої, не можна любити людей інших країн, людей взагалі» [7, с. 362–363]; розважливість народів, що дає поштовх до взаємоповаги. Намагатися не нехтувати чужим, а надавати перевагу своєму народу; національні цінності, які можуть запозичуватися іншими народами.

Почуття патріотизму, вважав В. Каразін, можна виховати за допомогою таких засобів, як вивчення вітчизняної літератури та історії, стверджуючи, що подвиги представників нації є проявом «витонченої громадянської доброчесності» [7, с. 358]. Він чітко окреслював позитивні моральні риси характеру людини, що мають бути поряд із істинною любов'ю до Батьківщини. До цих рис він відносив любов до ближніх, до рідного краю, до людства та своєї Батьківщини. Він зауважував, що для виховання у громадянина патріотизму має бути Божа любов до навколишнього оточення. Отже виховання любові до Батьківщини проходить крізь увесь твір Василя Каразіна і, безперечно, займає чільне місце у світогляді автора.

Важливим засобом виховання патріотичних почуттів, на думку В. Каразіна, були наукові товариства та їх періодичні видання, що сприяли поширенню знань серед народу. У творі «Про учені товариства і періодичні видання в Росії» йдеться про необхідність надання корисної, цікавої інформації жителям провінційних міст і сіл, які не мають доступу до періодики. На думку Василя Каразіна, завдяки взаємодопомозі суспільство прагнучиме до просвітництва і буде спроможне виконувати «приємні обов'язки громадянина і сина Вітчизни» [5, с. 330].

Василь Каразін обстоював думку, про необхідність просвітництва серед народу. З цього приводу він зауважував, що замість розбещування уяви бездіяльних громадян, краще пробуджувати в їхніх серцях любов до наук, до простодушності в смаках і звичаях, до життя в містах і селах, «що властиво освіченому суспільству» [5, с. 333].

За свідченнями дослідника спадщини В. Каразіна Дмитра Багалія,

просвітник завжди уважав і називав себе українцем, хоча за походженням був грек. Адже при обговоренні питання про заснування університетів у Росії, В. Каразін наполіг на відкритті, найближчим часом, університету саме у Харкові. Ідея В. Каразіна щодо відкриття Харківського університету була настільки сильною і сповненою патріотичних почуттів, що на зборах харківського дворянства він доніс до слухачів свої синівські почуття до Вітчизни, до всієї Росії і рідної України. В. Каразін з гордістю твердив: «...Все моє життя буде присвячене на доказ тому, що воно належить моїй Вітчизні, але особливо країні, яка була Вітчизною у період моєї юності... . Блаженний вже сторазово, якщо випадок надав мені можливість зробити найменшу добру справу люб'язній моїй Україні, користь якої в уявленнях моїх пов'язана з користю велетенської Росії» [3, 535]. Він завершив свою промову виступом: «Чи покажу я вам ще, що я не мав на думці нічого, крім блага Вітчизни і користі нашої землі...» [3, 537]. Своєю промовою він намагався довести представникам різних станів позитивні наслідки від заснування Харківського університету.

Таким чином, у ході дослідження з'ясовано, що основними чинниками формування світогляду В. Каразіна як патріота своєї вітчизни були:

- *національний* (походження із південних слов'ян, що надало його особистості дещо відмінних від українців рис характеру);
- *родинно-патріотичний* (домашнє виховання й навчання гідного, істинного патріота своєї Вітчизни, що здійснювалося матір'ю і батьком, а також педагогом-філософом Г. Сковородою);
- *культурно-освітній* (навчання в елітному навчальному закладі – Гірничому корпусі; потяг до самоосвіти й самовдосконалення, знання зразків світової літератури, що торкалися суспільних й освітніх проблем; усвідомлення необхідності поліпшення народної освіти, що спонукало до створення спеціальних освітніх інституцій та укладання низки праць і проектів);
- *науково-просвітницький* (вивчення В. Каразіним творчого доробку учених різних галузей знань та поширення й реалізація власних ідей щодо просвітництва, що зумовило створення науково-освітнього Філотехнічного товариства, співпраця із провідними ученими, громадськими й політичними діячами, редакторами провідних періодичних видань).

Узагальнюючи загальнопедагогічні погляди Василя Каразіна щодо проблеми національно-патріотичного виховання, виокремлено головні складники виховання, як:

- *громадянське виховання* (бути істинним громадянином свого народу, поважати, бути гідним громадянської довіри, публічне наставлення через книги, доповіді та ін., служіння Батьківщині);

- національне виховання (навчання рідної мови, забезпечення вітчизняними педагогічними кадрами, навчальними посібниками, навчальними програмами, що передбачають вивчення історії, літератури, географії рідного краю, національних традицій, звичаїв);
- патріотичне виховання (патріот Батьківщини, любов до Батьківщини ґрунтується на повазі до порядку та релігії, любові до родини, до оточення, до старших, любові до свого міста, рідного краю, до всього людського, патріотизм є благом Батьківщини).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідженням встановлено, що творча діяльність В. Каразіна упродовж життєвого шляху була багатоаспектною, суперечливою, а її характер змінювався під впливом різних причин. Проте незмінними особистісними якостями завжди були патріотизм, інноваційність, неординарність поглядів та ін., що визначили напрями його творчої діяльності.

Подальшою розвідкою може стати впровадження педагогічних ідей Василя Каразіна з національно-патріотичного виховання у навчально-педагогічний процес закладів освіти.

Література

1. Абрамовъ Я. В. В. Н. Каразинъ (основатель Харьковскаго университета): его жизнь и общественная дѣятельность : біогр. очеркъ / Я. В. Абрамовъ. – СПб. : Тип. «Общественная Польза», 1891. – 96 с.
2. Каразин, В. Н. Практическое защищение против иностранцев, существующее ныне в России подчиненности поселян их помещикам / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 62-99.
3. Каразин, В.Н. Речь говоренная в дворянском Собрании Слободско-Украинской губернии (1 сентября 1802 г.) / В. Н. Каразин // Сочинения, письма и бумаги В.Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. . – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 62-99.
4. Каразинъ В. Н. Взглядъ на украинскую старину: (1842 г.) // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ / В. Н. Каразинъ. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 599–606.
5. Каразинъ В. Н. Обѣ ученыхъ обществахъ и періодическихъ сочиненіяхъ въ Россіи / В. Н. Каразинъ // Русская старина. – 1871. – Т. 3, март. – С. 330–335.
6. Каразинъ В. Н. Письмо В. Н. Каразина Н. П. Погодину : (23-го мая 1842 г.) / В. Н. Каразинъ // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ / В. Н. Каразинъ. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 914.

7. Каразинъ В. Н. Рѣчь о истинной и ложной любви къ отечеству / В. Н. Каразинъ // Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ / В. Н. Каразинъ. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910. – С. 355–367.
8. Каразинъ В. Н. Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ / В. Н. Каразинъ. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1910 – XIX, 927 с.
9. Сухомлинська О. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / Ольга Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – С. 37.

Bibliography

1. Abramov» YA. V. V. N. Karazin (the founder of Kharkiv University): his life and public activity: biographical essay / YA. V. Abramov». – SPb. : Tip. «Obshhestvennaya Pol'za», 1891. – 96 s. (in Russian)
2. Karazin, V. N. Practical protection against foreigners, that live in Russia, the subordination of the inhabitants to their landowners / V. N. Karazin // Compositions, letters and notes of V. N. Karazin, collected and edited by prof. D. I. Bagaleim. – KH. : Izd-vo KHar'k. un-ta, 1910. – S. 62-99. (in Russian)
3. Karazin, V.N. Speech that is spoken in the noble Assembly of the Slobodsk-Ukrainian province (September, 1802.) / V. N. Karazin // Compositions, letters and notes of V. N. Karazin, collected and edited by prof. D. I. Bagaleim. – KH. : Izd-vo KHar'k. un-ta, 1910. – S. 62-99. (in Russian)
4. Karazin V. N. Look at the Ukrainian antiquity: (1842) // Compositions, letters and notes of V. N. Karazin, collected and edited by prof. D. I. Bagaleim.. – KH. : Izd-vo KHar'k. un-ta, 1910. – S. 599–606. (in Russian)
5. Karazin V. N. The scope of scientific societies and periodic constituencies in Russia / V.N.Karazin // Russkaya starina. – 1871. – Т. 3, mart. – S. 330–335. (in Russian)
6. Karazin V. N. Letters of V. N. Karazin to N. P. Pogodin : (May, 23 1842) / V. N. Karazin // Compositions, letters and notes of V. N. Karazin, collected and edited by prof. D. I. Bagaleim / V. N. Karazin. – KH. : Izd-vo KHar'k. un-ta, 1910. – S. 914. (in Russian)
7. Karazin V. N. Speech about true and false love to our country / V. N. Karazin // Compositions, letters and notes of V. N. Karazin, collected and edited by prof. D. I. Bagaleim / V. N. Каразинъ. – KH. : Izd-vo KHar'k. un-ta, 1910. – S. 355–367. (in Russian)
8. Karazin V.N. Compositions, letters and notes of V. N. Karazin, collected and edited by prof. D. I. Bagaleim / V.N. Karazin. – KH. : Izd-vo KHar'k. un-ta, 1910 – XIX, 927 s. (in Russian)
9. Sukhomlins'ka O. Historical and pedagogical process: new approaches to common problems / Ol'ga Sukhomlins'ka. – K. : APN, 2003. – S. 37. (in Ukrainian)

УДК 37.035:39–051 Ющишин

*Михайлишин Романа Іванівна-Романівна – методист
Педагогічного коледжу, асистент кафедри загальної та соціальної
педагогіки факультету педагогічної освіти Львівського національного
університету імені Івана Франка
E-mail: metodcabinet@i.ua*

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У СПАДЩИНІ ГАЛИЦЬКОГО ПЕДАГОГА ІВАНА ЮЩИШИНА

*Анотація. На підставі аналізу історико-педагогічної літератури
з'ясовано сутність ключових понять «патріот», «патріотизм»,
«патріотичне виховання», «національна ідея», «національне виховання»,*

«виховний ідеал». Визначено доцільним використання історико-педагогічного досвіду педагогів минулого, зокрема галицького педагога Івана Михайловича Юцишина. На основі дослідженої педагогічної спадщини Івана Юцишина проаналізовано погляди щодо національно-патріотичного виховання, виокремлено найсуттєвіші ідеї. Окреслено напрями і шляхи національно-патріотичного виховання у педагогічній діяльності педагога. З'ясовано актуальність ідей і поглядів Івана Юцишина щодо національно-патріотичного виховання. Сформульовані висновки відтворюють розвиток теорії і практики національно-патріотичного виховання у спадщині Івана Юцишина й можуть стати основою для подальшого дослідження.

Ключові слова: Іван Юцишин, патріот, патріотизм, патріотичне виховання, національна ідея, національне виховання, виховний ідеал.

Mykhailyshyn Romana – methodist at the Pedagogical College, assistant at the Department of General and Social Pedagogy at the Faculty of Pedagogical Education at Ivan Franko National University of Lviv.

E-mail: metodcabinet@i.ua

NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF THE UKRAINIAN YOUTH IN THE HERITAGE OF THE GALICIAN TEACHER IVAN YUSHCHYSHYN

Summary. *On the basis of analyzing the historical and pedagogical literature, the paper clarifies the essence of the key concepts of «patriot», «patriotism», «patriotic upbringing», «national idea», «national education», and «educational ideal». It determines the necessity of applying the historical and pedagogical experience of the teachers of the past, in particular the Galician educator Ivan Yushchyshyn. On the basis of the investigated Ivan Yushchyshyn's pedagogical heritage, the author analyses his views on the national and patriotic education, and singles out the most important ideas. She outlines the trends and means of the national and patriotic education in the training activity of a teacher. The article finds out the relevance of Ivan Yushchyshyn's ideas and views on the national and patriotic education. The formulated conclusions reproduce the development of theory and practice of national and patriotic education in the heritage of Ivan Yushchyshyn and may serve as the basis for further researches.*

Key words: *Ivan Yushchyshyn, patriot, patriotism, patriotic education, national idea, national education, educational ideal.*

Михайлишин Романа Ивановна-Романовна – методист Педагогического колледжа, ассистент кафедры общей и социальной педагогики факультета педагогического образования Львовского национального университета имени Ивана Франко

E-mail: metodcabinet@i.ua

НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УКРАИНСКИЙ МОЛОДЕЖИ В НАСЛЕДИИ ГАЛИЦКОГО ПЕДАГОГА ИВАНА ЮЩИШИНА

Аннотация: На основании анализа историко-педагогической литературы выяснено сущность ключевых понятий «патриот», «патриотизм», «патриотическое воспитание», «национальная идея», «национальное воспитание», «воспитательный идеал». Определены целесообразным использование историко-педагогического опыта педагогов прошлого, в частности галицкого педагога Ивана Михайловича Ющишина. На основе исследованной педагогического наследия Ивана Ющишина проанализированы взгляды относительно национального патриотического воспитания, выделены существенные идеи. Определены направления и пути национально-патриотического воспитания в педагогической деятельности педагога.

Выяснено актуальность идей и взглядов Ивана Ющишина по национально-патриотического воспитания. Сформулированные выводы воспроизводят развитие теории и практики национально-патриотического воспитания в наследии Ивана Ющишина и могут стать основой для дальнейшего исследования.

Ключевые слова: Иван Ющишин, патриот, патриотизм, патриотическое воспитание, национальная идея, национальное воспитание, воспитательный идеал.

Постановка проблеми, її актуальність. У Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) зазначено, що одним з головних шляхів докорінного поліпшення виховання молодого покоління є реформування змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу.

Пріоритетним напрямом виховання є формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати.

Суттєвою ознакою національного відродження в Україні є процес утвердження системи національно-патріотичного виховання, обґрунтування її концептуальних основ, філософських, ідейних засад, визначення змісту, вибір організаційних форм, засобів і створення оптимальних умов для функціонування.

Актуальна сьогодні проблема національно-патріотичного виховання молоді, завданням якого є формування ідеалу українця як громадянина, патріота, який усвідомлює себе частиною нації, шанує закони і традиції України, наділеного почуттям національної гордості та відповідальності за долю своєї Вітчизни.

Розробка теоретичних засад національно-патріотичного виховання потребує дослідження й об'єктивного висвітлення досвіду минулого. Важливим є історико-педагогічний аналіз теорії та практики національно-патріотичного виховання української молоді.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукою доведено, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом, характером та історичним покликанням. На всіх історичних етапах філософам, етнографам, психологам, педагогам доводилося аргументувати і відстоювати науково обґрунтовану та історично вивірену ідею національно-патріотичного виховання.

Теоретико-методологічні основи національного виховання розроблено у працях А. Бойко, О. Сухомлинської, Д. Тхоржевська та інших; концептуальні засади національної системи виховання розкрито у дослідженнях вітчизняних педагогів і психологів А. Бондара, В. Куза, В. Москальця, Ю. Руденка, О. Савченко; національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи обґрунтовує О. Вишневський; патріотизм як основу сучасного виховання та ідеологію держави – В. Гонський; педагогічні основи патріотичного виховання учнів-інтернатів – В. Вугрич, О. Коваленко. Необхідність виховання молоді на національній основі обґрунтована в «Концепції реформування педагогічної науки в Українській державі», автором якої є М. Стельмахович.

Аспекти національно-патріотичного виховання, висвітлені у працях М. Євтуха, О. Вишневського, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Чепіль, М. Ярмаченка, Я. Яцківа, дають можливість вибрати необхідні орієнтири у процесі вивчення передумов становлення і розвитку ідеї національно-патріотичного виховання на західноукраїнських землях.

Вивченню історії освіти і виховання на західноукраїнських землях в ХІХ – ХХ ст. присвячено ряд дисертаційних досліджень, в яких автори торкалися проблеми національно-патріотичного виховання.

Окремі психолого-педагогічні й методичні аспекти національно-патріотичного виховання на західноукраїнських землях розкрито у дисертаційних дослідженнях Д. Герцюка, С. Лаби, І. Мельник, І. Курляк, Н. Дідух, Т. Завгородньої, М. Чепіль, Н. Сабат, В. Каюкова, І. Андрухіва.

Мета дослідження. Проаналізувати ідеї та погляди відомого галицького педагога Івана Михайловича Ющишина щодо національно-патріотичного виховання української молоді.

Виклад основного матеріалу. Період ХІХ–початку ХХ ст. характеризується відродженням української нації, пробудженням національної свідомості, зростанням активності прогресивної інтелігенції у змаганнях за освіту, науку, культуру України. Ідеї та погляди педагогів-просвітителів, чия спадщина є складовою національної педагогіки і ґрунтується на традиціях українського народу, викликають підвищений інтерес у педагогів, науковців сучасності.

Важливим джерелом були праці західноукраїнських педагогів та освітніх діячів, їхні статті, виступи в пресі, промови тощо. У низці статей та документів українські освітні діячі (П. Біланюк, М. Возняк, А. Волошин, М. Галущинський, Ю. Дзерович, В. Левицький, В. Пачовський, І. Франко, І. Ющишин та ін.) теоретично обґрунтували зміст, завдання національно-патріотичного виховання, його принципи і засади. Національно-патріотичне виховання розглядали як природну потребу нації, що має сформуватися з її традицій і культурного стану, корінитися в її характері і звичках, а мету виховання трактували як формування людини «свого віку і свого народу», плекання і утвердження національних чеснот.

Теоретичні основи національно-патріотичного виховання розробляли Г. Ващенко, С. Русова, С. Сіропалко, В. Сухомлинський, С. Чавдаров, Я. Чепіга та ін. Зокрема, Г. Ващенко зазначав: «Справжній патріот любить свій край і народ не пасивно, а активно працює для блага Батьківщини, прагне піднести її культуру, добробут людей, виявляє в разі потреби мужність і героїзм. Найвищою формою патріотизму є жертвенна любов до Батьківщини» [13, с.17]. В. Сухомлинський вважав патріотизм «серцевинною людиною», основою її активної життєвої позиції. Особливо «сильно і яскраво патріотичні почуття і переконання виражаються в силі духу, у волі людській, тоді, коли Батьківщина в небезпеці, в годину найтяжчих випробувань» [13, с.17-18]. Патріотичне виховання – «це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується» [13, с.18].

За визначенням «Українського педагогічного словника», патріотизм – «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – соціально-історичне явище. Виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності школи [2, с. 249].

Простежуючи генезу формування українського патріота, педагоги насамперед зазначають, що патріот – це творча особистість, індивідуальність, що активно залучається до розбудови держави, матеріальної і духовної культури, готова відстоювати їх. Моральними цінностями українського патріотизму є глибока шана до людей, символів держави.

Д. Пащенко, ґрунтовно проаналізувавши науково-педагогічну літературу, доходить висновку, що патріотичне й національне виховання є складовими становлення громадянина. Учений стверджує, що неодмінним проявом патріотизму є національна вихованість [5, с.13].

У час розбудови Української держави, формування та удосконалення національної системи освіти і виховання закономірно зростає інтерес до історії української педагогіки. Потрібним і цінним є використання досвіду

минулого, зокрема спадщини видатних галицьких педагогів початку ХХ ст.

Національний характер виховної роботи, на думку педагогів минулого, забезпечується залученням дітей з раннього віку через мову й культуру до духовного життя українців; вихованням у сім'ї і школі на народних традиціях; цілеспрямованістю у формуванні характеру учнів, опорою наукової педагогіки на виховний досвід і мудрість народу, взаємодію всіх учасників виховного процесу.

Перед українськими педагогами постало питання збереження нації, її мови, культури, національних рис.

Головним чинником національного виховання педагоги того часу вважали школу, в якій би учні «самоуправою і публичною опінією громадян і громадянок устроювали би свої справи і приучувалися ставити свої сили на услуги громади, щоби підпорядковувати своє «я» загальним справам, щоби панувати над своїми пристрастями й забаганками тоді, коли інтерес громади сего вимагає, вправляти свою волю, як чинник до осягнення чистого й сильного характеру» [1, с. 8–9].

Українські педагоги Галичини в міжвоєнну добу зосереджували увагу на розробці теоретичних засад національно-патріотичного виховання, пошуку виховного ідеалу, методологічних засад, визначенні шляхів і засобів досягнення виховної мети. У пресі з'являється значна кількість публікацій, присвячених проблемі національно-патріотичного виховання молоді.

Аналізуючи діяльність гімназій, В. Кузьмович зауважував, що для гімназії головною турботою має бути національне виховання, «його продумане й систематичне проведення». Метою національного виховання «повинно бути не лише виховання національно свідомого Українця зі всебічно оформленим умом, серцем, волею і тілом, але й Українця спеціально зорієнтованого на всі проблеми сучасного життя, а саме зорієнтованого національно» [4, с. 11–13].

М. Галущинський у своїй статті «Національне виховання» акцентував на ролі національно-патріотичних рис особистості, зазначав, що виховання повинно прямувати до того, щоб кожен міг своїми думками і вчинками стверджувати: «Україна – це я!» [1, с. 8-9].

На думку М. Євшана, «національне виховання має бути отим сумлінням, яке весь час будить і утримує національну свідомість і підкладає за кожний раз зеркало, в якому ми можемо читати: хто ми?, що ми?, а гарантом його здійснення сає стати українська національна ідея, яка мусить увійти в основу виховання українських поколінь» [3, с. 38–41].

Національно-патріотичне виховання було складовою всього національно-визвольного поступу на західноукраїнських землях у 1919-1939рр. і визначалося тими умовами, в яких перебувала Західна Україна.

З огляду на сьогоднішній час заслуговують на увагу погляди, ідеї на проблеми національно-патріотичного виховання Івана Михайловича Ющишина.

Суспільно-політичні та соціально-економічні зміни спонукали Івана Ющишина до пошуку шляхів удосконалення виховання молодого покоління, теоретичного обґрунтування нових підходів до визначення мети, завдань, змісту та засобів виховання. Особливе місце в його доробку посідають статті про патріотичне, національне, суспільне, фізичне, моральне виховання, роль освіти у громадянському вихованні. А саме: «О моральнім вихованню молодежи» (1907), «Рідна мова в рідній школі» (1910), «Спільні змагання і обов'язки» (1911), «Межі й перспективи реформістичного руху в вихованні й освіті» (1922), «Національне виховання. Про тихих і ревних патріотів» (1929), «Про селянсько-хлопоманське ідолопоклонство» (1929), «Коллективізм чи індивідуалізм: заваги до громадських інстинктів нашого народу» (1930), «Значіння сучасного фізичного виховання» (1937), «Дороговкази нашого виховання» (1938). Він перекладає і друкує статті зарубіжних педагогів (А. Свободи «Виховання патріотичне і національне», О. Каднера «Про національний проблем у школі» (1909).

Проаналізувавши розвиток педагогічної теорії, Іван Ющишин дає об'єктивну і справедливу оцінку тим пошукам, які велися в той час. Він вважав, що «в ділянці виховання й освіти відбувається величавий науковий рух, гарячкове шукання нових правд та ідеалів виховання й освіти» [9, с.170].

Відомий в Галичині педагог і громадський діяч Іван Ющишин зазначав, що лише така школа, яка існує як суспільна інституція та спирається на життя народу, його духовні, матеріальні та політичні засади, наближає молодь до реального життя середовища та готує учнів до активної участі в громадському житті рідного докільця. Він писав: «Розвиваючи одиницю на культурних добрах народу, школа повинна виховувати й свідомо до суспільного і громадянського життя» [12, с. 48–49].

Роміркуючи над проблемою національно-патріотичного виховання, Іван Ющишин зауважував: «Нові часи вимагають нових людей з відповідно сформованим інтелектом, з душею, що дає інтелектові здоровий корм і міцну підставу існування... Справу виховання нової людини мусить виховник почати від себе і в собі передусім виховати ідеал нової людини» [7, с.1]. Акцентував, що «перша мета виховання, чисто практична, полягає в підготовці виховання до життя», треба «розвинути його фізичні і духовні сили, необхідні в боротьбі за життя, привчити його підпорядковуватися та пристосовуватися до оточення та умов життя» [10, с. 4].

Зазначаючи, що сучасну йому епоху справедливо називають епохою національного ренесансу, Іван Ющишин стверджував, що українська школа повинна твердо спертися на національний ґрунт, проникнутися

рідним духом, бути невіддільною від коріння свого народу, «виростати з історії і традиції народу і достроюватися до його сучасних політичних, соціально-економічних, морально-релігійних і культурних потреб» [9, с.179].

Для того, щоб відповісти на запитання «Як розуміти виховання, коли бажано використати сучасні педагогічні правди нашого народу?», на думку Івана Ющишина, треба визначити виховний ідеал суспільства. Він вважав, що виховний ідеал «мусить виростати з почви історичних умов, суспільних потреб і духових струй епохи. Мусить бути в гармонії з тим, до чого прямує громадянство в нинішню добу, чого потребує і в що вірить» [7, с.1]. Робить висновок, що треба виховати для суспільства новий тип людини, яка поєднувала б прикмети бійця і працівника. Щоб виховати таких громадян, учитель, в якому переважає тип «тихого і ревного патріота», сам має змінитися, добре пізнати й усвідомити потреби свого народу.

Думка про те, що провідне місце у національно-патріотичному вихованні молоді повинна посісти національна ідея, знайшла відображення у матеріалах Першого українського педагогічного конгресу у Львові (1935), який, за словами Ющишина, «викристалізував мету та ідеал виховання молоді, сконцентрував практичні методи і засоби для його здійснення» [9, с.170].

Виходячи з того, що найвищим ідеалом нації є розвиток власної незалежної держави, конгрес так визначив мету національного виховання молоді: «всебічна її підготовка до здійснення найвищого ідеалу нації, до чинної творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї до участі у вселюдській культурі» [11, с. 236].

Для досягнення цієї мети, зазначали учасники конгресу, треба «перетворити вихованням державотворчої молоді цілу націю», виховати громадян, здатних до «конструкції держави», покоління, яке свідоме мети своєї нації і зуміє створити власну державу.

Взявши за епіграф до своєї статті слова «Ідуть часи, котрих кличем, будуть перегони праці, як передше були перегони заліза, як передше були перегони крові», Іван Ющишин писав, що ті часи вже настали і потребують людей, здатних до творчої старанної і витривалої праці. «Суспільству і державі, – зауважував він, – потрібні свідомі громадяни, які вміють регулювати державно-суспільне життя, виконувати право й оказувати йому послух. Високе почуття особистої, народної і державної гідності, національна гордість із терпимістю та лицаркістю – це прикмети, котрі, овіяні любов'ю до батьківщини і безмежною жертвенністю з майна, крові і життя для держави, повинні прикрашати нашого громадянина» [7, с. 6].

Необхідно озброїти вихованця усвідомленими знаннями та досвідом, пов'язаним з минулим, сучасним і майбутнім нашого суспільства, держави і народу. «Вершком ідеалу національного виховання», за висновком Івана

Ющишина, повинен бути громадянин, який би «в часи нормального і спокійного життя народу здатний був до щоденної продуктивної творчої праці, котра підносить міць і культуру держави, а в хвиликах нещастя і небезпеки здатний до жертв і посвяти для загального добра» [7, с. 6–7].

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну й особистісну гідність, совість і честь. Національне виховання створює умови для найповнішого врахування природних задатків, формування національного складу психіки, національного характеру, способу мислення і відчуття дітей. Отже, йдеться про систематичне і цілеспрямоване виховання національної свідомості і самосвідомості, формування національного типу особистості, що забезпечить духовну єдність поколінь, наступність національної культури.

Висновки. На підставі викладеного можемо зробити висновки, що історико-педагогічні напрацювання освітніх діячів Західної України міжвоєнного періоду мають особливе значення для вивчення концептуальних основ національно-патріотичного виховання. Їхні теоретико-методологічні розробки розкрили сутність, мету, зміст і завдання національно-патріотичного виховання української молоді.

Пріоритетним напрямом педагогічної діяльності галицького педагога Івана Ющишина було обґрунтування теоретичних засад і практичних порад щодо національно-патріотичного виховання, яке передбачало формування патріотів своєї землі – майбутніх захисників держави.

Методи і засоби національно-патріотичного виховання, окреслені Іваном Ющишином, є визначальними і сьогодні можуть використовуватися у виховній роботі з учнівською молоддю.

У процесі розбудови системи освіти й виховання, формування національної свідомості, відновлення історичної пам'яті українського народу важливо творчо використати теоретичні надбання й практичний досвід педагогів минулого.

Література

1. Галущинский М. Національне виховання / М. Галущинський. – Львів, 1920. – С. 8–9.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Євшан М. Національне виховання (Гадки і мрії) / М. Євшан // Життя і мистецтво. – 1920. – Ч. 2. – С. 38–41.
4. Кузьмович В. Мої помічення щодо виховання, навчання й організації гімназій Рідної Школи / В. Кузьмович // Українська школа. – 1929. – Ч. 1–4. – С. 11–13.
5. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина / Д. Пащенко // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 9–13.

6. Ступарик Б. М. Школі – національне виховання молоді (вибрані статті) / Б. П. Ступарик. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 283 с.
7. Ющишин І. Національне виховання (Про тихих і ревних патріотів) / І. Ющишин // Шлях виховання й навчання. – 1929. – Кн. 2. – С. 6–7, Кн.10. – С. 1–2, Кн.12. – С. 6–7.
8. Ющишин І. Два чинники суспільного виховання в школі / І. Ющишин // Учительське слово. – 1939. – № 13. – С. 107–108.
9. Ющишин І. Дороговкази нашого виховання / І. Ющишин // Шлях виховання і навчання. – 1938. – Кн. 3. – С. 170–179.
10. Ющишин І. Значіння сучасного фізичного виховання / І. Ющишин // Шлях навчання і виховання. – 1937. – Кн.1. – С. 4–14.
11. Ющишин І. О моральнім вихованю молодежи / І. Ющишин // Учитель. – 1907. – Ч. 21–22. – С. 305–316, Ч. 23–24. – С. 339–351.
12. Ющишин І. Суспільне виховання в народній школі / І. Ющишин // Учительське слово. – 1939. – № 8. – С. 48–55.
13. Яців Я. М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919–1939 рр.): Монографія / Я. М. Яців. – Дрогобич: Коло, 2004. – 276 с.

Bibliography

1. Halushchynskiy M. Natsionalne vykhovannia/ M.Halushchynskiy. – Lviv, 1920. – S.8-9.
2. Honcharenko S. Ukrainyskiy pedahohichnyi slovnyk / S.Honcharenko. – K.:Lybid, 1997. – 376s.
3. Ievshan M. Natsionalne vykhovannia (Hadky i mrii) // Zhyttia i mystetstvo. – 1920. – Ch.2, – S.38-41.
4. Kuzmovych V. Moi pomichennia shchodo vykhovannia, navchannia y orhanizatsii himnazii Ridnoi Shkoly // Ukrainiska shkola. – 1929. – Ch. 1-4. – S.11 -13.
5. Pashchenko D. Patriotychne i natsionalne vykhovannia – skladovi stanovlennia hromadianyna // Shliakh osvity– 2002. – № 1. – S.9-13.
6. Stuparyk B.M. Shkoli – natsionalne vykhovannia molodi (vybrani statii)/ B.P.Stuparyk. – Ivano-Frankivsk: Plai, 2005. – 283s.
7. Iushchyshyn I. Natsionalne vykhovannia (Pro tykhykh i revnykh patriotiv) // Shliakh vykhovannia y navchannia. – 1929. – Kn.2. – S. 6-7, Kn.10. – S. 1-2, Kn.12 – S. 6-7.
8. Iushchyshyn I. Dva chynnyky suspilnoho vykhovannia v shkoli //Uchytelske slovo. – 1939. – № 13. – S. 107-108.
9. Iushchyshyn I. Dorohovkazy nashoho vykhovannia // Shliakh vykhovannia i navchannia. – 1938. – Kn. 3. – S. 170-179.
10. Iushchyshyn I. Znachinnia suchasnoho fizychnoho vykhovannia //Shliakh navchannia i vykhovannia. 1937. Kn.1. – S. 4-14.
11. Iushchyshyn I. O moralnim vykhovaniu molodezhy // Uchytel. – 1907. Ch. 21-22. — S.305-316, Ch. 23-24. S.339-351.
12. Iushchyshyn I. Suspilne vykhovannia v narodnii shkoli //Uchytelske slovo. – 1939. – № 8. – S.48-55.
13. Iatsiv Ya.M. Natsionalno- patriotychne vykhovannia uchnivskoi molodi u pozaurochnyi chas na zakhidnoukrainskykh zemliakh (1919–1939rr.) Monohrafiia/ Ya.M.Iatsiv. – Drohobych: Kolo, 2004. – 276s.

УДК 378.1

Мирончук Наталія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка
E-mail: mironchuk_nm@i.ua

САМОМОТИВАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА САМООРГАНІЗАЦІЇ ВИКЛАДАЧА У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано зміст та сутнісні ознаки самомотивації як складової самоорганізації особистості викладача вищої школи та рушійної сили його саморозвитку і самовдосконалення. Визначено сутність самомотивації як процесу спонукання особистістю себе до досягнення актуальних особистих цілей, як спрямовану дію на актуалізацію бажання та створення енергії для досягнення обраної цілі. Розкрито внутрішні механізми самомотивації викладача, показано її зв'язок із значущими для особистості цілями, рефлексією та вольовими процесами. Описано окремі способи самомотивації, як-от: планування, візуалізація, робота з негативними установками та страхами, використання технік афірмацій та ін. Надано приклади вправ та прийомів, які використовуються в роботі з магістрантами з метою самоформування ними позитивної мотиваційної установки на успішну діяльність, зокрема прийом рефреймінгу, вправи «Карті щастя», «Мотивуй іншого», створення оди собі / професії.

Ключові слова: мотив; внутрішня мотивація; самомотивація; самоорганізація; викладач вищої школи; професійна діяльність.

Myronchuk Nataliya – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy of Zhytomyr Ivan Franko State University
E-mail: mironchuk_nm@i.ua

SELF-MOTIVATION AS A COMPONENT OF LECTURER'S SELF-ORGANIZATION IN PROFESSIONAL ACTIVITY

Abstract. The lecturer should be a person, who is able to generate innovative ideas, think systemically in different situations, be involved into the system of educational upgrades and work effectively. The objective of this paper is self-organization of the future lecturers as an active constructive position on internal resources of mobilization and the organization of own action for successful professional activity. The article analyzed the content and essential features of self-motivation as a component of the lecturer's self-organization and the driving force of his/her self-development and self-improvement. The

author defines the essence of self-motivation as a process of self-inducing personality to achieve actual personal goals, as a directed action to actualize desire and create energy to achieve the selected goals. The internal mechanisms of the lecturer's self-motivation are revealed, the connection of self-motivation with meaningful goals for the individual, reflection and volitional processes are presented. Such methods of self-motivation as planning, visualization, work with negative attitudes and fears, the use of techniques of affirmations are described. The author describes the following exercises and techniques used in working with graduate students in order to develop their ability to self-motivate: reframing, exercises «Slippers of happiness», «Motivate the other», etc.

Keywords: motive; internal motivation; self-motivation; self-organization; lecturer; professional activity.

Мирончук Наталия Николаевна – кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры педагогики Житомирского государственного университета имени Ивана Франко

E-mail: mironchuk_nm@i.ua

САМОМОТИВИРОВАНИЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ САМООРГАНИЗАЦИИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье проанализировано содержание и существенные признаки самомотивации как составляющей самоорганизации личности преподавателя высшей школы и движущей силы его саморазвития и самоусовершенствования. Определена сущность самомотивации как процесса побуждения личностью себя к достижению актуальных личных целей, как направленное действие на актуализацию желания и создание энергии для достижения выбранной цели. Раскрыты внутренние механизмы самомотивации преподавателя, показана ее связь с важными для личности целями, рефлексией и волевыми процессами. Описаны некоторые способы самомотивации: планирование, визуализация, работа с отрицательными установками и страхами, использование техник affirmаций и др. Даны примеры упражнений и приемов, используемых в работе с магистрантами с целью самоформирования ими положительной мотивационной установки на успешную деятельность, в том числе прием рефрейминга, упражнения «Тапочки счастья», «Мотивируй другого», создание оды себе/ профессии.

Ключевые слова: мотив; внутренняя мотивация; самомотивация; самоорганизация; преподаватель высшей школы; профессиональная деятельность.

Постановка проблеми та її актуальність. Самоорганізація об'єктивно властива кожному з учасників навчально-виховного процесу закладу вищої освіти. Вона є самостійним, завершеним і цілісним

комплексом дій у системі регулювання відносин викладача як суб'єкта взаємодії з іншими суб'єктами у процесі педагогічної діяльності. Якість процесу самоорганізації визначається ступенем сформованості його компонентів: цілевизначення, планування, моделювання, самомотивації, рефлексії, самоконтролю, саморегулювання, самокоригування.

Однією з важливих складових самоорганізації педагога у професійній педагогічній діяльності визначаємо самомотивацію, яка в умовах динамічності та інтенсивності педагогічної діяльності, великого обсягу професійних завдань, нечіткості функціональних обов'язків, відсутності досвіду роботи або ж надмірного ступеня відповідальності працівника тощо забезпечує можливість збереження ним працездатності. Завдяки самомотивації фахівець перебуває в статусі суб'єкта керування своєю життєдіяльністю. Мотивація себе на досягнення, на успіх спонукає працівника шукати нові способи застосування своєї енергії, здібностей, сил у професійній діяльності. Позитивно мотивований фахівець виявляє готовність успішно здійснювати професійну діяльність, продукувати нові, оригінальні ідеї, виявляти ініціативу, здійснювати творчий пошук.

Професійна підготовка майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності відбувається під дією різних чинників і має за мету досягнення рівня зрілості та стійкості усіх її структурних складових: мотиваційно-ціннісної, змістово-пізнавальної, праксеологічної, регулятивно-вольової, рефлексивно-оцінної сфер.

Одним із провідних у структурі готовності фахівця до самоорганізації у професійній діяльності вважаємо ціннісно-мотиваційний компонент, який визначає стійкість мотиваційної сфери та характеризує спрямованість ціннісних орієнтацій на розвиток ефективної самоорганізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні основи проблеми мотивації особистості представлено в дослідженнях Є. Ільїна, К. Левіна, Д. Макклеланда, А. Маслоу, Х. Хекгаузена, П. Якобсона та ін. Професійно-педагогічну мотивацію як засіб ефективності професійної діяльності досліджували С. Занюк, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Ничкало; розвиток самомотивації (внутрішньої мотивації) – С. Занюк, Н. Джой, В. Климчук та ін.

Дослідники вважають мотиваційну сферу педагога основою, розвиток якої та ціннісний характер її складових забезпечує продуктивність та успішність як професійної діяльності, так і особистості педагога, а самомотивацію визначають рушійною силою саморозвитку та самовдосконалення особистості у професійній педагогічній діяльності.

Осмісленою та мотивованою діяльністю може стати завдяки сформованим професійним цінностям, які відіграють роль еталонів. Г. Печерська професійні педагогічні ціннісні орієнтації визначає як систему професійної спрямованості та ставлення педагога до педагогічної діяльності, які визначають її цілі й засоби, регулюють поведінку

особистості у професійній діяльності [6, с. 254]. Відтак ціннісні орієнтації викладача вищої школи спрямовані на задоволення його потреб та є орієнтирами його соціальної та професійної активності, направленої на досягнення суспільно значущої мети. У педагогічній професії ціннісними орієнтирами фахівця є усвідомлення значущості педагогічної діяльності; особистісне та професійне зростання; саморозвиток; самоцінність власної особистості; особистісне та професійне здоров'я, ефективність і продуктивність професійної діяльності тощо.

Формування елементів внутрішньої мотивації відбувається у процесі спеціально організованої діяльності, яка, як зазначає В. Климчук [3], включає в себе елементи самопізнання, ціннісного аналізу та реальних дій у зовнішньому світі. Дослідник обґрунтовує важливість застосування відповідного тренінгу, зміст занять якого включає методи бесіди, дискусії, розв'язування проблемних задач, міні-лекції, рольове програвання ситуацій тощо.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності процесу самомотивації як складової самоорганізації викладача у професійній діяльності та розкритті її внутрішніх механізмів, а також описі деяких способів самомотивації, використовуваних у практичній діяльності зі студентами з метою самоформування ними позитивної мотиваційної установки на успішну діяльність.

Методи дослідження: методи теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної літератури, узагальнення та систематизації інформації щодо мотивації та її різновидів, встановлення сутнісних ознак самомотивації; методи узагальнення практичного досвіду діяльності.

Результати дослідження. Мотив – це спонука до діяльності, спонукальна причина дій і вчинків. Мотивація – це сукупність спонукальних факторів, які визначають активність особистості; це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які спонукають поведінку людини [1, с. 6-7].

Мотивація – динамічний процес, який керує поведінкою людини, визначає її спрямованість, активність, характер дій, стійкість інтересу до продовження їх реалізації. Інтенсивність актуальної (діє «тут і тепер») мотивації залежить від сили мотиву й інтенсивності ситуативних детермінант мотивації.

Основна функція мотивації полягає в саморегуляції активності людини на окремих фазах її діяльності, передусім до та після виконання дії; процес, за якого відбувається перетворення зовнішньої заданої мети діяльності особи у її внутрішню потребу.

Мотивація може бути стійкою та нестійкою, позитивною чи негативною, зовнішньою чи внутрішньою.

Стійка мотивація завжди заснована на першорядних потребах людини, є рефлексивною і не потребує додаткового підкріплення. Нестійка

мотивація, навпаки, потребує постійного підкріплення зовнішньою або внутрішньою мотивацією.

Зовнішня мотивація – це детермінація поведінки фізіологічними потребами і стимуляцією середовища, внутрішня (процесуальна) – зумовленість поведінки факторами, безпосередньо не пов'язаними з впливом середовища і фізіологічними потребами організму [1, с. 98-99]. Зовнішня мотивація не зв'язана безпосередньо з суб'єктом і зумовлюється обставинами, які перебувають поза межею впливу суб'єкта. Внутрішня мотивація пов'язана із змістом діяльності самого суб'єкта і мало залежить від зовнішніх обставин.

Позитивна мотивація ґрунтується на позитивних стимулах, негативна – на негативних. Негативна мотивація, як правило, більш сильна і дієва, але тільки упродовж короткого періоду часу; вона здатна забирати багато психічної енергії в людини. Однак, як зазначає М. Мочалова, реалізація лише позитивної мотивації може призвести до втрати об'єктивної оцінки діяльності, формалізації її здійснення. Тому доцільним є поєднання позитивної та негативної мотивації в самоорганізації діяльності при виборі оптимального для кожного суб'єкта балансу [5, с. 117].

Самоорганізація взаємопов'язана із мотивацією та самомотивацією, яка розуміється як самостимулювання, самопідштовхування себе до цілі, що ґрунтується на внутрішніх переконаннях людини. Самоорганізація у професійно-педагогічній діяльності базується на самомотивації власної свідомої діяльності й відображається у спрямованості на свідому самоорганізацію.

Проаналізувавши різні підходи щодо сутності мотивації, її функцій, структури, які описано в роботах С. Занюка, Є. Ільїна, Х. Хекгаузена, можемо дати визначення самомотивації в структурі самоорганізації особистості у професійній діяльності: самомотивація – це процес формування мотиву, спонукання себе до дії на основі аналізу ситуації чи самоаналізу, самоспостереження та самооцінки. Самомотивація – це спонукання себе до досягнення актуальних особистих цілей, це спрямована дія особи на актуалізацію бажання та створення енергії для виконання обраної цілі. Самомотивування – це також суб'єктивне пояснення особою своїх дій; визначає стан людини, який стимулює її до успішних дій.

Відмінність самомотивації від мотивації полягає в тому, що під час самомотивації відбувається цілеспрямоване розкриття особистістю структури мотиву; цілеспрямований пошук та рефлексія внутрішніх мотивів (або мотиваторів) самоорганізації особистості у власній свідомості, їх прийняття, вербалізація та застосування через вольовий акт, результатом чого є досягнення мети самоорганізації.

Воля – здатність людини, що виявляється в самодетермінації й саморегуляції нею своєї діяльності й різних психічних процесів. Як основні функції волі виокремлюють вибір мотивів і цілей, регуляцію

спонукання до дій за недостатньої їх мотивації, організацію психічних процесів, адекватну діяльності, що її виконує людина, мобілізацію психічних можливостей для подолання перешкод у процесі досягнення поставлених цілей [2, с.102].

Воля – це готовність до негайної дії, а згодом дії, приведеної в систему, що підсилюється витримкою. Важливим компонентом волі є зусилля, оскільки вольовий акт здійснюється при більшому чи меншому напруженні. Вольові зусилля характеризуються кількістю енергії, яка витрачається на виконання цілеспрямованих дій чи утримання від них. Вольова сфера виконує регулятивні функції й у процесі самоорганізації діяльності спонукає людину до виявлення зусиль для виконання певних дій, й часто тих, виконання яких у особи не виявляє задоволення. Таким чином, воля людини є регулятором психічних процесів, відповідних дій, учинків, а також включає мобілізацію фізичних і психічних можливостей у процесі самоорганізації власної діяльності.

Вважається, що енергійна, успішна людина, яка знає свої цілі, самомотивації не потребує. Однак коли йдеться про виконання якоїсь конкретної справи, яку необхідно виконати, але в особи недостатньо сформоване або відсутнє бажання її виконувати, психологи та педагоги рекомендують вдаватися до методів самоорганізації. Відтак, самомотивація є внутрішнім спонукальним процесом, який передуює процесу планування і на психоемоційному рівні визначає мету, цілі та результати самоорганізації.

Реалізація самомотивації відбувається за таким алгоритмом: 1) постановка цілі; 2) позитивне закріплення образу цілі; 3) постановка виконуваних завдань; 4) розроблення стратегії – розподілення загальної мети на менші цілі; 5) отримання задоволення від реалізації кожної конкретної цілі; 6) самоаналіз та помірна критика [5, с. 117].

Самомотивація – це психічний процес, який передбачає контроль над будь-якою діяльністю чи діями, метою якого є розвиток та вдосконалення особистості. Процес самомотивації будується на внутрішніх стимулах (наприклад, амбіції, заохочення, усвідомлення важливості виконуваної справи (дії) чи значущості події).

Рушійною силою самомотивації є *актуальні для особистості цілі*. Важливою є саме значущість цілі, внутрішня потреба її досягати – у цьому випадку в людини буде бажання і потреба її досягати.

Ціль – це усвідомлений, запланований результат діяльності, суб'єктивний образ (модель) майбутнього продукту діяльності. Ціль організовує, спонукає людину до діяльності та активності. Кінцева мета повинна бути диференційованою, потрібно визначити етапи досягнення цілі та проміжні цілі. Досягнення кожної проміжної цілі, тобто проходження етапу діяльності, створює ситуацію успіху, надає емоційного запалу, спонукає до досягнення кінцевої цілі, й таким чином, посилює мотивацію. В. Шаповалова [7] називає три етапи розвитку мотивації:

- ситуативний – на цьому етапі мотивація сприяє задоволенню потреб людини (соціальних, особистісних і т.п.);
- ситуативно-ціннісний – ціль реалізується незалежно від потреб, а залежить від бажань людини;
- суб'єктно-ціннісний – людина може досягати цілі незалежно від ситуації, в якій вона перебуває.

Дієвим способом самомотивації є *планування*. Більшість людей щодня складає плани на майбутнє і визначає для себе цілі (для прикладу: відвідувати курси іноземної мови, тренуватися у спортзалі, дотримуватися збалансованого харчування, розпочинати день із зарядки і т.п.), обіцяючи собі розпочати втілювати задумане наступного ж дня. Однак, як зазначає В. Шаповалова, у такій ситуації ефективно спрацьовує лише чіткий і конкретний план: коли конкретно буде виконуватися задумане? Де? Як? У який час буде виконуватися і які терміни виконання? [7]. Відтак, щоб планування було ефективним, потрібно враховувати принципи та правила планування робочого часу, здійснювати деталізацію виконання запланованих дій.

Іншим способом самомотивації є щоденне плекання *почуття задоволення від реалізованих упродовж дня справ*. Для цього потрібно записувати справи, які слід виконати упродовж дня, а ввечері підвести підсумки. Людина відчуває задоволення від того, що одна справа реалізована й у такий спосіб досягнення мети стає ближчим.

До способів самомотивації належить *візуалізація* – створення в уяві образів бажаної дійсності. Роботу методу візуалізації забезпечують свідомі та несвідомі функції свідомості. Коли думки людини повторюються, вони проникають в підсвідомість людини. Підсвідомість починає приймати цю думку за істину і залучати її до життя. Вона створює обставини, за яких повторювані думки починають проявлятися в дійсності. Тому психологи радять людині постійно уявляти те, чого вона хоче досягти. Доцільно створити модель бажання чи цілі у вигляді колажу, використавши для цього аркуш паперу, плакат, щоб бачити щодня задачу і скеровувати свою свідомість і власну активність на її досягнення.

Крім зазначеного, до способів самомотивування належать також *робота з негативними установками та страхами*, які заважають досягненню задуманого, підвищення самооцінки, впевненості та ін. Робота у цьому напрямку здійснюється з допомогою технік самонавіювання, зокрема використання технік *афірмацій* – сформульованих позитивних висловів-стверджень, які спрямовані на зміну звичних схем мислення і спрямування на створення бажаного позитивного образу, стану. В афірмацію вкладається позитивна установка на зразок: «я впевнена людина», «я хороший оратор», «мене поважають і люблять оточуючі». Подібна робота здійснюється й у напрямку самомотивації щодо підвищення цінності своєї професії й себе як професіонала: «моя робота дає мені енергію та інтерес до життя», «у мене унікальний досвід у моїй

професії», «я – авторитетна особа у колективі», «я насолоджуюся процесом праці», «моя робота – це частина мого досконалого життя».

Розглянемо окремі вправи та прийоми, які ми практикуємо у роботі зі студентами з метою самоформування ними позитивної мотиваційної установки на успішну діяльність.

Однією з цінних технік самомотивації є застосування *рефреймінгу* – спеціального прийому, який дозволяє побачити ситуацію, факт, дію по-іншому, під іншим кутом зору. У класичному прикладі прийом рефреймінгу ілюструє ситуація, за якої оптиміст бачить склянку з водою напівзаповненою, песиміст же вважає її напівпорожньою. Успіх реалізації рефреймінгу залежить від рівня дотримання основних його правил:

1) переформулювання з позитивної сторони («Я отримав додаткове завдання, щоб проявити себе, отримати досвід, довести свою спроможність до подальшого зростання» замість: «Я виконую додаткове навантаження за ті ж самі гроші»);

2) використання частки «зате /проте», щоб показати переваги ситуації («Хоча я змушений зараз багато вільного часу відвести на написання статті, зате я матиму ще одну публікацію»);

3) постановка факту, людини чи ситуації у вигідний для порівняння ряд («Зараз я маю істотне навантаження, однак у другому семестрі у мене буде більше вільного часу»);

4) використання слів «чи/або» для створення контрасту («Чого я прагну, погоджуючись чи не погоджуючись на підвищення: визнання, достатку і додаткових обов'язків чи стабільності й звичного життя на своїй посаді?»).

Вправа «Канці щастя» має за мету поставити студента магістратури в уявні умови можливої неприємної життєвої чи професійної ситуації й спробувати віднайти позитивні наслідки такої ситуації. Тут застосовується також прийом рефреймінгу, який дозволяє побачити ситуацію, факт, дію по-іншому, під іншим кутом зору. Студентам пропонуються такі ситуації: «Вам затримали заробітну плату»; «Ви маєте велике робоче навантаження, й до того Ви отримали додаткове доручення»; «Вам доручили виступити на конференції, хоча Ви ще не маєте досвіду такої діяльності» та ін.

Створення оди (в літературознавстві – жанр лірики, вірш, що виражає почуття піднесеності, урочистості; твори високого стилю. В. Тредіаковський (XVIII ст.) поділив оду на дві групи: хвалебні та «ніжні» [4, с. 515-516]). Стиль оди передбачає використання найвеличніших слів та зворотів, вишуканої термінології, звеличення, що змушує магістрантів вдаватися до самоаналізу, щоб віднайти в собі чи предметі похвали найкращі риси. З метою самомотивації студентам пропонуємо написати такі оди: «Ода собі», «Ода своєму професійному вибору»/ «Ода професії». Магістранти мають похвалити себе, свої якості, свій вибір, свій нинішній стан; наголосити на своїх достоїнствах, явних чи прихованих; побажати собі те, чого не побажали оточуючі.

Виконання *вправи «Мотивуй іншого»* спрямоване на усвідомлення чинників, які впливають на мотивацію іншої людини, та створення прийомів мотивації. Вправа виконується в парі. Зміст діяльності полягає в тому, щоби придумати нескладне завдання й мотивувати іншого учасника взаємодії виконати це завдання. Після того, як вправу виконали обидва учасники взаємодії, відбувається обговорення на зразок: Чи складно було мотивувати іншого? Чи легко вдалося віднайти способи мотивації? Оцінити, наскільки якісно вдалося впоратися з таким завданням.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що на якість професійної діяльності викладача вищої школи та його професійного здоров'я істотний вплив має рівень сформованості в нього самоорганізації як цілісного динамічного утворення, що характеризується сукупністю ціннісно-мотиваційних установок, конструктивно-проектувальних дій, педагогічної рефлексії та регулятивно-вольових зусиль.

Самоорганізація у професійній педагогічній діяльності базується на самомотивації як спрямованій дії особи на актуалізацію бажання та створення енергії для виконання обраної цілі.

Задля переорієнтації поведінки індивідуального суб'єкта на його внутрішні резерви та власні мотивовані зусилля необхідно синтезувати в єдину систему кращі методики, інноваційні методи і практики професійного та морального саморозвитку, планування роботи над собою, вивчення досвіду саморозвитку і самовиховання відомих особистостей, сприяти розкриттю потенційних можливостей особи в напрямку підвищення власної активності задля професійного та особистісного успіху. У наступних публікаціях буде схарактеризовано роль педагогічної рефлексії в самоорганізації викладача вищої школи.

Література

1. Занюк С.С. Психологія мотивації / С.С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
2. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Вища шк., 2005. – 343 с.
3. Климчук В. О. Тренінг внутрішньої мотивації / В. О. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 10. – С. 52-59.
4. Літературознавчий словник-довідник / [укл. : Р.Т. Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
5. Мочалова М.С. Самоорганизация, мотивация и самомотивация как основа успешной учебно-профессиональной деятельности студентов физкультурных вузов / М.С.Мочалова // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2012. – № 9 (91). – С. 115-118.

6. Печерська Г.О. Професійні ціннісні орієнтації вчителів / Г.О.Печерська // Психологічні науки: зб. наук. праць. – 2013. – Т.2.Вип. 10. – С. 252-257.
7. Шаповалова В.С. Самомотивація, или как заставить себя действовать. – Режим доступу: <http://modern-pharmacy.com.ua/samomotivatsiya-ili-kak-zastavit-sebya-dejstvovat>

Bibliography

1. Zanyuk S.S. Psychology of motivation / S.S. Zanyuk. – К. : Libid', 2002. – 304 s. (in Ukrainian).
2. Karpenchuk S.G. Theory and methodology of education / S. G. Karpenchuk. – [2-ge vid., dopov. i pererobl.]. – К. : Vishcha shk., 2005. – 343 s. (in Ukrainian).
3. Klimchuk V. O. Training of internal motivation / V. O. Klimchuk // Praktichna psihologiya ta social'na robota. – 2006. – № 10. – S. 52-59 (in Ukrainian).
4. Literary dictionary-reference book / [ukl. : R.T. Grom'yak, Yu.I.Kovaliv ta in.]. – К. : VC «Akademiya», 1997. – 752 s. (in Ukrainian).
5. Mochalova M.S. Self-organization, motivation and self-motivation as the basis for successful educational and professional activity of students of physical education institutions / M.S.Mochalova // Uchenye zapiski universiteta imeni P.F. Lesgafa. – 2012. – № 9 (91). – S. 115-118 (in Russian).
6. Pechers'ka G.O. Professional value orientations of teachers / G.O.Pechers'ka // Psihologichni nauki: zb. nauk. prac'. – 2013. – Т.2.Вип. 10. – С. 252-257 (in Ukrainian).
7. Shapovalova V.S. Self-motivation, or how to force yourself to act. – Rezhim dostupu: <http://modern-pharmacy.com.ua/samomotivatsiya-ili-kak-zastavit-sebya-dejstvovat> (in Russian).

УДК [378.093.2.015.31]:398.8(=161.2)

Мілінчук Андрій Олександрович – викладач музики, Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті висвітлено історичний аспект національно-патріотичного виховання майбутніх учителів музики засобами української народної пісні. Доведено, що національне виховання як історично зумовлена і створена самим народом система родинних цінностей, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, навчально-виховних осередків, закладів та інших форм соціальної практики спрямована на організацію життєдіяльності сучасної молоді, виховання їх у дусі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації, постає органічним компонентом усіх ланок і форм системи освіти. проаналізовано музично-історичну спадщину українського народу, українських музикознавців, фольклористів, письменників та композиторів як надбання світової мистецької спадщини та засіб впливу на національно-патріотичне виховання майбутніх учителів музики. Обґрунтовано вплив української народної пісні на національно-

патріотичне виховання майбутніх учителів музики, як найперших та безпосередніх носіїв духовної спадщини українського народу.

Ключові слова: майбутні вчителі музики, фахова підготовка, фольклор, українські народні пісні.

Milinchuk Andriy Oleksandrovych – a music teacher, Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevskiy

NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC BY MEANS OF UKRAINIAN FOLK SONG: HISTORICAL ASPECT

Summary. *The article highlights the historical aspect of the national-patriotic education of future music teachers by means of the Ukrainian folk song. It is proved that the national education system, which is historically predetermined and created by the people themselves, is based on the system of family values, ideas, views, beliefs, ideals, traditions, customs, educational centers, institutions and other forms of social practice aimed at the organization of the life of modern youth, their up-bringing in the spirit of the natural and historical development of the material and spiritual culture of the nation, appears as an organic component of all the links and forms of the education system. It is analyzed the musical and historical heritage of the Ukrainian people, Ukrainian musicologists, folklorists, writers and composers as the achievements of the world artistic heritage and a means of influencing the national-patriotic education of future music teachers. The influence of the Ukrainian folk song on the national-patriotic education of future music teachers as the first and the immediate carriers of the spiritual heritage of the Ukrainian people is substantiated.*

It is proved that the formation of professional pedagogical skills of future teachers through the development of interest in musical folk art, its performers and folk musical instruments is one of the main tasks of studying musical disciplines, where music and pedagogical personnel are trained. It is determined that the originality, the primacy of the cultural-historical traditions of the people, the dialectical unity of them with the universal culture is the starting point in constructing the content of education and up-bringing, which corresponds to the concept of the secondary and national schools of Ukraine.

Key words: *future teachers of music, vocational training, folklore, Ukrainian folk songs.*

Милинчук Андрей Александрович – преподаватель музыки, Барский гуманитарно-педагогический колледж имени Михаила Грушевского

НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ СРЕДСТВАМИ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ ПЕСНИ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. В статье освещены исторический аспект национально-патриотического воспитания будущих учителей музыки средствами украинской народной песни. Доказано, что национальное воспитание как исторически обусловлена и создана самим народом система семейных ценностей, идей, взглядов, убеждений, идеалов, традиций, обычаев, учебно-воспитательных организаций, учреждений и других форм социальной практики направлена на организацию жизнедеятельности современной молодежи, воспитания их в духе естественно-исторического развития материальной и духовной культуры нации, возникает органическим компонентом всех звеньев и форм системы образования. проанализированы музыкально-историческое наследие украинского народа, украинских музыковедов, фольклористов, писателей и композиторов как достояние мировой художественной наследия и средство влияния на национально-патриотическое воспитание будущих учителей музыки. Обосновано влияние украинской народной песни на национально-патриотическое воспитание будущих учителей музыки, как первых и непосредственных носителей духовного наследия украинского народа.

Ключевые слова: будущие учителя музыки, профессиональная подготовка, фольклор, украинские народные песни.

Постановка проблеми, її актуальність. Майбутнє кожної нації залежить, насамперед, від молоді. Сьогодні всі галузі економіки, державні органи потребують спеціалістів, які поєднують високий професіоналізм із духовністю, сумлінням, людинолюбством. Формування такого фахівця неможливе, насамперед, без розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання національно свідомих громадян, формування освіченої, творчої особистості, становлення її фізичного і морального здоров'я, відтворення національної і світової культури, духовності. Національне виховання як історично зумовлена і створена самим народом система родинних цінностей, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, навчально-виховних осередків, закладів та інших форм соціальної практики спрямована на організацію життєдіяльності сучасної молоді, виховання їх у дусі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації, постає органічним компонентом усіх ланок і форм системи освіти.

Відомо, що Україна – одна з наймузичніших та найспівучіших націй у світі. Споконвіку пісня приходить до нас у материній колисковій та супроводжує впродовж усього життя: у роботі, і в коханні, в смутку і в радості. Важливе місце у теорії і практиці особистості займає музично-

пісенна творчість українського народу. Безпосередньо впливаючи на почуття і настрої, українська народна пісня відіграє неабияку роль у розвитку національної свідомості особистості в її ставленні до навколишнього світу. Особливо, коли йдеться про національно-патріотичне виховання майбутніх учителів музики, як найперших та безпосередніх носіїв духовної спадщини українського народу.

Фахова підготовка майбутніх учителів музики неможлива сьогодні без глибокого вивчення народної творчості. Формування професійно-педагогічних навичок майбутніх педагогів шляхом розвитку інтересу до музичної народної творчості, її виконавців та до народних музичних інструментів є одним із головних завдань вивчення музичних дисциплін, де готують музично-педагогічні кадри. Всебічне вивчення студентами художньої народної творчості українського народу, зокрема музичної, його багатющої духовної спадщини розкриває перед ними невичерпні можливості народного таланту, виховує любов і повагу до своєї землі, гордість за свій народ. Відповідно до концепції середньої загальноосвітньої на національній школи України споконвічність, первинність культурно-історичних традицій народу, діалектична єдність їх із загальнолюдською культурою є вихідним принципом при конструюванні змісту освіти і виховання.

Мета статті, методи дослідження. Метою статті є аналіз і обґрунтування важливості виховання особистості на основі української народної музичної творчості. Звідси **предметом дослідження** є музично-історична спадщина українського народу, українських музикознавців, фольклористів, письменників та композиторів як надбання світової мистецької спадщини та засіб впливу на національно-патріотичне виховання майбутніх учителів музики. До **методів дослідження** відносимо аналітико-теоретичний, а також методи обробки та систематизації матеріалів дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню української народної музичної творчості присвячено чимало науково-методичних та нотних видань, зокрема заслуговують уваги праці Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, І. Огієнка, М. Леонтовича, Ф. Колесси, О. Потебні, які визначали виховні особливості української народної творчості, проте питання і надалі залишається актуальним.

Результати дослідження. На необхідності використання фольклору – одного з впливових засобів морального становлення молоді – наголошували видатні українські мислителі Г. С. Сковорода, Т. Г. Шевченко.

Т. Шевченко високо цінував педагогічну роль кобзарів і лірників, народних оповідачів, які мали велике значення для морального виховання молоді засобами фольклору (твори «Перебендя», «Мар'яна черниця», «Сліпий» та ін.). Народним словом «Кобзар» він назвав свою поетичну збірку. Фольклорні твори Т. Шевченко включив до «Букваря

південноукраїнського», призначеного для недільних шкіл. Творча спадщина геніального Кобзаря ґрунтувалася на народній творчості. У повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі» є такі рядки: «нещодавно хтось у пресі порівнював наші, тобто малоросійські, історичні думи з рапсодіями хіосського сліпця, праотця епічної поезії, і всі вони такі піднесено-прості і прекрасні, що якби воскрес сліпець хіосський та послухав хоч одну з них від такого ж, як і він сам, сліпця, кобзаря або лірника, то розбив би доценту свій луб'янець, що зветься лірою, і став би міхоношею у найбіднішого нашого лірника [11, с. 236-239]. Таке зіставлення українського народного епосу з гомерівськими творами має ніби жартівливе забарвлення, та воно свідчить про важливе значення, що його надавав Т. Шевченко українській народній творчості.

Розширення сфер виховного впливу народного мистецтва відповідає стратегічним завданням суспільства: максимально використовувати в роботі з молоддю все те, що опирається на прогресивні традиції народу, що пов'язане з його національною самобутністю і неповторністю в усіх галузях духовного життя.

Г. Сковорода, високо цінуючи народну творчість, саме в фольклорі шукав джерело натхнення, зразки для творчості. Про це свідчать його пісні, які за своїми мотивами близькі до народної основи: «Всякому городу нрав и права», «Ой ты, птичко, желтобоко», «Ах поля, поля зелені». Твори Г. Сковороди дуже популярні в народі і кобзарі виконували їх по всій території України не лише в XVIII, а й у XIX столітті. З іменем Г. Сковороди, його творчою спадщиною, насамперед пов'язані ідеї відродження української культури, науки, громадської думки, відродження історичної свідомості і національної гідності народу. Сам із народу, він закликав інтелектуальні сили нації йти в народ і там шукати джерело наснаги для боротьби за національне визволення, «щоб українство жило власним і повним життям», зберегло свою музично-пісенну спадщину. Г. Сковорода вважав, що твори мистецтва мали надихати людину, пробуджувати в ній прагнення до прекрасного і корисного. Він мріяв про духовне вдосконалення людини, один із важливих засобів виховання вбачав у мистецтві, яке, на його думку, здатне невимушено, через емоційно-чуттєву сферу прищеплювати уявлення про високі моральні й естетичні ідеали.

Високо цінував народну творчість як педагогічний розум трудового народу і виховний засіб І. Франко. Народні пісні та думи І. Франко називав «одним із найцінніших наших національних надбань та одним із предметів оправданої нашої гордості» [8, с. 1]. Щоб краще розкрити погляди І. Франка на народну творчість, доречно згадати, яку характеристику він дав коломийкам. «Слухаючи коломийки, одну за одною, – писав І. Франко, – співані безладно, пригідно селянами, нам певно і в голову не приходить, що це перед нами перекочуються розрізнені перлини великого намиста, частки великої епопеї сучасного народного життя.

Зведені до купи в систему, що гуртує їх відповідно до змісту, вони складаються на широкий образ нашого сучасного народного життя, безмірно багатий деталями і кольорами, де бачимо сльози і радості, працю і спочинки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його розверстуваннях, його сусідів, його соціальний стан, його життя громадське і індивідуальне від колиски до могили, його традиції і вірування, його громадські й етичні ідеали. Все це наповнює нас правдивими гордощами, коли в тім поетичнім дзеркалі бачимо здорову, чисту чи так рухливу та невтомну творчу душу нашого народу» [9].

Джерелом, що дає знання про наших попередників у думках, почуттях, відносинах, про визначні події, які відбуваються в їхньому житті, є фольклор, у тому числі й українська народна пісня, про своєрідність якої І. Огієнко писав так: «Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» [6, с. 5].

У багатій скарбниці українського фольклору вбачали виховний потенціал і багато інших письменників, педагогів, музикантів. Український композитор-педагог М. Леонтович понад двадцять років працював учителем співів у школах різного типу. Головним засобом виховання для нього завжди була народна пісня. М. Леонтович, як відомо, увійшов в історію світової культури як палкий шанувальник і натхненний поет рідної пісні, як незрівнянний майстер її художнього перетворення і збагачення. Тому природно, що початковий етап музичного виховання в системі народної школи він пов'язував із піснею – найправдивішим за своєю етичною і художньою сутністю життєвим явищем. Він послідовно дотримувався принципу визначальної ролі фольклору в справі музичного навчання дітей, пропонував починати з безнотного співу на основі народних мелодій, вважав ці мелодії незамінними в оволодінні нотною грамотою [1, с. 5].

Як один із жанрів музичного фольклору, народна пісня є результатом колективної творчості широких народних мас. Вона не тільки узагальнює життєві факти, а й дає їм об'єктивну оцінку, формує певне ставлення до них. Народно-пісенне мистецтво за своїм внутрішнім характером є реалістичним, і в цій правдивості закладено його виховну силу. Народну пісню нерідко називають «скарбницею народної мудрості». І це не випадково: глибоке викладення душі, поетичність і чистота образу поєднуються в ній з простотою, дохідливістю і водночас з удосконаленістю форми, відшліфованої багатьма поколіннями людей. Свого часу видатний діяч української культури І. Огієнко писав, що в який бік життя б ми не поглянули, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру український народ [6, с. 5]. Пісенне мистецтво дійшло до нас у живій, різнобічній формі, що зумовлюється словесно-музичним виконанням, оскільки слово й музика з'явилися разом і доповнюють одне одного. Завдяки поетичному тексту, пісня звертається безпосередньо до емоційного світосприйняття особистості, її почуттів, її

свідомості, поетичний текст надає мелодії чіткої змістовної ясності, фіксує увагу на тих подіях, про які співається в творі. Цілісність твору забезпечується єдністю віршованого тексту і музики.

Мова й пісня є найважливішими та невід'ємними рисами духовності народу. Це два рівнозначні здобутки його творчого генія. Їх не можна розмежувати, відтак, коли йдеться про мову народу, неодмінно згадується і пісня. Тому кожен цивілізований народ високо цінує та оберігає як свою рідну мову, так і свою рідну пісню.

Музично-пісенна спадщина українського народу є високохудожньою за змістом, глибоко емоційною і різнобічною за засобами виразності. Вона здатна зачепити за живе, викликати кохання і співпереживання, радість і смуток, гнів і непримиренність. Народну пісню потрібно розглядати не тільки як джерело емоційної насолоди, а й як засіб естетичного і морального виховання. Чим правдивішим, глибшим є зміст твору і виразнішою його форма, тим краще закладена в ньому ідея зрозуміє і сприйме слухач, тим ефективнішим буде його виховний вплив на особистість. Якщо виховання розуміти як певний і систематичний цілеспрямований вплив на психологію виховання учня, щоб прищепити йому бажані якості, то можливості пісенного фольклору можна вважати безмежними. Народно-пісенна творчість відіграє значну роль у вихованні особистості. Вона розвиває інтерес до музичної народної творчості, художній смак, музичну пам'ять, пробуджує любов до прекрасного. Висока художність і доступність надають народній пісні високого педагогічного значення, адже найкращі зразки допомагають виховувати в особистості високі моральні, естетичні та світоглядні якості. Отже, не випадково в піснях усіх часів головною дійовою особою є позитивний герой, його прекрасні, піднесені емоції.

Значний інтерес становить педагогічна діяльність і спадщина фольклориста зі світовим іменем, композитора і педагога Ф. Колесси, який написав близько сотні наукових праць про народну творчість, узагальнивши в них свої багаторічні дослідження української народної пісні. Відмітимо цінні педагогічні погляди композитора на виховні можливості фольклору.

Виступаючи на просвітницько-економічному конгресі (Львів, 1909), про діалектику фольклорних процесів, Ф. Колеса сказав так: «Народні пісні так само, як і мова, являють собою органічне творіння народного духу: вони живуть і розвиваються, поєднуючись з духовним життям народу, як його найсильніше вираження. Всякі важливі зміни, які проходять всередині народу, дають імпульс до створення нових пісень» [2, с. 237]. Підкреслюючи їхнє значення для духовного життя народу, композитор пише: «Народні пісні пробуджують любов і повагу до рідного слова. Українська народна поезія пронизана гуманними і свободололюбивими ідеями, розвиває і піднімає все, що тільки є хорошого і прекрасного в душі людській, тому має освітній і виховний вплив на маси»

[2, с. 245-246]. Відомий фольклорист відмічає велике значення пісень у музичному розвитку, оскільки пісня плекає в народних масах почуття краси, розвиває природні обдарування народу, його фантазію, пробуджує любов до музики, іншими словами, є могутнім культурним чинником [2, с. 246]. Центральне місце в педагогічній спадщині Ф. Колесси займає «Шкільний пісенник», виданий 1925 року і перевиданий 1993 року видавництвом «Музична Україна» як «Шкільний співаник». У посібнику 226 пісень, поданих відповідно до методичної вимоги науки співів. Головна його мета, як зауважує автор, добрати пісенний матеріал для науки співів у народній і середній школі таким чином, щоб за його допомогою «привчалася молодь пізнавати і цінити народну творчість і проникатися її духом» [3, с. 3], справедливо підкреслюючи при цьому, що «високий артистизм і поезія, які відображуються в народних піснях, – це наймогутніший виховний засіб» [4, с. 6].

З любові до рідної пісні починається самовіддана любов до Батьківщини, формується почуття гордості за надбання культури українського народу. Народна пісня, що пережила тисячоріччя, є основою усієї української культури. Це неоціненна класична спадщина, яку слід дбайливо зберігати і розвивати. Українській народній пісні властиві багатство слова, мелодика, точність слововживання, перлини діалектів і образів, емоційність та історична достовірність.

У пісні розкривається душа народу, характер, його естетичні смаки, ставлення до об'єктивної дійсності і суспільних явищ. Пісня – надзвичайно вагома частка світогляду народу, його освіченості, моралі. Тисячі народних пісень, які дісталися нам у спадщину, – це результат творчості багатьох поколінь народу, про якого композитор П. Чайковський сказав: «Бувають щасливо обдаровані натури, Я ж бачив такий народ, народ-музикант – це українці» [10, с. 48].

Народна музична творчість – це одне з основних джерел дидактичного матеріалу музичного виховання. Як вважав видатний український вчений, філолог, фольклорист О. Потебня, пісня така ж давня, як і мова, є продуктом колективної праці, витвором багатьох поколінь.

З мови й пісні розвиваються першоелементи духовної культури, на їхній основі зростає національна література, музика, філософське сприйняття світу [7, с. 74]. Тому цивілізований народ оберігає рідну мову й пісню. Загальновідомо, що чим вищим є інтелектуальний рівень людини, тим більше вона піклується про збереження і розвиток своєї пісні. Жоден жанр музичної народної творчості за силою свого впливу на емоційний світ людини не може зрівнятися з піснею. Безпосередньо впливаючи на почуття і настрої, вона глибоко сприймається і усвідомлюється особистістю, відіграє значну роль у розвитку її свідомості, ставленні до навколишнього світу, сприяє процесу становлення національної самосвідомості особистості.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, найвищим призначенням творів народної музично-пісенної спадщини є вираження того чи іншого ідеалу, закладеного в ній автором (народом). Саме тому ми маємо змогу говорити не тільки про емоційний вплив фольклору на свідомість і серця студентів – майбутніх учителів музики, – а й про ідейний – вищий вплив музики, в їхній єдності і взаємозв'язку.

Вивчення української народної музичної творчості, яка має вагомий виховний потенціал навчання, поєднання досвіду народу з педагогічною наукою, спонукає і зобов'язує до ефективних методів виховання студентської молоді.

Література

1. Гордійчук М. М. М. Д. Леонтович-педагог / М. М. Гордійчук // В кн. : Практичний курс навчання у середніх школах України. – К.: Муз. Укр. – 1969. – С. 5-7.
2. Колесса Ф.М. Музикознавчі праці / Ф. М. Колесса. – К. : Наукова думка, 3 ч. – 1990. – 592 с.
3. Колесса Ф. М. Шкільний пісенник / Ф. М. Колесса. – Львів : Укр. пед. т-во, 1925. – 208 с.
4. Колесса Ф. М. Шкільний співанник. – К. : Муз. Україна, 1993. – Колесса Ф. М 217 с.
5. Нудьга Г. А. Українська пісня в світі. Дослідження / Г. А. Нудьга. – К. : Муз. Україна, 1989. – 535 с.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко– К.: Вид-во книгарні Е. Череповського, 1918. – 272 с.
7. Потебня О.О. Естетика і поетика слова / О. О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985, – 302 с.
8. Франко І.Я. Студії над українськими народними піснями / І.Я.Франко– Т. І. – Ч. 1, 2. – Львів, 1913. – 532 с.
9. Франко І. Я. Що таке поезія / Франко І. Я. – Львів, 1902. – 328 с.
10. Чайковский П. И. О народном и национальном элементе в музыке. – М. : Музгиз, 1952. – 107 с.
11. Шевченко Т. Г. Твори / Т.Г. Шевченко– К. : Дніпро, 1978. – У 5 т. – Т. 4. – 241 с.

Bibliography

1. Gordijchuk M. M. M. D. Leontovych-pedagog / M. M. Gordijchuk // V kn. : Praktychnyj kurs navchannja u serednih shkolah Ukrai'ny. – K.: Muz. Ukr. – 1969. – S. 5-7. (in Ukrainian)
2. Kolessa F.M. Muzykoznavchi praci / F. M. Kolessa. – K. : Naukova dumka, 3 ch. – 1990. – 592 s. (in Ukrainian)
3. Kolessa F. M. Shkil'nij pisennyk / F. M. Kolessa. – L'viv : Ukr. ped. t-vo, 1925. – 208 s. (in Ukrainian)
4. Kolessa F. M. Shkil'nyj spivannyk. – K. : Muz. Ukrai'na, 1993. – Kolessa F. M 217 s. (in Ukrainian)
5. Nud'ga G. A. Ukrai'ns'ka pisnja v sviti. Doslidzhennja / G. A. Nud'ga. – K. : Muz. Ukrai'na, 1989. – 535 s. (in Ukrainian)
6. Ogijenko I. Ukrai'ns'ka kul'tura. Korotka istorija kul'turnogo zhyttja ukrai'ns'kogo narodu / I. Ogijenko– K.: Vyd-vo knygarни E. Cherepovs'kogo, 1918. – 272 s. (in Ukrainian)

7. Potebnja O.O. Estetyka i poetyka slova / O. O. Potebnja. – K. : Mystectvo, 1985, – 302 s. (in Ukrainian)
8. Franko I.Ja. Studii' nad ukrai'ns'kymy narodnymy pisnjamy / I.Ja.Franko– T. I. – Ch. 1, 2. – L'viv, 1913. – 532 s. (in Ukrainian)
9. Franko I. Ja. Shho take poezija / Franko I. Ja. – L'viv, 1902. – 328 s. (in Ukrainian)
10. Chajkovskij P. I. O narodnom i nacional'nom jelemente v muzyke. – M. : Muzgiz, 1952. – 107 s. (in Russian)
11. Shevchenko T. G. Tvory / T.G. Shevchenko– K. : Dnipro, 1978. – U 5 t. – T. 4. – 241 s. (in Ukrainian)

УДК 355.233

Нечипорук Наталія Леонідівна – аспірант Житомирського державного університету імені Івана Франка, викладач Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова

E-mail: Natanechyporuk@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація. У статті розглянуто поняття міжкультурної компетентності, проаналізовані сучасні загальні й професійні вимоги до військового фахівця в рамках внутрішньої та зовнішньої політики України. Зосереджено увагу на важливості та необхідності формування міжкультурної компетентності військових фахівців у процесі професійної підготовки, включаючи особливості співробітництва України з міжнародними організаціями, такими як НАТО. Окреслено компетентнісний підхід для формування міжкультурної компетентності в курсантів вищих військових навчальних закладів у процесі іноземної підготовки, визначені технології навчання іноземним мовам. Зокрема зазначається, що до навчальних технологій, які є ключовими у формуванні міжкультурної компетентності, можна віднести такі: інтерактивне навчання, індивідуалізоване навчання, диференційоване навчання, технологія «портфоліо».

Ключові слова: військова освіта, міжкультурна компетентність, міжкультурна комунікація, професійна компетентність, компетентнісний підхід.

Nechyporuk Nataliia – postgraduate student of Zhytomyr Ivan Franko State University, lecturer of S. P. Korolov Zhytomyr Military Institute

E-mail: Natanechyporuk@ukr.net

THEORETICAL PRINCIPLES OF INTERCULTURAL COMPETENCE OF CADETS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. *The article deals with the concept of intercultural competence, lists the views of different researchers on the point of intercultural competence definition and peculiarities, analyzes contemporary general and professional requirements for military specialist within domestic and foreign policy of Ukraine, focuses on the importance of forming intercultural competence in the process of military specialists training, including contemporary approaches within the cooperation between Ukraine and international organizations, such as NATO. The article also highlights a competence approach as one of the productive modern tendencies in pedagogy and methodology for the formation of intercultural competence among military students of higher military educational institutions in the course of foreign language training. Foreign language learning technologies that are key ones to form intercultural competence are listed in the article. It is mentioned that competence approach will help to form a set of important professional competencies of high school military students, namely: cognitive, creative, communicative and organizational. The research concludes that among the training technologies that form the basis of intercultural competency formation, one should mention the following: interactive learning, individualized learning, differentiated learning, «portfolio», «dialogue of cultures».*

Key words: *military education, intercultural competence, intercultural communication, professional competence, competence approach.*

Нечипорук Наталия Леонидовна – аспирант Житомирского государственного университета имени Ивана Франко, преподаватель Житомирского военного института имени С. П. Королева

E-mail: Natanechporuk@ukr.net

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ КУРСАНТОВ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация. *В статье рассмотрено понятие межкультурной компетентности, проанализированы современные требования к военному специалисту. Сосредоточено внимание на значимости и необходимости формирования межкультурной компетентности в процессе подготовки военных специалистов, включая особенности сотрудничества между Украиной и международными организациями, такими как НАТО. Описан компетентностный подход для формирования межкультурной компетентности у курсантов высших военных учебных заведений в процессе иноязычной подготовки, определены технологии обучения иностранным языкам. В частности отмечается, что к учебным технологиям, которые являются ключевыми в формировании межкультурной компетентности, можно отнести следующие: интерактивное обучение, индивидуализированное обучение, дифференцированное обучение, технология «портфолио».*

Ключевые слова: *военное образование, межкультурная компетентность, межкультурная коммуникация, профессиональная компетентность, компетентностный подход.*

Актуальність дослідження. Військова освіта є складовою частиною загальної державної освіти. Комплекс вимог, який постає перед сучасним військовослужбовцем, постійно зростає та видозмінюється, відповідно до змін та подій в Україні, політиці провідних держав світу. Військові все частіше залучаються до проведення міжнародних проектів у сфери виконання миротворчих завдань, спільних навчань тощо. В зв'язку з цим виникає нагальна потреба вивчення іноземних мов. До мотиваційних ресурсів вивчення іноземної мови додається аспект міжкультурної компетентності. Адже сучасний військовослужбовець має не лише сприймати й поширювати інформацію, він повинен володіти набором навичок для аналізу, синтезу та інтерпретації даних, виявляти здатність ефективно і належно діяти у стосунках з військовослужбовцями, представниками інших культур.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичним питанням міжкультурної компетентності присвячена велика кількість наукових праць (В. Біблера, О. Муратова, А. Новицької, І. Плужник, А. Садохіна, Н. Смірної, Т. Ткаченко, С. Тер-Мінасової та інших).

У численних дисертаційних працях вітчизняних та зарубіжних науковців досліджуються питання міжкультурної або полікультурної освіти, зокрема у наукових доробках Л. Воротняк [2] та О. Гриви [3]. Дидактичні аспекти формування навичок міжкультурної комунікації студентів у процесі фахової підготовки проаналізовано у працях Р. Гришкової [4], Н. Кобзар [8], С. Шехавцова [11], різні підходи до визначення поняття міжкультурна комунікація, його структури, формування відповідних навичок розкриті в дослідженнях П. Донця [7], поняття культурологічної компетентності як складова професійної компетентності розкрито в праці О. Антонової та Л. Маслак [1].

Міжкультурна компетентність як науково-педагогічна проблема досліджувалася зарубіжними й вітчизняними вченими. Серед них: М. Беннет, Д. Равен, М. Байрам, І. Зимня, Г. Єлізарова, В. Краєвський, О. Новікова, О. Садохін, А. Хуторської, Данилова Г. трактує поняття компетентність з позицій процесу прийняття рішень. Такі вміння є необхідними для військовослужбовців під час виконання ними посадових обов'язків [5].

В. Ягупов конкретизує значення компетентності, розмежовуючи його з прихованою можливістю, яка не може бути задіяна в конкретній ситуації в процесі здійснення професійної діяльності, а є лише абстрактним поняттям [12, с. 6]. Однак проблема формування міжкультурної компетентності військовослужбовців у науковій літературі недостатньо відображена.

Мета статті – висвітлити поняття міжкультурної компетентності, проаналізувати, наскільки вона важлива у процесі підготовки військових фахівців, окреслити основні наукові підходи та технології для її формування, що сприятиме підвищенню рівня підготовленості майбутніх військових фахівців.

Виклад основного матеріалу. Вимоги до сучасних фахівців не обмежуються професійною компетентністю – важливою є підготовка до міжкультурних комунікацій. Неабиякою мірою це стосується діяльності військовослужбовців, яка на даний час пов'язана з контактами між представниками різних культур у процесі вирішення стратегічних завдань, під час ділових переговорів, дипломатичної підтримки представників країн-партнерів у сфері військової справи, міжнародних презентаціях, наукових конференціях, виставках тощо.

Без уміння спілкуватися мовою іноземного стратегічного партнера, без знань національно-культурних, релігійних, політичних і соціальних особливостей країн, які вони представляють, неможливо вести ефективну професійну діяльність. Все це обумовлює завдання вищих військових навчальних закладів – навчити курсантів основам міжкультурної взаємодії, сформуванню в них компетенції міжкультурного спілкування, здатність і готовність до продуктивної участі в ньому. Сучасні інтеграційні процеси, у яких бере активну участь Україна, та внутрішньополітична ситуація ставлять нові вимоги перед тими, хто здобуває військову освіту.

Перш за все це участь України у міжнародних операціях, таких як миротворча діяльність. Починаючи з 1992 року в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки взяло участь більше 42 000 українських військовослужбовців. Наразі ЗС України беруть участь в 9 міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у 7 країнах світу та районі Аб'ей [9].

Ще одним важливим фактором для підвищення рівня міжкультурної компетентності військовослужбовців служить взаємодія з НАТО.

Україна з 2012 року бере участь у програмі НАТО DEEP (Defence Education Enhancement Program), яка допомагає країнам-партнерам у розвитку та реформуванні системи військової освіти. Основна увага приділяється питанням опрацювання програм певних навчальних дисциплін та методиці їх викладання у визначених вищих військових навчальних закладах.

У 2016 році завершився перший етап програми, головними темами якого були інституційні та організаційні зміни і підвищення професійного рівня викладацького складу. Починаючи з 2017 року, DEEP Ukraine приділяє основну увагу вдосконаленню учбових планів відповідно до стандартів НАТО.

В сучасних умовах підготовка військовослужбовців, майбутніх командирів планується з урахуванням можливості виконання завдань в АТО із застосуванням досвіду НАТО. Простіше кажучи – випускника військового вузу необхідно підготувати так, щоб він міг почати виконання

обов'язків в найкоротший термін після розподілення до військового підрозділу. Новий етап програми розрахований до 2020 року і буде частиною загальної реформи Збройних сил.

Співробітництво України та НАТО постійно поглиблюється і змінюється відповідно до нових викликів та безпекових умов. В Альянсі постійно підтверджують, що готові й надалі підтримувати реформи на євроатлантичному шляху України [10].

У світлі такого співробітництва нового тлумачення набувають поняття «військовий фахівець», який володіє набором необхідних для професійної діяльності компетентностей.

В останні два роки програма співпраці Україна – НАТО сфокусована на підтримці оборони та зусиллях з реформування сфери безпеки України. Для цього учасники програми розвивають навички управління та покращують знання англійської мови, вивчають нові методи захисту критичної інфраструктури, кібербезпеки та міжвідомчої співпраці.

З метою забезпечення виконання пріоритетних завдань розвитку стратегічного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору з 1992 року діє Угода про участь України у міжнародній Програмі військової освіти та підготовки кадрів (IMET – International Military Education & Training), метою якої є відрядження представників вищих військових навчальних закладів за кордон з метою навчання, мовного стажування, підвищення кваліфікації. Так, курсанти Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова (далі – ЖВІ) залучаються до процесу міжкультурної комунікації, спілкуючись із представниками НАТО. Часто їм відводиться роль перекладачів-консультантів. Активну участь курсанти ЖВІ також беруть у міжнародних наукових конференціях, семінарах, що проводять представники НАТО.

Така міжнародна діяльність України, партнерство з міжнародними організаціями – це взаємодія не лише різних культур, але й різних мов. Тому неабияку увагу слід приділяти володінню іноземної мови, а саме: формуванню мовної, мовленнєвої та соціокультурної компетенції, що складають основу поняття «міжкультурна компетентність». Завдяки цьому формування міжкультурної компетентності у курсантів ВВНЗ стало стратегічно важливим завданням вітчизняної вищої освіти.

На рівні вищих навчальних закладів завдання мовної підготовки виконують кафедри військового й технічного перекладу, іноземних мов, а також навчально-наукові центри інтенсивної мовної підготовки. У вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) та підрозділах ВНЗ проводиться планомірна робота з метою навчити курсантів, студентів, офіцерів іноземних мов в обсязі, потрібному для виконання поставлених перед ними в майбутньому завдань від перекладу військової і технічної літератури, усного перекладу під час військових навчань чи військових операцій, рятувальних робіт до проведення наукових досліджень у сфері військової справи.

Компетентнісний підхід допоможе сформувати у курсантів ВВНЗ низку важливих для професійної діяльності компетенцій, а саме: когнітивних, креативних, комунікативних та організаційних. Н. Ничкало зазначає, що компетентнісний підхід є передумовою формування практичних знань, тому процес навчання націлений саме на вихідні результати. Тобто за допомогою компетентнісного підходу реальним стає перехід від системи «знаю» до системи «вмію», що є провідним мотивом професійної підготовки фахівця [6, с. 98-99].

Серед технологій навчання, що становлять основу формування міжкультурної компетентності, слід згадати такі: інтерактивного навчання, індивідуалізованого навчання, диференційованого навчання, «портфоліо». Основним принципом перерахованих вище технологій є принцип активного навчання. Метою такого процесу стає активне залучення курсантів до вирішення різноманітних практичних задач, що імітують майбутню професійну діяльність військовослужбовця.

Технологія інтерактивного навчання дозволяє задіяти усіх учасників навчального процесу, сприяє командній роботі, спільному вирішенню поставлених задач, розвиває критичне мислення, допомагає сформувати у майбутнього офіцера управлінські здібності.

Технології індивідуалізованого та диференційованого навчання сприяють оптимізації навчального процесу шляхом розробки завдань різного рівня складності, постановки різнопланових задач. Наприклад, курсанти з високим рівнем знань отримують завдання підготувати повідомлення або презентацію, тоді як курсанти з нижчим рівнем знань отримують завдання репродуктивного характеру. Так як курсанти отримують різні завдання, особлива увага приділяється взаємодії курсантів з різним рівнем знань: одні вчать у інших або перевіряють один одного.

Технологія «портфоліо» передбачає поетапне накопичення досягнень курсантів у ході вивчення ними іноземної мови у вигляді мовного паспорту, мовної біографії, мовного досьє тощо. Це дає можливість розвивати таку важливу якість як самоорганізованість, підвищувати вмотивованість до вивчення іноземних мов, сприяти процесам самоаналізу та самооцінки.

Такі технології передбачають зменшення втручання викладача у навчальний процес, надають курсантам свободу вибору форм проведення занять, сприяють вихованню цінних для майбутніх офіцерів навичок швидкого прийняття рішень, вмінь адаптуватися до умов середовища, знаходити порозуміння між керівниками і підлеглими.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, нами зроблено спробу окреслити актуальність проблеми формування міжкультурної компетентності в курсантів ВВНЗ. Підготовка компетентних фахівців військової галузі є важливою як у системі професійної підготовки на рівні держави, так і в межах сучасних напрямків

розвитку зовнішньої політики України, зокрема у питаннях співпраці з міжнародними організаціями.

Формування у курсантів вищих військових навчальних закладів умінь та навичок міжкультурної компетентності розглядаємо як одне з основних завдань підготовки майбутнього військового фахівця. Його вирішення сприятиме задоволенню потреб курсантів у якісній вищій освіті, розширенню їх професійної компетентності, створенню умов для здійснення інноваційних досліджень і, відповідно, стане в нагоді курсантам, які беруть участь у заходах програми «Партнерство заради миру» й інших заходах міжнародного співробітництва, які проводять Генеральний штаб Збройних сил України та Міністерство оборони України, а також для тих, хто в майбутньому братиме участь у міжнародних миротворчих операціях, і в кінцевому результаті – піднесе рівень конкурентоздатності фахівців на національному та міжнародному ринках праці. Досліджувана проблема потребує ґрунтовного вивчення педагогічних умов формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців військової справи, визначення педагогічно доцільних методів, форм та технологій навчання курсантів із врахуванням специфіки їх професійної підготовки.

Література

1. Антонова О. Є., Маслак Л. П. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 150-165.
2. Воротняк Л. І. Педагогічна технологія формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. І. Воротняк. – Хмельницький, 2008. – 286 с.
3. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» / О. А. Грива. – Київ, 2008. – 32 с.
4. Гришкова Р. О. Педагогічні засади формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей: автореф. дис. на здобуття наук ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 спец. «Теорія і методика професійної освіти». – К., 2007. – 32 с.
5. Данилова Г. С. Управління процесом становлення професійної компетентності методиста.– К.: УПКККО, 1995.– 80 с.
6. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало.– Хмельницький: ТУП, 2002.– 334 с.
7. Донец П. Н. Теория межкультурной коммуникации: специфика культурных смыслов и языковых форм: дисс. д-ра филол. наук: спец. 10.02.19 «Общее языкознание» / П. Н. Донец. – Харьков, 2003. – 366 с.

8. Кобзар Н. В. Готовність майбутніх менеджерів туризму до міжкультурної комунікації та її компоненти: [Електронний ресурс] / Н. В. Кобзар – URL: <<http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/ NN13/11knvtyk.pdf>>. - Загол. з екрану. - Мова укр.
9. Новинний ресурс «Європейська правда»: [Електронний ресурс]. – URL: <<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/01/8/7075781/>>. - Загол. з екрану. - Мова укр.
10. Офіційний веб сайт Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. – URL: <<http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/>>. - Загол. з екрану. - Мова укр.
11. Шехавцова С. О. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів іноземної мови у позанавчальній діяльності університету: дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 спец. «Теорія і методика професійної освіти» / С. О. Шехавцова. – Луганськ, 2009. – 223 с.
12. Ягупов В. В. Компетентісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В. В. Ягупов, В. І. Свистун // Наукові записки НаУКМА: наукове фахове видання. – К., 2007. – Т. 71. – С. 3–8.

Bibliography

1. Antonova, O. Ye., Maslak, L. P. *Profesiina pedahohichna osvita: kompetentnisnyi pidkhid [Pedagogical technology of polycultural competence forming of masters in higher teachers' training educational institutions]*, Zhytomyr: I. Franka ZhsU, 2001. – pp.150-165. (in Ukrainian).
2. Vorotnyak, L.I. *Pedahohichna tekhnolohiia formuvannia polikulturnoi kompetentsii mahistriv u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh [Pedagogical technology of polycultural competence forming of masters in higher teachers' training educational institutuions]. Extended abstract of Candidate's thesis*, Khmelnytskyi, 2008, 286 p. (in Ukrainian).
3. Hryva, O. A. *Tolerantnist v protsesi stanovlennya molodi v umovakh polikulturnoho seredovyscha [Tolerance in the process of youth formation in a multicultural environment] Extended abstract of Doctor's thesis*, Kyiiv, 2008, 32 p. (in Ukrainian).
4. Hryshkova, R.O. *Pedahohichni zasady formuvannia inshomovnoii sotsiokulturnoi kompetentsii studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei [Pedagogical principles of formation of foreign-language socio-cultural competence of students of non-philological specialties]. Extended abstract of Doctor's thesis*, Kyiiv, 2007, 32 p. (in Ukrainian).
5. Danylova, G. S. *Upravlinnia protsesom stanovlennia profesiinnoi kompetentnosti metodysta [Guidance of the process of formation of professional competence of a methodologist]*, Kyiiv: UIPKKKO, 1995, 80 p. (in Ukrainian).
6. Nychkalo, N. G. *Derzhavni standarty profesiinnoi osvity: teoriia i metodyka [State standards of professional education: theory and methodology]*, Khmelnytskyi: TUP, 2002, 334 p. (in Ukrainian).
7. Donets, P. N. (2003). *Teoriya mezhkulturnoi komunikatsii: spetsifika kulturnykh smyslov i yazykovykh form [The theory of intercultural communication: the specificfication of cultural meanings and linguistic forms]. Extended abstract of Doctor's thesis*, Kharkov, 2003, 366 p. (in Russian).
8. Kobzar, N. V. *Hotovnist' maybutnikh menedzheriv turyzmu do mizhkulturnoyi komunikatsiyi ta yiyi komponenty [Readiness of future managers of tourism for intercultural communication and its components]: [Eelectronic recourse] / N. V. Kobzar. – URL: <<http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/ NN13/11knvtyk.pdf>> (in Ukrainian).*
9. Novynnyi resurs «Yevropeiska pravda» [News Resourse «European Truth»]: [Eelectronic recourse] / <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/01/8/7075781/>
10. *Ofitsiyni veb sait Ministerstva oborony Ukrainy [Official website of the Ministry of Defense of Ukraine] :* [Eelectronic recourse] / <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/mirotvorchist/>
11. Shekhavtsova, S. O. *Formuvannya sotsiokulturnoi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv inozemnoi movy u pozanavchalnii diialnosti universytetu [Formation of sociocultural competence of future teachers of foreign language in extra-curricular activities of the University]. Extended abstract of Candidate's thesis*, Luhansk, 2009, 223 p. (in Ukrainian).

12. Yagupov, V. V. *Kompetentisnyi pidkhid do pidgotovky fakhivtsiv u sistemі vyshchoii osvity [Competence approach to training specialists in the system of higher education]*. Kyiv: NaUKMA, 2007, pp. 3-8 (in Ukrainian).

УДК 37.013

Онкович Ганна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін і мовної підготовки Київського медичного університету;

Онкович Артем Дмитрович, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри зв'язків із громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв

E-mail: onkan@ukr.net, ioj@ukr.net

**СОЦІАЛЬНА МЕРЕЖА ЯК ДЖЕРЕЛО
РОЗВИТКУ І САМОРОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА**

Анотація. У публікації автори аналізують проблему використання соціальної мережі у розвитку і саморозвитку професійної компетентності педагога, розглядають нові тенденції у вітчизняному освітньому просторі, які стимулюють розвиток української педагогіки, зокрема, її нових атрибутів – медіаосвіти, медіадидактики, медіапсихології та їхніх відгалужень. Показано це на прикладі педагогічної блогодидактики, що нині переживає свій розквіт, уособлює вітчизняний медіаосвітній фактаж і розробляє нові інструментальні технології щодо використання соціальної мережі в освітньому процесі.

Ключові слова: соціальна мережа; освітній простір; медіаосвітня технологія; професійно-орієнтована медіаосвіта; педагогічна медіаосвіта; медіадидактика; розвиток компетентності педагога; саморозвиток особистості.

Onkovych Ganna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Humanitarian Disciplines and Language Training of the Kiev Edical University

Onkovych Artem,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Public Relations and Journalism, Kyiv National University of Culture and Arts

E-mail: onkan@ukr.net; ioj@ukr.net

SOCIAL NETWORK AS A SOURCE OF DEVELOPMENT AND SELF-DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF THE PEDAGOGUE

Summary. In the publication, the authors analyze the problem of using the social network in the development and self-development of the professional competence of the teacher, and consider new trends in the domestic educational space that stimulate the development of Ukrainian pedagogy, in particular, its new attributes - media education, media education, media psychology and their branches. It is shown on the example of pedagogical bloggodydactics, which is currently experiencing its flowering, embodies the national media education fact and develops new instrumental technologies for using the social network in the educational process.

Key words: social network; educational space; media education technology; professionally oriented media education; pedagogical media education; media didactics; development of teacher's competence; self-development of personality.

Онкович Анна Владимировна,

доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры гуманитарных дисциплин и языковой подготовки Киевского медицинского университета

Онкович Артем Дмитриевич,

кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры связей с общественностью и журналистики Киевского национального университета культуры и искусств

СОЦИАЛЬНАЯ СЕТЬ КАК ИСТОЧНИК РАЗВИТИЯ И САМОРАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Аннотация. В публикации авторы анализируют проблему использования социальной сети в развитии и саморазвитии профессиональной компетентности педагога, рассматривают новые тенденции в отечественном образовательном пространстве, стимулирующие развитие украинской педагогики, в частности, ее новых атрибутов - медиаобразования, медиадидактики, медиapsихологии и их ответвлений. Продемонстрировано это на примере педагогической блогодидактики, переживающей ныне свой расцвет, олицетворяющей отечественный медиаобразовательный фактаж и представляющий новые инструментальные технологии по использованию социальной сети в образовательном процессе.

Ключевые слова: социальная сеть, образовательное пространство, медиаобразовательная технология, профессионально-ориентированное

медиаобразование, педагогическое медиаобразование, медиадидактика, развитие компетентности педагога, саморазвитие личности.

Постановка проблеми, її актуальність. Наш світ мінливих соціально-економічних ситуацій обумовлений соціальними та груповими освітніми потребами і запитами, задоволенню яких сприяє складна соціальна система. Вона має назву – відкрита освіта – й базується «на світоглядних і методологічних засадах відкритості та безперервності процесу пізнання» [1; 2; Вікіпедія <https://goo.gl/Vfr2d6>]. При розробці ідеї відкритої освіти наголошується, що основу освітнього процесу тут складає «цілеспрямована, контрольована, інтенсивна самостійна робота учнів, які можуть вчитися в зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання і погоджену можливість контакту з викладачем, а також контактів між собою. Метою відкритої освіти є підготовка учнів до повноцінної і ефективної участі у громадській та професійній діяльності в умовах інформаційного та телекомунікаційного суспільства». Проте, на нашу думку, мову слід вести не тільки про «самостійну роботу учнів», а про самоосвіту особистості будь-якого віку і статусу.

Спеціалізовані технології і засоби навчання – застосування комп'ютерів, мережевих засобів, мультимедійних технологій, спеціального програмного забезпечення – сприяють повноцінному навчанню без потреби вносити зміни у поточний освітній процес. Зокрема, відбувається це і завдяки медіаосвітнім технологіям. У статті ми ілюструємо мовлене можливостями використання професійно-орієнтованих блогів, створених українськими педагогами-практиками. Саме завдяки їхнім напрацюванням і з'явилося поняття «педагогічна блого/сайтодидактика», а далі – за аналогією – «наукова блого/сайтодидактика» тощо.

До розвитку особистості долучено багато суспільних систем, особистостей. Останнім часом у публікаціях чимало уваги приділяється саморозвитку особистості, даються рекомендації, виокремлюються етапи цього процесу [2, 4, 12]. Звертається увага на становлення особистості, переважно, у шкільному чи студентському віці. Проте проблема у саморозвиткові особистості для деяких категорій фахівців є професійною ознакою. До таких категорій належить педагог. Адже без постійного оновлення знань, самозбагачення й самоудосконалення він не може бути проводирем у світ знань.

Процес саморозвитку особистості взагалі і педагога зокрема - справа індивідуальна, однак цілком відповідає потребам проектування власної особистості відповідно до вимог суспільства. І дослідники справедливо розглядають цей процес як інтеграцію соціального й особистісного, зовнішніх і внутрішніх чинників, мета взаємодії яких полягає у постійному русі до самовдосконалення. Нині цей рух не можливий без упровадження у систему освіти новітніх знань для формування і подальшого розвитку

професійної компетентності. Без сучасних засобів навчання, зокрема, медіаосвітніх, особистості не обійтися.

Свого часу ми вже звертали увагу на потенційні можливості професійно-орієнтованої медіаосвіти у вищій школі, яка сприяє формуванню медіа- та інформаційної грамотності майбутніх фахівців [6, 7, 10], розкривали зміст термінів «інформаційна грамотність», «медіаграмотність», «медіаінформаційна грамотність» та «медіакомпетентність фахівця», поданих як у дослідженнях зарубіжних науковців, так і в працях українських дослідників [3, 5, 9], обґрунтовували необхідність розуміння «парасолькового» поняття «медіаінформаційна грамотність» як одного із базових у сучасному суспільстві знань [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми засвідчує прискорений темп їх упровадження. Досить назвати дисертаційні роботи Р.Бужикова, Ю.Горун, І.Гуріненко, Н.Духаніної, О.Каліцевої, І.Сахневич, О.Янишин та ін., щоб пересвідчитися в розмаїтті можливостей медіаосвітнього підходу в осучасненні навчального процесу. Адже вони розглядали технології використання медіазасобів у навчанні майбутніх економістів, редакторів, інспекторів-пожежників, інженерів комп'ютерних наук, юристів, інженерів нафтогазової промисловості, документознавців, пропонували авторські методики. Проте розвиток інформаційної та медіаграмотності спонукає до творення нових медіапродуктів, й освітяни активно долучаються до цього процесу.

Мета статті, методи дослідження. Завдання дослідження. Наша мета наразі – привернути увагу освітянського загалу до можливостей використання у навчальному процесі і самоосвіті «педагогічних» авторських сторінок із соціальних мереж, а саме – до блогів, авторами яких є педагоги-практики, зміст і наповнення яких ми визначаємо поняттям «педагогічна блогодидактика».

Блоги педагогів-практиків – професійно-орієнтовані. Це – оригінальний шлях ознайомлення учнів і колег із власними новаторськими напрацюваннями, методами наукового пізнання, важливий засіб формування дослідницьких і пізнавальних компетентностей, розвитку компетентностей особистісних. Завдяки їм формується і самоосвітня компетентність (здатність спонукати й організувати себе до самоосвіти); розвивається соціальна компетентність (реально-віртуальна співпраця з колегами, іншими блогодидактами, зокрема, розуміння своєї ролі в освітньо-виховному процесі держави).

Сьогодні особисті сторінки стають джерелом узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду. Деякі з них – професійно-орієнтовані – й стали **матеріалом дослідження**. Вони частково представлені на нашій сторінці у фейсбуці «Педагогічна блогодидактика» [<https://www.facebook.com/groups/157912791489994/>], за допомогою якої ми привертаємо увагу загалу до можливостей авторських блогів у поширенні передового досвіду педагогів-новаторів, котрі власноруч створюють

подібні медіапродукти. Тепер педагоги-блогодидакти мають свій медіапростір для поширення особистого досвіду, ознайомлення з набутками колег. Сторінками послуговуються вчителі-предметники. Особливо вони корисні молодим педагогам, котрі мають майданчики для самоудосконалення і набуття професійної компетентності з опертям на досвід старших – креативних, одержимих, натхненних колег, для яких педагогічний пошук давно символізує Творчість.

Методи дослідження, якими ми наразі послуговуємося, – аналіз і синтез, систематизація і узагальнення передового освітнього досвіду українських педагогів-новаторів, представлений в авторських блогах і на сторінках у соціальній мережі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один із перших блогодидактів – українознавець із Запоріжжя Ганна Черкаська, визнана свого часу одним із кращих українських блогерів. Про себе вона пише так: «Пенсіонер із діагнозом: «Учитель». Сповідую п'ять «К»: книжки, квіти, коти, кава, комп». Її блог «Українська історія» [<http://uahistory.com/>] має розділи «Мовні забавки», «Історичні події», «Сучасність», «Видатні люди», «Форуми», які постійно поповнюються і давно стали джерелом актуальної інформації для філолога, історика, українознавця. Щодня упродовж кількох років оновлюється наповнення сторінок блогу актуальним матеріалом, котрий вчителі використовують в освітньому процесі, а інші споживачі блогу – для самоосвіти.

Серед педагогів-новаторів «із діагнозом «учитель» – ще одна запоріжчанка, Галина Корицька, автор власно створених науково-методичних електронних ресурсів: «Камертон філолога» [<http://korucja50.blogspot.com>], «Камертон філолога: відлуння»; «Обрії науковця-філолога» [<http://korucja.wix.com/korucjalabzp>]; «Світоч України» [<http://ukrikt.wix.com/shevchenko-svitoch>]. Вона розробила науковий, навчально-методичний ресурс «Хмарний кабінет Галини Корицької» [<http://s-edu.org.ua/korucjazp>], де забезпечується навчання вчителів української мови та літератури із проблеми електронної лінгводидактики, проектування українськомовного електронного освітнього середовища.

Г.Р. Корицька — педагог, науковець, автор науково-методичних електронних ресурсів. Відома як фахівець у галузі педагогіки, методики викладання української мови та літератури, розвитку професійної майстерності вчителів-словесників. Має досвід викладача в системі післядипломної педагогічної освіти. «Камертон філолога», як й інші ресурси Г.Р.Корицької для освітян, – «чудовий інструмент для настроювання струн глибоких учительських і чистих дитячих душ та сердець».

Ольга Криворотенко, учитель української мови та літератури КЗ «Ганнівський НВК «СЗШ-ДНЗ» Верхньодніпровського району Дніпропетровської області гостей свого блогу «Дивосвіт» вітає такими словами: «Переконана, що сюди завітали справжні педагоги, ті, про яких

можна сказати:»Він — учитель за покликанням; його не можна уявити собі ніким іншим як учителем. Викладання стало його життям, його поживою; воно нероздільно зв'язане з ним. І не дивно, що вчительська справа стає у нього вільним мистецтвом, і він на всіх своїх учнів накладає печать свого духу! Як він знаходить своє щастя в навчанні, так можна вважати щасливими тих, хто в нього вчиться»(А.Дістерверг)» [<https://krivorotenko.blogspot.com/>]. На головній сторінці представлено змістове наповнення її блогу: Нормативно-правове забезпечення, Наука – практиці, Українська мова, Українська література, Література рідного краю, Факультативи, Курси за вибором, Творча відеомайстерня, Філологічна студія «Дивосвіт», Публікації, Презентації, Цікаве з інтернету, Позакласна робота з предмету, Сайти, блоги для філологів, Кабінет української мови та літератури, Класному керівникові, Хронологія професійної діяльності, Душі криниця, Зворотний зв'язок. Як бачимо, навіть просто їхній перелік свідчить про широке коло предметних зацікавлень.

Кілька напрочуд гарних сторінок має і вчителька української мови та літератури СЗШ І-ІІІ ст. №4 м. Гайсин Вінницької області Наталія Немировська. Вона, до речі, першою підхопила наше поняття «блогодидактика» [<https://natalianemirovska.blogspot.com>] й представила його на науковій конференції «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання» у Вінниці в доповіді «Використання блогодидактики в контексті вивчення життєтворчості Михайла Стельмаха». Наразі на її блозі присутня сторінка «Використання блогодидактики на уроках української літератури».

Про себе Наталія Немировська пише так: «Я – вчитель за покликанням», «А ще – у мене були найкращі вчителі. Причому ніхто ніколи не говорив, що когось не любить чи ненавидить. Ні. Усі з повагою ставилися до Вчителя», «До речі, якось так сталось, що й працюю я у своїй рідній школі. Школі, у якій навчався мій батько та мої дівчатка», «Я люблю на уроках експериментувати: уроки-подорожі, уроки-дискусії, квест-ігри, усього не перелічити. Люблю, щоб діти на уроці були живими: висловлювали свої думки, не боялися хибної відповіді, підтримували один одного, активно включалися в обговорення. А для цього мало просто знати свій предмет – треба обожнювати дві речі: дітей і науку, яку ти будеш доносити до своїх учнів», «А я не вмю стояти на одному місці – мені потрібен рух, рух вперед. Учитись ніколи не пізно. Учитись – це круто. Учитись разом із учнями, учити учнів. Учити не просто використовувати прослуханий чи прочитаний матеріал на практиці, а навчити їх вчитись, провокувати виникнення бажання отримати потрібну інформацію», «Що я для цього роблю? Діти люблять цікаві історії, навіть тоді, коли не люблять читати. Почніть урок яскраво: почніть його з історії, такої захоплюючої, яка б перевернула їхнє бачення про дуже прості, але необхідні речі. Не бійтеся, що програму не виконаєте вчасно, чи відволічетесь на якісь

дрібнички. Нічого подібного. З таких дрібничок складається наше життя. Вони захочуть, обов'язково захочуть з вами співпрацювати на такому уроці. Ви ж їм довірилися. А притчі мають повчальні елементи, які заставляють задуматися. Сугестії допоможуть навіяти вашому учневі прогнозування його успішності та геніальності. Найвища мета учителя - врятувати мрію учня!», «А ще я у постійному пошуку. Як придумати якісь цікавинки, конкурси та ...звичайні уроки. Тому уже рік з лишком я стараюсь схопити за хвіст та оволодіти усі премудрості Інтернет-ресурсів, що допомагають візуалізувати урок, створити тестування, інтерактивні ігри (можете такі, до речі, знайти у мене на сторінці «Мовознавчі забавки») тощо».

На блозі представлено й наповнено такі рубрики: Мій клас, Головна сторінка, Будьмо знайомі), Онлайн словники, Словник ідіом, Читання та аналіз тексту, Схеми та таблиці, Твори до ЗНО, Проекти, Скриня знань, Contactu, Українське ділове мовлення, Виховна робота, Цитата дня, Відео та аудіо до ЗНО, Словопис, Нормативні документи, Експрес-уроки української мови Олександра Авраменка, ЗНО 2017, Етюди з культури мовлення, Мудрі підказки, Українська мова, Мовознавчі забавки, Мої поезії – то просто невеличкий острів...

Інше бачення предметного блогу у вчителя української мови та літератури Лубенської спеціалізованої школи № 6 Оксани Григорівни Білан [<https://plus.google.com/107294879965881170976>], яка теж працює «там, де навчалася». На її сторінці виокремлено *мітки*: Життя 6А online, Квест#я_люблю_українську!!!, Конкурси для учнів, Курси підвищення кваліфікації 2017, матеріали з літератури від 5 по 11 клас, з мови – від 5 по 10, Мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка, рубрики «Правильно говоримо», «Цікаво знати», матеріали для ЗНО з української літератури та української мови. Підрозділ «ПІЗНАЄМО РІДНУ МОВУ» має такі рубрики: Офіційний сайт української мови, Український правопис, Словопис, Тренажер із правопису, Експрес-уроки Олександра Авраменка, Мова - ДНК нації, Тренуємося до ЗНО. Тут же – підрозділи «КОРИСНІ ПОСИЛАННЯ» з рубриками: МОН України, Освіта.ua, Педагогічна преса, Методичний портал, Лубенська спеціалізована школа № 6, Усі шкільні підручники; «СЛОВНИКИ» - Словопедія, Словник української мови, Тлумачний словник, Велика чи мала літера, Родовий відмінок, Російсько-український, Словник скорочень, Лінгвістичний портал, Переклад та редагування текстів; «ЦІКАВО ЗНАТИ» - Віртуальні подорожі в музеї України та світу, Світоч України, Генератор практичних завдань, Генератор ребусів; «УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР», «АРХІВ блогу», «ПОГОДА». Як бачимо, матеріали блогодидакта носять практичний характер, блог має зручну навігацію.

Досвід О.Г.Білан був у центрі уваги відділу гуманітарних дисциплін Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім.М.В.Остроградського. Зрештою, досвід педагога-новатора узагальнювала

методист відділу О.П. Коваленко. Нею велися спостереження над розвитком теми «Формування емоційного інтелекту на уроках української мови й літератури». Метою дослідження колег з обласного інституту було проаналізувати значущість створення сприятливого мікроклімату на уроках української мови й літератури, представлення форм, прийомів та засобів організації навчально-виховного процесу, що впливають на атмосферу уроків словесності в середній школі та комфорт учнів, формують їх емоційний інтелект. Поняття емоційного інтелекту визначається дослідницею як «здатність розуміти власні почуття, контролювати сплески емоцій; уміння ухвалювати правильні рішення і залишатись у спокої, оптимістично оцінюючи складну ситуацію». Рівень емоційного інтелекту є важливим засобом успішної самореалізації особистості. Для практичного вирішення проблеми учителем розроблено дидактичний матеріал «Творчі завдання. Ситуації для розвитку творчої уяви та емпатії учнів». Виконання цих вправ удосконалює вміння дітей розпізнавати власні емоції та розповідати про них іншим.

На блозі О.Г.Білан представлено не тільки короткий зміст досвіду, а й авторські напрацювання, списки опублікованих праць, проблематика наукових досліджень. І навіть такі завдання: «Вирушіть на прогулянку до осіннього лісу, парку, у сад. Озирніться навколо. Яка краса!!!», «Часто ми не помічаємо, яка мила самотня квіточка, як бринить павутинка, шепоче листочок, співає крапелька осінньої роси... Зробіть фото природи, цікаве на вашу думку. Дайте йому назву».

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Першим Інтернет-сайтом, який пропонував можливості роботи із соціальними мережами, був *classmates.com*, який з'явився в 1995 році. Услід за ним, в 1997 році з'явився *SixDegrees.com*. Починаючи з 2001 року набували популярності сайти, в яких використовувалась технологія під назвою *Коло друзів*. Ця форма соціальних мереж у віртуальних спільнотах набула широкої популярності в 2002 році та розквітнула з появою сайту *Friendster*. Наразі, існує понад 200 сайтів із можливостями організації соціальних мереж. Популярність цих сайтів постійно зростає. Нові соціальні мережі в Інтернеті все більше зосереджуються на певних галузях. У 2004 році була створена найбільша на сьогодні соціальна мережа *Facebook*. Соціальні мережі почали розглядатись як складова інтернет стратегії. Більшість із них в Інтернеті є публічними, до них може приєднатись будь-хто. Залучення їх до навчального процесу потребує педагогічного осмислення.

Результати дослідження. Як засвідчив наш аналіз учительських блогів і сторінок в соціальній мережі, більшість педагогів зрозуміли й правильно оцінили можливості сучасних медіаосвітніх технологій, успішно розробляють і послуговуються ними, ширять передовий педагогічний досвід. І не тільки власний, а й креативних колег. Майже в усіх представлені напрацювання теледидакта Олександра Авраменка. В

учительських блогах - розробки занять, методичні скарбнички, кращий досвід колег-однодумців. Педагогічна палітра цих матеріалів унікальна, постійно оновлюється, збагачується. Педагоги наче перебувають у віртуальному змаганні – я зробила це так, а ти? У мене це вийшло добре, а в тебе? Я вигадала і спробувала, спробуй і ти. Я знайшла в мережі таке, мені сподобалось – ділюсь...

Для поширення передового досвіду педагогів-новаторів, котрі створюють власні блоги, 4 грудня 2017 року в мережі Фейсбук Г.В.Онкович було створено сторінку «Педагогічна блогодидактика» [<https://www.facebook.com/groups/157912791489994/>], завдяки чому педагоги-блогодидакти мають своє поле для поширення власного досвіду, ознайомлення з набутками колег. Сьогодні тут блоги і сайти не тільки вчителів української мови та літератури, а й інших дисциплін (наприклад, блоги І.В.Топчій - вчителя основ здоров'я і вчителя трудового навчання Запорізької гімназії № 11, екоблогера Маріанни Бойко, сторінка Тетяни Гребенюк зі Львівщини «Початкова школа та дошкілля», «Цікава наука» вчителя фізики й астрономії Віталія Шевчука з Рівненщини, «Логіки світу» науковця Ірина Стеценко з Києва та інших). А до того таким полем передового досвіду була авторська сторінка в тій же мережі «Медіашкола професора Ганни Онкович» [<https://www.facebook.com/groups/898909013519964/>], згодом – «Медіадидактика професора Ганни Онкович» [<https://www.facebook.com/groups/1281772531926788/>]. Сторінка «Педагогічна блогодидактика» корисна багатьом учителям-предметникам. Особливо ж - молодим педагогам, котрі можуть самоудосконалюватись і набувати професійної компетентності з опертям на досвід старших – креативних, одержимих, натхненних колег, для яких педагогічний пошук давно і завжди символізує Творчість.

Література

1. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: Монографія. – К.: Атіка, 2008. – 450 с.: іл.
2. Відкрита освіта: новітні технології у навчальному процесі та освітньому менеджменті як засіб інтенсифікації розвитку освітньо-наукової системи України: Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс] // <http://www.niss.gov.ua/articles/721/>
3. Горун Ю. Н. К определению понятий «медиаобразование», «медиакомпетентность», «медиаграмотность» // Медиафера и медиаобразование: специфика взаимодействия в современном социокультурном пространстве [Электронный ресурс] : сборник статей. – Могилев : Могилев. институт МВД, 2015. – С. 103 – 113. – Загл. с экрана.
4. Дурминенко Є.А., Кормиш Л.І. Саморозвиток як творення особистості // Педагогічний пошук, Нр 3, Луцьк 1996. Назва з екрану:

http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr01/psych_luck.htm

5. Медіадидактика вищої школи: програми спецкурсів /за науковою редакцією д. пед. н., проф. Г.В. Онкович // Г.В. Онкович, К.Є. Балабанова, І.Ю. Гуріненко, Н.М.Духаніна, А.Д. Онкович, І.А. Сахневич, О.К.Янишин. – К.: Логос, 2013. -195 с.
6. Онкович, Ганна. Засоби масової інформації у навчанні мови (українознавчий аспект) // Дивослово : Укр. мова й літ. в навч. закл., 1997. - № 5/6. – С.19-24.
7. Онкович Г. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі / Г. Онкович // Вища освіта України. - 2014. - № 2. - С. 80-87. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2014_2_14.
8. Онкович А. В. Медиа- и информационная грамотность как зонтичное понятие обучающей среды / Онкович А. В., Онкович А. Д. // Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития. – М. : МАНПО ; Ярославль : Ремдер, 2014. – С. 328–332.
9. Онкович Г.В., Онкович А.Д. Нове в медіаосвіті: вікідидактика // Мова і культура (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 19. – Т. V (185). – 332 с. – С. 249 – 260.
10. Онкович Г.В. Медіаосвіта як ресурс розвитку індивідуальних освітніх траєкторій // Відкрита освіта та її соціальна комунікація: світоглядні та інструментально-технологічні аспекти реалізації: зб-к матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 10 лист. 2017 р. , м. Дніпро, ОППО. – Дніпро: Ліра, 2017. – 128 с. – С. 88 – 92.
11. Onkovych, Ganna. New in media education: wikididactics // The Fifth European Conference on Information Literacy (ECIL)/ September 18th-21st, 2017, Saint-Malo, France. Abstracts. Editors: Sonja Špiranec, Serap Kurbanoglu, Joumana Boustany, Esther Grassian, Diane Mizrachi, Lorieane Roy, Denis Kos Publisher: Information Literacy Association (InLitAs) / <http://ecil2017.ilconf.org/.../ECIL-2017-Book-of-abstracts.p.../> - P.250.
12. Федоров А.В., Онкович Г.В., Левицкая А.А. Светское и теологическое медиаобразование // Scholars' Press, 2018. – 320 с.

Bibliography

1. Bykov V.Iu. Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity: Monohrafiia. – K.: Atika, 2008. – 450 s.: il.
2. Vidkryta osvita: novitni tekhnolohii u navchalnomu protsesi ta osvitnomu menedzhmenti yak zasib intensyfikatsii rozvytku osvitno-naukovoї systemy Ukrainy: Analitychna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. [Електронні ресурс] // <http://www.niss.gov.ua/articles/721/>
3. Horun Iu. N. K opredeleniyu poniatyi «medyaobrazovanye», «medyakompetentnost», «medyahramotnost» // Medyasfera y medyaobrazovanye: spetsyfyka vzaymodeistviya v sovremennom sotsyokulturnom prostranstve [Електронні ресурс] : sbornyk statei. – Mohylev : Mohylev. ynstitut MVD, 2015. – S. 103 – 113. – Zahl. s ekrana.
4. Durmynenko Ie.A., Kormysh L.I. Samorozvytok yak tvorennia osobystosti // Pedahohichnyi poshuk, Nr 3, Lutsk 1996. Nazva z ekranu: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr01/psych_luck.htm
5. Mediadydaktyka vyshchoї shkoly: prohramy spetskursiv /za naukovoїu redaktsiieiu d. ped. n., prof. H.V. Onkovych // H.V. Onkovych, K.Ie.Balabanova, I.Iu.Hurinenko, N.M.Dukhanina, A.D.Onkovych, I.A. Sakhnevych, O.K.Yanyshyn. – K.: Lohos, 2013. -195 s.

6. Onkovych, Hanna. Zasoby masovoi informatsii u navchanni movy (ukrainoznavchyi aspekt) // Dyvoslovo : Ukr. mova i lit. v navch. zakl., 1997. - № 5/6. – S.19-24.
7. Onkovych H. Profesiino-orientovana mediaosvita u vyshchii shkoli / H. Onkovych // Vyscha osvita Ukrainy. - 2014. - № 2. - S. 80-87. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vou_2014_2_14.
8. Onkovych A. V. Medya- y ynformatsyonnaia hramotnost kak zontychnoe poniatye obuchaiushchei sredy / Onkovych A. V., Onkovych A. D. // Professyonalizm pedahoha: sushchnost, soderdanye, perspektyvy razvytyia. – M. : MANPO ; Yaroslavl : Remder, 2014. – S. 328–332.
9. Onkovich G.V., Onkovich A.D. Nove v medIaosvItI: vIkIdidaktika // Mova I kultura (Naukoviy zhurnal). – K.: Vidavnichiy dIm Dmitra Burago, 2017. – Vip. 19. – T. V (185). – 332 s. – S. 249 – 260.
10. Onkovich G.V. MedIaosvIta yak resurs rozvitku IndivIdualnih osvItnlh traEktorIy // VIdkrita osvIta ta YiYi sotsIalna komunIkatsIya: svItoglyadnl ta Instrumentalno-tehnologIchnI aspekti realizatsIYi: zb-k materIalIv VseukraYinskoYi naukovo-praktichnoYi konferentsIYi, 10 list. 2017 r. , m. DnIpro, OIPPO. – DnIpro: Lira, 2017. – 128 s. – S. 88 – 92.
11. Onkovych, Ganna. New in media education: wikididactics // The Fifth European Conference on Information Literacy (ECIL)/ September 18th-21st, 2017, Saint-Malo, France. Abstracts. Editors: Sonja Špiranec, Serap Kurbanoglu, Joumana Boustany, Esther Grassian, Diane Mizrachi, Loriene Roy, Denis Kos Publisher: Information Literacy Association (InLitAs) / <http://ecil2017.ilconf.org/.../ECIL-2017-Book-of-abstracts.p.../> - P.250.
12. Fedorov A.V., Onkovich G.V., Levitskaya A.A. Svetskoe i teologicheskoe mediaobrazovanie // Scholars' Press, 2018. – 320 s.

УДК 378.147:37.035.6

Онуфрійчук Світлана Володимирівна – здобувач Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, заступник директора з виховної роботи Вінницького транспортного коледжу

Тищенко Тетяна Андріївна – здобувач Вінницького педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, вихователь гуртожитку №2 Вінницького транспортного коледжу

E-mail: svonufrijchuk@gmail.com

E-mail: tatianafedyk@gmail.com

СУЧАСНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО - ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ

Анотація: У статті розглядаються основні напрямки патріотичного виховання та виокремлено ціннісні основи феномену патріотизму сучасної молоді. Розкривається поняття патріотичного виховання як складової частини загального виховного процесу, адже останнім часом ставлення до патріотизму в різних соціальних групах виявлялось по-різному: від несприйняття до підтримки. Висвітлена роль педагога, який прагне розширити знання юнаків та дівчат про рідну державу; розвивати прагнення бути свідомими громадянами України та її патріотами; формувати переконання в нетлінності духовних скарбів народу, повагу до символів України, своїх батьків; спонукати студентів до усвідомлення ними необхідності бути корисними своїй державі; виховувати любов до рідної землі, почуття національної гордості та

патріотизму. Наголошено, що патріотом є та людина, яка любить свою Вітчизну, шанує її історію, здатна перейматися проблемами, що існують у суспільстві.

Ключові слова: український патріотизм, духовна домінанта, Уроки мужності, моральні цінності.

Onufriichuk Svetlana Volodymyrivna – a candidate for the Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubinsky, deputy director of the educational work of Vinnitsa Transport College

Tishchenko Tetyana Andriivna – a competitor of the Vinnitsa Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubinsky, teacher of the hostel №2 of Vinnitsa Transport College

THE MODREN ASPECTS OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN THE YOUTH'S SYSTEM OF VALUES

Summary: The main aspects of patriotic education are studied in the article. The values basis of modern youth's patriotism phenomenon is determined. The notion of patriotic education as a part of general education process is discovered. Recently the attitude towards patriotism among different social groups is expressed in a different way: from unacceptance to support. The role of a teacher who tries to widen the knowledge of young boys and girls about their native state; develops the strive to be the conscious citizens of Ukraine and its patriots; shapes beliefs in eternity of spiritual treasures of a nation, respect the symbols of Ukraine, their parents, encourages students to understand the necessity to be useful for their country, nourishing the love to their native state, the feeling of national pride and patriotism, is highlighted. It is emphasized that a patriot is person who loves their Motherland, respects its history, and is capable of thinking about problems that exist in a society.

Key words: Ukrainian patriotism, bravery lessons, spiritual dominant, moral values.

Онуфрийчук Светлана Владимировна - соискатель Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского, заместитель директора по воспитательной работе Винницкого транспортного колледжа

Тищенко Татьяна Андреевна - соискатель Винницкого педагогического университета имени Михаила Коцюбинского, воспитатель общежития №2 Винницкого транспортного колледжа

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: В статье рассматриваются основные направления патриотического воспитания и выделены ценностные основания феномена патриотизма современной молодежи. Раскрывается понятие патриотического воспитания как составной части общего воспитательного процесса, ведь в последнее время отношение к патриотизму в разных социальных группах оказывалось по-разному: от неприятия к поддержке. Освещена роль педагога, который стремится усовершенствовать знания юношей и девушек о родном государстве; развивать стремление быть сознательными гражданами Украины и ее патриотами; формировать убеждение в нетленности духовных сокровищ народа, уважение к символам государства, своих родителей; побудить студентов к осознанию ими необходимости быть полезными своей стране, воспитывать любовь к родной земле, чувство национальной гордости и патриотизма. Отмечено, что патриот – это тот человек, который любит свою Отчизну, почитает ее историю, способен заниматься проблемами, которые существуют в обществе.

Ключевые слова: украинский патриотизм, духовная доминанта, Уроки мужественности, моральные ценности.

Постановка проблеми, її актуальність. У сучасних суспільно - патріотичних умовах, коли Україна ціною життя Героїв Небесної Сотні, зусиллями українських військових, добровольців, волонтерів відстоює свободу і територіальну цілісність, пріоритетного значення набуває патріотичне виховання молоді.

Україна – це держава, яка зазнала на своєму віку монголо-татарські набіги, панування польської шляхти, царський режим та кріпацтво, німецько-фашистську агресію, голодомор 1933 року та сталінські репресії.

Але впродовж усього періоду існування держави наш народ боровся за волю та незалежність. З 2014 року ми переживаємо переломні часи у житті кожного і держави загалом. Прикладом для патріотичного виховання студентів сьогодні є ознайомлення з героїчними вчинками воїнів-визволителів, історії-розповіді відчайдушних добровольців, які захищають честь, свободу, незалежність, соборність України.

Проблема патріотизму, наразі, одна із найактуальніших у духовному житті українського суспільства. За останній час ставлення до патріотизму в різних соціальних групах виявлялось по - різному: від несприйняття - до підтримки. Актуальним залишається питання впливу патріотизму на духовний та моральний стан суспільства, місце патріотизму в системі загальнолюдських цінностей.

Концептуальне осмислення провідних проблем національної освіти

переконає в тому, що виховання сучасної молоді неможливе без розвитку в громадян духовності, виховання патріотизму та поваги до історичної спадщини українського народу.

Основними напрямками патріотичного виховання є:

- формування людини, готової до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання України;
- вивчення бойових традицій та героїчних сторінок українського народу, Збройних Сил України;
- формування національної свідомості, людської гідності;
- любов до рідного краю, родини;
- бажання працювати для свого народу;
- готовності захищати свою державу;
- формування мовної культури.

У сучасних умовах головною метою навчально-виховного процесу є не лише висока професійна підготовка фахівця, а й виховання громадянина, всебічно підготовленого до здійснення національного ідеалу, свідомої участі в розбудові держави. Сьогодні велике занепокоєння викликає самозамкненість, відсутність у багатьох молодих людей усвідомлення себе як частки свого народу, пасивність і нігілізм у політичному і духовному житті. Тому весь процес виховання побутує у поєднанні і взаємозбагаченні національних і загальнолюдських цінностей на основі українознавства.

Нова тенденція розуміння історії та сучасності, що відкриває дуже важливу й обнадійливу перспективу для людства, виявлялася вже наприкінці ХХ сторіччя. Її розвиток дає змогу людству багато в чому відмовитися від сумного досвіду, пов'язаного з домінантою насильства в культурі, що приймалося не просто як дане і належне, але і як щось священне, як одна з системотвірних людських цінностей [2, с. 34].

Цінність - духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та ін. і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерелом смислоутворюючої основи людського діяння [5, с. 652].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна наука має значне теоретичне підґрунтя для вироблення сучасних основ виховання патріотизму у молоді. Так, дослідження філософсько – педагогічної концепції виховання

представлено у працях І. Беха, О. Вишневського, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, О. Савченко, О. Сухомлинської; дослідження з проблем патріотичного виховання особистості – праці Г. Касяновича, Г. Ващенко, В. Оржеховської, В. Сухомлинського та ін.; наукові ідеї щодо психічного забезпечення патріотичного виховання особистості – у працях І. Беха, М. Борщевського, С. Рубінштейна та ін.; дослідження особливостей громадянського виховання молоді - Р. Арцишевський, В. Тернопільська та ін.; наукові положення щодо гуманізації та гуманітаризації позаурочної

роботи зі школярами та молоддю – Н. Бібік, Я. Канішевська, Т. Поніманська, Г. Тарасенко та ін. Одночасно з теоретичними формуються і практичні засади вирішення проблеми виховання патріотизму юнаків та дівчат.

Мета статті полягає у визначенні ціннісних основ феномену патріотизму сучасної молоді, зокрема студентів ВНЗ I–II р. а. транспортної галузі.

Ситуація, що склалась в Україні, демонструє, що проблема цільового державно-патріотичного виховання молоді на сьогодні є надзвичайно актуальною. Тенденція переосмислення історії в цьому сенсі стане фоном для десакралізації культових фігур, пов'язаних з війною та насильством. Так виникла потреба у створенні нової ціннісної основи розвитку людської цивілізації. Але для того, щоб нові цінності втілилися в соціальну практику, необхідна і нова культура. Ідеться про соціальну культуру майбутнього, яку можна назвати консенсусною культурою [2, с. 34].

Унікальне становлення сучасного українського покоління в тому, що воно збігається зі змінами в усіх важливих інститутах, але, в першу чергу, у свідомості. Тому найважливішим завданням для педагогів є дослідження студентського середовища, його системи цінностей.

Становлення і розвиток незалежної України, формування нових соціально-політичних відносин можливе лише за умови усвідомлення молодим поколінням особистої відповідальності за долю своєї держави.

Відтак, патріотичне виховання студентської молоді є важливою складовою процесу формування зрілої особистості – справжнього громадянина, спадкоємця та продовжувача національних традицій. Адже патріотизм – одне з найглобальніших людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями, що поєднує в собі любов до своєї Вітчизни, рідної землі, свого народу, своїх батьків, бажання зберегти історико-культурну спадщину.

В основі системи патріотичного виховання є національна ідея як консолідуючий чинник розвитку суспільства і нації в цілому. Вирішальну роль в цьому напрямі відіграє система освіти, зокрема особистість викладача коледжу. Сформованість патріотичних почуттів педагога є передумовою його готовності до патріотичного виховання студентів. Наставник, який сам не є патріотом, не спроможний здійснювати ефективний процес патріотичного виховання.

Отже, педагогам нашого коледжу притаманні: любов до Батьківщини, усвідомлення цінності своєї країни, віра в її майбутнє, спроможність безкорисно радіти досягненням, сприяти становленню й утвердженню її як правової, демократичної, соціальної держави, досконале володіння рідною мовою, ціннісне ставлення до історії та культури як свого, так і інших народів, готовність до плідної праці на користь Вітчизни, турбота про збереження багатств та краси рідної землі, культури та девіацій для кращого розуміння та прогнозування моделі ціннісних

орієнтацій у сучасному суспільстві [5, с. 651].

Оскільки найбільшою цінністю будь-якого суспільства визначають підростаюче покоління як потенціал розвитку людства, саме виховання має на меті дати такі ідеали та орієнтири розвитку, від яких залежатиме подальший розвиток українського суспільства. Перед педагогами постає завдання переосмислити зміст освіти з метою вироблення нових форм та методів впливу усвідомлення системи цінностей, яка переважно формується на суспільних ідеалах [4, с. 251].

Патріотичне виховання включає в себе формування готовності до подвигу, відчуття причетності до розбудови національної державності, що сприяє утвердженню власної національної гідності. У цьому питанні значний внесок викладачів історії України, культурології, права. Повернення із забуття імен видатних діячів України, створення презентацій, пошукова робота сприяють вихованню громадянина – патріота. Студентами коледжу написано нариси «Герої мого села та міста, що живуть поряд», «Випускники – герої АТО». Юнаки та дівчата беруть активну участь у науково – практичних конференціях на тему: «Героїчні сторінки українського народу», «Будемо пам'ятати їхні імена». Стало традиційним проведення свята «Козацькі фестини», на яке запрошуються отамани козацького війська міста та області.

Значна увага приділяється ветеранам Другої світової війни, героям АТО, яким студенти надають посильну шефську допомогу, проведенню Днів партизанської слави, Уроків мужності. У Вінницькому транспортному коледжі було проведено військово-спортивні ігри, демократичні діалоги, інтелектуальні аукціони, аналіз конфліктів та прийняття рішень, дебати, екскурсії, презентації, зустрічі з учасниками бойових дій, представниками правоохоронних органів, волонтерами, завдання яких полягало:

- у вихованні у підростаючого покоління почуття любові до Батьківщини, шанобливого ставлення до державних і суспільних цінностей;
- формуванні у студентів особистісних якостей громадянина-патріота;
- спонуканні до активної протидії аморальності, правопорушенням, шовінізму та фашизму;
- сприянні глибокого усвідомлення цивільного та військового обов'язку перед своєю Батьківщиною.

Головною метою проведення таких заходів є виховання у молодого покоління національної самосвідомості, патріотизму, розвиткові активної життєвої позиції, піднесення іміджу всієї країни, адже для педагогічного колективу Вінницького транспортного коледжу патріотичний напрямок був, є і залишається пріоритетним.

Саме викладачі предметів Захист Вітчизни та фізичне виховання сприяють вивченню юнаками та дівчатами Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, проводять стройову підготовку, пояснюють

розміщення військовослужбовців строкової служби, знайомляться із подвигами героїв АТО. Щорічно студенти відвідують музеї Повітряних Сил України, Другої світової війни, Краєзнавчий музей. Заключено договір про співпрацю із ВЧ -3008. Студенти проходять на полігоні в с. Тютьки військово-польові збори.

Адже військово-патріотичне виховання – це формування готовності до подвигу в ім'я Батьківщини, підготовка до військової служби.

Патріотизм - складна, системно - комплексна, соціальна якість особистості. Сутність патріотизму полягає в поєднанні природно - біологічної основи та соціально - політичного підґрунтя. Політичний зміст патріотизму визначається інтересами соціальної системи. Ідеться, власне, про певні формальні правила та процедури, які учасники «політичного полілогу» визнають, погоджуючись дотримуватися їх, попри наявні ціннісні відмінності [3, с. 39].

Патріотизм розглядають як складну систему цінностей, світоглядну систему особистості. Патріотизм сприймається цілісно як синтез «духовного» (І. Ільїн), «чуттєвого» (Г. Сковорода) та «сердечної душевності» (П. Юркевич).

Результати дослідження. Формуючись у системі національних інтересів та пріоритетів, поєднуючи національні здобутки інших культур, ідеї патріотизму спонукають до діяльності на макрорівні (відношення до нації) та мікрорівні (відношення до родини). Вітчизняному патріотизму притаманна духовна домінанта, тоді як патріотичність в інших державах будується на прагматичних, раціоналістичних основах (європейські країни), патріотизм азіатських етносів, навпаки, обумовлений відходом від «земного» світу (ідеї просвітлення).

Успішна трансформація патріотизму в соціальному житті сприяє формуванню ефективних соціальних і гуманітарних технологій та соціокультурних комунікацій, розвитку ефективної, соціальної творчості, розквіту суспільства та кожної окремої особистості, яка набуває завдяки патріотизму суспільного визнання та можливості самореалізації [6, с. 2].

Особливого значення у виховному процесі набуває особистісний чинник педагога, який проявляється у взаємодії з оточуючим світом, дозволяє сформувати морально-етичні цінності студентів. Морально – ціннісні якості є передумовою нормальної життєдіяльності суспільства, тому важливо звернути увагу на моральні цінності у вихованні молоді, яка визначає цілісність буття, парадигму культури і освіти. Морально – етичні цінності дозволяють сформувати морально - духовну особистість, відтворити цілісність людини та світу на базі досягнення та реалізації її внутрішніх завдань.

Створення педагогічних умов для функціонування моделі формування ціннісних складових морального та патріотичного характеру студентів, враховуючи соціальну дійсність, взаємодію емоційного, діяльнісного компонентів, забезпечить якісне формування цінностей

морального та патріотичного характеру, а також дозволить якнайповніше зреалізувати потенціал навчально – виховного процесу.

У праці «Сучасне українське виховання» О. Вишневський [1, с. 234] виокремлює такі абсолютні та вічні цінності та їх антиподи: добро – зло, віра – зневіра, надія – безнадія, любов – ненависть, доброта – жорстокість, чесність – нечесність, справедливість – несправедливість, щирість – лукавство, свобода – безвілля, мудрість – безглуздя, благородство – підлість.

Відомий дослідник П. Щербань у своїй праці «Прикладна педагогіка» серед складових національної самосвідомості особистості вирізняє такі: любов до рідної землі і свого народу, патріотизм і готовність захищати Українську державу; духовна культура; повага до Конституції; художньо - естетична вихованість; глибоке усвідомлення громадянської відповідальності [6, с.168].

Під час занять та проведення виховних заходів висвітлюється сучасний спосіб організації життєдіяльності суспільства, спосіб життя і виховання в сім'ї, подаються відомості про рідний край, окреслюється місце і вказується роль молоді в економічному і духовному розвитку держави; повага до батьків, знання свого родоводу є життєдайним джерелом, що живить патріотизм молоді людини, її любов до Батьківщини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Саме тому зусилля педагогів коледжу спрямовані на утвердження патріотизму, формування у студентів національної гідності, готовності до виконання громадянських та конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, толерантного відношення до етнічних меншин, набуття фізичної досконалості, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури.

Отже, сутність патріотизму молоді передбачає розуміння самобутності українського патріотизму. Педагогічні умови ефективного здійснення патріотичного виховання студентів включають поєднання різноманітних форм, методів роботи, які сприяють підвищенню активності навчально – пізнавальної діяльності. Патріотичне виховання має охоплювати всіх учасників навчально – виховного процесу. Сприяти формуванню у молоді та утвердженню у педагогів і батьків національних та загальнолюдських цінностей, особистісних якостей, що притаманні громадянину України.

Література

1. Вишневський О. Сучасне українське виховання. / О. Вишневський. - Л, 1996.-С. 2234.
2. Головаха Є. Легітимізація насильства: погляд соціолога. / Є. Головаха // Філософська думка. Легітимізація і насильство. Український науково - теоретичний часопис. - Видавничий дім. «Академперіодика» НАН

- України. - К. - 2013. - №2. - С. 34.
3. Козловський В. Чи можлива політична ідентичність поза культурними відмінностями? /В. Козловський. // Філософська думка. Легітимізація і насильство. Український науково - теоретичний часопис. - К.: Вид. дім.: «Академперіодика» НАН України. - 2013 р. - №2. - С.39.
  4. Філософський словник соціальних термінів, [під заг. ред. В. П. Андрущенко]. Видання третє, доповнене. - Х.: «Р.И.Ф.», 2005. - 672с.
  5. Чупрій Л. В. Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://sd.net.ua/2009/11/05/patriotichne_vikhovannja_v_ukran_ctan_perspektivi.html - Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи.
  6. Щербань П. М. Прикладна педагогіка [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.e-catalog.name/x/2/x.exe?LNG=&Z21ID=> - Прикладна педагогіка.
  7. Методичні рекомендації щодо героїко-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів [Електронний ресурс]// Освітній портал «Сайт вчителя історії Пивовар С.О.» - Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua>
  8. Програма патріотичного виховання студентської молоді в навчальних закладах України (№ 1453 від 29.10.2013 р.)
  9. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схвалена Указом Президента України від 25 червня 2013 року, № 344
  10. Лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2014 року № 1/9 – 412 «Про проведення Уроків мужності». Уроки мужності [Електронний ресурс]: -Режим доступу: <https://www.google.com.ua>
  11. Концепція загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 роки: Затверджено колегією Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (протокол №6/1 – 21 від 30.05.2012) [Електронний ресурс]//Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua>

Bibliography

1. Vyshnevs'kyj O. Suchasne ukrai'ns'ke vyhovannja. / O. Vyshnevs'kyj. - L, 1996.-S. 2234.
2. Golovaha Je. Legitymizacija nasyt'stva: pogljad sociologa. / Je. Golovaha // Filosos'ka dumka. Legitymizacija i nasyt'stvo. Ukrai'ns'kyj naukovo - teoretychnyj chasopys. - Vydavnychyj dim. «Akademperiodyka» NAN Ukrai'ny. - K. - 2013. - №2. - S. 34.
3. Kozlovs'kyj V. Chy mozhlyva politychna identychnist' poza kul'turnymy vidminnostjamy? /V. Kozlovs'kyj. // Filosos'ka dumka. Legitymizacija i nasyt'stvo. Ukrai'ns'kyj naukovo - teoretychnyj chasopys. - K.: Vyd. dim.: «Akademperiodyka» NAN Ukrai'ny. - 2013 r. - №2. - S.39.
4. Filosos'kyj slovnyk social'nyh terminiv, [pid zag. red. V. P. Andrushhenka]. Vydannja tretje, dopovnene. - X.: «R.Y.F.», 2005. - 672s.
5. Chuprij L. V. Patriotychne vyhovannja v Ukrai'ni: stan i perspektyvy [Elektronnyj resurs] - Rezhym dostupu: http://sd.net.ua/2009/11/05/patriotichne_vikhovannja_v_ukrai_ctan_perspektivi.html - Patriotychne vyhovannja v Ukrai'ni: stan i perspektyvy.
6. Shherban' P. M. Prykladna pedagogika [Elektronnyj resurs] Rezhym dostupu <http://www.e-catalog.name/x/2/x.exe?LNG=&Z21ID=> - Prykladna pedagogika.

7. *Metodychni rekomendacii' shhodo geroi'ko-patriotychnogo vyhovannja uchniv zagal'noosvitnih ta pozashkil'nyh navchal'nyh zakladiv [Elektronnyj resurs]// Osvitnij portal «Sajt vchytelja istorii' Pyvovar S.O.» - Rezhym dostupu : <http://www.osvita.org.ua>*
8. *Programa patriotychnogo vyhovannja students'koi' molodi v navchal'nyh zakladah Ukrainy (№ 1453 vid 29.10.2013 r.)*
9. *Nacional'na strategija rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku, shvalena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 chervnja 2013 roku, № 344*
10. *Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 13.08.2014 roku № 1/9 – 412 «Pro provedennja Urokiiv muzhnosti». Uroky muzhnosti [Elektronnyj resurs]: -Rezhym dostupu: <https://www.google.com.ua>*
11. *Koncepcija zagal'noderzhavnoi' cil'ovoi' social'noi' programy patriotychnogo vyhovannja gromadjan na 2013-2017 roky: Zatverdzheno kolegijeju Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy (protokol №6/1 – 21 vid 30.05.2012) [Elektronnyj resurs]//Rezhym dostupu: <http://www.osvita.org.ua>*

УДК 37.018.46+37.015.311

Орлова Ольга Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної освіти» Житомирської обласної ради

E-mail: orlovazhit2016@gmail.com

ШЛЯХИ МОТИВАЦІЇ ПЕДАГОГА ДО ОСОБИСТІСНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

***Анотація.** У публікації автор розкриває ефективні шляхи особистісного самовдосконалення, як міждисциплінарної проблеми. Проаналізовано та уточнено визначення базового критерію для визначення кількісних та якісних характеристик досліджуваного явища. Розглянуто готовність педагога до особистісного самовдосконалення як особливу якість особистості. Визначено структурні компоненти готовності вчителя до особистісного самовдосконалення. Проведено аналіз сучасного стану окресленої проблеми серед педагогів загальноосвітніх шкіл. Розкрито основні підходи до визначення понять «мотив», «мотивація». Наведено характерні риси щодо значення зовнішньої та внутрішньої мотивації в процесі готовності педагога до особистісного самовдосконалення. Проведений аналіз мотивів реалізації професійної діяльності спрямованої на особистісне самовдосконалення педагогів.*

***Ключові слова:** особистісне самовдосконалення, самовиховання, готовність педагога, мотивація педагога, структурні компоненти готовності, мотиви, зовнішні та внутрішні мотиви.*

Olga Orlova Anatolievna - Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Communist Institution «Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Education» of the Zhytomyr Regional Council

E-mail: orlovazhit2016@gmail.com

WAYS OF MOTIVATION OF THE PEDAGOGUE TO PERSONAL SELF-CONSTRUCTION

***Annotation** In the publication, the author reveals the effective ways of personal self-improvement as an interdisciplinary problem. The definition of the basic criterion for determining the quantitative and qualitative characteristics of the investigated phenomenon has been analyzed and specified. The teacher's readiness for personal self-improvement as a special quality of the personality is considered. The structural components of teacher's readiness for personal self-perfection are determined. The analysis of the current state of the outlined problem among the teachers of secondary schools is carried out. The basic approaches to the definition of the concepts «motive», «motivation» are revealed. The characteristic features of external and internal motivation in the process of readiness of the teacher to personal self-perfection are given. The analysis of motives of realization of professional activity aimed at personal self-improvement of teachers is carried out. The levels and characteristics of teacher's readiness for personal self-improvement are determined and analyzed. Let's consider the peculiarities of the motivational sphere of the students of the institute of postgraduate education. A comparative analysis of the results of the evaluation of the level of significance of the motives, which induces teachers to personal self-perfection, is carried out. The motivational sphere of realization of professional activity directed on personal self-improvement is considered.*

***Key words:** personal self-perfection, self-education, teacher's readiness, teacher's motivation, structural components of readiness, motives, external and internal motives.*

***Орлова Ольга Анатолевна** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарных дисциплин коммунальное учреждение «Житомирский областной институт последипломного педагогического образования» Житомирского областного совета.*

E-mail: orlovazhit2016@gmail.com

ПУТИ МОТИВАЦИИ ПЕДАГОГА К ЛИЧНОСТНОМУ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ

***Аннотация** В публикации автор раскрывает эффективные пути личностного самосовершенствования, как междисциплинарной проблемы. Проанализированы и уточнены определения базового критерия для определения количественных и качественных характеристик изучаемого явления. Рассмотрено готовность педагога к личностному самосовершенствованию как особое качество личности. Определены структурные компоненты готовности учителя к личностному самосовершенствованию. Проведен анализ современного состояния*

обозначенной проблемы среди педагогов общеобразовательных школ. Раскрыты основные подходы к определению понятий «мотив», «мотивация». Приведены характерные черты относительно значения внешней и внутренней мотивации в процессе готовности педагога к личностному самосовершенствованию. Проведенный анализ мотивов реализации профессиональной деятельности, направленной на личностное самосовершенствование педагогов.

Ключевые слова: *личностное самосовершенствование, самовоспитание, готовность педагога, мотивация педагога, структурные компоненты готовности, мотивы, внешние и внутренние мотивы.*

Соціально-економічні та політичні реформи у незалежній Україні, посилюють вплив загальноосвітньої школи, особливої значущості набуває потреба у вихованні активного громадянина, відповідальної, творчої особистості, яка зможе оволодіти способами навчальної діяльності, досвідом взаємодії з іншими людьми. А також здатної до самовиховання і самовдосконалення, спроможного самореалізуватися і направити свій потенціал на розвиток суспільства. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законі України «Про освіту», Концепції Нової української школи визначається завдання у підготовці умотивованого вчителя, який має свободу творчості й розвивається професійно, а саме до особистісного самовдосконалення. Зрозуміло, цей процес має бути забезпечений як теоретично, так і практично. Тому дослідження проблеми підготовки вчителя до особистісного самовдосконалення актуальним і невідкладним завданням.

Пошук ефективних шляхів особистісного самовдосконалення – проблема міждисциплінарна. Упродовж останнього десятиліття з'явилися численні дослідження, у яких розглядаються різні аспекти діяльності педагогів: проблема формування особистості вчителя в процесі загальнопедагогічної підготовки (О.О. Абдуліна, В.М. Білозерцев, О.О. Мороз). У наукових дослідженнях обґрунтовується діалектична єдність особистісного та професійного аспектів самовдосконалення (І.Д. Донцов, В.Ф. Тертична), підкреслюється зв'язок самовдосконалення з творчістю, суб'єктністю, самореалізацією людини (М.О. Бердяєв, А.Х. Маслоу, В.С. Соловйов, С.Л. Франк, Е. Фром), самовдосконалення розглядається, як найвища форма усвідомленого саморозвитку (О.О. Ухтомський). Проте подальшого розгляду потребує проблема теоретичних та практичних засад підготовки вчителів до особистісного самовдосконалення учнів, зокрема визначення базового критерію досліджуваного явища.

Базовим критерієм для визначення кількісних та якісних характеристик досліджуваного явища став результативний особистісний продукт, яким є готовність до особистісного самовдосконалення. *Вибір окресленого поняття ґрунтується на тому що використання дозволить*

оцінити змістову складову готовності педагога до особистісного самовдосконалення в динаміці.

Спираючись на дослідження А.Ф. Линенко *готовність педагога до особистісного самовдосконалення* будемо розглядати, як особливу якість особистості, яка передбачає усвідомлену особистістю мотивацію щодо виконання діяльності, яка формується в результаті набутого певного досвіду людини, який спирається на позитивне ставлення до діяльності, усвідомленні мотиви і потреб у певній діяльності, об'єктивації її предмета і способів взаємодії з ним.

У контексті досліджуваної проблеми основними **структурними компонентами готовності вчителя до особистісного самовдосконалення** є: *113* діяльнісний (бажання здійснити певну діяльність), *змістовий* (знання, уміння, навички, необхідні для здійснення діяльності), *операційний* (практичне використання навичок та умінь), які стануть підґрунтям для розробки критеріїв та показників оцінки готовності до самовдосконалення як робочого образу досліджуваного явища.

Метою статті є визначення сучасного стану окресленої проблеми серед педагогів загальноосвітніх шкіл.

Поставлене завдання має ряд особливостей у межах післядипломної освіти: з одного боку, контингент слухачів апріорі є випадковою вибіркою (широке регіональне представництво), з іншого – відсутня пряма можливість розподілу слухачів на групи за рівнем володіння ними основами теорії і практики реалізації особистісного самовдосконалення учнів, оскільки традиційно його експертами є директори та заступники директорів шкіл, думку яких в умовах діяльності післядипломної освіти врахувати не можливо. За таких умов розподіл на групи слухачів у межах експериментальної роботи проведений на основі вхідного діагностування, що є обов'язковою складовою діагностичного модулю навчальних програм, навчально-тематичних планів, які регламентують зміст і організацію навчального процесу в інститутах післядипломної освіти і затверджуються ректором на підставі засідань наукових кафедр.

За його результатами вчителі, що брали участь у експерименті, поділені на три групи (репродуктивний, констатувальний, творчий) за рівнем володіння ними основами теорії і практики реалізації особистісного самовдосконалення. *Творчий рівень* готовності педагога до особистісного самовдосконалення характеризується наступними ознаками: чітко сформоване творче емоційно-позитивне ставлення до особистісного самовдосконалення, що виявляється у свідомому розумінні його значущості; самостійно заздалегідь прогнозований прояв своєї поведінки у будь-яких життєвих ситуаціях на основі розвитку здібностей пошуку необхідної інформації і аналізу її відповідно до цілей, пов'язаних з розв'язанням конкретних і нестандартних ситуацій у всіх сферах життєдіяльності; постійна готовність до виконання особисто визначеного завдання, незважаючи на різні обставини; самостійне відслідковування

ходу виконання особистісних дій і їх результатів; прояв оціночної рефлексії на основі сформованої самосвідомості.

Конструктивний рівень об'єднує педагогів з переважно емоційно-позитивним ставленням до особистісного самовдосконалення, що характеризується усвідомленням необхідності в його оволодінні; прогнозування проявів поведінки залежно від життєвих ситуацій у всіх сферах життєдіяльності; активна мобілізація на виконання діяльності, визначеної певними обставинами; самостійне відслідковування ходу виконання особистісних дій і їх результатів у період реалізації діяльності, незалежно від зовнішнього керівництва.

Репродуктивний рівень визначається за такими показниками: позитивно-пасивним ставленням до особистісного самовдосконалення, що проявляється в діяльності, пов'язаної з настановою керівництва; прояв поведінки залежно від конкретних життєвих ситуаціях на основі розвитку здібностей добувати необхідну інформацію і аналізувати її відповідно до цілей, пов'язаних з розв'язанням конкретних і нестандартних ситуацій на даний час; виконання діяльності за необхідністю та наказом керівництва; самостійне відслідковування ходу виконання особистісних дій і результатів, залежно від зовнішнього керівництва.

У процесі подальшого дослідження розглянемо детальніше особливості компонентів готовності педагога до особистісного самовдосконалення різних рівнів продуктивності.

За наслідками проведеної роботи виявилось, що розроблена для попереднього аналізу (констатувального етапу експерименту) компоненти готовності вчителя до особистісного самовдосконалення містить такі *структурні складові*: діяльнісний, змістовий, операційний, результативний. Аналіз за кожним з параметрів проводився окремо.

Розглянемо більш детально особливості прояву діяльнісного компонента готовності до особистісного самовдосконалення педагога в процесі реалізації професійної діяльності, зазначаючи, що для дослідження ми відібрали групу з 717 педагогів загальноосвітніх шкіл різних регіонів України (Житомирської обл., Черкаської обл., Луцької обл.), реалізація професійної діяльності в контексті досліджуваної проблеми яких вивчалася нами впродовж 2015-2016 рр.

Сформованість до особистісного самовдосконалення вчителя в системі післядипломної освіти обумовлюється усвідомленням ним образу результату, яким у нашому дослідженні виступає його готовність до особистісного самовдосконалення. Дослідження зазначеної проблеми потребує урахування її мотивації.

У науковій літературі зустрічаємо поняття «мотивації» та «мотиви», що містять різні складові. Одні автори ототожнюють ці поняття, інші розводять у межах цілого ряду характеристик. (див. таб. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Основні підходи до визначення понять «мотив», «мотивація».

Категоріальні ознаки поняття «мотив»: (мотив – це...)	Категоріальні ознаки поняття «мотивація»: (мотивація – це...)
- свідомі спонуки (В.І. Селіванов); - потреби, актуалізуючись стають мотивами діяльності особистості (Г.А. Фортунатов, А.В. Петровський);	- система спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, мотиваційні установи або диспозиції, ідеали (В.Г. Асеев);
- визначення мети і програми, що дає можливість розпочати певну діяльність (К. Обуховський);	- система мотивів в її повній ієрархії (В.І. Ковальов, В.М. Дружинін);
- психічні умови і властивості особистості, які характеризують будь-яке порівняно обмежене, приватне і мінливе ставлення людини до певних предметів і явищ зовнішнього світу (В.С. Мерлін).	- ієрархія мотивів, які забезпечують цілеспрямованість діяльності людини (А.К. Маркова, Г.А. Матис, А.Б. Орлов).

На основі наведених вище визначень мотиву можна зробити висновок, що автори відносять до мотивів тільки свідомі спонуки, інші – будь-які спонуки взагалі. Поняття мотивації більш ширше ніж мотив. Спираючись на думку ряду авторів, які вважають, що мотивація включає всі види спонукань, а саме: потреби, інтереси, мотиви, цілі, схильності, установи і т.д., тобто мотивація – це опосередкована процесом її віддзеркалення суб’єктивна детермінація поведінки людини.

Основною характеристикою зазначеної сфери є ієрархія мотивів, яка дозволяє виявити особистісне значення діяльності людини. За якістю мотиви можуть бути змістовими (пов’язаними із змістом навчальної діяльності) і динамічними (пов’язаними із діяльністними особливостями учнів і тими, що визначають такі характеристики мотивації, як сила, стійкість тощо). За змістом мотиви діляться на різні групи залежно від того, що береться за основу класифікації. Так, за відношенням до самої діяльності мотиви групуються на зовнішні (виникають під впливом і тиск зовнішніх імпульсів – вимог, наказів, примусів, викликає зовнішній дискомфорт, виконання чужої волі) і внутрішні (виникає «зароджується» під впливом внутрішнього дискомфорту, отримання внутрішнього задоволення, позитивного стану). У свою чергу, зовнішні (соціальні) мотиви класифікуються як соціальні, оціночні, на результат; а внутрішні (пізнавальні) організуються за власною ініціативою підрозділяються, на широкі пізнавальні, учбово-пізнавальні і мотиви самоосвіти.

Говорячи про зовнішню і внутрішню мотивацію, одні автори надають провідну роль зовнішній мотивації, але не заперечують в той же час і неодмінної наявності внутрішньої мотивації.

На думку Ю.М. Орлова, пізнавальна мотивація не є провідною. Він не заперечує ролі пізнавальних мотивів, проте вважає, що стимулювання діяльності тільки пізнавальними потребами звужує мотиваційну сферу і завдає збитку гармонійному розвитку особистості, оскільки в неї не розвиватимуться інші важливі соціальні потреби [4, с 105]. В свою чергу науковці О.О. Ухтомський, Г.К. Селевко доводять, що потреба викликає мотивацію, мотиви спонукають до діяльності, до взаємодії з оточуючим, в процесі чого і відбувається засвоєння особистістю соціального досвіду і розвитку. Пізнавальні мотиви базуються на пізнавальних потребах, тому вся педагогіка повинна бути направлена на підтримку і направленість внутрішніх процесів [5, с 56]. Із зазначеного вище робимо висновок, що для успішного здійснення діяльності необхідна наявність обох типів мотивації – як внутрішньої, так і зовнішньої, – проте, частіше переважає зовнішня мотивація порівняно із внутрішньою, що призводить до наявності мотивів, які «розуміються», але часто реально не діють. Тому особливої уваги вимагає формування внутрішньої (пізнавальної) мотивації.

Ми припускаємо, що рівень готовності до особистісного самовдосконалення педагога залежить від конкретних зовнішніх та внутрішніх мотивів:

Зовнішні:

- потреба реалізувати запит держави, щодо підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців;
- потреба виконувати настанови керівництва щодо удосконалення свого професійного рівня, рівня кваліфікації;
- потреба вільного спілкування з колегами;
- потреба задовольнити запити батьків, щодо здійснення навчально-виховного процесу;
- потреба реалізувати запит держави щодо підготовки учня до особистісного самовдосконалення;
- потреба задовольнити запит учнів у реалізації особистісного самовдосконалення.

Внутрішні:

- потреба вдосконалювати професійні здібності, знання та уміння;
- потреба реалізувати творчий потенціал (бути оригінальним, урізноманітнити свою власну діяльність тощо);
- усвідомлення особистісного сенсу й значущості процесу особистісного самовдосконалення;
- утилітарні потреби (потреба отримувати вищу заробітну плату; забезпечити стабільне майбутнє);
- потреба професійної допомоги учням (потреба озброїти учнів

формами, методами, засобами особистісного самовдосконалення).

Вчителям було запропоновано дати відповідь на питання: «Що та якою мірою спонукає Вас до реалізації професійної діяльності, спрямованої на особистісне самовдосконалення учнів?».

Результати відповідей узагальнені по зовнішнім і внутрішнім мотивам і представлені у таблиці 1.2.

Порівняльний аналіз результатів оцінювання рівня значущості мотивів, які спонукають учителів до особистісного самовдосконалення, свідчить про їх неоднаковий (нерівномірний) характер розподілу серед виділених попередньо груп. У групі зовнішніх мотивів спостерігається поступове збільшення кількісних значень відповідних оцінок від меншого до більшого (0,85 до 0,87), а внутрішні мотиви навпаки зменшуються (0,89 до 0,73).

Таблиця 1.2.

Мотиви реалізації професійної діяльності спрямованої на особистісне самовдосконалення

Потреби, що спонукають до реалізації професійної діяльності спрямованої на особистісне самовдосконалення педагога	Відносні частоти Самооцінка		
	Творчий	Конструктивний	Репродуктивний
Зовнішні мотиви	0,85	0,87	0,87
Внутрішні мотиви	0,89	0,88	0,73

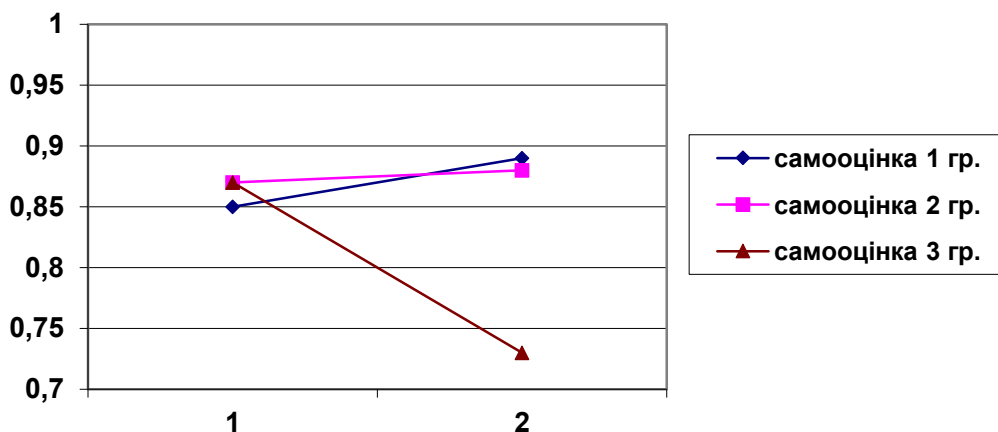

Рис. 1.1. Графік залежностей від частот мотивів, що спонукають до реалізації професійної діяльності спрямованої на особистісне самовдосконалення.

Зовнішні мотиви є найменш значущими для представників творчого рівня, але в той же час ці мотиви переважають у вчителів конструктивного і репродуктивного рівнів з однаковим ранжуванням. Це є свідченням перевищення вчителями конструктивного і репродуктивного рівня ваги зовнішніх мотивів, а також вмінням працювати тільки під керівництвом.

Внутрішні мотиви отримали високий результат у творчому рівні та низький у представників репродуктивного рівня. Це є свідченням високого внутрішнього потенціалу вчителів творчого рівня, їх адекватній самооцінці і слабо вираженою для репродуктивного рівня та їх заниженою самооцінкою.

Ранжування мотивів без віднесення їх до конкретної групи дає можливість детальніше розглянути причини, що спонукають учителів до особистісного самовдосконалення.

Слід зазначити, що вчителів загальноосвітніх шкіл спонукають до особистісного самовдосконалення, як правило, зовнішні потреби, а не внутрішні. Це пояснюється нечітким усвідомленням педагогів зазначених груп власних внутрішніх потреб та неадекватним оцінюванням своїх особистісних (професійних) знань і вмінь, що негативно впливає на ставлення до самовдосконалення і гальмує цей процес.

Спонукування вчителів до особистісного самовдосконалення здійснюється за допомогою соціально-педагогічного середовища, яке виступає чинником зовнішніх мотивів людської поведінки. Проте, ці зовнішні мотиви, які розвиваються суто під керівництвом мають, як правило трансформуватися у внутрішні мотиви, що реалізує процес особистісного самовдосконалення на основі незалежних від зовнішнього середовища внутрішніх мотиваційних механізмів.

Розглянемо мотиваційну сферу реалізації професійної діяльності спрямованої на особистісне самовдосконалення, дослідження якої проводилося поетапно в процесі підготовки вчителя до особистісного самовдосконалення. Мотиви аналізувалися відповідно до визначених блоків діяльності під час вивчення слухачами тем із соціально-гуманітарного та професійного модулів, що дозволило в динаміці простежити їх становлення та розвиток.

Відповідно до логіки дослідження розглянемо особливості мотиваційної сфери слухачів інституту післядипломної освіти. Виявлені спонукальні чинники дають можливість визначити найголовніше у ставленні вчителів до особистісного самовдосконалення, як до діяльності та її становленні. З цією метою нами була використана анкета, за якою проводилося опитування вчителів результати опитування свідчать, що на першому етапі дослідження характер спонукальних чинників має однакову спрямованість в експериментальних та контрольних групах. Результати опитування свідчать, що на першому етапі дослідження характер спонукальних чинників має однакову спрямованість в експериментальних та контрольних групах.

У цілому половина слухачів до провідних мотивів особистісного самовдосконалення відносять зовнішні мотиви. На друге місце ставлять внутрішні мотиви. Переважна частина слухачів не усвідомлюють своєї значущості стосовно (щодо) особистісного самовдосконалення, а головне, професійної допомоги учням яка виступає як соціальне замовлення

сучасного суспільства. Тому при впровадженні розробленого спецкурсу передбачалося дослідити процес подальшого розвитку мотиваційної сфери вчителів, а також спонукальні чинники до проблеми особистісного самовдосконалення, що давало б змогу визначити ефективність технології.

Переконаливі дані дослідження мотиваційної сфери (спонукальних чинників) були отримані нами у процесі впровадження спецкурсу у навчальний процес. За його результатами внутрішні мотиви зайняли перший ранг, а зовнішні другий. На формувальному етапі експерименту відбулися суттєві зміни в ієрархії мотивів направлених на реалізацію особистісного самовдосконалення. Домінуючими стали внутрішні мотиви, пов'язані з потребою особистісного самовдосконалення, а в подальшому до мотивації учнів до цього процесу (потреба озброїти учнів формами, методами, засобами особистісного самовдосконалення) та усвідомлення особистісного сенсу і значущості процесу особистісного самовдосконалення.

Далі висувуються мотиви зовнішні, які визначають потребу задовольнити запит учнів у реалізації особистісного самовдосконалення, задовольнити запит батьків, щодо здійснення навчально-виховного процесу, потреби вільного спілкування з колегами.

Упровадження розробленої технології та окреслило кардинальні зміни у їх мотиваційній та операційній сферах. Показники внутрішніх мотивів, виражені у відносних частотах, виявилися вищими, аніж зовнішні загалом для всіх груп слухачів (КГ і ЕГ). На завершенні експерименту в експериментальних групах розуміння значущості професійної діяльності спрямованої на особистісне самовдосконалення учнів стає особисто усвідомленим.

Висновки. Підсумовуючи результати проведених досліджень, можемо стверджувати, правильність висунутої гіпотези та засвідчили про ефективність упровадження технології підготовки вчителя до особистісного самовдосконалення у післядипломній освіті на основі ДК підходу. Отримані результати свідчать, що експериментальна технологія є ефективною.

Література

1. Линенко А.Ф. Педагогична діяльність і готовність до неї: Монографія / А.Ф. Линенко // АПН України Півд. укр.. пед.. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – Одеса: ОКФА, 1995. – 77 с. – С. 31
2. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під. заг. ред. Бібік Н.М. – К.:ТОВ «Видавництво дім. «Плеяди», 2017. – 206 с.
3. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности : кн. для учителя / Ю. М. Орлов. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.
4. Селевко. Сучасні освітні технології [Електронний ресурс] / Селевко // Освіта. UA. – <http://osvita.ua/school/technol/358>.
5. Селевко Г. К. Технологии развивающегося обучения / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2005. – 192 с.

6. Ухтомский А. А. Доминанта / А. А. Ухтомский. – СПб. : Питер, 2002. – 448 с.

Bibliography

1. Lynenko A.F. Pedagogichna diialnist i hotovnist do nei: Monohrafiia / A.F. Lynenko // APN Ukrainy Pivd. ukr.. ped.. un-t im. K.D. Ushynskoho. – Odesa: OKFA, 1995. – 77 s. – С. 31 [in Ukrainian].
2. Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia /Pid. zah. red. Bibik N.M. – K.:TOV «Vydavnytstvo dim. «Pleiady», 2017. – 206 s. [in Ukrainian].
3. Орлов Ю. М. Ascent to individuality : of кн. for a teacher /Ю. М. there is Орлов. - М. : Inlightening, 1991. - 287 p. [in Russian].
4. Selevko. Suchasni osvritni tekhnolohii [Elektronnyi resurs] / Selevko // Osvita. UA. – <http://osvita.ua/school/technol/358>. [in Ukrainian].
5. Селевко Г. К. Technologies of the developing educating /of Г. К. Селевко. - М. : of НИИ of school technologies, 2005. - 192 p. [in Russian].
6. Ухтомский А. А. Dominant / of А. А. Ухтомский. - СПб. : Питер, 2002. - 448 p. [in Russian].

УДК:378.126:355.237

Остапенко Василь Сергійович – старший науковий співробітник науково-методичного центру організації освітньої діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, здобувач

E-mail:ostapenko75@i.ua

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «КОМПЕТЕНЦІЯ», «КОМПЕТЕНТНІСТЬ», «ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ», «МЕТОДИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» ЩОДО ВИКЛАДАЧІВ ВВНЗ У НАУКОВІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Анотація. У статті обґрунтовано поняття «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність», «методична компетентність» щодо викладачів ВВНЗ, наведено різні визначення з точки зору сучасних науковців і дослідників.

Розмежовано визначення між поняттями «компетенція» і «компетентність». У першому випадку це наперед задана вимога щодо кола повноважень, яким має відповідати певний фахівець, а у другому це психічне утворення конкретного фахівця.

Розглянуто поняття «професійна компетентність» як основа професіоналізму педагога, визначено складові «методичної компетентності викладача ВВНЗ» та на основі цього запропоновано власне обґрунтування.

Ключові слова: компетенція, компетентність, професійна компетентність, методична компетентність викладача ВВНЗ, зміст, структура.

Ostapenko Vasylii, senior researcher of the Scientific-Methodical Center for the Organization of Educational Activities at the National University of Defense named after Ivan Chernyakhovsky, *E-mail:ostapenko75@i.ua*

CONTENT DEFINITION OF «COMPETENSE», «COMPETENCE», «PROFESSIONAL COMPETENCE», «METHODICAL COMPETENCE» OF THE TEACHERS OF THE HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN SCIENTIFIC THEORY AND PRACTICE

Summary. The article substantiates the concept of «competense», «competence», «professional competence», «methodical competence of the teachers of higher military educational institutions», various definitions from the point of view of modern scientists and researchers are given.

The difference between such definitions as «competense» and «competence» was determined. «Competense» defines a certain area of responsibilities of a particular specialist. «Competence» is an integral part of the specialist's preparedness (theoretical, practical, professional) for carrying out certain practical activities on the basis of available professional qualities and invariants of the specialist that contribute to his/her activities.

The «professional competence» was determined as a complex, integral, intellectual, professional and personal entity that is formed during professional training at higher educational institution, and it is manifested, developed and improved within the professional activities. The effectiveness of its implementation depends essentially on theoretical, practical and psychological readiness, personal, professional and individual and psychological quality as well as on perception of goals, values, content and features of this activity.

The substantiation of the concept of «methodical competence of the teacher of the higher military educational institutions» is offered as a complex of integral intellectual, methodical education of the teacher, which is actualized, developed and improved in the process of pedagogical activity; its content is a system of values, attitudes, methods, means and ways of action, which enables the teacher to successfully implement methodological function.

Key words: *competense, competence, professional competence, methodical competence of teachers of the higher military educational institutions, content, structure.*

Остапенко Василий Сергеевич – старший научный сотрудник научно-методического центра организации образовательной деятельности Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

E-mail: ostapenko75@i.ua

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «КОМПЕТЕНЦИЯ», «КОМПЕТЕНТНОСТЬ», «ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ», «МЕТОДИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ» ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВВУЗ В НАУЧНОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ

Аннотация. В статье обосновано понятия «компетенция», «компетентность», «профессиональная компетентность»,

«методическая компетентность преподавателей вуза», приведено различные определения с точки зрения современных ученых и исследователей.

Разграничено определения между дифинициями «компетенция» и «компетентность». В первом случае это заранее заданное требование относительно круга полномочий, которым должен соответствовать определенный специалист, а во втором это психическое образование конкретного специалиста.

Рассмотрено «профессиональную компетентность» как основу профессионализма педагога, определены составляющие «методической компетентности преподавателя ВВУЗ» и на основе этого предложено собственное обоснование.

Ключевые слова: *компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, методическая компетентность преподавателя ВВУЗ, содержание, структура.*

Вступ. Нині важко уявити діяльність науковців без використання таких понять як «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність» і «методична компетентність» педагога. Але, не зважаючи на широке їх застосування єдиного та прийнятного для більшості в науковій та освітянській спільноті трактувань, на жаль, не має. На разі існує достатньо велика кількість визначень цих понять з різними поглядами, методологічними підходами та інтерпретаціями.

Аналіз результатів наукових досліджень.

Про різне розуміння науковцями змісту понять «компетенція» і «компетентність» свідчить велика кількість праць науковців, присвячених розрізненню цих визначень (О. Дахін, О. Дубасенюк, Г. Єльнікова, І. Зимня, М. Кришталь, В. Краєвський, Н. Ничкало, О. Овчарук, Г. Селевко, В. Свистун, О. Торічний, А. Хуторської, С. Шишов, В. Ягупов та ін.).

Професійно-педагогічну компетентність педагогів досліджували О. Дубасенюк, Р. Ваврик, І. Гришина, О. Коваленко, А. Маркова, М. Кришталь, Н. Кузьміна, К. Устеміров, О. Юртаєва та ін.

Різним аспектам дослідження методичної компетентності педагогів присвячені праці багатьох науковців (О. Бігич, Н. Грицай, Т. Гущина, О. Ігна, Т. Загривна, В. Земцова, О. Зубков, Т. Кочарян, І. Левченко, М. Михнюк, А. Мормуль, Л. Олійник, Н. Стефанова, Т. Сясіна, Т. Сидоренко, С. Татаринцева, О. Тумашова, В. Шаган та ін.).

За мету написання статті поставлено обґрунтування основних підходів науковців до визначення змісту дефініцій «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність», «методична компетентність» щодо викладачів ВВНЗ та надання їм власного визначення.

Виклад основного матеріалу. Існує велика кількість дефініцій

«компетенція», які різняться між собою за своєю природою, специфікою розуміння його сутності і змісту. Наведемо деякі з них:

– «...добра обізнаність із чим небудь; коло повноважень якої небудь організації, установи, особи» [7, с. 874];

– «...освітній результат, який виявляється в підготовленості випускника, в реальному володінні ним методами та засобами діяльності, в можливостях впоратися з поставленими завданнями; форма поєднання знань, умінь і навичок, яка дозволяє ставити і досягати мети в перетворенні довкілля» [10, с. 139];

– «...готовність учня використовувати засвоєні знання, вміння і навички, а також способи його діяльності в житті для вирішення практичних і теоретичних завдань» [12, с. 61];

– «...загальна здатність, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях і нахилах, які набуті під час навчання» [13, с.30].

Характерним і загальним для цих та інших визначень є результат – наявність знань, умінь і навичок, отриманих у діяльності (у процесі навчання). На нашу думку, наведені дефініції наближені та відповідають опису дефініції «компетентність», тобто є не зовсім вірно обґрунтованими.

Для нашого дослідження важливою є дефініція, яка наведена в Енциклопедії освіти – «...відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки учня, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері...» [5, с. 409].

Отже, компетенція – це наперед задана вимога (норма) до рівня освітньої підготовки необхідних для здійснення конкретної професійної діяльності, тобто це коло повноважень (стандарт), яким має відповідати певний фахівець.

Таке ж розмаїття незрозумілих дефініцій спостерігається й щодо визначень поняття «компетентність»:

– «...не тільки професійні знання, навички і досвід у спеціальності, але і ставлення до справи, визначені (позитивні) схильності, інтереси і прагнення, здатність ефективно використовувати знання й уміння, а також особистісні якості для забезпечення необхідного результату на конкретному робочому місці у конкретній робочій ситуації» [3, с. 96];

– «...динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [4, с. 1];

– «...специфічна здатність людини, необхідна для ефективного виконання конкретної діяльності в певній предметній галузі, яка передбачає наявність у людини таких якостей, рис і здатностей: вузькоспеціальних знань; особливого роду предметних навичок; способу мислення; розуміння відповідальності за свої дії» [9, с. 6];

– «...інтегральна якість особистості, яка проявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, які набуті в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну й успішну участь у діяльності» [10, с. 140];

– «...система властивостей особистості, що визначається результатом розв'язання проблемних завдань та передбачає мінімальний досвід застосування компетенції» [12, с. 61];

– «...підготовленість (теоретична, практична, особистісна, психологічна тощо) до здійснення певної практичної діяльності та наявність професійно важливих якостей фахівця, які сприяють цій діяльності» [14, с. 6].

Аналіз змісту визначень поняття «компетентність» показує, що практично кожне з них безпосередньо або опосередковано включає його основні характеристики – інтегральну складову теоретичних, практичних і прикладних знань, наявність мінімального практичного досвіду у певному виді діяльності, усвідомлення відповідальності за свої дії, вчинки, результати а також ймовірні наслідки дій.

Отже, узагальнюючи погляди науковців і підтримуючи погляди деяких з них (Г. Єльнікова, В. Свистун, В. Ягупов та ін.) та з метою розмежування цих понять під компетенцією ми розуміємо наперед задану вимогу (норму) до кола його повноважень, а під компетентністю розуміємо інтегральну складову підготовленості фахівця (загальнопрофесійну, професійну, фахову) до здійснення певної практичної діяльності за наявних професійно-важливих якостей та інваріантів фахівця, які сприяють цій діяльності.

Компетентність викладачів проявляється в професійно-педагогічній діяльності і зумовлена конкретними педагогічними обставинами та ситуаціями. Його професійна компетентність складає основу професіоналізму. Розуміння професійної компетентності фахівця в наукових колах різне, наведемо деякі з трактувань:

– «...сукупність знань і умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки діяльності, використовувати інформацію» [8, с. 149];

– «...система знань, умінь, навичок, рис творчої діяльності, світоглядних і поведінкових якостей особистості викладача, зумовлених вимогами суспільства до нового» [2, с. 21];

«...сукупність умінь педагога як суб'єкта педагогічного впливу особливим чином структурувати наукове і практичне знання з метою кращого розв'язання педагогічних задач» [6, с. 90].

Нам імпонує визначення, яке дав В.В. Ягупов: «професійна компетентність фахівця – це складне інтегральне інтелектуальне, професійне і особистісне утворення, яке формується у процесі його професійної підготовки у ВНЗ, проявляється, розвивається і вдосконалюється у професійній діяльності, а ефективність її здійснення

суттєво залежить від видів його теоретичної, практичної та психологічної підготовленості до неї, особистісних, професійних і індивідуально-психічних якостей, сприйняття цілей, цінностей, змісту та особливостей цієї діяльності» [14, с. 6]).

Науковці до структури професійної компетентності фахівців відносять такі компетентності: загальнолюдську (загальнокультурна, моральна, політична, соціальна, інформаційна, комунікативна, етична, екологічна, валеологічна, тощо), загально-наукову (методологічна, теоретична, методична, дослідницька), загальнопрофесійну (загальнофахова, економічна, технічна, правова, психологічна, педагогічна, тощо), фахову (технологічна), функціональну (стратегічна, менеджерська, виконавча) та особистісну (мотиваційна, аутопсихологічна, регулятивна, адаптивна, навчальна).

Для нашого дослідження цікаві визначення методичної компетентності різних науковців:

– «...це вид професійно-педагогічної компетентності у сфері методики, який певним чином співвідноситься з іншими видами психолого-педагогічної компетентності, педагогічною культурою і визначається нами як інтегральна багаторівнева професійно значима характеристика особистості, спілкування та професійної діяльності» [11, с. 27]; у цьому визначенні помилково складову професійної компетентності названо видом;

– сукупність методичних знань, навичок і вмінь, суб'єктних й особистісних якостей, яка функціонує як здатність проектувати, адаптувати, організовувати, вмотивувати, досліджувати і контролювати навчання, освіту, виховання і розвиток тих, хто вчиться [1];

– «...властивість особистості, що виражається наявністю глибоких та міцних знань і вмінь у сфері навчального предмету та методики його викладання, взятих в єдності, й позитивного досвіду вирішення методичних завдань» [5, с. 48]; у цьому визначенні має йти не про властивості особистості, яка передбачає соціалізацію у суспільстві, а про властивості методиста як педагога;

– «...володіння різними методами навчання, знання дидактичних методів, прийомів і вміння застосовувати їх у процесі навчання; володіння психологічними механізмами засвоєння знань і вмінь у процесі навчання» [6, с. 94]; у цьому визначенні не охоплюється виховання, розвиток та формування особистості тих, хто вчиться.

Аналіз та узагальнення педагогічної літератури дає підстави стверджувати про відсутність узгодженого погляду до визначення поняття «методична компетентність». Більшість науковців його розглядають як складову професійно-педагогічної компетентності, яка передбачає наявність фундаментальних знань, умінь і навичок у сфері навчальної дисципліни та методики її викладання, володіння різними методами, прийомами та засобами організації навчання тих, хто вчиться, з

урахуванням індивідуальних якостей особистості педагога.

На нашу думку, методична компетентність викладачів ВВНЗ у структурі професійно-педагогічної компетентності педагога інтегрує всю систему військово-професійних, психологічних, педагогічних, фахових знань, умінь, навичок і здатностей, передбачає наявність як фундаментальних знань, умінь і навичок у сфері навчальної дисципліни, так і певних методичних знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень і способів дій, які дають можливість педагогові вирішувати практичні освітні завдання, забезпечувати ефективність своєї педагогічної діяльності.

Методична компетентність передбачає не тільки широке й різноманітне застосування теоретичних і прикладних знань у педагогічній діяльності, а й наявність потреби до саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації в ній через вивчення методичної літератури, передового методичного досвіду що у свою чергу сприяє формуванню стійких потреб у саморефлексії та прояву себе в якості суб'єктів методичної діяльності.

Отже, методична компетентність викладача ВВНЗ – складне інтегральне інтелектуальне методичне утворення педагога, яке актуалізується, розвивається і вдосконалюється в процесі педагогічної діяльності, його зміст складає система цінностей, ставлень, методів, способів і засобів дій, яка дає можливість педагогові успішно реалізовувати практичні методичні задачі, забезпечувати ефективність педагогічної діяльності, бути готовим до самоосвіти та самовдосконалення.

Вона має складну структуру та поєднує комплекс взаємопов'язаних компонентів: ціннісно-мотиваційний, емоційно-вольовий, когнітивний, психологічний і суб'єктний. Розглянемо кожен з них більш докладно.

Ціннісно-мотиваційний компонент є важливим, а іноді і вирішальним, що включає: систему сформованих настанов і ціннісних орієнтацій, ставлення викладачів до методичної діяльності як складової професійно-педагогічної діяльності та їх готовність і зацікавленість у виконанні методичної роботи; оцінку власного досвіду, педагогічної реальності та власних перспектив; рівень власних домагань як фахівця та, виходячи з цього, наявність мотивації у професійному саморозвитку, досягнення професійної майстерності як суб'єкта методичної діяльності; усвідомлення цінності методичної діяльності у професійному розвитку та самореалізації себе, як педагога; наявність мотиву до підвищення методичної кваліфікації; зацікавленість в оволодінні сучасними методичними знаннями; усвідомлення цінності методичної культури.

До складових нами віднесено: *інтерес*: зацікавленість займатися методичною діяльністю у ВВНЗ, співставлення особистісного та професійно-педагогічного досвіду з досвідом колег, інтерес до отримання нових знань з сучасних методик навчання, вивчення методичної літератури, набуття інноваційного та методичного досвіду; *потреби*: розуміння цінності методичних знань у здійсненні практичної діяльності та

у подальшому професійному зростанні, потреба у розширенні професійно-педагогічних знань, навичок, умінь і здатностей, в отриманні нових методичних знань, засвоєнні передового досвіду у методиці, в оволодінні сучасними методами педагогічної діяльності; наявність спонукальних професійно важливих потреб (бажання досягти успіху, самореалізації, самовираження та самоствердження у методичній діяльності); *мотиви*: як внутрішні (усвідомлення необхідності професійного (кар'єрного) зростання, визнання професійно-педагогічних та особистісних досягнень з боку педагогічної спільноти (прагнення утвердитись у професійній групі колег), потреба у саморозвитку, самовдосконаленні, в реалізації особистісного та професійно-педагогічного потенціалів), так і зовнішні (організаційні, економічні, соціальні тощо); *цілі*: досягнення успіху в професійно-педагогічній діяльності (отримання визнання з боку держави, керівництва Міністерства оборони України, керівництва ВВНЗ, педагогічної спільноти, наявність однодумців і послідовників).

Емоційно-вольовий компонент характеризує якості педагога, які сприяють успішному здійсненню методичної роботи в різних умовах. Його показники: володіння технологіями, прийомами та засобами збереження внутрішньої рівноваги (самоконтроль) та емоційного відновлення (самокорегування) у процесі методичної діяльності; здатність керувати навчально-пізнавальними діями тих, хто вчиться, і володіти ініціативою в процесі організації різних навчально-виховних заходів; витривалість нервово-фізіологічної сфери, емоційна врівноваженість і стресостійкість; розвиненість вольових якостей (самовладання, витримки, впевненості, твердості характеру, самостійності); здатність до гнучкості під час організації своєї професійно-педагогічної діяльності; сформованість педагогічного такту; наявність відчуття задоволення від виконання методичної роботи.

Когнітивний компонент передбачає наявність системи знань у таких сферах: загальнолюдській, загальнонауковій, психолого-педагогічній, загально-професійній, фаховій і найголовніше – методичній роботі та у царині навчальної дисципліни, яку педагог викладає. Складові: психолого-педагогічні знання; фахові знання; знання з навчальної дисципліни; загальнометодичні знання; знання з методики викладання навчальної дисципліни.

Праксиологічний компонент включає у себе: професійно-педагогічні та методичні навички та вміння; професійно-педагогічний, методичний і життєвий досвід; практичне володіння комплексом узагальнених засобів педагогічної діяльності щодо планування, організації, контролю та вжиття корекційних заходів; володіння інноваційними методами, засобами та технологіями навчання; практичний досвід методичної діяльності.

Зміст складають такі вміння: організовувати та приймати участь у науково-методичній роботі; планувати свою діяльність; моделювати

педагогічну діяльність і навчальну діяльність тих, хто вчиться, і прогнозувати її результати; володіти різноманітними способами, прийомами, засобами активізації навчально-пізнавальної діяльності тих, хто вчиться, під час занять; здійснювати експертне оцінювання науково-методичних документів з навчальних дисциплін; діагностувати цілі навчання та виховання тих, хто вчиться, у процесі викладання навчальних дисциплін; вільно володіти активними та спеціальними методами навчання у процесі викладання навчальних дисциплін; забезпечувати сприятливий морально-психологічний клімат у колективі; комплексно використовувати сучасні технічні засоби навчання в освітньому процесі; викладати навчальну дисципліну; застосовувати в педагогічній практиці сучасні методики викладання навчальних дисциплін; здійснювати педагогічну взаємодію з тими, хто вчиться, на рівні співпраці у процесі викладання навчальних дисциплін; готуватись до проведення та якісно проводити різні види занять з навчальних дисциплін; організовувати, керувати та проводити самостійні заняття під керівництвом викладача з навчальних дисциплін; здійснювати перевірку результатів практичних занять з навчальних дисциплін, використовуючи електронно-обчислювальну техніку; проводити консультації з навчальних дисциплін з тими, хто вчиться; здійснювати керівництво, консультування та рецензування кваліфікаційних робіт освітньо-кваліфікаційного рівня магістр (спеціаліст, бакалавр); керувати тими, хто здобуває науковий ступінь, шляхом самостійної роботи, в якості наукового керівника; здійснювати керівництво ад'юнктами та консультування докторантів; організовувати роботу, здійснювати керівництво та взаємодію з тими, хто вчиться, при виконанні обов'язків куратора навчальної групи; уміння здійснювати наставництво над молодими викладачами зі стажем педагогічної діяльності до 3-х років; уміння здійснювати контроль за навчальними досягненнями тих, хто вчиться, відповідно до сучасних вимог; забезпечувати формування позитивної мотивації у тих, хто вчиться, з вивчення навчальної дисципліни; забезпечувати диференційований підхід до тих, хто вчиться; володіти методичною термінологією; розв'язувати навчальні методичні задачі та застосовувати наявні знання в практичній діяльності.

Суб'єктний компонент є інтегральним, оскільки діяльність педагога у ВВНЗ спрямована на інших суб'єктів освітнього процесу. У процесі здійснення педагогічної діяльності виникає потреба постійно рефлексувати, оцінювати педагогічні ситуації, вчинки, поведінку та реакцію тих, хто вчиться; власні можливості, стани, поведінку та вчинки, вірогідні результати, а також і наслідки цих дій, передбачувати та врахувати як це буде оцінено іншими суб'єктами освітнього процесу, здійснювати самооцінювання себе як суб'єкта методичної діяльності.

Складовими нами визначено: здатність оцінювати у педагогічній діяльності поведінку, вчинки та можливості як особисту (самооцінка), так і інших суб'єктів освітнього процесу; здатність до самоаналізу та

самокорекції власного методичного досвіду; здатність до адекватного оцінювання результатів своєї діяльності через досягнення тих, хто вчиться (самокритичність); здатність до аналізу, оцінювання, прогнозування та прийняття рішень у нестандартних ситуаціях; здатність до креативних (не типових) рішень; творча активність у методичній діяльності, створення авторських методик з викладання навчальних дисциплін; методична рефлексія і саморефлексія (самоконтроль).

Висновки: компетенція – це наперед задана вимога (норма) до кола повноважень, яким має відповідати певний фахівець; компетентність – інтегральна складова всебічної підготовленості фахівця (теоретична, практична, фахова) до здійснення певної практичної діяльності за наявних професійно-важливих якостей та інваріантів фахівця, які сприяють цій діяльності; професійна компетентність фахівця – це складне інтегральне інтелектуальне, професійне і особистісне утворення, яке формується у процесі його професійної підготовки у ВНЗ, проявляється, розвивається і вдосконалюється у професійній діяльності, а ефективність її здійснення суттєво залежить від видів його теоретичної, практичної та психологічної підготовленості до неї, особистісних, професійних і індивідуально-психічних якостей, сприйняття цілей, цінностей, змісту та особливостей цієї діяльності; методична компетентність викладача ВВНЗ – складне інтегральне інтелектуальне методичне утворення педагога, яке актуалізується, розвивається і вдосконалюється в процесі педагогічної діяльності, його зміст складає система цінностей, ставлень, методів, способів і засобів дій, яка дає можливість педагогові успішно реалізовувати практичні методичні задачі, забезпечувати ефективність педагогічної діяльності, бути готовим до самоосвіти та самовдосконалення.

Перспективні напрями дослідження. Розроблення методики розвитку методичної компетентності викладачів військово-спеціальних дисциплін у ВВНЗ.

Література

1. Бігич О.Б. Передумови та складники системи методичної освіти майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи / О.Б. Бігич // Вісник Житомирського педагогічного університету. 2003. – Вип. 12. – С. 129–132.
2. Гуревич Р. С. Теорія і практика навчання у професійно-технічних навчальних закладах: [монографія] / Р.С. Гуревич. – Вінниця : Вінниця, 2008. – 410 с.
3. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: монографія / За ред. Н. Г. Ничкало.– Хмельницький: ТУП, 2002.– 334 с.
4. Закон України «Про Вищу освіту» (редакція від 28.09.2017). Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Назва з екрана.
5. Енциклопедія освіти / [головний ред. В.Г. Кремень]. – К. : Юрінком

Интер, 2008. – 1040 с.

6. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н.В. Кузьмина. – М. : Высш. шк., 1989. – 167 с.
7. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах) [сост. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко]. – К.: АКОНІТ. 2006. Том 1. – 926 с.
8. Професійна освіта: Словник : навч. посібник / [уклад. С.У. Гончаренко та ін.; ред. Н. Г. Ничкало]. – К. : Вища школа, 2000. – С. 149.
9. Равен Дж. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы / Пер. с англ. – М.: Когито- Центр, 1999. – 144 с.
10. Селевко Г. Компетентности и их классификация // Народное образование. – 2004. – № 4.– С. 138–143.
11. Сидоренко Т.Д. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя у процесі навчання : дис. ... пед. наук : 13.00.04 / Т. Д. Сидоренко. – Кривий Ріг, 2002. – 194 с.
12. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58–64.
13. Шишов С.Е. Понятие компетенции в контексте качества образования // Стандарты и мониторинг в образовании. – 1999. – № 2. – С. 30–34.
14. Ягупов В.В. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти / В.В. Ягупов, В.І. Свістун // Наукові записки. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – К.: Вид. дім «Академія», 2007. – Т. 71. – С. 3–8.

Bibliografy

1. Bihych O.B. Peredumovy ta skladnyky systemy metodychnoi osvity maibutnoho vchytelia inozemnoi movy pochatkovoї shkoly / O.B. Bihych // Visnyk Zhytomyrskoho pedahohichnoho universytetu. 2003. – Vyp. 12. – S. 129–132.
2. Hurevych R.S. Teoriia i praktyka navchannia u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh: [monohrafiia] / R.S. Hurevych. – Vinnytsia, 2008. – 410 s.
3. Derzhavni standarty profesiinoї osvity: teoriia i metodyka: monohrafiia / Za red. N. H. Nychkalo.– Khmelnytskyi: TUP, 2002.– 334 s.
4. Zakon Ukrainy «Pro Vyshchu osvitu» (redaktsiia vid 28.09.2017). Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. – Nazva z ekrana.
5. Entsyklopediia osvity / [holovnyi red. V.H. Kremen]. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
6. Kuzmyna N.V. Professyonalizm deiatelnosti prepodavatelja y mastera proyzvodstvennoho obuchenyia proftekhuchylyshcha / N.V. Kuzmyna. – M. : Vyssh. shk., 1989. – 167 s.
7. Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoї movy (u trokh tomakh) [sost. V.V. Yaremenko, O.M. Slipushko]. – K.: AKONIT. 2006. tom 1. – 926 s.
8. Profesiina osvita: Slovnyk : navch. posibnyk / [uklad. S.U. Honcharenko ta in.; red. N. H. Nychkalo]. – K. : Vyshcha shkola, 2000. – S. 149.
9. Raven Dzh. Pedahohycheskoe testyrovanye: Problemy, zabluzhdeniya, perspektyvy / Per. s anhl. – M.: Kohyto- Tsentr, 1999. – 144 s.

10. Selevko H. Kompetentnosty u ykh klasyfykatsiya // Narodnoe obrazovanye. – 2004. – № 4. – S. 138–143.
11. Sydorenko T.D. Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia u protsesi navchannia : dys. ... ped. nauk : 13.00.04 / T. D. Sydorenko. – Kryvyi Rih, 2002. – 194 s.
12. Khutorskoi A.V. Kliuchevye kompetentsyy kak komponent lychnostno oryentirovannoi paradyhmy obrazovaniya / A.V. Khutorskoi // Narodnoe obrazovanye. – 2003. – №2. – S. 58–64.
13. Shyshov S.E. Poniatyte kompetentsyy v kontekste kachestva obrazovaniya // Standarty u monytorynh v obrazovanyu. – 1999. – № 2. – S. 30–34.
14. Yahupov V.V. Kompetentnistnyi pidkhid do pidhotovky fakhivtsiv u systemi vyshchoi osvity / V.V. Yahupov, V.I. Svistun // Naukovi zapysky. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota. – K.: Vyd. dim «Akademii», 2007. – т. 71. – S. 3–8.

УДК 378.015.31:172.15:316.752(73)

*Очеретяний Анатолій Вадимович – аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
E-mail: mohican90@meta.ua*

ВПЛИВ МОРАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У США

Анотація. У статті проаналізовано проблему впливу морально-патріотичного виховання на формування життєвих цінностей студентів у США. Виділено і охарактеризовано ключові аспекти у патріотичному вихованні американців: стабільне духовно-моральне підґрунтя, чітко виражена національна свідомість, активна ментально-громадянська позиція. Акцентується увага на алгоритмі формування життєвих цінностей студентів як соціалізованих патріотів і активних громадян: теоретичне ознайомлення з цінністю, рефлексивна практика, ціннісно-сміслова чутливість, участь та діалог, прийняття цінності як власного переконання і потреби.

Ключові слова: морально-патріотичне виховання, життєві цінності, студенти, США, формування, вплив.

*Ocheretianyi Anatolii – post-graduate student of the Department of Pedagogy and Educational Management of the Uman State Pedagogical University named after Pavel Tichini
E-mail: mohican90@meta.ua*

INFLUENCE OF MORAL AND PATRIOTIC EDUCATION ON FORMATION THE LIVING VALUES OF STUDENTS IN THE USA

Summary. This article analyses the problem of the influence of moral and patriotic education on the formation of students' vital values in the United

States. It is revealed that patriotic education of students at higher educational establishments is a complex dynamic process that is aimed at forming national-civil consciousness, patriotic beliefs and behaviour, awareness of their deeds and actions for the benefit of the people and the state, and the readiness to protect the motherland. The key aspects in the patriotic education of Americans are highlighted and characterized. These aspects are stable spiritual and moral background, clearly expressed national consciousness, active mentally-civic position.

The student's vital values are considered as the main life benchmarks that determine the content of his life in society as a devotee of his country, people and nation as a citizen and patriot, and outline the style and scale of his social activity in any society. It was researched that a lot of vital values are formed during the process of moral and patriotic education of students in the USA. These vital values are: pride for their country, respect for national symbols, active participation in the public and political life of the country, respect for human rights regardless of gender, physical and psychological status, level of education, material security and social status, the rule of law, equality before the law, tolerant attitude to the values and beliefs of other cultures, as well as regional and national-language peculiarities, readiness to defend the sovereignty and territorial integrity of the country and the rights of fellow citizens.

The emphasis is placed on the importance of the practical component of the forms and methods of patriotic education in higher educational establishments that provide value-semantically and efficiently-algorithmic importance for the formation of an American student as a socialized patriot, active citizen, a moral ideal for his nation in real life.

An algorithm for the formation of the vital values of students as socialized patriots and active citizens is presented: theoretical acquaintance with value, reflexive practice, value-semantic sensitivity, participation and dialogue, acceptance of value as one's own convictions and needs.

Key words: *moral and patriotic education, living values, students, USA, formation, influence.*

Очеретяный Анатолий Вадимович – аспирант кафедры педагогики и образовательного менеджмента Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины
E-mail: mohican90@meta.ua

ВЛИЯНИЕ МОРАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЖИЗНЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНТОВ В США

Аннотация. *В статье проанализирована проблема влияния нравственно-патриотического воспитания на формирование жизненных ценностей студентов в США. Выделены и охарактеризованы ключевые*

аспекты в патриотическом воспитании американцев: стабильное духовно-нравственное основание, четко выраженное национальное сознание, активная ментально-гражданская позиция. Акцентируется внимание на алгоритме формирования жизненных ценностей студентов как социализированных патриотов и активных граждан: теоретическое ознакомление с ценностью, рефлексивная практика, ценностно-смысловая чувствительность, участие и диалог, принятие ценности как собственного убеждения и потребности.

Ключевые слова: морально-патриотическое воспитание, жизненные ценности, студенты, США, формирование, влияние.

Постановка проблеми. Україна з початку ХХІ ст. перебуває в стані відродження демократичного державотворення, модернізації соціально-економічної та культурно-освітньої сфери. Революція Гідності, вихід на політичну арену нових політичних сил та держаних органів управління, окупація частини території нашої держави детермінували спалах патріотизму та усвідомлення важливості національної гідності у більшості її громадян. Ціннісна переорієнтація суспільства призвела до трансформації системи життєвих цінностей молодого покоління. Нині, як ніколи, потрібні нові підходи до вирішення проблеми формування життєвих цінностей молоді з позиції морально-патріотичного виховання.

Американська модель національно-патріотичного виховання на відміну від інших базується на виключно добровільній участі американських громадян, вона чутлива до національних традицій, реалій суспільно-політичного життя, відзначається спрямованістю на високий рівень соціальної справедливості та довіри громадян до державних структур і розвивається у площині постійних кореляційних зв'язків із життєвими цінностями молоді.

У зв'язку з тим, що саме цього бракує національній системі освіти, вивчення американського досвіду організації морально-патріотичного виховання є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика морально-патріотичного виховання і формування цінностей у молодого покоління досліджувалася багатьма українськими та американськими ученими.

Різні аспекти морально-патріотичного виховання молоді у США вивчали вітчизняні вчені: О. Афанасьєва, Я. Бельмаз, В. Галузьяк, Я. Гулецька, О. Гуцол, Л. Довгань, В. Жуковський, О. Зарва, Г. Пекарчук, Ю. Топоркова та ін. Проблема підвищення ефективності громадянського і морально-патріотичного виховання у США присвячували свої наукові доробки такі американські дослідники, як: М. Апле (M. Apple), К. Аткін (C. Atkin), М. Берковіц (M. Berkowitz), Дж. Боднар (J. Bodnar), Дж. Бурстин (J. Burstyn), Дж. Вестхаймер (J. Westheimer), Дж. Кахне (J. Kahne), Т. Лікона (T. Lickona), У. Паркер (W. Parker), Дж. Солтмарш (J. Saltmarsh), Томпсон (D. Thompson), — Дж. Хатченс (J. Hutchens),

Д. Уебстер (D. Webster) та ін.

Ціннісні орієнтири студентів досліджували вітчизняні вчені: М. Бондар, В. Лутаєв, Г. Мозгова, В. Токарев, О. Трухан, С. Федоренко та ін. Окремі аспекти проблеми життєвих цінностей молоді у США були предметом наукових доробок таких американських дослідників, як: М. Бін (M. Beane), Б. Гросс (B. Gross), Т. Гроулінг (T. Grouling), К. Керр (C. Kerr), В. Лечуга (V. Lechuga), Р. Реннер (R. Renner), К. Роджерс (C. Rogers), М. Сейден (M. Seiden), Х. Сміт (H. Smith), Д. Тілман (D. Tillman), Г. Трагер (G. Trager), К. Хемінгуей (C. Hemingway), Е. Холл (E. Hall), Дж. Шет (J. Sheth).

Однак, питання формування життєвих цінностей американських студентів у спектрі їхнього морально-патріотичного виховання у вищих навчальних закладах не знайшло належного висвітлення.

Метою статті є аналіз впливу морально-патріотичного виховання на формування життєвих цінностей студентів у США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Патріотичне виховання студентів (*patriotic education of students*) розглядаємо як складний динамічний процес, спрямований на формування у них національно-громадянської свідомості, патріотичних переконань та поведінки, спрямування своїх вчинків і дій на благо народу та держави, готовності до захисту Вітчизни.

Американський патріотизм (*patriotism american*) відзначається чітко вираженою національною самосвідомістю і усвідомленням наявності можливостей для повноти реалізації та захисту своїх конституційних прав і свобод, що дозволяє вільно виражати свою власну думку з будь-яких питань, мобілізувати інших громадян для вирішення особистісних та соціальних проблем [1; 3].

Американський учений Дж. Вестхаймер зауважує, що у поняття патріотизм американська молодь включає і наявність моральних якостей, виявляючи при цьому високу ступень толерантності, полікультурності, а також повагу до інших країн і народів [10].

Традиційні американські цінності нерозривно пов'язані з такими поняттями, як американська національна ідея та американське кредо. Поряд із національними цінностями цивільного характеру у вихованні патріотизму в американських студентів важливу роль відіграють і загальнолюдські, побудовані насамперед на ідеї християнської любові до ближнього [2; 8].

Відмітимо, що американцям змалку прищеплюють думку, що вони є обраний Богом народ, який здійснює покладений на нього обов'язок нести світло свободи і демократії іншим народам та країнам [8]. Водночас зауважимо, що якщо раніше США позиціонували себе як «нація іммігрантів», то на сьогодні акцентування йде на понятті «американський народ».

Загалом патріотична спрямованість та активна громадянська позиція американського студента є результатом становлення у нього стійкої самоідентифікації зі змістом громадянських, патріотичних і духовно-моральних орієнтирів, що виступають як внутрішня потреба, засіб самоствердження і самореалізації, умова визначення основних життєвих цінностей, сценаріїв життєдіяльності [9].

У нашому дослідженні ми розглядаємо життєві цінності (*living values*) особистості як основні життєві орієнтири, котрі визначають зміст його життєдіяльності в суспільстві як відданого своїй країні, народу та нації громадянина і патріота та окреслюють стиль і масштаби його соціальної активності в будь-якому соціумі.

Як свідчить американська педагогічна практика, на сучасному етапі суспільного розвитку у США відбувається переосмислення і посилення патріотичного виховання молоді на основі таких *життєвих цінностей*: повага до державних символів (Герба, Прапора, Гімну); гордість за свою країну; активна участь у громадсько-політичному житті країни; повага до прав людини незалежно від статі, фізичного та психологічного стану, рівня освіти, матеріального забезпечення та соціального статусу; верховенство права для всіх; рівність всіх перед законом; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність країни та права співгромадян.

Основні завдання морально-патріотичного виховання американської студентської молоді лежать у площині переведення актуалізованих у суспільній свідомості морально-патріотичних орієнтирів у життєво-функціональне надбання окремої особистості. Цей процес розглядається вищими навчальними закладами США не як звичайне сприйняття чи закріплення певних знань, умінь чи навичок, а як самоосмислення, власний пошук відповіді на актуалізовані питання [8].

Аналіз досліджень методології виховання в США, представлених у роботах А. Даввіли, Дж. Кахне і Дж. Хатченса, дозволяє констатувати, що для формування моральних і патріотичних орієнтирів як життєвих цінностей конкретного американського студента необхідно дотримуватися такого алгоритму: теоретичне ознайомлення з цінністю, рефлексивна практика, ціннісно-сміслова чутливість, участь та діалог, прийняття цінності як власного переконання і потреби [4; 5; 7].

Причому Дж. Бурстін пропонує використовувати такі методи формування життєвих цінностей студентів у процесі їхнього патріотичного виховання у вищому навчальному закладі, як: лекція-презентація (представлення нового матеріалу), лекція-обговорення (двосторонній зв'язок між учасниками процесу виховання), лекція-дискусія (аналіз, синтез та оцінювання інформації в ході обміну різними думками) [6].

Особливої популярності в американських вищих навчальних закладах набули майстер-класи експертів, на які запрошуються політики,

громадські діячі, представники ЗМІ, волонтери і звичайні громадяни [5]. У процесі безпосередньої комунікації з експертами студенти з перших вуст дізнаються про важливі суспільно-політичні події та мають можливість висловити свою думку, що сприяє формуванню у молодих громадян навиків критичного мислення, уміння аналізувати події, які відбуваються в житті країни, відстоювати свою точку зору щодо важливих соціальних питань і тим самим проявляти свою національно-ментальну свідомість та патріотичну позицію.

Дж. Хатченс наголошує, що залучення американських студентів до обговорення політичних новин значно сприяє формуванню громадянсько-патріотичних знань, умінь і навиків [7]. Водночас, практичний досвід щодо становлення громадянської компетентності студенти набувають завдяки безпосередній участі у громадянському і політичному житті регіону.

Дж. Кахне наголошує на важливості методу – «навчання через службу суспільству» (Service–Learning), що передбачає залучення студентів під час проходження ними профільної (або тематичної) практики (*field-practice*) до участі у суспільно-корисній діяльності, волонтерських проектах, благодійних акціях допомоги співгромадянам [5]. Наприклад, студенти, які спеціалізуються на проблемах психології, поряд із досвідченими спеціалістами координують організацію психологічної допомоги в громаді, регіоні.

Можливості комп'ютерних інформаційних технологій дозволяють реалізувати такий метод, як студентська презентація, під час якої студенти можуть самі представити тему для обговорення, що є актуальною і корисною [9; 10]. Відеоконференції в Інтернеті дозволяють студентській аудиторії спілкуватися (у т.ч. консультуватися) з найвідомішими політиками, громадськими діячами, журналістами. Студенти приймають участь у дискусіях у оптимальний для них час і місце перебування.

Інноваційним засобом патріотичного виховання в американському молодіжному середовищі з використанням Інтернет-ресурсів в останнє десятиріччя став флешмоб – спланована через Інтернет чи засоби стільникового зв'язку масова акція у громадському місці [1]. Основні характеристики флешмобу: ініціатором флешмобу може бути одна людина, яка надсилає повідомлення проведення заходу через мережеві спільноти або засоби комунікації (напр., sms-повідомлення) своєму знайомому, або розміщує оголошення на відкритому мережевому ресурсі. Якщо ідея флешмобу видається отримувачу цікавою, він передає її своїм знайомим, а ті – своїм, тобто флешмоб організується шляхом ланцюгового поширення інформації неформальними каналами комунікації.

Причому особистий досвід студента, власна дія набагато сильніше впливають на його свідомість, ніж почуті чи прочитані гасла. Те, що стало частиною твого досвіду, починає, відповідно, переживатися як частина реальної історії даної особистості. Події, про які індивід читає в газеті або бачить по телевізору, можуть не зачепити глибини його «Я»; але подія, про

яку він не просто дізнався у спільноті чи на форумі, а й у якій взяв участь, стає частиною «Я», оскільки в неї вкладені емоції, енергія та час. Як наслідок формування відповідних морально-патріотичних настанов, прищеплення певних ідей в таких ситуаціях відбувається швидко та ефективно, а відповідні морально-патріотичні цінності стають невід'ємною частиною життєвих цінностей особистості студента.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином система морально-патріотичного виховання американських студентів, як багатовекторне та багатокомпонентне утворення, спрямована на практичне засвоєння ними прийнятних у суспільстві громадянських і патріотичних потреб, почуттів і звичок поведінки у практичній діяльності як власних життєвих орієнтирів. Перспективним вбачаємо дослідження в подальшому психолого-педагогічних умов формування стійких життєвих цінностей у площині національно-естетичного виховання.

Література

1. Пекарчук Г. Виховання патріотизму молоді США / Г. Пекарчук, О. Гуцол // Актуальні проблеми політології : матеріали наукової конференції / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, кафедра правових наук та філософії. – Вінниця, 2017. – С. 100–103.
2. Федоренко С. В. Цінності життя сучасної студентської молоді в США / С. В. Федоренко; І. Д. Бех, Ж. В. Петрочко (ред.) // Сучасний виховний процес : сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України, Київ. 2016. – Вип. 5. – С. 271–276.
3. Apple Michael. Patriotism, Pedagogy and Freedom / Apple Michael // Teachers College Record. – 2002. – P. 1760–1772.
4. Davilla A. Civic Engagement and High School Academic Progress; an Analysis Using NELS Data / A. Davilla. – ERIC Clearinghouse, 2007. – 25 p.
5. Developing Citizens. The Impact of Civic Learning Opportunities on Students' Commitment to Civic Participation [summary J. Kahne, S. Sporte] // CIRCLE Working Paper. – 2009. – P. 32–39.
6. Educating Tomorrow's Valuable Citizen / Edited by Joan N. Burstyn. – Albany, New York: State University of New York Press, 1996. – 240 p.
7. Hutchens J. The Long-Term Impact of High School Civics Curricula on Political Knowledge Democratic Attitudes and Civic Behavior / J. Hutchens // CIRCLE Working Paper. – 2009. – P. 67–85.
8. Moral Values and Higher Education / Edited by Dennis L. Thompson. – Albany, New York: State University of New York Press, 1991. – 179 p.
9. Tillman D. Living values. Activities for Young Adults / Diane Tillman. – N.Y. : International Coordinating Office, 2001. – 400 p.

10. Westheimer Joel. Thinking of Patriotism / Joel Westheimer // Educational Leadership. – 2008. – P.15–28.

Bibliography

1. Pekarchuk G. Educating youth patriotism in the USA / G. Pekarchuk, O. Gutsol // Actual problems of political science: materialy naukovoï konferentsii / Vinnitskyi derzhavnyi pedagogichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, kafedra pravovykh nauk ta filosofii. – Vinnytsia, 2017. – S. 100–103. [in Ukrainian]
2. Fedorenko S. V. Values of life of modern student youth in the USA / S. V. Fedorenko; I. D. Bekh, Zh. V. Petrochko (ped.) // Modern educational process: essence and innovation potential : materialy zvitnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Instytutu problem vykhovannia NAPN Ukrainy, Kyiv, 2016. – Vyp. 5. – S. 271–276. [in Ukrainian]
3. Apple Michael. Patriotism, Pedagogy and Freedom / Apple Michael // Teachers College Record. – 2002. – P. 1760–1772. [in English]
4. Davilla A. Civic Engagement and High School Academic Progress; an Analysis Using NELS Data / A. Davilla. – ERIC Clearinghouse, 2007. – 25 p. [in English]
5. Developing Citizens. The Impact of Civic Learning Opportunities on Students' Commitment to Civic Participation [summary J. Kahne, S. Sporte] // CIRCLE Working Paper. – 2009. – P. 32–39. [in English]
6. Educating Tomorrow's Valuable Citizen / Edited by Joan N. Burstyn. – Albany, New York: State University of New York Press, 1996. – 240 p. [in English]
7. Hutchens J. The Long-Term Impact of High School Civics Curricula on Political Knowledge Democratic Attitudes and Civic Behavior / J. Hutchens // CIRCLE Working Paper. – 2009. – P. 67–85. [in English]
8. Moral Values and Higher Education / Edited by Dennis L. Thompson. – Albany, New York: State University of New York Press, 1991. – 179 p. [in English]
9. Tillman D. Living values. Activities for Young Adults / Diane Tillman. – N.Y.: International Coordinating Office, 2001. – 400 p. [in English]
10. Westheimer Joel. Thinking of Patriotism / Joel Westheimer // Educational Leadership. – 2008. – P.15–28. [in English]

УДК 37.091.31:3735:37.015.31

Павленко Віта Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка

E-mail: pavlenko-vita@meta.ua

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті зазначено, що розвиток креативності школярів - це одна з принципівих цілей освіти. Завданням у наш час є виховання такої особи, яка була б здатна ухвалювати самостійні розумні рішення, знаходити вихід з різних ситуацій.

На основі аналізу літератури систематизовано підходи до розуміння креативності особистості у педагогіці та визначено основоположні. Виділені концептуальні ідеї щодо розвитку креативності учнів: у процесі навчання максимально враховуються особливості учня; особистість виступає суб'єктом діяльності.

Визначені основні умови перетворення діяльності вчителя у креативну: усвідомлення себе як творця в педагогічному процесі;

усвідомлення сутності, значення і завдань власної педагогічної діяльності, її мети; сприймання вихованця як особистості в педагогічному процесі (як об'єкт і суб'єкт виховання); усвідомлення власної креативної індивідуальності.

У статті проаналізовано особистісні якості, властиві креативним людям: незалежність, висока толерантність до невизнаного, розвинені естетичні почуття та ін. Висвітлено основні психологічні умови, що сприяють розвитку креативності. Зазначено, що розвиток креативності залежить від віку та рівня розумового розвитку учнів і самих учителів (покоління). Розвиток креативності, орієнтований на добробут іншої людини, піклування про суспільство в цілому.

Ключові слова: креативність, креативний учитель, розвиток креативності, креативний потенціал учнів.

Pavlenko Vita – Candidate of Pedagogical Sciences, assistant professor of pedagogy chair of Zhytomyr Ivan Franko state university

E-mail: pavlenko-vita@meta.ua

Summary. The article states that development of schoolchildren's creative abilities is one of the principal aims of education. Today's task is to educate a person who would be able to make independent, intelligent decisions, to find out the way out of different situations.

The approaches to understanding creativity of the personality in pedagogy are systematized on the basis of the analysis of literature, and the basic approaches are determined. The conceptual ideas concerning the development of students' creativity are emphasized: pupil's characteristics in the process of learning are taken into account at the most; a personality acts as the subject of the activity.

The basic conditions of transformation of the teacher's activity into creative ones are defined as: awareness of himself as the creator in the pedagogical process; awareness of the essence, significance and tasks of his own pedagogical activity, its purpose; perception of the pupil as a person in the pedagogical process (as an object and subject of education); awareness of their own creative individuality.

The article analyzes the personal qualities of creative people: independence, to the unrecognized high tolerance, developed aesthetic sense, and others. The basic psychological terms of development of creativity are adopted. Creativity development depends up pupils' and teachers' (generation) age and intelligence level. It is the creativity development, which is focused on other person's prosperity and worries about the society as a whole.

Key words: creativity, creative teacher, creativity development, pupils' creative potential.

Аннотація. В статті указано, що розвиток креативності школярів – це одна з принципових цілей освіти. Задачею в наше час є виховання такої особистості, яка могла б здатна приймати самостійні розумні рішення, знаходити вихід з різних ситуацій.

На основі аналізу літератури систематизовані підходи до розуміння креативності особистості в педагогіці та визначені основоположні. Виділені концептуальні ідеї щодо розвитку креативності учнів: в процесі навчання максимально враховуються особливості учня; особистість виступає суб'єктом діяльності.

Визначені основні умови трансформації діяльності вчителя в креативну: усвідомлення себе як творця в педагогічному процесі; усвідомлення сутності, значення та завдань власної педагогічної діяльності, її цілей; сприйняття вихованця як особистості в педагогічному процесі (як об'єкт та суб'єкт виховання); усвідомлення власної креативної індивідуальності.

В статті проаналізовані особистісні якості, притаманні креативним людям: незалежність, висока толерантність до непризнаного, розвиток естетичного почуття та ін. Розглянуті основні психологічні умови, що сприяють розвитку креативності. Зазначено, що розвиток креативності залежить від віку та рівня інтелектуального розвитку учнів та самих вчителів (поколінь). Розвиток креативності, орієнтований на благополуччя іншої людини, турбота про суспільство в цілому.

Ключові слова: креативність, креативний вчитель, розвиток креативності, креативний потенціал учнів.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій.

Школа найчастіше формує «людину знаючу» замість того, щоб розвивати людину дослідницько-інноваційного типу з розвиненими творчими здібностями, активну та ініціативну. Достатньо болючою проблемою освіти нашої країни є переважно репродуктивний тип навчання учнів.

Як зазначає А. Хуторський, «сучасну школу філософи називають капканом, яке людство виставило в себе на шляху. Лише 3 % випускників шкіл здатні створювати креативну освітню продукцію» [8, с. 11]. Надаючи учням готові знання, школа виховує користувача, всезнайку енциклопедиста, втрачаючи при цьому творця та діяча, що призводить до послаблення внутрішньої мотивації учнів, незадіяності їх креативного потенціалу. Прийнято вважати, що освіта – це передача новому поколінню досвіду та знань попереднього. Таке розуміння освіти вступає в протиріччя сьогодення з його потребою в самореалізації, необхідністю вирішення проблем світу, що швидко змінюється. Від сучасної людини вимагається свідомо діяти в ситуації вибору, діяти продуктивно в особистих, освітніх та професійних сферах [8, с. 12].

На жаль, у сучасній школі «губиться» багато креативних учнів, бо вони не такі, як інші, і не завжди визнаються вчителями й однолітками. Учителі надають перевагу дітям-інтелектуалам, бо креативи – нонконформісти, бунтарі, фантазери, полюбують гумор і виявляють його у відповідях при дослідженні нестандартних ситуацій. Формалізована стандартна освіта з обов'язковою дисципліною, змагальністю, уніфікованими програмами виявляється, для дітей з креативним потенціалом неприйнятною, постійно створює стресові ситуації, є бар'єром для розвитку креативності. «За результатами психологічних досліджень, через орієнтацію навчання на середні показники, переважання регламентованої поведінки відбувається «дискримінація» висококреативних дітей у школі. Близько 70 % випадків непорозуміння та конфліктних ситуацій учителів з учнями відбувається за участю креативних дітей» [8, с. 14].

Варто відзначити й недостатній рівень підготовки вчителів до роботи з дітьми, які виявляють нестандартність мислення. Оцінюючи таких учнів, учителі помічають у їхній поведінці демонстративність, упертість, небажання слідувати позитивним зразкам. Такі оцінки є наслідком неадекватного розуміння педагогом особистості та особливостей розвитку креативних дітей.

Мета статті – визначити комплекс педагогічних умов, які забезпечують реалізацію розвитку креативності учнів у педагогічному процесі.

Виклад основного матеріалу. У дослідженнях П. Торренса доведено, що креативні діти швидко проходять початковий рівень розвитку інтелекту й чинять опір усім видам репродуктивних робіт. Зрозуміло, що здійснювати навчання креативних школярів повинні креативні вчителі або вчителі, які володіють методикою розвитку креативності.

Крім того, важливим елементом професійного навчання педагогів у вищих навчальних закладах повинна бути спеціальна підготовка до визначення, діагностики креативних дітей та забезпечення педагогічно-коректної організації їхнього навчання. Окремо слід звернути увагу на забезпечення розвитку креативності звичайних учнів.

Як зазначається у ряді дисертаційних досліджень, присвячених проблемі розвитку креативності різних вікових груп школярів, більше ніж 54 % працюючих педагогів не мають цілісного бачення процесу розвитку креативних учнів та лише фрагментарно використовують окремі методики розвитку креативності.

Водночас слід зазначити, що в основних освітніх документах України проблемі розвитку креативності приділяється велика увага. Так, у Національній доктрині розвитку освіти наголошено на необхідності створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України. У Державному стандарті початкової,

загальної освіти зазначено, що поряд із загальнонавчальною підготовкою діти повинні набути досвід культури спілкування, самовираження у творчих видах завдань. Навіть у методичних аспектах реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» автори виділяють показники сформованості креативності в дошкільника, які бажано розвивати у дитини у ході організації навчально-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі. Серед них уміння дивуватися, самокритичність, відкритість до нових ідей, інтерес до невідомого.

Відтак розрив між вимогами програм і реальністю шкільної освіти є очевидним. Під час симпозіуму Ради Європи на тему «Ключові компетентності для Європи» був визначений перелік ключових компетентностей. Аналіз змісту цих компетентностей дозволяє стверджувати, що вони мають креативну спрямованість.

З метою оновлення шкільних програм та стандартів в Україні запущено проект концепції «Нова українська Школа», у якому зазначено, що у 2020 році для успішного працевлаштування громадянам будуть потрібні навички вирішувати завдання на основі критичного мислення та креативності [1].

Вирішення проблеми розвитку креативності в педагогічному процесі держави безпосередньо залежить від учителів та навчальних закладів, які мають виконувати вимоги діючих освітніх програм та стандартів. Важливим є також врахування того фактора, що програми буде змінено, в них буде конкретизовано креативну складову розвитку учнів. Це, своєю чергою, звертає увагу на покращення підготовки вчителів, які мають не тільки оволодіти методами, прийомами розвитку креативності учнів, навчитися методично коректно їх інтегрувати в контекст уроків свого предмета, а й мати достатньо знань та необхідні професійно-педагогічні уміння для роботи з учнями, які вже є висококреативними.

Дослідженню особливостям підготовки майбутніх учителів до розвитку креативності учнів надається належна увага в дослідженнях О. Антонової, О. Дубасенюк, В. Кан-Каліка, С. Сисоєвої, Л. Хомич та ін. Так, С. Сисоєва виокремлює такі *ознаки педагогічної креативності*: високий рівень соціальної і моральної свідомості; пошуково-перетворюючий стиль мислення; розвинені інтелектуально-логічні здібності (уміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо); проблемне бачення; творча фантазія, розвинута уява; специфічні особистісні якості (любов до дітей; безкорисливість; сміливість; готовність до розумного ризику в професійній діяльності; цілеспрямованість; допитливість; самостійність; наполегливість; ентузіазм); специфічні мотиви (необхідність реалізувати своє «Я»; бажання бути визнаним; творчий інтерес; захопленість творчим процесом, своєю працею; прагнення досягти найбільшої результативності в конкретних умовах педагогічної праці); комунікативні здібності; здатність до самоуправління; високий рівень загальної культури [5, с. 98–99].

Розроблений дослідницею перелік ознак педагогічної креативності можна використовувати для проведення їх оцінювання і самооцінювання майбутніми вчителями і вчителями-практиками, а також для розробки на цій основі програми самовдосконалення.

На основі аналізу відповідної наукової літератури визначено основні параметри, які характеризують педагогічну креативність:

– *здатність до здійснення творчого підходу в педагогічній діяльності* (креативність): швидкість мислення (кількість ідей, яка виникає за одиницю часу); здатність швидко і без внутрішніх зусиль переключатися з однієї ідеї на іншу; здатність до генерування ідей, які відрізняються від загальноприйнятих, до парадоксальних, несподіваних рішень (для вчителя – пошук нових форм, методів, засобів навчальної та виховної діяльності); відчуття витонченості ідеї; здатність дивуватися; відкритість та інтерес до всього нового; здатність приймати рішення в ситуаціях невизначеності, не лякатися власних висновків і доводити їх до кінця, ризикуючи особистим успіхом та репутацією; здатність до гнучкого образного мислення, яке може проявлятися у конструюванні нової оригінальної наочності; гнучкість словесного мислення, яскраве образне мовлення, вміння «захопити» учнів своєю розповіддю; вибірковість до пізнання нового; пошуковоперетворюючий стиль мислення; творча фантазія, розвинене уявлення; проблемне бачення ситуації; здатність «порушувати спокій»; здатність глибоко занурюватися у привабливу діяльність; прагнення до винаходів, творчості; інтерес до загадок, парадоксів, імпровізації; здатність самостійно приймати рішення; здатність швидко переключати увагу;

– *здатність постійно розвивати творчий педагогічний досвід, компетентність*: бажання підвищувати професійну компетентність, отримувати нові знання, розвивати відповідні вміння, навички педагогічної діяльності; здатність швидко знаходити, набувати у творчих пошуках нові знання, розширювати свій професійний кругозір; уміння цілеспрямовано вивчати питання або проблеми, пов'язані із педагогічною діяльністю; почуття задоволення від збагачення досвіду педагогічної діяльності і водночас – творчого невдоволення рівнем досягнень, як умова подальшого зростання професійної компетентності;

– *здатність формувати та реалізувати творчу стратегію педагогічної діяльності*: стійка потреба у систематичному збагаченні досвіду педагогічної діяльності; здатність до самостійного формування глибоких і систематичних знань у процесі вирішення ключових навчальних та виховних проблем; уміння розробляти гнучку стратегію творчої педагогічної діяльності на основі визначення мети й побудови відповідної до неї програми; здатність мобілізувати власний досвід або швидко набувати додаткової компетентності з метою розв'язання важливої та складної педагогічної проблеми; почуття відповідальності при виконанні творчих професійних завдань [3, с. 146].

Безперечно, ми не можемо не погодитися з думкою, що педагогічна креативність учителя розвивається упродовж усієї педагогічної діяльності і є вирішальним чинником його просування до вершин педагогічної майстерності. Ще В. Сухомлинський підкреслював, що тільки творчий учитель здатен запалити в учнях жагу пізнання, тому кожному педагогові необхідно розвивати креативність, що є головним показником його професійної компетентності. Будь-яка діяльність вважається творчою, якщо її продукт характеризується новизною, яка може мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. У педагогіці таким продуктом можуть бути нові навчальні технології, форми, методи навчання і виховання, зростання педагогічної майстерності вчителя.

Аналіз педагогічних досліджень, виконаних протягом останніх років, свідчить про значний інтерес науковців до проблеми розвитку креативності.

В. Фрицюк, яка досліджувала проблему формування майбутніх учителів, до основних педагогічних умов розвитку креативної особистості відносить творчу мотивацію, формування уявлень про сутність творчості, активізацію самостійної творчо-пошукової діяльності, забезпечення зразків креативної поведінки, створення підтримуючого середовища. Остання умова, на думку автора, має особливе значення, оскільки охоплює собою всі інші [6].

Д. Хом'яков досліджував можливості розвитку креативності підлітків [7, с. 36]. На думку дослідника, умовами, необхідними для розвитку креативності школярів є: ціннісне ставлення до особистості кожної дитини і продуктів її творчої діяльності з боку педагога; наявність у педагога емоційної гнучкості, толерантності, вміння надавати допомогу, підтримку, використовувати різноманітні засоби зображення; надання учням свободи вибору в творчому виконанні роботи.

С. Пескун дидактичними умовами креативного розвитку вважає: врахування психолого-педагогічних досліджень, що базуються на провідних концепціях креативного розвитку школярів; технологічну компетентність учителя; креативність учителя; структуру діяльності вчителя; мотиви навчання учнів; формування природничонаукової картини світу; застосування здобутих знань у нових умовах [4, с. 22].

Г. Марданова висунула припущення, що розвиток креативного потенціалу учнів загальноосвітньої школи буде ефективним, якщо дотримуються такі педагогічні умови: а) створення сприятливого клімату в дитячому колективі для розвитку духу творчості; зміна учителями внутрішнього настрою по відношенню до учнів і бачення в кожному з них творчих задатків у якій-небудь галузі знань; б) організація предметної розумової діяльності учнів на основі проблемного навчання; в) залучення учнів до науково-дослідної діяльності; г) організація системи позакласної роботи по розвитку креативного потенціалу учнів [2, с. 15].

На думку К. Вайновської, розвиток креативності у підлітка в навчально-виховному процесі забезпечується за таких педагогічних умов: упровадження поетапного розвитку творчої особистості в навчально-виховному процесі; доцільне поєднання традиційних та інтерактивних освітніх технологій, спрямованих на забезпечення взаємодії у процесі суб'єкт-суб'єктних відносин; урахування індивідуальних особливостей підлітків у процесі організації проблемно-пошукової діяльності; активізація спонукальних мотивів до творчого самовираження підлітка; забезпечення спеціальної підготовки вчителів і вихователів [9, с. 6]. Зауважимо, що остання умова (спеціальна підготовка вчителів) досить часто зустрічається в гіпотезах експериментальних досліджень, присвячених розвитку творчого потенціалу особистості.

Досить часто дослідники наголошують на важливості такої умови розвитку креативного потенціалу учнів, як створення доброзичливої, невимушеної атмосфери у навчально-виховному процесі. Так, А. Осборн вважає таку атмосферу необхідною для розвитку креативної уяви дітей. Дослідник виокремив сім основних шляхів розвитку креативності учнів у процесі навчання: 1) забезпечення життєвим досвідом як основою для формування здатності уявляти, 2) розв'язування загадок та залучення до ігор, 3) ознайомлення з образотворчим мистецтвом, 4) виконання вправ, що стимулюють уяву через тренування як розуму, так і тіла, 5) залучення дітей до читання, оскільки воно «постачає поживу уяві», 6) складання літературних творів як вправи з розвитку творчості, 7) практикування у творчості під час розв'язання проблем [10].

Існує багато різних підходів до визначення педагогічних умов розвитку креативності особистості. Водночас можна констатувати, що незважаючи на певні концептуальні розбіжності, більшість науковців акцентують увагу на важливості у контексті розвитку креативності особистості таких чинників, як: сприятливе середовище, що стимулює вияв самостійності й активності дітей; застосування активних технологій навчально-виховного процесу (проблемних, проектних, інтерактивних, ігрових тощо); урахування індивідуальних особливостей учнів; демонстрація зразків креативної поведінки; зміна характеру міжособистісних стосунків між учителем і учнями у напрямку їх демократизації, персоналізації, діалогізації тощо.

На наш погляд, під час визначення педагогічних умов розвитку креативності особистості важливо враховувати вікові особливості її становлення, оскільки останні накладають значний відбиток на розвиток креативності і вимагають адекватних педагогічних підходів. Наприклад, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дітям підліткового віку властиві особливості, які суттєво впливають на розвиток їх креативності. Саме цей вік, за визнанням багатьох психологів і педагогів, є сприятливим періодом для розвитку креативного потенціалу особистості. Одна з головних особливостей підліткового віку – це усвідомлення власної

індивідуальності, несхожості, неповторності. У цьому віці проблема розвитку креативності набуває особливої гостроти, оскільки креативність пов'язана з прагненням до самовираження, самоствердження, які є ключовими і характеризують специфіку особистісного розвитку підлітка.

Узагальнимо зазначене у вигляді схеми (Рис.1).

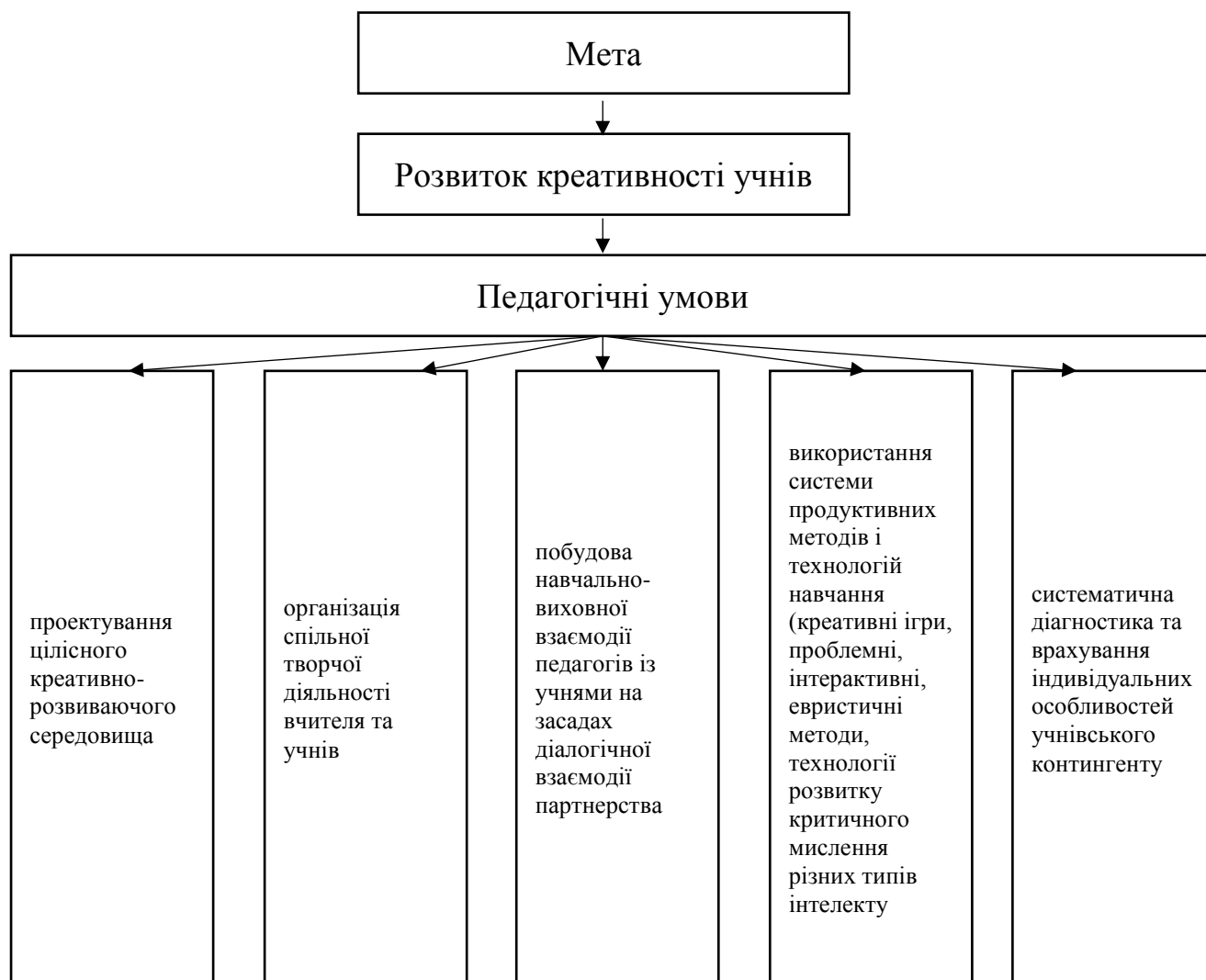

Рис. 1. Педагогічні умови розвитку креативності учнів

Висновки. Отже, узагальнення результатів аналізу психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дає змогу визначити комплекс педагогічних умов, які забезпечують реалізацію розвитку креативності учнів у педагогічному процесі.

До таких ми відносимо:

по-перше, проектування цілісного креативно-розвиваючого середовища, яке забезпечить можливості для розвитку креативності учнів;

по-друге, організацію спільної творчої діяльності вчителя та учнів;

по-третє, побудову навчально-виховної взаємодії педагогів з учнями на засадах діалогічної взаємодії партнерства, співпраці;

по-четверте, використання вчителями системи активних, продуктивних методів навчання креативних ігор, інтерактивних, проблемних, евристичних методів, технологій розвитку креативного мислення;

по-п'яте, систематичне вивчення індивідуальних особливостей учнів, організація навчання з їх урахуванням (інтелект, когнітивні здібності, навчальні типи).

Література

1. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/reform/54276/> – Загол. з екрану. – Мова укр.
2. Марданова Г. М. Технология развития креативного потенциала учащихся общеобразовательной школы : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Г. М. Марданова – Ижевск, 2005. – 20 с.
3. Павленко В. В. Креативність учителя як чинник розвитку педагогічної творчості / В. В. Павленко // Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць / за заг. ред. В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник, Т. В. Наумчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 145–150.
4. Пескун С. П. Дидактичні умови творчого розвитку старшокласників у процесі вивчення предметів природничого циклу загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / С. П. Пескун. – Полтава, 2005. – 255 с.
5. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник / С. О. Сисоєва. – Київ : Міленіум, 2006. – 346 с.
6. Фрицюк В. А. Формування креативності майбутніх учителів музики: дис.... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / В. А. Фрицюк. – Вінниця, 2004. – 219 с.
7. Хомяков Д. С. Психологические особенности использования средств арт-терапии в работе с подростками / Д. С. Хомяков // Воспитание школьников. – 2007. – №3. – С. 36–38.
8. Яковлева Е. Л. Развитие творческого потенциала школьников / Е. Л. Яковлева // Вопросы психологии. – 1996. – №3. – С. 28–37.
9. Якубова Л. А. Модель розвитку творчих здібностей учнів підліткового віку в процесі позакласної роботи / Л. А. Якубова // Науковий вісник Чернівецького університету : Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2011. – Вип. 485. – С. 184–194.
10. Osborn A. F. Your creative power / A. F. Osborn // How to use imagination. – N.Y., 1950. – 275 p.

Bibliography

1. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://osvita.ua/school/reform/54276/> – (in Ukrainian)
2. Mardanova G. M. Tehnologiya rozvitiya kreativnogo potentsiala uchascihhsya obscheobrazovatelnoy shkolyi : avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 «Obschaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya» / G. M. Mardanova – Izhevsk, 2005. – 20 s. (in Russian)
3. Pavlenko V. V. Kreatyvnist uchytelia yak chynnyk rozvytku pedahohichnoi tvorchosti / V. V. Pavlenko // Formuvannia dydaktychnoi kompetentnosti pedahohiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity: zbirnyk naukovometodychnykh prats / za zah. red. V. Ye. Lytnova, N. Ye. Kolesnyk, T. V. Naumchuk. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – S. 145–150. (in Ukrainian)
4. Peskun S. P. Dydaktychni umovy tvorchoho rozvytku starshoklasnykiv u protsesi vyvchennia predmetiv pryrodnychoho tsyklu zahalnoosvitnoi shkoly: dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.09 «Teoriia navchannia» / S. P. Peskun. – Poltava, 2005. – 255 s. (in Ukrainian)
5. Sysoieva S. O. Osnovy pedahohichnoi tvorchosti: pidruchnyk / S. O. Sysoieva. – Kyiv : Milenium, 2006. – 346 s. (in Ukrainian)
6. Frytsiuk V. A. Formuvannia kreatyvnosti maibutnikh uchyteliv muzyky: dys.... kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 / V. A. Frytsiuk. – Vinnytsia, 2004. – 219 s. (in Ukrainian)
7. Nomyakov D. S. Psihologicheskie osobennosti ispolzovaniya sredstv art-terapii v rabote s podrostkami / D. S. Nomyakov // Vospitanie shkolnikov. – 2007. – № 3. – S. 36–38. (in Russian)
8. Yakovleva E. L. Razvitie tvorcheskogo potentsiala shkolnikov / E. L. Yakovleva // Voprosyi psihologii. – 1996. – № 3. – S. 28–37. (in Russian)
9. Iakubova L. A. Model rozvytku tvorchykh zdibnostei uchniv pidlitkovoho viku v protsesi pozaklasnoi roboty / L. A. Yakubova // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Pedahohika ta psykholohiia : zb. nauk. pr. / Cherniv. nats. un-t im. Yurii Fedkovycha. – Chernivtsi, 2011. – Vyp. 485. – S. 184–194. (in Ukrainian)
10. Osborn A. F. Your creative power / A. F. Osborn // How to use imagination. – N.Y., 1950. – 275 p.

УДК: 378.147.

*Похиленко Віктор Федорович – професор кафедри музичного мистецтва та хореографії Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: pohilenko@ukr.net*

*Спінул Ігор Васильович – доцент кафедри музичного мистецтва та хореографії Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
e-mail: konvaliya_dance@ukr.net*

**ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА**

Анотація. У статті висвітлюється актуальна проблема професійного самовдосконалення майбутніх фахівців хореографічного мистецтва, розглядається категорія «професійне самовдосконалення», особливості хореографічної підготовки майбутніх вчителів у вищих навчальних закладах. На основі аналізу науково-педагогічної літератури автори роблять висновок, що професійне самовдосконалення обумовлюється складними процесами професійного становлення, професійної підготовки та професійної адаптації і визначається шляхом тлумачення професійної культури в якості елемента життєвого самовизначення майбутнього вчителя музичного мистецтва, що

передбачає музичну самоосвіту (як складову освітньої та виховної діяльності), розвиток творчого потенціалу, професіоналізму, професійного мислення, музично-педагогічну творчу діяльність, що визначається професійними якостями, здатністю до самопізнання та рефлексії.

Професійне самовдосконалення майбутніх учителів хореографічного мистецтва зумовлене цілісністю і цілеспрямованістю музично-педагогічної підготовки, необхідністю неперервного професійного розвитку і самоосвіти особистості педагога-хореографа.

Ключові слова: професійне самовдосконалення, педагог-хореограф, хореографічна підготовка.

Pohilenko Viktor Fedorovich - professor of the chair of musical art and choreography of CentralUkrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

e-mail: pohilenko@ukr.net

Spinul Igor Vasylovych - associate professor of the chair of musical art and choreography of CentralUkrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University

e-mail: konvaliya_dance@ukr.net

PROFESSIONAL SELF-IMPROVEMENT OF THE FUTURE SPECIALISTS OF CHOREOGRAPHIC ART

Summary. *Summary. In the article the author investigates the problem of moral and ethical education in the socio-cultural aspect of the future training of a pharmacist. It is proved that the activities of the future pharmacist are impossible without the definition of clear norms of ethical behavior and awareness of the role of ethics in developing of the future specialist, which is to ensure a connection between moral values and the main areas of work in pharmacy.*

It is proved the necessity of increasing attention to the problem of professional and moral-ethical formation of students of pharmaceutical educational institutions, the development of not only special knowledge, skills and special attitude towards the case, but also the definition of social, cultural and moral goals, means, motives and needs necessary for successful professional activity.

The legal basis of pharmaceutical ethics is determined. The concept of «pharmaceutical ethics» is analyzed and the main functions of the morals of the pharmacist are defined. The following criteria for the formation of socio-cultural competence of a future pharmacist in the process of professional training are selected and characterized: information-analytical, activity-cognitive, emotional-sensual, value-ideological and experimental-creative. Also it is determined the levels of socio-cultural competence of students-pharmacists

in the process of professional training. The results of diagnostics of the formation of socio-cultural competence of future pharmacists are presented. The conclusions regarding the importance of moral and ethical education in the socio-cultural aspect of the future training of a pharmacist are made.

Key words: *professional self-improvement, pedagogue-choreographer, choreographic training.*

Похиленко Виктор Федорович - профессор кафедры музыкального искусства и хореографии Центрально государственного педагогического университета имени Владимира Винниченко

e-mail: pohilenko@ukr.net

Спинул Игорь Васильевич - доцент кафедры музыкального искусства и хореографии Центрально государственного педагогического университета имени Владимира Винниченко

e-mail: konvaliya_dance@ukr.net

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ХОРЕОГРАФИЧЕСКОГО ИСКУССТВА

Аннотация. *В статье освещается актуальная проблема профессионального самосовершенствования будущих специалистов хореографического искусства, рассматривается категория «профессиональное самосовершенствование», особенности хореографической подготовки будущих учителей в высших учебных заведениях. На основе анализа научно-педагогической литературы авторы делают вывод, что профессиональное самосовершенствование обуславливается сложными процессами профессионального становления, профессиональной подготовки и профессиональной адаптации и определяется путем толкования профессиональной культуры в качестве элемента жизненного самоопределения будущего учителя музыкального искусства, предполагает музыкальное самообразование (как составляющую образовательной и воспитательной деятельности), развитие творческого потенциала, профессионализма, профессионального мышления, музыкально-педагогическую творческую деятельность, что определяется профессиональными качествами, способностью к самопознанию и рефлексии.*

Профессиональное самосовершенствование будущих учителей хореографического искусства обусловлено целостностью и целеустремленностью музыкально-педагогической подготовки, необходимостью непрерывного профессионального развития и самообразования личности педагога-хореографа.

Ключевые слова: *профессиональное самосовершенствование, педагог-хореограф, хореографическая подготовка.*

Постановка проблеми та її актуальність. Оновлення системи освіти у контексті інтелектуального, культурного, духовного розвитку суспільства потребує нової генерації фахівців, здатних, відповідно до прийнятих Україною положень Болонської конвенції, бути конкурентно спроможними фахівцями як на державному, так і на світовому освітньому рівнях. Змістовне наповнення фахової підготовки полягає у спрямуванні особистості майбутнього фахівця хореографічного мистецтва на самоорганізовану самоосвітню діяльність, яка є необхідним компонентом як життєтворчості та життєдіяльності, так і передумовою професійного самовдосконалення.

Це вимагає побудови такої системи підготовки майбутніх учителів хореографічного мистецтва, яка забезпечила б високий рівень психолого-педагогічної освіти відповідно до вимог гуманістичної парадигми, створила б умови для вдосконалення професійно значущих якостей, формування комунікативної компетентності, розвитку організаційних здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясування окремих аспектів досліджуваної проблеми у педагогічній науці здійснювалося у різних напрямках: вимоги до професійної підготовки вчителя (В. І. Бондар, С. У. Гончаренко, О. І. А. Зязюн, В. І. Лозова, Н. Г. Ничкало, О. М. Пехота, Л. П. Пуховська, С. О. Сисоєва та ін.); професійне самовдосконалення вчителів (О. А. Абдулліна, С. У. Гончаренко, М. Б. Євтух, Н. В. Кічук, Н. В. Кузьміна, О. Г. Мороз та ін.); самовдосконалення на етапі оволодіння теоретико-методологічними засадами майбутньої професії (А. Г. Болгарський, І. П. Гринчук, Г. С. Дідич, Т. М. Завадська, Л. Г. Коваль, В. Ф. Орлов, Г. М. Падалка, І. В. Г. Ражніков, Л. О. Рапацька, А. М. Растригіна, О. Я. Ростовський, О. П. Рудницька, В. Ф. Черкасов, О. П. Щолокова, Б. О. Яворський, О. Г. Ярошенко та ін.)

Мета статті – розглянути та дослідити проблему професійного самовдосконалення майбутніх фахівців хореографічного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Професійне самовдосконалення майбутнього вчителя хореографічного мистецтва у широкому розумінні є системою уявлень, ідей, понять, концепцій щодо розвитку особистості фахівця, становлення його культури на певних етапах професійної підготовки та художньо-педагогічної діяльності. У вузькому розумінні – це система знань про індивідуальні та особистісні якості, механізми самопізнання і самовдосконалення, шляхи вирішення проблем, що виникають у професійній діяльності та професійному становленні.

Теорія професійного самовдосконалення обумовлюється не тільки силою традицій, а й спирається на розуміння соціокультурних і науково-практичних зрушень, які детермінували визначення проблеми. Відсутність теорії та методики професійного самовдосконалення як складника процесу становлення й розвитку естетичної та професійної педагогічної культури в

межах педагогічного знання минулого носить актуальний, зумовлений соціальною необхідністю характер.

Зміни у розумінні та тлумаченні соціального та особистісного контекстів педагогічної культури визначають першочерговими завдання розробки нової теорії, яка б інтерпретувала нові факти та детермінанти професійного самовдосконалення майбутніх учителів хореографічних дисциплін, систему естетичних, моральних цінностей їх усвідомлення та перетворення [1; 2; 3; 6; 7].

Поняття «самовдосконалення» як філософська категорія відображає процес діалектичного переходу від одного рівня розвитку до іншого, взаємоперетворення протилежних і разом із тим взаємопов'язаних його аспектів. Цей термін означає виникнення нового на основі постійної мінливості структур і систем матеріального світу.

Удосконалення, на думку філософів, є вираженням перетворення можливості на дійсність. О. Ф. Лосєв вказує, що спрощеними й найбільш близькими синонімами категорії «самовдосконалення» є поняття «розвиток» або «формування», але він не ототожнює їхнє значення [1].

Специфічне гносеологічне тлумачення поняття «професійне самовдосконалення» полягає в тому, що воно дає можливість повніше розкрити механізм утворення нових якостей особистості, зокрема професійних, у їхньому генетичному зв'язку з попередніми особистісними станами: студента, вчителя-початківця, фахівця, як результат руху між минулим і майбутнім, ідеальним і реальним.

У цьому аспекті дослідники визначають професійне самовдосконалення учителів хореографії за такими напрямками: виникнення в особистості нових професійно-особистісних якостей, які відповідають професійним вимогам; психолого-педагогічне явище, яке відображає ситуацію об'єктивно-реального розвитку, коли професійні якості вже почали існувати, але художньо-педагогічна діяльність не набула завершеної форми; рух до розв'язання суперечності між існуючими рефлексивними уявленнями, способами мислення, знаннями, вміннями й навичками художньо-педагогічної діяльності та відсутністю досвіду їхньої реалізації на практиці, між минулим досвідом особистісного розвитку (набуття знання, педагогічної техніки, вмінь і навичок у мистецькій галузі) і майбутнім розвитком педагогічної майстерності та професійної культури, між двома етапами усвідомлення власного «Я»: «Я – студент», котрий оволодіває педагогічною професією і фаховою мистецькою освітою, та «Я – вчитель», який навчає і виховує тощо [2].

Професіоналом людина стає тоді, коли вона не лише уявляє, а й міркує як фахівець, оскільки усвідомлювати себе в ролі вчителя студент може на основі психічної дії, що створює уявний образ власного «Я», якого не було в дійсності. На відміну від цього, уявляти себе фахівцем означає пізнавати (розрізняти себе, ідентифікувати) в ролі професіонала, який реально володіє достатнім рівнем розвитку професійних якостей.

Таким чином, поняття «професійне самовдосконалення» тлумачиться, з одного боку, як певний етап процесу розвитку професійної культури, а з іншого – визначає становлення суб'єктності, свободи особистісного «Я», індивідуальної своєрідності.

Професійне самовдосконалення майбутнього вчителя хореографічних дисциплін ми розглядаємо як певний етап переходу свідомості особистості майбутніх фахівців хореографії від ідентифікації з рольовою позицією студента до ідентифікації з рольовою позицією та статусом майбутнього фахівця у галузі мистецької освіти.

Разом з тим, система професійної підготовки вимагає структурованої теоретичної бази, розробки науково обґрунтованих закономірностей художнього розвитку і професійного вдосконалення особистості вчителя хореографії.

Становлення і розвиток педагогічної культури та професійного самовдосконалення вчителів хореографів – це теорія, що дозволяє інтеріоризувати зміст і цілі педагогічної взаємодії. Вона належить до розряду комплексного, багаторівневого за вертикальним виміром наукового знання.

Професійне самовдосконалення включає в себе продуктивне вирішення низки послідовних алгоритмів:

- формування мотивації професійного становлення особистості фахівця та розвиток потреби у самопізнанні й професійному самовдосконаленні;

- ознайомлення з основними методиками психологічної та педагогічної самодіагностики, оволодіння методами самопізнання і рефлексії, спрямованої на професійне самовдосконалення;

- накопичення професійних знань, умінь, навичок та їхня реалізація у реальний художньо-педагогічний процес;

- формування настанови на ціннісне ставлення до художньо-педагогічної діяльності [2; 3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Професійне самовдосконалення обумовлюється складними процесами професійного становлення, професійної підготовки та професійної адаптації. Професійне становлення розглядається нами з позиції розгортання процесів професійного виховання та професійного розвитку.

Професійне самовдосконалення визначається шляхом тлумачення професійної культури в якості елемента життєвого самовизначення майбутнього вчителя хореографії, що передбачає самоосвіту (як складову освітньої та виховної діяльності), розвиток творчого потенціалу, професіоналізму, професійного мислення, творчу діяльність, що визначається професійними якостями, здатністю до самопізнання та рефлексії.

Професійне самовдосконалення фахівців-хореографів зумовлене цілісністю і цілеспрямованістю професійної підготовки, необхідністю

неперервного професійного розвитку і самоосвіти особистості педагога-хореографа.

Література

1. Лосев А. Ф. Дерзание духа / Лосев А. Ф. – М.: Политиздат, 1988. – 366 с.
2. Орлов В. Ф. Теоретичні та методичні засади професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін / Орлов В. Ф. – К.: Вища школа, 2004. – 268 с.
3. Основи викладання мистецьких дисциплін / [за ред. О. П. Рудницької]. – К.: ІЗМН, 1998. – 182 с.
4. Растригіна А. М. Педагогіка свободи: Методологічні та соціально-педагогічні основи / Растригіна А. М. – Кіровоград, Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2002. – 260 с.
5. Рудницька О. П. Основи педагогічних досліджень / Рудницька О. П., Болгарський А. Г., Свистельникова Т. Ю. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 1998. – 141 с.
6. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. – К.: «ЕксОБ», 2004. – 304 с.
7. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти / Володимир Черкасов – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 528 с.

Bibliography

1. Losev A. F. The Daring of the Spirit / Losev A. F. - Moscow: Politizdat, 1988. - 366 p.
2. Orlov V. F. Theoretical and methodical ambushes of professorial stanovlenya majbutnih teachers of mystic disciplines / Orlov V. F. - K.: Vishcha school, 2004. - 268 p.
3. Basis vikladannya mystic disciplines / [Ed. O. P. Rudnitsky]. - K.: IZMN, 1998. - 182 p.
4. Rastrigina A. M. Pedagogy of freedom: Methodological and socio-pedagogical bases / Rastrigina A. M. - Kirovograd, Poligraphic-vivid center of LTD «Imex Ltd», 2002. - 260 p.
5. Rudnitskaya O.P. Principles of pedagogical research / Rudnitskaya O. P., Bolgarskiy A. G., Svistjelnikova T.Yu. - K.: N. P. Drahomanov NPP, 1998. - 141 p.
6. Sociological-Pedagogical Dictionary / Ed. V. V. Radula. - K.: «ExOb», 2004. - 304 pp.
7. Cherkasov V. F. Theory and methodology of the music osvity / Volodymyr Cherkasov - Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vinnichenka, 2014. - 528 p.

УДК 172:615.15

Процюк Ірина Євгенівна – аспірант кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка, викладач іноземної мови вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист КВНЗ «Житомирський базовий фармацевтичний коледж»

E-mail: irinochka702@gmail.com

ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ТА ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАРМАЦЕВТА

Анотація. У статті автор досліджує проблему морального та етичного виховання в соціокультурному аспекті професійної підготовки

майбутнього фармацевта. Проаналізовано поняття «фармацевтична етика» та визначено основні функції моралі фармацевта. Виділено та охарактеризовано наступні критерії сформованості соціокультурної компетентності майбутнього фармацевта у процесі фахової підготовки: інформаційно-аналітичний, когнітивно-діяльнісний, емоційно-почуттєвий, ціннісно-світоглядний та дослідно-творчий. Також визначено рівні сформованості соціокультурної компетентності студентів-фармацевтів у процесі фахової підготовки. Подано результати діагностики сформованості соціокультурної компетентності майбутніх фармацевтів. Зроблено висновки щодо значущості морального та етичного виховання в соціокультурному аспекті професійної підготовки майбутнього фармацевта.

Ключові слова: професійна діяльність, професійна підготовка фармацевтів, соціокультурна компетентність, моральне виховання, етичне виховання.

Protsiuk Iryna – Postgraduate of Zhytomyr Ivan Franko State University's Pedagogy department, the teacher of a foreign language of the highest qualification category, the counselor of Public Higher Educational Institution «Zhytomyr Basic Pharmaceutical College»

E-mail: irinochka702@gmail.com

FUNDAMENTALS OF MORAL AND ETHICAL EDUCATION IN THE SOCIOCULTURAL ASPECT OF THE FUTURE PHARMACIST'S PROFESSIONAL TRAINING

Summary. *Summary. In the article the author investigates the problem of moral and ethical education in the socio-cultural aspect of the future training of a pharmacist. It is proved that the activities of the future pharmacist are impossible without the definition of clear norms of ethical behavior and awareness of the role of ethics in developing of the future specialist, which is to ensure a connection between moral values and the main areas of work in pharmacy.*

It is proved the necessity of increasing attention to the problem of professional and moral-ethical formation of students of pharmaceutical educational institutions, the development of not only special knowledge, skills and special attitude towards the case, but also the definition of social, cultural and moral goals, means, motives and needs necessary for successful professional activity.

The legal basis of pharmaceutical ethics is determined. The concept of «pharmaceutical ethics» is analyzed and the main functions of the morals of the pharmacist are defined. The following criteria for the formation of socio-cultural competence of a future pharmacist in the process of professional training are selected and characterized: information-analytical, activity-cognitive, emotional-sensual, value-ideological and experimental-creative. Also

it is determined the levels of socio-cultural competence of students-pharmacists in the process of professional training. The results of diagnostics of the formation of socio-cultural competence of future pharmacists are presented. The conclusions regarding the importance of moral and ethical education in the socio-cultural aspect of the future training of a pharmacist are made.

Key words: *professional activity, professional training of pharmacists, sociocultural competence, moral education, ethical education.*

Процюк Ирина Евгеньевна - аспирант кафедры педагогики Житомирского государственного университета имени Ивана Франка, преподаватель иностранного языка высшей квалификационной категории, преподаватель-методист КВНЗ «Житомирский базовый фармацевтический колледж»

ОСНОВЫ НРАВСТВЕННОГО И ЭТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ АСПЕКТЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ФАРМАЦЕВТА

Аннотация. *В статье автор исследует проблему нравственного и этического воспитания в социокультурном аспекте профессиональной подготовки будущего фармацевта. Проанализировано понятие «фармацевтическая этика» и определены основные функции морали фармацевта. Выделены и охарактеризованы следующие критерии сформированности социокультурной компетентности будущего фармацевта в процессе профессиональной подготовки: информационно-аналитический, когнитивно-деятельностный, эмоционально-чувственный, ценностно-мировоззренческий и опытно-творческий. Также определены уровни сформированности социокультурной компетентности студентов-фармацевтов в процессе профессиональной подготовки. Представлены результаты диагностики сформированности социокультурной компетентности будущих фармацевтов. Сделаны выводы о значимости нравственного и этического воспитания в социокультурном аспекте профессиональной подготовки будущего фармацевта.*

Ключевые слова: *профессиональная деятельность, профессиональная подготовка фармацевтов, социокультурная компетентность, нравственное воспитание, этическое воспитание.*

Постановка проблемы. Сьогодні практично кожна професія, особливо фармацевт, пов'язана з моральними, соціальними та культурними проблемами особистості і суспільства. Діяльність майбутнього фармацевта є неможливою без визначення чітких норм етичної поведінки та усвідомлення ролі етики у формуванні майбутнього фахівця, яка полягає в забезпеченні зв'язку між моральними цінностями й основними напрямками роботи в галузі фармації.

Правова основа фармацевтичної етики базується на Конституції України, «Основах законодавства України про охорону здоров'я» та законах «Про лікарські засоби», «Про рекламу», «Положення про захист прав споживача» та інших законодавчих актах, а також документах ООН, ВООЗ у галузі етичних аспектів забезпечення населення лікарськими засобами і виробами медичного призначення. Враховуючи міжнародний досвід та національні особливості країни на VII Національному з'їзді фармацевтів України (2010 р.), було прийнято Етичний кодекс фармацевтичних працівників України. Даний кодекс визначає права та моральну відповідальність фармацевтичних працівників. Згідно кодексу, фармацевтичний працівник має будувати відносини з колегами та пацієнтами на основі взаємної поваги, довіри, з дотриманням професійної етики та повинен бути носієм високих морально-етичних принципів своєї професії, добродійним, чесним і справедливим; проявляти терпимість, лояльність і розуміння різних (альтернативних) думок, етнокультурних норм та вірувань, поважати їх погляди та переконання [1]

Відтак виникає необхідність посилення уваги до проблеми професійного і морально-етичного становлення студентів фармацевтичних навчальних закладів, розвитку у них не лише спеціальних знань, навичок та особливого ставлення до справи, але й визначення соціальних, культурних та моральних цілей, засобів, мотивів і потреб необхідних для успішної професійної діяльності. При цьому, не менш важливими є й особистісні характеристики професійної готовності майбутніх фармацевтів – знання моральних цінностей, особистісні та соціокультурні норми, усвідомлення обов'язкового дотримання етичних принципів у професійній діяльності; спілкування з людьми, яке будується на основі терпимості, толерантності, людяності та конфіденційності.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання моральності в галузі охорони здоров'я, формування відповідних якостей особистості медичного (фармацевтичного) працівника поставало перед суспільством із давніх часів. Витоки його послідовного осмислення пов'язують з іменами Авіценни, Аристотеля, Галена, Гіппократа, Цельса.

Науково-теоретичні засади формування особистості, її загальної і, зокрема, моральної культури розроблялися у працях К. Байші, І. Беха, Л. Бурдейної, Г. Васяновича, І. Грязнова, В. Діуліної, І. Зязюна, В. Лозового, С. Крука, В. Плахтій, О. Пометун, О. Савченко, О. Сухомлинської, Л. Хоружої.

Аналіз джерельної бази засвідчив значний інтерес науковців до професійної підготовки майбутніх фахівців фармацевтичної галузі: І. Бойчук, Л. Кайдалова, Н. Шварп, О. Тернова, Л. Пляка та ін.

Інтенсивний розвиток фармацевтичної освіти також стимулював вивчення проблем фармацевтичної етики, які безпосередньо торкалися питань моральності фармацевтичного працівника. Питанням етики, моралі та моральності в фармацевтичній діяльності присвятили дослідження

А. Конох, Ю. Медведєва, В. Толочко, Т. Шафранська, Д. Латіф, Дж. Уінфілд, Е. Кагмарек, та ін.

Метою статті є розкриття значущості морального та етичного виховання в соціокультурному аспекті професійної підготовки майбутнього фармацевта.

Виклад основного матеріалу. Моральна готовність майбутніх фармацевтів до професійної діяльності спрямована на створення відповідних умови для їх успішної соціалізації в навколишньому середовищі, асиміляції соціокультурного досвіду, підготовки до самореалізації в суспільстві. До перерахованих вище умов слід додати естетичну, моральну та духовну свідомість, чуттєві навички, усвідомлення етичних та культурних норм і цінностей, здатність до творчості у професійній діяльності.

Характерна особливість фармацевтичної етики визначається тим, що фармацевт не лікує хворого, не робить призначення, але повинен допомогти людині виготовленням або відпуском лікарських засобів, підтримати словом. Для цього майбутній фармацевт повинен володіти певними моральними якостями, бути професіоналом, правильно регулювати взаємовідносини.

Проблеми формування фармацевтичної моралі та моральності – надзвичайно важливий аспект підготовки фахівців фармацевтичної галузі. Мораль (від лат. *moralis* – моральний, *moris* – звичай) – це сукупність історично зумовлених правил, норм, звичаїв, принципів співжиття і поведінки людей, їхніх відносин у процесі виробництва матеріальних і духовних цінностей. Вона визначає їхні обов'язки стосовно один одного, соціальних груп, верств класів, суспільства, виконання яких базується на громадській думці [7].

Відомо, що функції моралі розкриваються у соціально-культурному середовищі. Основними функціями моралі фармацевта ми виділяємо: регулятивну (регулювання між мораллю та правом особи); пізнавальну (орієнтує спеціаліста у виборі ліків, визначає вибір інтересу особистого та інтересу хворого); прогностичну (дозволяє створити «модель» спеціаліста, колективу, їх взаємовідносин) й комунікативну [6].

Оскільки мораль та етика є найвагомими соціальними та культурними орієнтирами у професійній підготовці майбутніх фармацевтів, відтак виникає потреба у розгляді питання про характер відображення моралі та етики при формуванні рівнів соціокультурної компетентності майбутніх фармацевтів в процесі фахової підготовки.

Рівні сформованості соціокультурної компетентності студентів-фармацевтів у нашому дослідженні ми визначали за наступними критеріями: інформаційно-аналітичний (критичність суджень про власний рівень морально-етичних якостей, здійснення самооцінки своїх майбутніх професійних досягнень, здатність до самопізнання, самовиховання, самоствердження, професійного самовдосконалення); когнітивно-

діяльнісний (використання професійних знань, наявність ґрунтовних знань про форми, методи, соціокультурні потреби, здібності), емоційно-почуттєвий (емпатія, емоційний інтелект, емоційна стабільність, вміння адекватно вирішувати конфліктні ситуації та знаходити компроміси, співпраця з представниками з різних соціальних та культурних верств населення), ціннісно-світоглядний (розуміння особистих та суспільних морально-етичних норм та цінностей) та дослідно-творчий (наявність потреби у неперервному професійному розвитку, удосконаленням соціокультурних нахилів та здібностей).

До участі в експерименті нашого дослідження було залучено 486 студентів-фармацевтів денної та заочної форм навчання, 48 молодих викладачів, 57 молодих фармацевтів стажистів. Мета експерименту полягала у визначенні рівнів сформованості соціокультурної компетентності студентів-фармацевтів у процесі фахової підготовки за вищезазначеними критеріями, виявленні загальних знань про соціокультурне виховання, культуру, свідомість, поведінку, цінності, ідеали. Нами було розроблено та запропоновано анкети, зміст яких складався із запитань, що розподілилися відповідно до розроблених показників критеріїв.

Обробка результатів анкет, оцінка незалежними експертами творчих завдань і кількісний аналіз відповідей дозволили скласти загальну характеристику рівнів сформованості соціокультурної компетентності майбутніх фармацевтів у процесі фахової підготовки.

Аналіз результатів експерименту засвідчив, що в студентів-фармацевтів переважає конструктивно-пошуковий рівень сформованості соціокультурної компетентності як загалом (45,1 %), так і за наступними критеріями: емоційно-почуттєвим (44,4 %), ціннісно-світоглядним (47,3 %) та інформаційно-аналітичним (50,2 %). Середнє значення інтуїтивно-репродуктивного рівня сформованості соціокультурної компетентності майбутніх фармацевтів – 31,7% та креативно-творчого – 23,2%

Результати дослідження довели, що у вузах процес формування соціокультурної компетентності студентів у процесі фахової підготовки має посідати належне місце в навчальному закладі та повинен носити інтегрований характер і охоплювати як освітній процес, так і позанавчальну діяльність. Необхідною умовою постає знаходження шляхів для вдосконалення освітнього процесу з метою формування соціокультурної компетентності майбутніх фармацевтів у процесі фахової підготовки.

Окрім цього, результати експерименту засвідчили, що студенти-фармацевти готові до підвищення рівня соціокультурної компетентності у процесі фахової підготовки, але це не можливо без необхідної підготовки, яка б забезпечила їм необхідний рівень знань, умінь і навичок.

Отже, на основі аналізу наукової літератури та проведеної діагностики сформованості соціокультурної компетентності майбутніх

фармацевтів ми дійшли висновку, що моральне та етичне виховання є вагомими соціальними та культурними орієнтирами у професійній підготовці майбутніх фармацевтів.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розробці спеціальних методичних матеріалів для цілеспрямованого формування морально-етичних якостей майбутніх фармацевтів шляхом реалізації соціокультурного підходу в освітньому процесі фармацевтичних коледжів.

Література

1. Етичний кодекс фармацевтичних працівників України. – Х : Вид-во НФаУ : Золоті сторінки, 2010. – 16 с.
2. Жежера Е. А. Соціокультурная компетентность будущего специалиста: от сущности к технологии формирования [Електронний ресурс] / Е. А. Жежера. — Режим доступу: www.sworld.com.ua/konfer30/894.pdf
3. Зязюн І.А. Интеллектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. Неперервна професійна освіта: Проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вид-во „Віпол», 2000. – 636 с.
4. Кайдалова Л.Г. Теоретичні та методичні засади неперервної професійної підготовки майбутніх фахівців фармацевтичного профілю. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2011.
5. Міжнародні етичні принципи фармацевтів. – Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/11824>.
6. Пономаренко М.С., Огороднік В.В., Янош Сабо. Морально-етичні засади надання фармацевтичних послуг аптечними працівниками // Фармац. журн. – 2004. – № 1. – С. 28–32.
7. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980.
8. Фармацевтичне право як базова основа вдосконалення соціальних і морально-етичних правовідносин між лікарем, хворим і провізором у фармацевтичному бізнес середовищі / В.О.Шаповалова, З. С. Галаван, С. І. Зброжек и др. //Фармац. журн. – 2006. – № 2.– С. 33–38.
9. Bello M.B., Yusuf A., Amali I.O.O. Teachers' Emotional Intelligence and Moral Character as Predictors of Secondary School Students' Moral Character in Ilorin South, Nigeria. *The New Educational Review*, 47 (1) (2017), 211-222. doi: 10.15804/tner.2017.47.1.17
10. McBride, D.F. Sociocultural theory: Providing more structure to culturally responsive evaluation. *Wiley Periodicals*, 10(131) (2011), 24-75

Bibliography

1. Ethical Code of Pharmaceutical Professionals of Ukraine – Kh : Vyd-vo NFaU : Zoloti storinky, 2010. – 16 s. (in Ukrainian)
2. Zhezhera E. A. Sociocultural Competence of Future Specialist: From the Essence to the Technology of

- Formation [Elektronnyi resurs] / E. A. Zhezhera. — Rezhym dostupu: www.sworld.com.ua/konfer30/894.pdf (in Ukrainian)
3. Ziaziun I.A. Intellectual and Creative Personality Development in Conditions of Continual Education Neperervna profesiina osvita: Problemy, poshuky, perspektyvy: Monohrafiia / Za red. I.A. Ziaziuna. — K.: Vyd-vo „Vipol», 2000. — 636 s. (in Ukrainian)
  4. Kaidalova L.H. Theoretical and Methodical Principles of Continual Professional Training of Future Pharmaceutical Profile Specialists Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora pedahohichnykh nauk zi spetsialnosti 13.00.04 — teoriia i metodyka profesiinoi osvity. — Klasychnyi pryvatnyi universytet. — Zaporizhzhia, 2011. (in Ukrainian)
  5. International Ethical Principles of Pharmacists — Rezhym dostupu: <http://www.apteka.ua/article/11824>. (in Ukrainian)
  6. Ponomarenko M.S., Ohorodnik V.V., Yanosh Sabo. Moral and Ethical Principles in Delivery of Pharmaceutical Services by Pharmacists // Farmats. zhurn. — 2004. — № 1. — S. 28–32. (in Ukrainian)
  7. Dictionary of the Ukrainian language: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. — K.: Naukova dumka, 1970—1980. (in Ukrainian)
  8. Pharmaceutical Law as the Basis for Improving the Social, Moral and Ethical Jural Relationship Between a Physician, Patient and Pharmacist in the Pharmaceutical Business Environment / V.O.Shapovalova, Z. S. Halavan, S. I. Zbrozhek y dr. //Farmats. zhurn. — 2006. — № 2.— S. 33–38. (in Ukrainian)
  9. Bello M.B., Yusuf A., Amali I.O.O. Teachers' Emotional Intelligence and Moral Character as Predictors of Secondary School Students' Moral Character in Ilorin South, Nigeria. The New Educational Review, 47 (1) (2017), 211-222. doi: 10.15804/ner.2017.47.1.17 (in English)
  10. McBride, D.F. Sociocultural theory: Providing more structure to culturally responsive evaluation. Wiley Periodicals, 10(131) (2011), 24-75 (in English)

УДК 821.161.2,06-1

Радецька Наталія Олексіївна — викладач філологічних дисциплін Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського, викладач вищої категорії, викладач-методист

БАГАТОГОЛОССЯ ХУДОЖНЬОГО ОЗНАЧЕННЯ У ТВОРАХ ПОЕТА ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО КОРЕНЯ АНДРІЯ МАЛИШКА

Анотація. У статті здійснено аналіз найбільш вживаного у поетичних творах художнього засобу — епітета. Розглянуто питання майстерного використання художнього означення Андрієм Малишком — багатограним у своїй творчості поетом-піснярем. Здійснено класифікацію епітетів, що вживає автор у віршах, вивчено особливості поетики праць митця, його нерозривний зв'язок із народною творчістю та традиціями, закладеними великим Кобзарем. Проаналізовано мовно-стилістичні засоби, що містять у собі епітети, а саме: нестливі суфікси, інверсію, асонанс та алітерацію, звертання та порівняння, нестягнені форми прикметників. З'ясовано важливу психологічну функцію художнього засобу. Розглянуто досить складний процес епітетизації мови творів, проаналізовано художнє означення у пісенній ліриці митця. Вивчено творчу манеру автора, його новаторство в осмисленні епітетів і збагачення цим художньої якості мови.

Ключові слова: епітети постійні, прикрашаючі, логічні; експресивна лексика; нестягнена форма прикметників; нестливі суфікси.

Radetska Natalia Oleksiivna – the teacher of philology subject of Bar Humanitarian Pedagogical College named after M. Grushevskiy; the teacher of high category, methodist.

Summary. The article analyzes the most used in poetic works of artistic means - the epithet. It specifies its properties, functions, types. It is reviewed the questions of masterful use of artistic definition by Andrii Malyshko - polyhedral in his work a poet-songwriter. The classification of epithets in the author's poems is carried out. Among them are permanent, decorative and logical. It is studied the peculiarities of the poetics of artist's works, his inextricable connection with the folk art and traditions, lay by the great Kobzar. It was this that formed the song, the transparent and clear statement, and the conversational intonations of artist's famous works. The images of mother, beloved, teacher, native land are characterized in the works. The best works of Andrii Samiilovich were taken for consideration: «Song about Towel», «Kiev Waltz», «Teacher», «The Field». The last researches have been worked out, among which are works by Olexenko V.P., Tkachuk M.P., Barabash S.G., Nedilka V.Ya., Khropko P.P., Gaevska N. M. The article analyzes language-stylistic means containing in itself epithets, namely: caress suffixes, inversion, assonance and alliteration, reference and comparison, non-stretched forms of adjectives. The important psychological function of artistic means is found out. The rather complicated process of epithetizing the language of works is reviewed; the artistic definition in the song lyric of the artist is analyzed. The creative style of the author, his innovations in understanding the epithets and the enrichment of this artistic quality of the language have been studied.

Key words: epithets - permanent, decorative, logical; expressive vocabulary; non-stretched form of adjectives; passionate suffixes.

Радецькая Наталия Алексеевна – преподаватель филологических дисциплин Барского гуманитарно-педагогического колледжу имени Михаила Грушевского, преподаватель высшей категории, преподаватель-методист

МНОГОЗВУЧИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ В СОЧИНЕНИЯХ ПОЭТА ШЕВЧЕНКИВСКОГО КОРЕНЯ АНДРЕЯ МАЛЫШКА

Аннотация. В статье сделано анализ наиболее использованного в поэзиях художественного приема – эпитета. Рассмотрено вопрос искусного использования художественного определения Андреем Малышком – многогранным в творчестве поэтом-песенником. Выработано классификацию эпитетов, которые используются в сочинениях автора, изучено особенности поэтики творчества мастера слова, его неразрывную связь с народным искусством и традициями,

заложен великим Кобзарем. Проаналізовано стилістическіе приєми, в составе которых есть эпитет: уменьшительные суффиксы, инверсию, ассонанс и аллитерацию, обращения и сравнения, нестянутые формы имени прилагательного. Изучено важную психологическую функцию художественного приема. Рассмотрено достаточно сложный процесс эпитетизации языка сочинения, проанализировано художественное определение в песенной лирике мастера слова. Освоено творческую манеру писателя, его новаторство в восприятии эпитета и этим обогатил художественное качество родного языка.

Ключевые слова: эпитеты постоянные, украшающие, логические; экспрессивная лексика, нестянутая форма имени прилагательного, уменьшительные суффиксы.

Постановка проблеми, її актуальність. Поетика художнього твору – це його особлива мова, образна система, ритмомелодика. Це обличчя мистецького доробку та винятковий стиль письменника.

Поетичні твори відрізняються від прозових мелодійністю та образністю. Особливу неповторність допомагають створити художні означення.

Художнє означення – епітет – широко відомий засіб художньої мови. Емоційні властивості, які він вносить до організації тексту, досить виразні й очевидні. Саме з надчуттєвої сторони епітет характеризує, зображує предмети і явища й цим відрізняється від логічного означення. Такими своїми якостями він глибоко входить в систему категорій художньої семантики.

Процес епітетизації мови А. Малишка досить складний. Творча манера поета вносить багато нового й своєрідного в осмислення епітетів і цим збагачує художні якості мови. За допомогою добору епітетів А. С. Малишко розширює художні можливості мови. І це природно, бо наростання нового в епітетах відчувається в цілій системі художніх засобів та накладає на неї певні властивості. Крім того, кожен великий художник слова виявляє індивідуальні особливості у використанні такого засобу. От чому дослідники вважають що історія епітета є історія поетичного стилю у скороченому виданні. Треба враховувати два шляхи в організації епітетних багатств А. Малишка, аналізуючи їх і витлумачуючи. По-перше, геніальне використання народних епітетів та творче розширення їх функцій. По-друге, наростання нових епітетів та всього того, що може дати характеристику епітетного типу.

Поетичні контексти А. Малишка пронизані епітетами високої художньої якості. Вони ще й досі зберігають свою свіжість та оригінальність, чарують читача. Навіть так звані постійні епітети звучать по-новому, обростають новими якостями в кожному випадку вживання. Великі художні тонкощі, вирощені на епітетному ґрунті, майстерне осмислення кожного конкретного випадку функціонування епітетного

слова – все це творить велику епітетну силу поетичних контекстів А. Малишка і робить їх з цього погляду неповторними, неперевершеними зразками.

Мета статті, методи дослідження. Мета дослідження – охарактеризувати види епітетів як основного засобу образності творів Андрія Самійловича Малишка. **Предметом** дослідження є творча спадщина майстра слова, піснетворця, що має неабиякий вплив на формування в молоді патріотичних почуттів.

До **методів дослідження** відносимо студіювання науково-популярної літератури; аналіз джерельної бази; синтез зібраного матеріалу; узагальнення та висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження епітетів, їх джерел і причини виникнення знаходимо ще у творах античних мислителів Аристотеля, Деметрія та ін.. У ХІХ–ХХ ст., серед учених, які займалися вивченням художнього означення, були Булаховський Л. А., Ващенко В. С., Веселовський О. М., Виноградов В. В., Грицютенко І. Є., Жирмунський В. М., Потєбня О. О., Тимофєєв Л. І.

У сучасному мовознавстві це питання досліджують Биби́к С. П., Брату́сь М. Ф., Волковинський О. С., Єрмоленко С. Я., Івашків-Ващук О. В., Коваленко Н. Д., Красавіна В. В., Кубасова Г. І., Куйбіда Х. І., Мойсієнко А. К.,

Сидоренко О. М., Сидяченко Н. Г., Сологуб Н. М., Ставицька Л. О., Шутова Л. І. та ін.

Аналізували творчість Андрія Самійловича Малишка, в тому числі і мову його творів, такі дослідники-науковці: Барабаш С. Г., Неділько В. Я., Слоньовська О. В., Хропко П. П., Базилевський В. О., Гаєвська Н. М., Дем'янівська Л. С., Ткаченко А. О., Шевельов Ю. В.

Серед найсучасніших досліджень поетики мови А. Малишка, знаходимо праці Олексенко В. П., Ткачука М. П.

Результати дослідження. Епітет (прикладка, прізвисько) – образне означення предмета, явища, поняття, дії, що виділяє характерну рису зображуваного (явища, істоти тощо) або передає емоційне ставлення до них [4, с. 14].

Один з найуживаніших тропів, епітет поширений як у народній поетичній творчості, так і в художній літературі.

Епітет містить у собі психологічну характеристику зображуваного, стискає зміст означуваного предмета до одного слова. Саме тому видатні митці так наполегливо шукали свіжі, повновартісні тропи, «таке єднання точних слів», як писав М. Рильський: *«Коли епітет б'є стрілою / У саму щонайглибшу суть...»*. Натхненну оду на честь цього тропа виголосив М. Драй-Хмара: *«Люблю слова ще повнодзвонні, / як мед, пахучі та п'янкi, / слова, що в глибині бездонній / пролежали глухі віки. / Епітет серед них – як напасть; / уродиться, де й не чекав...»* [2, с. 66].

Епітети завжди переконливо характеризують творчу індивідуальність письменника (у кожного митця, як правило, можна виявити набір улюблених епітетів, специфічних для його літературної манери та стилю).

Андрій Самійлович Малишко – митець шевченківського кореня, філософ, патріот, ніжний лірик, неперевершений поет-пісняр. Митець вогнистого темпераменту. Ніжність, невичерпні поклади якої подарувала йому природа, була в нього так само з горючого матеріалу. Він не міг написати жодного рядка без пожежі у грудях, без клекоту крові у жилах, без вогненного перевтілення в образ чи ідею свого задуму. Любов до рідної землі, до отчого дому, до історії свого народу, до звичаїв і пісень народних, до свого дитинства і юності, до всього того, що складає ностальгію спогаду і моральну чистоту пам'яті, правдиво піднесена в поетичних та пісенних творах Малишка як незламна духовна сила. Магія його слова жива, бо в ньому впізнаємо себе, свій народ, свій час.

Поезія Андрія Малишка живилася з джерел народної творчості та класичної й сучасної літератури. Саме близькість до фольклору визначає такі якості Малишкової поезії, як пісенність, прозорий і чіткий вислів, розмовні інтонації [5, с. 35].

Лексика Малишка проста і водночас романтично піднесена, як у народній пісні.

У поетичних творах Андрій Самійлович Малишко – майстер слова – використовує різні види епітетів, зокрема, постійні, прикрашаючі, логічні.

Для багатьох творів А. Малишка характерні так звані постійні епітети. Наприклад: *рідна мати, дрібненькі яблука, чорний хліб, дальні голоси, теплі ночі, сині очі, м'яка трава, засмагли руки, люта битва, священне знамено, посивілий іній, вузлуваті пальці, остання спідничина, орел піднебесний, зошитки малі*.

Найчастіше А. Малишко вживає такі види епітетів:

1. Традиційні постійні епітети: *материнська ласкава усмішка, люте лихо, ранкова роса*.

2. Часто вживає постійний епітет у самотійному значенні, без того слова, з яким він зрісся: *«звучить весільна жалібна (музика)»* [7, с. 195], *«мліли сумовиті (очі)»* [7, с. 458], *«пливи собі дужа, пливи собі гнівна (хмара)»* [7, с. 109], *«стинися райдужна, далека (кохана)»* [7, с. 354].

Проте можна стверджувати, що поряд із постійними, вводить автор різноманітні оригінальні епітети: *«І лиштовчкове кохання снується за дівчатами»* [7, с. 482], *«осінніх вечорів барвиста каламуть»* [7, с. 175], *«загорілі гречані плечі»* [7, с. 86].

Крім того, Андрій Самійлович використовує описові епітети, в яких нібито переважає описове начало: *«І засмучені очі хороші, блакитні твої»* [7, с. 307], *«твоя людська ласкава звада»* [7, с. 309]. *«На схід, над Каспієм горбатим»* [7, с. 277], *«І карі її очі, і рученьки білі»* [7, с. 307], *«А в кістляві голодні роки»* [7, с. 349].

Досить частим є епітети в їх прямому значенні: (*трави похилі*) і епітети метафоричні (*залізна воля*), гіперболічні (*тисячолітня мука*).

Широко поет використовує експресивну лексику, виражену в ролі епітетів, які, крім називної, виконують і прагматичну функцію (передача словом певних почуттів, емоцій, переживань, афективних станів мовця), а отже, оцінюють, характеризують об'єкти, ознаки, дії, стани. Знаходимо у творах письменника епітети, вжиті у розмовно-пестливому стилі: *тополина височенька, маленького щастя, малесенький сиротина, м'ята чистесенька*.

Андрій Самійлович, з дитинства закоханий у рідний край, у рідну природу_вживав чимало художнього означення для їх характеристики: *оновлені поля, дощі спрагли, сонце палюче, важкі вітри, клен русявий, зелені луки, солов'їні гаї, обрії високі*.

Щоб створити колоритний образ, автор ніби нанизує епітети: *А потім в ріст пішла уся трава, / Червонобока, тиха, грозова, / Заплетена у стрілки...* [7, с. 421], *І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка / І засмучені очі хороші, блакитні твої* [7, с. 307], *Твоєї, росяної, живодайної, / Твоєї гречаної доброти* [7, с. 349].

Нерідко поет використовує речення із епітетами, що створюють нерозривну єдність, коли означуване слово має іменник-додаток: *І вітру раннього потоки* [7, с. 277], *Бори в зеленому намисті* [7, с. 277].

У творах Андрія Малишка зустрічаються художнє означення у складі звертання: *Куди ти мчиш, куди летиш / Моїх поривів птице рання* [7, с. 277].

Виявляючи традиції і новаторство в лексиці й стилістиці А. Малишка, Ю. Шевельов звернув увагу на таке нанизування, нагромадження лексичних одиниць певних лексико-граматичних класів: «...він [Малишко] не спиняється здебільшого на одному якомусь слові, не супроводжує його кольоровими або якимись іншими епітетами, не затримується на ньому, а громадить слово за словом, назву за назвою, впливаючи на читача самим накопиченням, самим розміром цих списків» [2, с. 91].

«Нема сумніву, що музикальні здібності Малишка відкрили його душу для народної пісні. Він писав, що його «напували» з дитинства піснями, але головнішим було те, що його душа постійно і жадібно прагнула того трунку... Малишко мав хист музиканта, який виявлявся в звуковій структурі рядка і строфи, в доборі образів звукового ряду, які робили його поезію дзвінкою, пісенною» [6, с.62].

На слова А. Малишка написано добру сотню пісень. Музику на слова цього поета творили такі відомі композитори, як Л. Ревуцький, П. Козицький, Ю. Мейтус, О. Білаш, брати Майбороди, особливо Платон, автор мелодій до таких визнаних народом і досі не забутих пісень, як «*Пісня про рушник*» («*Рідна мати моя...*»), «*Вчителька*», «*Ранки солов'їні*», «*Ми підем, де трави похилі*», «*Пісня про Київ*» («*Білі*

каштани»). Часто ці пісні мають кілька паралельних назв. Наприклад, «Пісня про рушник» – «Рушничок» – «Рідна мати моя»; «Вчителька» – «Пісня про вчительку» – «Сонечко встає»; «Стежина» – «Моя стежина»; «Ранки солов'їні» – «Знову цвітуть каштани» – «Київський вальс». Були випадки, що поет й сам творив і наспівував композиторам мелодії до своїх творів. Пісні Андрій Малишко складав протягом усього свого життя, але особливо активно – у повоєнний час.

Найбільшу кількість художнього означення виділяємо саме у пісенній ліриці Малишка. Завдяки цьому тропу митець створив неповторні образи матері, коханої, вчительки, рідної землі.

Славнозвісна на увесь світ «Пісня про рушник» насичена постійними епітетами. До них віднесемо такі художні означення: *рідна мати, далека дорога, рушник вишиваний, зелені луки, материнська любов*. Прикрашаючими епітетами у творі є такі означення: *росяниста доріжка, вірна любов, солов'їні гаї, засмучені очі хороші, блакитні твої, тихім шелесті*.

Епітет *рідна мати* є звертанням у вірші на самому його початку, а тому виконує так звану номінативну функцію: вказує на тему твору і спрямовує читача до її розуміння.

Художні означення «Пісні про рушник» за стилістикою схожі до народнопісенної лірики, а, отже, легко запам'ятовуються, є традиційними для українського фольклору, створюють образ рідної матері та рідної землі.

Надзвичайно ліричними є епітети у поезії «Вчителька». Цікавий прийом, коли епітет вживається у ролі порівняння: *Вчителько моя, зоре світова*.

Щоб зобразити світ дитинства, передати його особливий настрій, шкільний колорит поет-пісняр вживає пестливі суфікси у означуваних іменниках: *зошитки малі, хлопчику малому*.

Атмосферу війни, горя, сліз, втрат Андрій Самійлович зображає через епітети, які містять у собі прийом алітерації: *чорна злива, партизанська ніч, тяжкий мороз, непожата нива*.

Образ учительки читач впізнає в *молодій весні, колосистім полі, несхилій постаті*. У таких конструкціях виділяємо асонанс.

Два найрідніших образи автор з'єднує воедино, використовуючи художнє означення: *Раднице моя / на Вкраїні милій* [7, с. 329].

Епітет – головний художній прийом, що використовує поет-пісняр у творі «Ранки солов'їні». До прикрашаючих епітетів віднесемо такі: *ранки солов'їні, далі подніпровські, молодість мила, далі неозорі, солов'їна ніч, зорі київські*. Постійні художні означення: *ночі весняні, хвиля дніпровська, рясні садки, друже мій далекий*.

Близьким за тематикою, стилістикою та образністю є ліричний твір «Пісня про Київ». Ось як насичений він постійними епітетами: *білі*

каштани, світлі вогні, гори високі, рідна столиця, синь дніпрова. Прикрашаючі епітети: *київські ночі, весна світлоока, погожа, ясна.*

Ці твори малюють в уяві читача образ Києва – вічно молодого, зелено-квітучого міста, що пливе на хвилях величного Дніпра, міста, створеного для кохання, зустрічей, надій, сподівань та їх здійснення.

Столиця нашої держави надзвичайно дорога і важлива у житті Андрія Самійловича. Саме із нею він пов'язував своє життя, починання, творіння. І саме там, на берегах Дніпра, на думку поета, найвірніші і найчистіші почуття зароджуються. Ця думка простежується у пісні «Ми підем, де трави похилі».

Завдяки майстерно створеному художньому означенню автор малює образ коханої: *карії очі, рученьки білі.* Нестягнена форма прикметника та пестливий суфікс надають йому ніжно-ліричного забарвлення. Традиційно для Малишкової пісенної лірики виділяємо епітети: *в краю придніпровськім, обрії милі, ясній далині, трави похилі.* Звертання до коханої, замінене епітетом, є традиційним у народнопісенній ліриці. І цим стиль Малишка близький до усної народної творчості: *Ми стрілись з тобою, / Веселко моя золота* [7, с. 307].

Знаменита «Стежина» – остання пісня А. Малишка. У творі надзвичайно багато світлих архетипних образів, своєрідних, підсвідомих, глибоко насичених споконвічною інформацією, досвідом поколінь, спадкових символів для кожного українця: стежка від рідного порогу, відчинені ворота у великий світ, розквітлі соняхи, картина тихого вечора як природного явища і як невблаганного вечора життя. Епітети у цьому вірші виражені цілими зворотами: *стежина – одним-одна коло воріт, дощами мита-перемита, снігами вметена у даль, між кругів соняхів у літі* [7, с. 530]. Художнє означення у творі також виражається складеним присудком: *стежина – мій крик життя.* Це є зразок поширеного епітета у поезії Малишка.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, Андрій Малишко досить широко використовує художнє означення у поетичних творах. Кваліфікуємо їх як постійні епітети, прикрашаючі, логічні. Проте автор майстерно використовує і оригінальні емоційно забарвлені епітети. Чимало у творах письменника описових епітетів, через які вимальовується образи. Великим майстром виявився Андрій Самійлович у створенні метафоричних та гіперболічних епітетів. Використовує поет і експресивну лексику, виражену епітетом. Є у творах письменника епітети, що вжиті у розмовно-пестливому тоні. Чималого значення майстер слова надає художньому означенню, що характеризує природу, її красу та велич.

Художнє означення у пісенній ліриці А. С. Малишка відіграє центрову роль, адже саме цей прийом сприяє створенню образів, настроїв, почуттів, колоритів. Зокрема, це образи батьків, вчителів, коханих, рідної землі. Письменник креативно створював нові авторські епітети та вдало використовував зразки із народнопісенної лірики.

Традиційно епітети у пісенній поезії митця можна поділити на постійні та прикрашаючі. Поет-пісняр використовував такі мовно-стилістичні засоби при створенні художнього означення: пестливі суфікси, інверсію, асонанс та алітерацію, звертання та порівняння, що містять у собі епітети, нестягнені форми прикметників у складі епітета, звороти, що у реченнях виконують роль означення і є поширеним епітетом, складені присудки, що теж є зразком поширеного епітета.

Література

1. Александрова Г. «Мене народила доля словом...» / Г. Александрова // Дивослово . – 2013. – № 6. – С. 54–57.
2. Базилевський В. Поет прямої мови / В. Базилевський // Далекі обрії. – К. : Криниця, 2004. – 314 с.
3. Беценко Т. Народнописенні універсалії в мовотворчості Андрія Малишка / Т. Беценко // Дивослово. – 2012. – № 11. – С. 34–37.
4. Гетьманець М. Сучасний словник літературознавчих термінів / М. Гетьманець. – Х. : Ранок, 2003. – 158 с.
5. Дем'янівська Л. Андрій Малишко : Життя і творчість / Л. Дем'янівська. – К. : Освіта, 1995. – 298 с.
6. Ліщинська Л. Пісенна творчість Андрія Малишка : Літературно-музична композиція / Л. Ліщинська // Українська література в загальноосвітніх школах. – 2000. – № 5. – С. 60–62.
7. Малишко А. Поетичні твори. Літературно-критичні статті / А. Малишко. – К. : Наукова думка, 1988. – 736 с.
8. Мерчанська Є. Пісенна творчість А. С. Малишка. Урок української літератури в 11 класі / Є. Мерчанська // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 8. – С. 18–20.
9. Неділько В. Вивчення творчості Андрія Малишка / В. Неділько. – К. : Освіта, 1997. – 158 с.
10. Неділько В. Андрій Малишко / В. Неділько // Українське слово : Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. : В 4 кн. – К. : Освіта, 1994. – 720 с. – Кн. 2.
11. Слоньовська О. І. Конспекти уроків з української літератури / О. І. Слоньовська. – К. : Рідна мова, 2001. – 797 с.
12. Ткаченко А. Андрій Малишко / А. Ткаченко // Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн./ За ред. В. Г. Дончика. – К. : Знання, 1998. – 407 с. – Кн. 2.

Bibliography

1. Aleksandrova G. «Mene narodyla dolja slovom...» / G. Aleksandrova // Dyvoslovo . – 2013. – № 6. – S. 54–57.
2. Bazylevs'kyj V. Poet prjamoj' movy / V. Bazylevs'kyj // Daleki obrii'. – K. : Krynycja, 2004. – 314 s.
3. Becenko T. Narodnypisenni universalii' v movotvorchosti Andrija Malysyka / T. Becenko // Dyvoslovo. – 2012. – № 11. – S. 34–37.
4. Get'manec' M. Suchasnyj slovnyk literaturoznavchyh terminiv / M. Get'manec'. – H. : Ranok, 2003. – 158 s.

5. Dem'janivs'ka L. Andrij Ma-lyshko : Zhyttja i tvorchist' / L. Dem'janivs'ka. – K. : Osvita, 1995. – 298 s.
6. Lishhyns'ka L. Pisenna tvorchist' Andrija Malyshka : Literaturno-muzychna kom-pozycja / L. Lishhyns'ka // Ukrai'ns'ka Bibliography v zagal'noosvitnih shkolah. – 2000. – № 5. – S. 60–62.
7. Malyshko A. Poetychni tvory. Literaturno-krytychni statti / A. Malyshko. – K. : Naukova dumka, 1988. – 736 s.
8. Merchans'ka Je. Pisenna tvorchist' A. S. Malyshka. Urok ukrai'ns'koi' literatury v 11 klasi / Je. Merchans'ka // Ukrai'ns'ka mova i lite-ratura v shkoli. – 2003. – № 8. – S. 18–20.
9. Nedil'ko V. Vyvchennja tvorchoosti Andrija Malyshka / V. Nedil'ko. – K. : Osvita, 1997. – 158 s.
10. Nedil'ko V. Andrij Malyshko / V. Nedil'ko // Ukrai'ns'ke slovo : Hrestomatija ukrai'ns'koi' li-teratury ta literaturnoi' krytyky XX st. : V 4 kn. – K. : Osvita, 1994. – 720 s. – Kn. 2.
11. Slon'ovs'ka O. I. Konspekty urokiv z ukrai'ns'koi' literatury / O. I. Slon'ovs'ka. – K. : Ridna mova, 2001. – 797 s.
12. Tkachenko A. Andrij Malyshko / A. Tkachenko // Istorija ukrai'ns'koi' literatury XX stolittja: U 2 kn./ Za red. V. G. Donchyka. – K. : Znannja, 1998. – 407 s. – Kn. 2.

УДК 378.093.2.015.3:159.923.2

Рожанська Лариса Георгіївна – магістр психології, викладач психології Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського

Степанишена Олена Іванівна, – магістр філологічних дисциплін, викладач англійської мови Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського

РОЗВИТОК САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ

***Анотація.** У статті представлено аналіз проблеми розвитку самосвідомості особистості студента коледжу в сучасних умовах. Теоретичне дослідження представлено аналізом наукових пошуків провідних вітчизняних психологів в галузі психології особистості. Автор обґрунтовує важливість вивчення самосвідомості особистості на етапі ранньої юності, у період навчання у вищому закладі освіти. Особливість означеної проблеми полягає у необхідності диференціювати себе у множинних «Я» студентської спільноти задля збереження цілісності власної особистості. Емпіричне дослідження присвячене вивченню рівня самооцінки та локусу контролю особистості як складової «Я-концепції» та впливу навчання у вищому закладі освіти на становлення образу професіонала. Здійснено аналіз впливу рівня розвитку самосвідомості на формування професійно важливих якостей фахівця.*

***Ключові слова:** самосвідомість; самопізнання; рефлексія; світосприйняття; «образ Я»; «Я-концепція»; самореалізація.*

Rozhanska Larisa Georgiivna – Master of Psychology, Teacher of Psychology at the Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevskyi

Stepanyshena Olena Ivanivna – Master of Philological Studies, English Teacher at the Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevskyi

DEVELOPMENT OF STUDENTS' SELF-CONSCIOUSNESS

Summary. The article presents an analysis of the problem of development of self-consciousness of a college students' personality in modern conditions. The theoretical research is presented by the analysis of scientific researches of leading domestic psychologists in the field of personality psychology. The author substantiates the importance of studying self-consciousness of a person at the stage of early youth and during a period of study at a higher education institution. The peculiarity of this problem is the need to differentiate itself in the plural «I» student community in order to preserve the integrity of one's own personality. An empirical study is devoted to the study of self-esteem and personal control locus as a component of the «I-concept» and the impact of education in a higher education institution on becoming an image of a professional. The analysis of the influence of the level of development of self-consciousness on the formation of professionally important qualities of a specialist is carried out.

Key words: self-consciousness; self-knowledge; reflection; world perception; «Image of me»; «I-concept»; self-realization.

Рожанская Лариса Георгиевна – магистр психологии, преподаватель психологии Барского гуманитарно-педагогического колледжа имени Михаила Грушевского

Степанишена Елена Ивановна, – магистр филологических дисциплин, преподаватель английского языка Барского гуманитарно-педагогического колледжа имени Михаила Грушевского

РАЗВИТИЕ САМОСОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА

Аннотация. В статье представлен анализ проблемы развития самосознания личности студента колледжа в современных условиях. Теоретическое исследование представляет собой анализ научных идей ведущих отечественных психологов в области психологии личности. Автор показывает важность изучения самосознания личности на стадии раннего юношеского возраста, в период обучения в учреждении высшего образования. Особенность проблемы заключается в необходимости дифференцировать себя среди множественных «Я» студенческого сообщества для сохранения целостности личности. Эмпирическое исследование посвящено изучению уровня самооценки и локусу контроля личности как составной «Я-концепции», влияние обучения в высшем заведении обучения на становление образа профессионала. Проведен

анализ влияния уровня сознания на формирование профессионально важных качеств специалиста.

Ключевые слова: *самосознание; самопознание; рефлексия; «образ Я», «Я-концепция»; восприятие мира; самореализация.*

Постановка проблеми. У комплексі проблем розвитку активності особистості і реалізації її творчого потенціалу суттєва роль належить проблемам самосвідомості та саморегуляції поведінки. Вивчення самосвідомості у кожен віковий період розвитку особистості має важливе практичне значення, оскільки тільки з урахуванням психологічних закономірностей щодо їх природи та змісту можна на науковій основі організувати виховну і розвивальну роботу з молоддю.

Самосвідомість як важливий структурний компонент особистості є тим внутрішнім механізмом, завдяки якому людина здатна не тільки свідомо сприймати вплив навколишнього середовища, але й самостійно, усвідомлюючи свої можливості, визначати зміст і характер власної активності. Самосвідомість із однієї сторони «...як би фіксує підсумок психічного розвитку особистості на певних етапах її існування, ...а з іншого боку, у якості внутрішнього усвідомленого регулятора поведінки самосвідомість впливає на подальший розвиток особистості. Воно одне з істотних умов безперервності розвитку особистості рівновага, що встановлює, між зовнішніми впливами, внутрішнім станом особистості й формами її поведінки» [3, с. 28].

Таким чином, самосвідомість – це, насамперед, процес, за допомогою якого людина пізнає себе. Але самосвідомість характеризується також своїм продуктом – поданням про себе, «Я-образом», або «Я-концепцією». Отже, самосвідомість можна визначити як образ себе й відношення до себе. Ці образи і відношення нерозривно зв'язані із прагненням до самозміни, самовдосконалення. І одна з вищих форм самосвідомості – спроба знайти зміст власної діяльності, що нерідко трансформується у пошук сенсу життя [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Психологічні дослідження проблем самосвідомості мають довготривалу історію. У вітчизняній психології вони розроблялись у працях І. Д. Бега, А. В. Захарової, С. Д. Максименка, С. Л. Рубінштейна, Е. Г. Соколової, А. Г. Спіркіна, В. В. Століна, С. П. Тищенко, П. Р. Чамати, І. І. Чеснокової та інших. Питання, пов'язані зі свідомістю, самосвідомістю та несвідомістю широко досліджувалися у зарубіжній науці, особливо у психоаналітичних, аналітичних та споріднених з ними школах. Варто згадати праці А. Адлера, Е. Еріксона, А. Маслоу, З. Фрейда, Е. Фромма, К. Юнга.

Дослідники самосвідомості твердять, що її формування пов'язане з утворенням системи усвідомлених значень та оцінок об'єктів навколишнього світу, в результаті чого індивід усвідомлює себе суб'єктом

соціальної системи. Тільки через внутрішнє розмежування – «Я» як власне «Я» і «Я» як представник наявної спільності – можлива цілісна рефлексія «Над-Я». Отже, самосвідомість є формою рефлексії індивіда над собою, тобто являє собою таку реальність, пізнання якої дозволяє людині у більшій мірі пізнати саму себе. Рефлексія є основою пізнання особистістю себе як представника суспільства з специфічним світосприйняттям, світовідчуттям, що детермінує певну поведінку.

У своїх працях С. Л. Рубінштейн підкреслює, що самосвідомість є відносно пізнім продуктом розвитку свідомості. І лише з моменту виділення себе із оточуючого, усвідомлення своєї самостійності, своєї відокремленості від оточуючих людей, дитина проходить до самосвідомості [4, с. 14].

У своїх дослідженнях Г. М. Свіденська використовує поняття «самосвідомість» як родове, що включає як процесуальні, так і структурні характеристики. Термін «рефлексія», «самопізнання», «уявлення про себе» відображають когнітивну сторону самосвідомості; «ставлення до себе» та «самооцінка»- емоційну сторону. «Образ Я» і «Я-концепція» розглядається як структурні утворення самосвідомості, як «кінцевий продукт» нерозривної діяльності трьох її сторін [5, с. 118].

В загальній структурі особистості самосвідомість постає як складна, інтегративна властивість її психічної діяльності, центральне її утворення. Самосвідомість певним чином фіксує результат психічного розвитку особистості на конкретному етапі, а також, виступаючи як регулятор поведінки, має властивість впливати на подальший розвиток особистості. Г. М. Свіденська вважає, що суб'єктивне начало самосвідомості розглядається у зв'язку з загальним інтелектуальним рівнем особистості, її включенням в творчу діяльність і культурним рівнем індивідуального розвитку [5]. На думку В. А. Семиченко, здатність особистості до рефлексії може розвинути лише за наявності базового інтелектуального рівня, який передбачає інтерес до самопізнання, здібність до аналізу і узагальнення, поясненню життєвих явищ і подій, захопленість самопізнанням як творчим процесом відкриття нового в собі [6, с. 26].

Як зазначають О. М. Авраменко, Л. С. Виготський, О. О. Смірнов, М. С. Лукін, М. М. Шарданов у процесі розвитку особистість свідомо починає ставитись до вимог, які висуває перед нею життя й люди, відбувається пробудження критичного ставлення до всього оточуючого, а також до самої себе. З'являється так зване «почуття власної свободи», що виявляється у посиленому інтересі до себе, до свого психологічного і соціального «Я». У особистості виникає потреба реалізувати свої здібності і творчі можливості, з'являється прагнення оцінити їх. Поряд з інтересом до себе виникає інтерес до внутрішнього світу інших людей. Така особливість дає змогу розвивати різноманітні види творчої діяльності [7].

На думку М. І. Шевадріна, самореалізація й самовдосконалення неможливі без самосвідомості і самопізнання. Лише глибоко пізнавши

себе, особистість може зрозуміти складний і суперечливий характер свого внутрішнього і зовнішнього життя, конструктивно вирішувати проблеми адекватним для її «Я» способом, краще будувати стосунки з іншими, стати справжнім творчим суб'єктом своєї життєдіяльності [8, с. 128].

На сьогодні не існує ідей чи моделей, які б зорієнтували дослідження самосвідомості особистості. Саме тому необхідно розробити особистісний підхід, що зорієнтований на виявлення особистісної та мотиваційної обумовленості змін «образу Я» та самооцінки. Реалізація особистісного підходу в емпіричних дослідженнях передбачає переважаючий акцент на вивченні функціонувань емоційної складової самосвідомості. Стрижнем наукових пошуків має бути вивчення емоційно-ціннісного ставлення до власного «Я».

Мета статті. Стаття присвячена вивченню проблеми розвитку самосвідомості студентів коледжу, формуванню «образу Я» та «образу професіонала» в процесі навчання у вищому закладі освіти.

Результати дослідження. При організації дослідження особливостей розвитку самосвідомості в юнацький (студентський) віковий період ми намагались враховувати різні рівні та певну міру продуктивності і рефлексивної діяльності кожного конкретного студента, адже відмінності у здійсненні цієї діяльності досить великі і відображають особливості їхньої індивідуальної природи.

Експериментальну вибірку дослідження склали студенти Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського спеціальностей «Початкова освіта» та «Журналістика». Загальна кількість вибірки – 40 чоловік. Віковий ценз – 17-19 років. Досліджено: 20 студентів I-II курсу спеціальності «Початкова освіта» та 20 студентів I-II курсу спеціальності «Журналістика».

Дослідження проводилося в три етапи: на першому етапі для визначення рівня самооцінки ми використовували методику «Рівень самооцінки»; на другому етапі для визначення рівня суб'єктивного контролю була використана методика «Локус контролю» Дж. Роттера; на третьому етапі для вивчення структури особистості застосована методика особистісного диференціала, адаптована в Інституті психології ім. Г. С. Костюка. Всі методики валідні і надійні, є досить простим у застосуванні діагностичним інструментом.

Дослідження рівня самооцінки студентів I та II курсів спеціальностей «Початкова освіта» та «Журналістика» проводилися за методикою «Рівень самооцінки».

Кількісні показники дослідження рівня самооцінки студентів занесені в таблицю 1.

Таблиця № 1

Загальна таблиця кількісних показників рівня самооцінки студентів I та II курсів спеціальностей «Початкова освіта» та «Журналістика»

Рівень СО	ПО I курс		ПО II курс		Ж I курс		Ж II курс	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Низький	10	50	15	75	24	86	3	20
Середній	8	40	4	20	4	14	7	47
Високий	2	10	1	5	0	0	5	33

Виходячи з отриманих результатів можна констатувати, що більшість досліджуваних мають низький рівень самооцінки – 50 % майбутніх вчителів початкових класів I курсу мають низький рівень самооцінки. Це може свідчити про те, що студенти потрапляючи до нових умов навчання у вищому навчальному закладі. Отже, низький рівень самооцінки виявлено у студентів спеціальності «Початкова освіта» I курс – 50 %; «Початкова освіта» II курс – 75 % та студентів спеціальності «Журналістика» I курс – 86 %. Для студентів спеціальності «Журналістика» II курсу більш характерним є середній рівень самооцінки (47 % вибірки). Середній рівень самооцінки спостерігається також у 40 % студентів I курсу «Початкова освіта», 20 % студентів II курсу «Початкова освіта» та 14 % студентів I курсу «Журналістика». Високий рівень самооцінки мають 10 % студентів I курсу спеціальності «Початкова освіта», 5 % студентів II курсу спеціальності «Початкова освіта» та 33 % студентів II курсу «Журналістика».

Це може свідчити про те, що у студентів в процесі навчання формується та ускладнюється уявлення про самого себе і призводить до змін в емоційно-ціннісному відношенні до себе та оточуючих.

Дослідження локусу контролю студентів I та II курсів спеціальностей «Початкова освіта» та «Журналістика» проводилися за методикою «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера.

Кількісні показники дослідження локусу контролю студентів занесені в таблицю 2.

Таблиця № 2

Загальна таблиця кількісних показників локусу контролю студентів I та II курсів спеціальностей «Початкова освіта» та «Журналістика»

Локус контролю	ПО I курс		ПО II курс		Ж I курс		Ж II курс	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Екстернальний	7	39	3	13	12	60	14	64
Інтернальний	13	61	17	87	8	40	6	36

Різниця у ступені прояву локусу контролю (екстернальна та інтернальна спрямованість) проявляється з першого курсу – серед журналістів домінують екстернали (60 % опитуваних проти 40 %); серед майбутніх вчителів початкових класів більше інтерналів (39 % і 61 % відповідно). Такі ж самі закономірності спостерігаються на другому курсі – журналісти: 64% - 36%; початківці – 13% - 87%.

Студенти – майбутні вчителі початкових класів мають переважно інтернальний локус контролю. Таким чином, вони з більшою ймовірністю будуть активно шукати інформацію зовні. Причиною своїх невдач інтернали бачать у собі, своїх особливостях. Також вони у більшому ступені вживають заходів обережності. Тривога і депресія у інтерналів нижче, а самоповага вище, ніж у екстерналів. Ймовірність прояву психічних захворювань у інтерналів нижче, ніж у екстерналів.

Студенти-журналісти переважно екстернали. Тому вони мають зовсім протилежні особливості особистості. Наприклад, причиною невдач вони називають обставини, соціальної ситуації, інших осіб. У них тривожність і депресивність вища, а самоповага нижча.

Дослідження особливостей «Я-образу» і образу професіонала у студентів I та II курсів спеціальностей «Початкова освіта» та «Журналістика» проводилися за «Методикою особистісного диференціала Ч. Осгуда», за такими параметрами: оцінка, сила, активність.

Кількісні показники дослідження «Я-образу» і образу професіонала студентів занесені в таблицю 3.

Таблиця № 3

Загальна таблиця кількісних середньогрупових показників «Я-образу» і «образу професіонала» студентів I та II курсів спеціальностей «Початкова освіта» та «Журналістика»

		ПО I курс	ПО II курс	Ж I курс	Ж II курс
Я-реальне	Оцінка	15	13	2	0
	Сила	10	7	2	-2
	Активність	8	9	-3	1
Образ професіонала	Оцінка	19	17	3	3
	Сила	12	11	-2	-1
	Активність	10	9	-6	-5

На підставі табличних даних можна стверджувати, що:

1. – За параметром оцінки «Я-реального» студенти-початківці I курсу мають 15, а у студенти-початківці 2 курсу – 13. Таким чином, показники за параметром оцінки у студентів спеціальності «Початкова освіта» II курсу зменшилися на 2 одиниці під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром сили «Я-реального» студенти-початківці I курсу мають 10, а студенти-початківці II курсу – 7. Таким чином, показники за

параметром сили у майбутніх вчителів початкових класів II курсу зменшилися на 3 одиниці під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром активності «Я реального» студенти-початківці I курсу мають 8, а студенти-початківці II курсу – 9. Таким чином, показники за параметром сили у педагогів II курсу зросли на 1 одиницю під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром оцінки «образу професіонала» студенти-початківці I курсу мають 19, а у студенти-початківці II курсу – 17. Таким чином, показники за параметром оцінки у педагогів II курсу зменшилися на 2 одиниці під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром сили «образу професіонала» студенти-початківці I курсу мають 12, а студенти-початківці II курсу – 11. Таким чином, показники за параметром сили у майбутніх вчителів початкових класів II курсу зменшилися на 1 одиницю під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром активності «образу професіонала» студенти-початківці I курсу мають 10, а студенти-початківці I курсу – 9. Таким чином, показники за параметром сили у початківців II курсу зменшилися на 1 одиницю під впливом навчання у ВЗО.

2. – За параметром оцінки «Я-реального» студенти-журналісти I курсу мають 2, а у студенти-журналісти II курсу – 0. Таким чином, показники за параметром оцінки у журналістів II курсу зменшилися на 2 одиниці під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром сили «Я-реального» студенти-журналісти I курсу мають 2, а студенти-журналісти II курсу – -2. Таким чином, показники за параметром сили у журналістів II курсу зменшилися на 4 одиниці під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром активності «Я-реального» студенти-журналісти I курсу мають -3, а студенти-журналісти II курсу 1. Таким чином, показники за параметром сили у журналістів II курсу зросли на 4 одиниці під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром оцінки «образу професіонала» студенти-журналісти I курсу мають 3, а у студенти-журналісти II курсу – 3. Таким чином, показники за параметром оцінки у журналістів II курсу не змінилися;

– за параметром сили «образу професіонала» студенти-журналісти I курсу мають -2, а студенти-журналісти II курсу – -1. Таким чином, показники за параметром сили у журналістів II курсу зменшилися на 1 одиницю під впливом навчання у ВЗО;

– за параметром активності «образу професіонала» студенти-журналісти I курсу мають -6, а студенти-журналісти II курсу -5. Таким чином, показники за параметром сили у журналістів II курсу зросли на 1 одиницю під впливом навчання у ВЗО.

У студентів I та II курсів спеціальності «Журналістика» протягом навчання з'явилася більш значна різниця за параметрами оцінки (2), сили

(4) та активності (4) «Я-реального», але між параметрами оцінки, сили та активності образу професіонала значної різниці немає.

Аналізуючи отримані результати, можна говорити про те, що вже спочатку навчання у ВЗО майбутні вчителі початкових класів мають досить чітко сформований образ професіонала, тобто зразок, на який треба рівнятися. Цей образ лише корегується протягом навчання через пізнання себе в навчальному процесі. У майбутніх журналістів такого образу немає або він не є достатньо сформованим для зразку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Провівши діагностичне обстеження студентів I-II курсів спеціальностей «Початкова освіта» та «Журналістика» ми змогли зробити висновок про те, що у студентів в процесі навчання формується та ускладнюється уявлення про самого себе і це призводить до змін в емоційно-ціннісному відношенні до себе та оточуючих. Самооцінка стає більш адекватною, локус контролю визначається наступним чином: у студентів спеціальності «Початкова освіта» діагностовано інтернальний локус контролю а у студентів-журналістів – екстернальний локус контролю.

Також проведене діагностичне обстеження дало змогу виявити рівень сформованості у студентів образу професіонала, адже ефективність здійснення у майбутньому професійної діяльності залежить від того, наскільки гармонійно розвиненою є особистість спеціаліста, тобто здатною самоорганізовуватись, адекватно реагувати на несприятливі фактори середовища, активно діяти, володіючи відповідним набором психологічних властивостей, якостей і особливостей. І саме розвиток самосвідомості в більш повному обсязі реалізує ці особистісні тенденції, які сприяють успішному засвоєнню необхідних знань і формуванню професійно важливих якостей фахівця.

Література

1. Баженов В. Г., Пономарьов О. С. Формування активної життєвої позиції майбутніх фахівців / В. Г. Баженов, О. С. Пономарьов // Вестник Харьковского государственного политехнического университета. – Вып. 22. – Х., 1998. – С. 21-23.
2. Бех І. Д. «Образ Я» як мета формування і розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 32-40.
3. Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження // За ред. С. Д. Максименка, М. Й. Боришевського. – К., 1999. – 169 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 676 с.
5. Свіденська Г. М. Активний розвиток самосвідомості як запорука формування здібної до рефлексії особистості / Г. М. Свіденська // Актуальні проблеми психології. – Т. 6. / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2002. – Вип.3. (2 частина) – 302 с.

6. Семиченко В. А. Психологія особистості / В. А. Семиченко. – К. : Видавець Ешке О.М., 2001. – 427 с.
7. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М., 1977. – 144 с.
8. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н. И. Шевандрин. – М., 1999. – 512 с.

Bibliography

1. Bazhenov V. G., Ponomar'ov O. S. Formuvannja aktyvnoi' zhyttjevoi' pozycii' majbutnih fahivciv / V. G. Bazhenov, O. S. Ponomar'ov // Vestnyk Har'kovskogo gosudarstvennogo polytehnycheskogo unyversyteta. – Выр. 22. – Н., 1998. – С. 21-23.
2. Beh I. D. «Образ Я» як мета формування і розвитку особистості / I. D. Beh // Pedagogika i psykologija. – 1998. – № 2. – С. 32-40.
3. Psyhologija samosvidomosti: istorija, suchasnyj stan ta perspektyvy doslidzhennja // Za red. S. D. Maksymenka, M. J. Boryshevs'kogo. – К., 1999. – 169 s.
4. Rubynshtejn S. L. Osnovy obshhej psykologyy / S. L. Rubynshtejn. – SPb.: Pyter, 1999. – 676 s.
5. Svidens'ka G. M. Aktyvnyj rozvytok samosvidomosti jak zaporuka formuvannja zdibnoi' do refleksii' osobystosti / G. M. Svidens'ka // Aktual'ni problemy psykologii'. – Т. 6. / Za red. S. D. Maksymenka. – К., 2002. – Выр.3. (2 chastyna) – 302 s.
6. Semychenko V. A. Psyhologija osobystosti / V. A. Semychenko. – К. : Vydavec' Eshke O.M., 2001. – 427 s.
7. Chesnokova Y. Y. Problema samosoznanyja v psykologyy / Y. Y. Chesnokova. – М., 1977. – 144 s.
8. Shevandryn N. Y. Psyhodyagnostyka, korrekcyja y rozvytye lychnosty / N. Y. Shevandryn. – М., 1999. – 512 s.

УДК 316.4.063.3-053.81:316.344.7-054.74+364

Савицька Анна Юрївна – аспірант кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка, асистент кафедри соціальної роботи Житомирського економіко-гуманітарного інституту вищого навчального закладу «Університет «Україна»

E-mail: 3309037@ukr.net

ІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНО ВИКЛЮЧЕНОЇ МОЛОДІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті досліджено поняття «інтеграція соціально виключеної молоді». Проаналізовано проблеми інтеграції соціально виключеної молоді в освітньому середовищі на основі власного дослідження. Протягом січня 2018 року в Житомирській області було проведено дослідження «Інтеграція соціально виключеної молоді в освітньому середовищі», в ході якого було опитано 90 респондентів – молодих людей віком від 17 до 25 років. Респонденти, що брали участь у дослідженні – це соціально виключена молодь, а саме: біженці та внутрішньо переміщені молоді особи; молоді люди з інвалідністю; молоді люди, які притягувалися до кримінальної відповідальності. Розроблено шляхи та послідовність вирішення даної проблематики.

Ключові слова: інтеграція; соціальне виключення; соціально виключена молодь.

Savytska Anna – postgraduate student of the Department of Pedagogy of Zhytomyr State University named after Ivan Franko, assistant of the Department of Social Work Zhytomyr Economics and Humanities Institute of Higher Educational Institution «University» Ukraine «

E-mail: 3309037@ukr.net

INTEGRATION OF SOCIALLY EXCLUDED YOUNG PEOPLE IN AN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Summary. *Manifestations of social exclusion can be considered a limited access to products of daily use, limited participation in social activity and various types of recreation, all included in the concept of socio-economic damage, affecting the development of the mental or physical health, making it harder for them. This category of persons has different levels of access to public resources, and is therefore socially excluded. Therefore there is a need to consider in detail and analyze the basic concepts of «integration», «social exclusion», the «socially excluded youth» on the basis of domestic and foreign scientists.*

In January 2018, in the Zhytomyr region was the study «Integration of socially excluded young people in an educational environment», which surveyed 90 of respondents socially excluded young people aged 17 to 25 years. On the basis of this study identified challenges of integrating socially excluded young people in an educational environment: psychological, financial, health problems, lack of knowledge, the problems associated with negative attitude of others.

We can confidently say that eliminating the obstacles for a successful process of integration for socially excluded youth in educational environments can improve their learning outcomes: this will provide the appropriate age category of role model in the face of their peers will help create a communicative, social and academic skills that will provide equal access to learning, enhance self-esteem, young people can feel part of the whole, will expand their opportunities to establish new friendships.

Key words: *integration; social exclusion; and socially excluded young people.*

Савицкая Анна Юрьевна – аспирант кафедры педагогики Житомирского государственного университета имени Ивана Франко, ассистент кафедры социальной работы Житомирского экономико-гуманитарного института высшего учебного заведения «Университет «Украина»

E-mail: 3309037@ukr.net

ИНТЕГРАЦИЯ СОЦИАЛЬНО ИСКЛЮЧЕННОЙ МОЛОДЕЖИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

***Аннотация.** В статье исследовано понятие «интеграция социально исключенной молодежи». Проанализированы проблемы интеграции социально исключенной молодежи в образовательной среде на основе собственного исследования. В течение января 2018 года в Житомирской области было проведено исследование «Интеграция социально исключенной молодежи в образовательной среде», в ходе которого было опрошено 90 респондентов – молодых людей в возрасте от 17 до 25 лет. Респонденты, участвовавшие в исследовании – это социально исключена молодежь, а именно: беженцы и внутренне перемещенные молодые люди; молодые люди с инвалидностью; молодые люди, которые привлекались к уголовной ответственности. Разработаны пути и последовательность решения данной проблематики.*

***Ключевые слова:** интеграция; социальное исключение; социально исключена молодежь.*

Динамізм соціокультурних змін, девальвація колишньої системи цінностей в суспільстві зменшили шанси молоді з конструювання своєї соціальної ідентичності і тим самим можливість інтегруватися в суспільство. Збої в інтеграційному процесі, який в оптимальному варіанті проходить безболісно, не порушуючи традиційних способів включення молодого покоління в суспільні відносини, сприяли поширенню деструктивної поведінки, деформації нормативного свідомості у молоді.

У результаті порушення солідарних відносин із суспільством, механізмів ідентифікації з його групами виникає реальна загроза соціального виключення молоді. «Благополучне» суспільство прагне реалізувати принципи «підтримки», дотримання «рівності можливостей», задоволення основних потреб громадян, забезпечуючи тим самим свою цілісність. Суспільство в умовах ризику буває нездатний підтримувати систему соціальних гарантій, здатних задовольнити основні потреби молоді, і, перш за все в отриманні нею освіти, професії, роботи.

Соціальний інститут освіти, вирішуючи ряд завдань (навчання, виховання, практична соціалізація), забезпечує потреби суспільства в соціальному відтворенні і передачі накопичених знань і навичок від покоління до покоління, перехід нових поколінь до більш високого рівня освіти і культури. В епоху глобальних потрясінь інститут освіти може стати свого роду буферною зоною, яка дозволить зберігати на якийсь час досягнутий освітній потенціал суспільства і реалізувати громадянам право на отримання бажаної освіти.

Та незважаючи на це, сьогодні серед актуальних проблем становлення молоді є відчутним і гострим. Українське суспільство ще не готове сприймати соціально виключену молодь на рівних. Внаслідок цього

з'являється суперечність між необхідністю подолання соціальної ізольованості та відсутністю відповідних соціально-педагогічних умов, необхідних для їхньої інтеграції.

Вітчизняні науковці, зокрема В.Г. Бочарова, О.В. Безпалько, І.Д. Зверєва, С.І. Григор'єва, Н.С. Морозова, А.Й. Капська вивчали проблеми теорії та методики соціальної педагогіки і соціальної роботи.

Особливості інтеграції наукових знань висвітлювали у своїх працях зарубіжні і вітчизняні вчені такі, як К. Блауберг, Л. Зоріна, А. Усова, В. Буданов, А. Авер'янов, А. Буровський, І. Зверєв, О. Ковальчук, В. Максимова, М. Овчинніков, В. Федорова.

Наукова література дала змогу виявити певні аспекти змісту поняття «інтегрування». Зокрема, М.М. Малофєєв розглядає два можливі шляхи інтегрування: революційний (штучне впровадження західних моделей інтегрування без урахування української специфіки) і еволюційний (поступовий розвиток інтеграційних процесів); В.М. Вельгус, В.М. Виноградов, Л.С. Волкова, Л.П. Носкова, В.А. Феокістова вивчали соціальні, психологічні, педагогічні умови інтегрування осіб у суспільство і визначили різні форми інтегрованого навчання з проведенням глибокого аналізу співвідношення корекційної й освітньої систем. До питання формування нової ідеології в системі освіти зверталися В.М. Синьов, П.М. Таланчук, В.І. Бондар, Є.І. Леонгард, Е.А. Ямбург, А.Г. Шевцов.

Зміст, форми, види, умови, проблеми процесу інтеграції в соціальному середовищі відображені в дослідженнях В.П. Гудоніса, Т.А. Добровольської, Є.І. Леонгарда, В.Г. Петрової, Л.М. Шипіциної, Н.Д. Шматко.

Визначення поняття соціального виключення, аналіз його форм і причин, обґрунтування різних методологічних підходів до дослідження соціального виключення містять роботи Р. Ленуара, В. Джадда, Р. Рендольфа, Р. Кастеля, Дж. Девіса, Н. Кабіра, Ч. Гора, Р. Лістера, С. Паугама, Х. Сільвер, А. Турейна.

Тому постає необхідність детально розглянути та проаналізувати процес інтеграції соціально виключеної молоді в освітньому середовищі.

Мета даної статті – окреслити шляхи вирішення проблем інтеграції соціально виключеної молоді в освітньому середовищі. Очевидно, передусім, потрібно розкрити суть таких понять «інтеграція», «соціальне виключення», «соціально виключена молодь».

Аналізуючи підходи С. Гончаренка [3] та П. Сікорського [9] до поняття «інтеграція», слід виокремити наступні визначення:

- 1) інтеграція (лат. *integratio* – встановлення, *integer* – цілий) – процес об'єднання окремих частин і функцій системи у певну цілісність [9, с. 82];
- 2) інтеграція змісту освіти – процес об'єднання (синтез) різногалузевих знань на основі взаємопроникнення їх елементів, зміцнення та ускладнення зв'язків між ними, утворення нової цілісності [9, с. 82];

3) інтеграція наук – полягає у взаємопроникненні методів дослідження з одних наук в інші, у виробленні спільного для певних наук підходу до вивчення теоретичного опису й пояснення явищ [3, с. 95];

4) інтеграція у наукових дослідженнях дає можливість зіставити одержані результати із загальними закономірностями розвитку природи та суспільства [9, с. 82].

Головна ідея інтеграції знань у навчально-виховному процесі, на думку Н. Гриценко, полягає в тому, щоб об'єднати навчальний матеріал у певну цілісну систему, визначити взаємозалежності між навчальними дисциплінами, розкрити міжпредметні зв'язки.

Виокремлюють три рівні дидактичної інтеграції різних навчальних дисциплін:

I рівень – міждисциплінарна інтеграція в навчальному процесі. Цей рівень можна виразити поняттям «міжпредметний зв'язок»;

II рівень – це синтез взаємопов'язаних наук на основі однієї з них (базової). Кожна наука зберігає власний предмет, свої концептуальні основи, тобто має свій науковий статус;

III рівень – так званий рівень доцільності, що завершується формуванням нової навчальної дисципліни, має інтегрований характер і свій предмет вивчення [4, с. 25].

В. Сергієнко зазначає, що «... інтеграція за своєю суттю близька до систематизації, бо система – це ціле, складене з частин...» [8, с. 6].

Поняття «соціальне виключення» є неоднозначним; воно з'явилося в процесі еволюції уявлень і аналітичних категорій, здатних описувати процеси, що призводять до кризи чи розриву соціальних зв'язків індивідів з суспільством. Зародженню концепції сприяли політекономічні та соціологічні теорії минулих років. Спочатку концепція соціального виключення була опрацьована в розвинутих європейських країнах для вивчення та опису становища окремих груп населення (зародилася у західних економічних колах в 40 рр. ХХ ст.).

У соціології ця проблема знайшла відображення в роботах К. Маркса (теза про прогресуючу поляризацію та пауперизацію пролетаріату) [5], М. Вебера в його розумінні нерівних «життєвих шансів» [1], у неоеволюціоністських теоріях стратифікації, в теорії структурації Е. Гіденса [2].

До суспільного та наукового обігу це поняття було введене французькими політиками і суспільствознавцями, проте впродовж 80–90-х років ХХ століття досить швидко поширилося у більшості європейських країн.

Термін «соціальне виключення» набув великого розповсюдження як у дискурсі соціальної політики різних країн, так і в суспільних науках з середини 1990-х років. Попри велику кількість публікацій, де він використовується в дослідженнях рівня бідності, ринку праці та тривалого безробіття, міграції, якості життя, громадянських прав і функціонування

держави соціального забезпечення, можна констатувати, що сутнісні характеристики процесу соціального виключення не є чітко визначеними.

Враховуючи багатоваріантність визначення поняття «соціальне виключення», можна виокремити такі:

- це позбавлення людей можливості або їх нездатність брати участь у загальноприйнятих видах діяльності. Соціальне виключення породжується тим, що людина не має доступу до загальноприйнятих ресурсів у суспільстві;

- це реальне або явне, цілковите або часткове відсторонення індивіда, групи від суспільного життя, унеможливлення доступу до суспільних благ;

- Ф. Махлер описує це явище так «суспільна позиція тих груп, які деградували до периферійного статусу внаслідок домінації центральних груп...» [6];

- це відмова у базових соціальних правах, що забезпечують громадянам позитивну свободу участі у суспільному і економічному житті, через що надають їх базовим свободам негативного значення;

- це процес ерозії визнання й поваги до громадянських прав, від яких залежать заробітки на життя і його рівень;

- поняття «соціальне виключення», яке найчастіше зустрічається в літературі, пов'язане з проблемою нерівних можливостей певних груп населення в суспільстві (інвалідів, людей похилого віку, національних меншин тощо).

Єдиного визначення не існує і щодо поняття «соціально-виключена особа»; найчастіше її трактують як особу, що не може правильно функціонувати у технологізованому суспільстві у природній спосіб. Більш розширене визначення даного поняття характеризує клієнта соціальної роботи, який не в змозі задовольнити свої потреби, через що він повністю або частково позбавлений можливості брати активну участь у житті суспільства, громади, де він проживає, не здатний підтримувати соціальні зв'язки та вести спосіб життя, який є поширеним і прийнятним у відповідному суспільстві, членом якого він є.

До соціально виключених категорій молоді, за визначенням Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), відносяться «молоді жінки й чоловіки зі складу корінного населення, етнічних груп та меншин, мігранти, біженці та внутрішньо переміщені особи; лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери та інтерсексуали; молоді люди, хворі на соціально-небезпечні хвороби (ВІЛ, СНІД, туберкульоз); молоді люди з інвалідністю або ті, хто живе в бідності та/або в умовах конфлікту; молоді секс-працівники та споживачі наркотиків; ті, хто страждає від релігійної дискримінації; від домашнього або сексуального насильства; овдовілі молоді жінки, а також молоді жінки, яких примушують одружуватися та які є жертвами торгівлі людьми, рабства або експлуатації в секс-бізнесі» [7]. Також до даної категорії можна віднести і бездомних, безробітних, психічнохворих, засуджених молодих людей.

Проаналізувавши базові поняття, ми переходимо до наступного етапу – визначення проблем інтеграції соціально виключеної молоді в освітньому середовищі.

Проявами соціального виключення можна вважати, передусім, обмежений доступ до товарів щоденного користування, обмежена участь у громадській активності та різних видах відпочинку, усе, що входить до поняття соціо-економічного збитку, які впливають на розвиток самих проблем психічного чи фізичного здоров'я, ускладнюючи їх. Така категорія груп осіб має неоднаковий рівень доступу до суспільних ресурсів, а тому є соціально-виключеними.

Протягом січня 2018 року в Житомирській області було проведено дослідження «Інтеграція соціально виключеної молоді в освітньому середовищі», в ході якого було опитано 90 респондентів – молодих людей віком від 17 до 25 років. Респонденти, що брали участь у дослідженні – це соціально виключена молодь, а саме: біженці та внутрішньо переміщені молоді особи; молоді люди з інвалідністю; молоді люди, які притягувалися до кримінальної відповідальності.

Аналізуючи відповіді опитуваних, можемо стверджувати наступні проблеми інтеграції соціально виключеної молоді в освітньому середовищі:

- на першому місці респонденти ставлять психологічні проблеми (30%);
- на другому – матеріальні проблеми (20%) та проблеми зі здоров'ям (20%);
- на третьому місці – це недостатній рівень знань (18%);
- на четвертому місці проблеми, що пов'язані з негативним ставленням оточуючих (12%).

На основі дослідження, працюючи з такою групою осіб, ми повинні ставити такі завдання, що дозволять подолати їхнє соціальне виключення, а саме:

- психологічна підтримка для корекції;
- мотивація і зміцнення можливостей для самопомоги;
- налагодження стосунків з оточенням і самовизначення осіб;
- започаткування або участь у створенні відповідних організацій для роботи з соціально виключеною молоддю та їхніми сім'ями;
- активізація груп підтримки в громаді, роз'яснювальна робота, спрямована на подолання ворожості до представників цієї категорії.

З впевненістю можна сказати, що усунувши перешкоди для успішного процесу інтеграції соціально виключеної молоді в освітнє середовище, можна покращити їх навчальні результати: це забезпечить відповідні їхній віковій категорії рольові моделі в особі однолітків, допоможе сформувати комунікативні, соціальні й академічні навички, забезпечить рівний доступ до навчання, підвищить самооцінку, молода

людина зможе відчутти себе частиною цілого, розширить свої можливості для налагодження нових дружніх стосунків.

Спеціалісти стверджують, що, якщо соціально виключена молодь перебуває у колективі «звичайних» студентів, це допомагає швидше й якісніше засвоювати знання, їх професійні компетенції формуються більш ефективно. З іншого боку студенти стають більш терпимими, вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей та дезінтегрованих та соціально виключених людей.

Підводячи підсумок, хочемо виокремити таку послідовність процесу інтеграції соціально виключеної молоді в освітньому середовищі:

1. Згуртованість – проявляється у вирішенні актуальних проблем щодо життєдіяльності індивідів в освітньому середовищі, у подоланні соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції соціально виключеної молоді.

2. Сприятлива атмосфера для розвитку здібностей критичного мислення й незалежного висловлювання, спроможності приймати самостійні рішення, емоційного інтелекту, самосвідомості кожного студента як самостійної особистості і як члена колективу, для взаємоузгодження зовнішніх потреб та внутрішніх мотивів до саморозвитку та самореалізації всіх учасників навчально-виховного процесу.

3. Персонал – висококваліфіковані спеціалісти, які в своїй професійній діяльності використовують і модернізують відповідні форми й методи навчання та виховання. Такі фахівці здатні сприяти творчій праці студентів, вивчення їх педагогічної майстерності, підвищення загальнокультурного та професійного рівня. Педагоги вищих навчальних закладів повинні стимулювати студентів до інтелектуального і творчого пошуку, вміння бачити проблеми та шляхи їх розв'язання.

4. Розквіт соціально виключеної молоді в освітньому середовищі регулюється через цілі і зміст навчання, співпрацю педагогів і студентів, які у своєму взаємозв'язку є складною ієрархічно побудованою системою. Треба прагнути, щоб така категорія осіб вмiла не тільки володіти сумою знань, але й усім досвідом демократичних відносин у суспільстві, навичками управління собою, своїм життям у колективі, вмiти брати відповідальність за свою діяльність. Для цього вектор діяльності повертати на виховання готовність кожного студента до вирішення власних задач, визначення свого місця в житті, успішного розвитку і реалізації своїх нахилів і інтересів.

Здається такі прості речі, але скомпонувати все разом і ми отримаємо прекрасний результат – позитивний процес інтеграції соціально виключеної молоді в освітньому середовищі.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці методики навчального закладу до роботи з соціально виключеною молоддю.

Література

1. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл П. П. Гайдено / М. Вебер. – М.: Прогресс. 1990. – 808 с.
2. Гіденс Ентоні // Політологічна енциклопедія: навч. посібник: у 9 т. / А.О. Карасевич, Л.С. Шачковська. — Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. — Т. 2: Г.Є.— 560 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Гриценко Н. Інтеграція предметів природничо-математичного циклу в умовах профільного навчання / Н. Гриценко // Завуч. – 2007. – № 21 (315). – С. 25–26.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 23.
6. Махлер Ф. Введення в Ювентологію: тези // Стажування. Бик. молодіжного дослідження. № 1. (1984).
7. ПРООН в Україні: [Електронний ресурс] / ПРООН в Україні. – URL: <<http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>>. – Загол. з екрану. – Мова укр.
8. Сергієнко В. Науково-практичне місце інтеграції та інтеграційні особливості навчального процесу в лицей економічного профілю / В. Сергієнко // Завуч. – 2007. – № 21 (315). – С. 6–7.
9. Сікорський П.І. Збірник наукових праць (середня освіта) / П.І. Сікорський. – Т. 2. – Львів : ФООПП Корпан Б.І., 2009. – 369 с.

Bibliography

1. Weber M. Selected works: translated from German. / . comp. General editorship and afterword. Yu. N. Davydova; Foreword. P. P. Gaidenko / Weber. – M.: Progress. 1990. – 808 p. (in Russian)
2. Glens Anthony // the encyclopedia of Political science: textbook. allowance: 9 t / A. Karasevich, L. S. Sajkowska. — Uman: FLP Yellow E. A., 2016. — Vol. 2: G. A.— 560 p. (in Ukrainian)
3. V. S. Goncharenko Ukrainian pedagogical dictionary / H.In. Goncharenko. – K. : Lybid, 1997. – 376 p. (in Ukrainian)
4. Gritsenko N. Integration of subjects of natural-mathematical cycle in the conditions of profile training / N. Gritsenko // Teacher. – 2007. – № 21 (315). – P.25-26. (in Ukrainian)
5. Marx K., Engels F. Compositions. 2nd ed. Vol. 23. (in Russian)
6. Mahler F. Introduction to Eventology: abstracts // Internships. Bull. youth study. No. 1. (1984). (in Ukrainian)
7. UNDP in Ukraine: [Electronic resource]. / UNDP in Ukraine. – URL: <<http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html>> . (in Ukrainian)
8. Sergienko V. Scientific and practical point of integration and features the integration of the educational process at the Lyceum Economics / V. Sergienko // Teacher. – 2007. – № 21 (315). – P. 6-7. .) (in Ukrainian)
9. Sikorski P. I. Collection of scientific works (secondary education) / P. I. Sikorski. – T. 2. – Lviv : POOP Korpan.And. 2009. – 369 p. .) (in Ukrainian)

УДК 377:37(4)

Свиридюк Віталій Вікторович – аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

E-mail: Vetal-79@i.ua

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.

Анотація: У статті обґрунтовано концептуальні засади професійного становлення особистості в умовах євроінтеграційних процесів. Охарактеризовано ключові поняття, а саме: професійний розвиток особистості, компетентнісний підхід, професійна компетентність. Представлено періодизацію процесу професійного самовизначення молоді. Розкрито п'ять груп ключових компетенцій, яким Рада Європи надає особливого значення і якими повинні бути озброєні випускники загальноосвітньої і професійної школи. Зазначено, що поняття «компетентність» для майбутнього кваліфікованого робітника можна представити як готовність (підготовленість) до виконання тієї чи іншої соціальної ролі: робітника як такого (технологічна компетентність), професіонала в тій чи іншій галузі діяльності (професійна компетентність), члена суспільства (соціальна компетентність), учня (самоосвітня компетентність) та ін.

Ключові слова: особистість; євроінтеграційні процеси; професійне становлення, компетентнісний підхід, професійна компетентність, компетенція, професійна освіта .

Abstract: The article substantiates the conceptual foundations of the professional development of a person in the conditions of European integration processes. The key concepts have been described, namely: professional development of the personality, competence approach, and professional competence. The periodization of the process of professional self-determination of youth has been presented. The importance of applying the competence approach in the system of vocational education institutions has been emphasized, since its scientific and practical orientation on the achievement of professional results by skilled workers on the basis of their ability to perform tasks. There are five groups of key competencies that the Council of Europe attaches particular importance to and which graduates of secondary and vocational schools should be armed with. It is noted that the concept of «competence» for a future skilled worker can be represented as willingness (readiness) to fulfill one or another social role: the worker as such (technological competence), a professional in one or another field of activity (professional competence), a member of society (social competence), student (self-education competence), etc. The author concluded that the

transformational processes of socio-economic character in Ukraine, the desire to integrate into the European educational space led to the need to modernize and improve the system of future electricians' training for the repair and maintenance of electrical equipment.

Key words: *personality; European integration processes; professional development, competence approach, professional competence, competence, vocational education.*

Аннотация: *В статье обоснованы концептуальные основы профессионального становления личности в условиях интеграционных процессов. Охарактеризованы ключевые понятия, а именно: профессиональное развитие личности, компетентностный подход, профессиональная компетентность. Представлены периодизацию процесса профессионального самоопределения молодежи. Раскрыто пять групп ключевых компетенций, которым Совет Европы придает особое значение и какими должны быть вооружены выпускники общеобразовательной и профессиональной школы. Указано, что понятие «компетентность» для будущего квалифицированного рабочего можно представить как готовность (подготовленность) для выполнения той или иной социальной роли: рабочего как такового (технологическая компетентность), профессионала в той или иной области деятельности (профессиональная компетентность), члена общества (социальная компетентность), ученика (самообразовательная компетентность) и др.*

Ключевые слова: *личность; евроинтеграционные процессы; профессиональное становление, компетентностный подход, профессиональная компетентность, компетенция, профессиональное образование.*

Європейський вимір освіти – це не лише специфічна педагогічна категорія, це, передусім, один із функціональних пріоритетів країн Європейського Союзу (ЄС). У ринкових умовах система професійної освіти в європейських країнах демонструє життєстійкість, усталеність, адаптованість до соціальних змін [6].

З іншого боку серед найважливіших стратегічних завдань удосконалення освітньої системи в Україні, визначених державною освітньою програмою, – виведення освіти на рівень розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних та організаційних засад. Тож модернізація освітньої системи нині є суспільною потребою та фундаментальною умовою інтеграції України до Європейського інтелектуального простору. Тому в ході переструктурування освіти слід ураховувати, що диференціація навчання становить пріоритетні цілі й завдання. Зокрема, вона передбачає профільне

навчання, яке враховує інтереси особистості, з одного боку, та потреби і запити держави – з іншого.

Суспільству потрібні освічені кадри, бо праця набуває дедалі більше інтелектуального і творчого характеру. Кадри переміщуються у сферу виробництва знань, інформації, послуг. Глобалізуючись, світ стає загальним, що породжує нові завдання і перспективи, тому маємо виробляти спільні підходи та вимоги в галузі освіти й самовизначення особистості [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема професійного становлення особистості є однією з ключових у психології праці, професійній педагогіці, психології професійного розвитку та психології діяльності, над розв'язанням якої активно працюють А. Деркач, Е. Зеер, Є. Климов, Т. Кудрявцев, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.

Метою статті є обґрунтування концептуальних засад професійного становлення особистості в умовах євроінтеграційних процесів.

За «Енциклопедією освіти» Професійний розвиток особистості – це «формування суб'єкта професійної діяльності», етапами й результатами якого є «професійне самовизначення і вибір професії, професійна підготовка і формування особистісної готовності оволодіння професією, професійна освіченість, компетентність, майстерність, культура фахівця» [3, с. 733]. Зате інші дослідники вважають, що професійний розвиток особистості передбачає процес усебічної підготовки до професійної діяльності, особистісного професійного зростання на основі мотиваційного і системного саморозвитку та саморегуляції особистості як суб'єкта діяльності й життєтворчості [1], а стадії професійного розвитку вчителя характеризують більш універсалізовано: самовизначення, самовираження і самореалізацію [2].

Сам процес професійного самовизначення молоді складається з кількох етапів. На першому етапі людина принципово вибирає між законослухняною і асоціальною поведінкою; на другому - здійснює вибір між власним благополуччям і суспільною потребою (7% дівчат вибрали професію вчителя, хоча престижність її визнали лише 2%). На третьому етапі молодь вибирає для майбутньої професійної діяльності сектор економіки (приватний чи державний). Нині 60% випускників надають перевагу надійності державного сектору над приватним. Але це співвідношення може змінитися. Далі молода людина робить крок у виборі професії, на який, у свою чергу, впливає багато факторів (рівень здібностей і підготовленості, наявність відповідних нахилів, позиція батьків і друзів, престижність професії тощо) [9].

Ми погоджуємося з оцінкою компетентнісного підходу у професійній освіті як важливого теоретичного підґрунтя її орієнтації на досягнення досить високого рівня знань, досвіду, обізнаності для здійснення діяльності й спілкування в різних галузях і сферах. До того ж,

компетентнісний підхід виступає концептуальним підґрунтям оновлення змісту *професійної освіти*. «Отже, – зазначає В. Радкевич, – під компетентнісним підходом необхідно розуміти метод моделювання результатів професійної освіти і навчання та їх представлення у вигляді норм якості підготовки кваліфікованих робітників. Принагідно зауважимо, що компетентнісний підхід не протистоїть традиційному, знанневому підходові, який продовжує використовуватися у професійній освіті, а навпаки – істотно розширює його зміст особистісно орієнтованим навчальним матеріалом... Особливістю компетентнісного підходу у професійній освіті і навчанні є його гуманістична, гуманітарна й практична спрямованість на забезпечення професійного розвитку й самоствердження особистості кваліфікованого робітника у процесі набуття необхідних для успішного функціонування в суспільстві компетенцій й, у кінцевому підсумку, компетентностей, що підвищує рівень їх соціального захисту в умовах ринкової економіки» [7, с. 10].

Справді, компетентнісний підхід набуває особливо важливого значення в системі закладів професійно-технічної освіти, оскільки його науково-практична спрямованість на досягнення кваліфікованими робітниками професійних результатів на основі наявності в них умінь виконувати завдання й ґрунтується на посиленні акцентів на операційному й навичковому аспектах досягнення цих результатів. «Адже, завдяки знанням та сформованим навичкам, дії кваліфікованих робітників є осмисленими, раціональними, точними, швидкими, якісними, а також характеризуються високим ступенем засвоєння й відсутністю їх поелементної свідомої регуляції та контролю. Значній частині робітників, окрім технічних, не вистачає навичок соціальної взаємодії, у тому числі: вступати в контакт, спілкуватися з іншими людьми, досягати взаємної згоди, надавати допомогу тощо» [7, с. 12–13].

Компетентнісний підхід в професійній освіті цілісно спрямовується на формування *професійної компетентності*. Це формування відбувається шляхом придбання під час навчання суми компетенцій, які є комбінацією характеристик (що відносяться до знань і їх застосування, умінь, навичок, здібностей, цінностей і особистих якостей) і дозволяють забезпечити виконання професійних обов'язків на високому рівні [4]. Можна погодитися з висновками В. Луначека (з певними видозмінами) в тому, що, 1) професійна підготовка студентів/учнів на сучасному етапі є неможливою без урахування основних положень компетентнісного підходу; 2) формування певних професійних компетенцій на різних рівнях і ступенях освіти є необхідною умовою розвитку професійної педагогіки у ХХІ столітті; 3) на основі аналізу значної кількості джерел можна стверджувати, що в науковій літературі недостатньо висвітлюється процес формування професійних компетенцій у студентів/учнів [5].

Сьогодні головний акцент робиться на якість, перехід від знаннево-центристського до «компетентнісного» підходу, орієнтованого на

результат. Компетентнісний підхід пов'язаний з підготовкою до майбутніх змін при переході на нові стандарти в системі професійно-технічної освіти. Донедавна феномен «компетентність» пов'язувався винятково із професійною компетентністю. Лише наприкінці ХХ століття вперше з'являється новий термін «ключові компетентності», які, на думку авторів «Стратегії модернізації змісту загальної освіти», повинні бути покладені в основу оновленого змісту освіти. Оскільки компетентність учня об'єднує в собі інтелектуальну і навичкову складові, то, з огляду цього, дефініцією поняття «компетентність» є засвоєний зміст освіти для розв'язання практичних і пізнавальних ціннісно-орієнтованих, а також комунікативних (загалом – життєвих) завдань [8]. Тож компетентність являє собою інтегральне особистісне утворення. У межах компетентнісного підходу з'являються різні типи компетентностей (професійна, технологічна, інформаційна, актуальна, соціальна, комунікативна та ін.). І кожна з них передбачає готовність індивіда до якихось конкретних дій. В даному разі ми теж говоримо про інтегральний феномен, що поєднує знання, уміння, навички і готовність, але це буде скоріш інструментальний, а не особистісний феномен. Поняття «компетентність» для майбутнього кваліфікованого робітника можна представити як готовність (підготовленість) до виконання тієї чи іншої соціальної ролі: робітника як такого (технологічна компетентність), професіонала в тій чи іншій галузі діяльності (професійна компетентність), члена суспільства (соціальна компетентність), учня (самоосвітня компетентність) та ін.

Наприклад, технологічна компетентність передбачає готовність людини зрозуміти, присвоїти і реалізувати інструкцію, алгоритм діяльності; інформаційна компетентність – це готовність і здатність людини систематизувати, критично оцінювати, аналізувати одержану інформацію; комунікативна компетентність передбачає готовність ставити і досягати мети усної і письмової комунікації, одержувати необхідну інформацію, обстоювати свою точку зору; соціальна компетентність – це готовність і здатність співвідносити свої бажання з інтересами інших людей, продуктивно взаємодіяти з членами групи під час розв'язання загальних завдань тощо.

Отже, у всіх випадках, коли ми говоримо про результат освіти, що виявляється в готовності людини ефективно поєднувати свої внутрішні (знання, предметні уміння, навички, способи діяльності, психологічні особливості тощо) і зовнішні ресурси для досягнення поставленої мети, маємо на увазі компетенції (інструментарій). Найбільш істотними серед різних видів компетенцій для професійно-технічної освіти є ключові і професійні компетенції. Результати багатьох досліджень і наш власний досвід переконують, що важливе місце в структурі професійної підготовки належить сформованості ключових компетенцій.

В зв'язку з цим привернемо увагу до п'яти груп ключових компетенцій, яким Рада Європи надає особливого значення і якими

повинні бути озброєні випускники загальноосвітньої і професійної школи: політичні і соціальні компетенції (здатність брати відповідальність на себе, брати участь у спільному прийнятті рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, брати участь у функціонуванні і поліпшенні діяльності демократичних суспільних інститутів); компетенції, що стосуються життя в багатокультурному суспільстві (розуміння відмінностей, повага один до одного, здатність жити з людьми інших культур, мов, релігій, переконань тощо); компетенції в галузі комунікації (володіння усною і писемною мовами, декількома мовами); компетенції, пов'язані з інформацією (володіння інформаційними технологіями, усвідомлення можливості їх застосування, здатність до критичного аналізу розповсюджуваної ЗМІ інформацією та реклами та ін.); компетенції, пов'язані з формуванням здатності до постійної самоосвіти як основи безперервної підготовки у професійному плані, досягнення успіху в особистому і суспільному житті.

Результати досліджень свідчать, що для успішної професійної діяльності випускників закладів професійно-технічної освіти у них повинні бути сформовані такі ключові компетенції: спілкування (комунікативні навички і здібності); уміння розв'язувати проблеми (уміння так планувати і виконувати дії, щоб одержати очікуваний результат); співпрацю (уміння здійснювати ефективну взаємодію в команді); саморозвиток (здатність організовувати свою діяльність, самопізнання, самооцінка, критичне та аналітичне мислення); компенсаційна готовність (здатність та вміння самотійно переборювати труднощі, які виникають при засвоєнні нового знання), підприємливість (уміння «продати себе» на ринку праці, уміння проектувати свою діяльність і діяльність інших); володіння інформаційними технологіями (уміння не тільки використовувати відомі технічні програмні засоби обробки інформації, а й здатність до самотійного освоєння нових). Для формування ключових і професійних компетенцій необхідно обирати таку технологію навчання, за якої учні більшу частину часу працювали б самотійно і вчилися планування, організації, самоконтролю й оцінці своїх дій та діяльності загалом. Однією із таких технологій є модульний підхід до проектування змісту професійно-технічної освіти, основу якого становить активна навчально-пізнавальна діяльність учнів, що дає можливість індивідуалізувати темп оволодіння знаннями[8].

Українською дослідницею Л. Сушенцевою було зроблено спробу використати модульний підхід в навчанні для формування ключових компетенцій, перелік яких визначений нею в результаті дослідження наукової літератури та ринку праці. Першим і головним напрямом зміни існуючого стану професійно-технічної освіти є її переорієнтація на особистість учня. Традиційна педагогічна наука і професійна школа розглядають учня, як правило, об'єктом навчально-виробничого і навчально-виховного процесу і не ставлять за мету прояву його власних

можливостей у визначенні ключових елементів освітнього процесу – постановці цілей, уточненні змісту професійної освіти, виборі шляхів, способів і темпів його освоєння. За своєю суттю, підготовка кваліфікованого робітника повинна носити випереджувальний характер по відношенню до виробничих процесів, що діють. Її головний орієнтир – професійна компетентність як поєднання фундаментальної технічної підготовки із врахуванням сучасних новацій, розвинена розумова діяльність і здатність до самовдосконалення, саморозвитку після закінчення закладу професійно-технічної освіти. У системі професійно-технічної освіти основною проблемою є не засвоєння величезного обсягу знань, що поступово збільшується, або хоч би орієнтація в потоці все зростаючої інформації, а проблема набуття, створення, виробництва унікального знання, в якому назріла особистісна потреба.

Враховуючи все вищесказане можна зробити висновок, що трансформаційні процеси соціально-економічного характеру в Україні, процеси глобалізації та інтеграції світової спільноти, прагнення України та бажання інтегруватися в Європейський освітній простір зумовили необхідність модернізації та удосконалення системи професійної підготовки майбутніх електромонтерів з ремонту та обслуговування електроустаткування. Нині кваліфікований електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування повинен володіти певним рядом компетенцій, а саме особистісний розвиток, технічні, комунікативні здібності, лідерські якості та робота в команді, здатність до адаптації, логічне мислення, креативність, творчий підхід, підприємливість.

Як розвиток вище вказаних ключових компетентностей впливатиме на процес формування професійної компетентності майбутнього електромонтера з ремонту та обслуговування електроустаткування під час фахової підготовки розглядатиметься у наших подальших дослідженнях.

Література

1. Бабак К. Професійний розвиток особистості як психологічна проблема / К. В. Бабак // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2010. – № 43. – С.14 – 16.
2. Вітюк В. Андрагогічні принципи навчання педагогів у системі післядипломної освіти / В. Вітюк // Педагогічний пошук. – 2009. – № 3. – С. 58 – 60.
3. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук; під заг. ред. В. Кременя. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Лунячек В. Компетентнісний підхід як методологія професійної підготовки у вищій школі / В. Лунячек // Публічне управління: теорія та практика. - 2013. - Вип. 1. - С. 155-162.
5. Онищенко В. Компетентнісний підхід у професійній освіті в контексті фундаментальних педагогічних теорій / В. Онищенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2015. – № 1-2. – С.18 – 27.

6. Пальчук М. Адаптація професійної освіти України в Європейський освітній простір [Електронний ресурс] / М. Пальчук. – Режим доступу: <<http://nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/avtory/palchuk/NONKNP/adaptaciya.pdf>>.
7. Радкевич В. Компетентнісний підхід до забезпечення якості професійної освіти і навчання // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали Звітної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 березня 2012 р.). Т. 1. / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України / за заг. ред. В. Радкевич. – К. : ІПТО НАПН України, 2012. – 164 с.
8. Сушенцева Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика: монографія / Л. Сушенцева; за ред. Н. Г. Ничкало ; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. – 439 с.
9. Таланчук П. Освіта ХХІ століття: самовизначення особистості в контексті інтеграції України до європейського інтелектуального простору / П. Таланчук, В. Малишев, Л. Липова // Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ». – 2009. – №3 – 206 с.

Bibliography

1. Babak K. *Personality's Professional Development* / K.B.Babak // Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vikhovannia v zakladach osvity. – 2010. – № 43. – S. 14 – 16.
2. Vitiuk V. *Andragogic Principles of Teaching Teachers in the Post-Graduate Education System* / V.Vitiuk // Pedagogichniyi Poshuk. – 2009. – № 3. – S. 58 – 60.
3. *Education Encyclopedia* / Akademia pedagogichnukh; pid zag. red. V.Kremenia. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
4. Luniachek V. *Competency approach as a methodology for vocational training in higher education* / V.Luniachek // Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. – 2013. – Вип. 1. – S. 155 – 162.
5. Onishchenko V. *Competency approach in vocational education in the context of fundamental pedagogical theories* / V. Onishchenko // Pedagogika i Psychologiya profesiinoi osvity. – 2015. – № 1-2. – S.18 – 27.
6. Palchuk M. *Adaptation of Ukraine vocational education into European educational space* [Elektronnyi Resurs] / M. Palchuk. – Rezhym dostupu: <<http://nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/avtory/palchuk/NONKNP/adaptaciya.pdf>> .
7. Radkevych V. *Competency approach to ensuring the quality of vocational education and training* // Naukovo-metodychne zabezpechennia pfesiinoi osvity i navchannia: materialy Zvitnoi naukovo-praktychnoi konferencii. Т. 1. / Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy / za zah. red. V.Radkevych. – K.: IPTO NAPN Ukrainy, 2012. – 164 s.
8. Sushentseva L. *Formation of Professional Mobility of Future Skilled Workers in Vocational Education Institutions: Theory and Practice: Monograph* / L. Sushentseva; za red. N.G. Nychkalo; Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. – Kryvyi Rig: Vydavnychiy dim, 2011. – 439 s.
9. Talanchuk P. *Education of the XXI century: self-determination of the individual in the context of Ukraine's integration into the European intellectual space* / P. Talanchuk, V. Malyshev, L. Lypova // Ukrainyskyi naukovyi zhurnal «Osvita Regionu». – 2009. – №3 – 206 s.

УДК 378

Свистун Валентина Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник Навчально-наукового інституту фізичної підготовки та спортивно-оздоровчих технологій Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
E-mail: vis0902@ukr.net

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. В статті наголошено на сучасних умовах геополітичної ситуації в країні, в яких військово-професійна діяльність військовослужбовців Збройних сил України супроводжується значними психоемоційними навантаженнями, що посилюють нервову напруженість і емоційну збудливість, спричиняють тимчасове зниження стійкості психічних і психомоторних процесів і, як наслідок, – погіршення їхньої боє- та працездатності. Акцентовано увагу на тому, що одним з основних психологічних чинників протидії психоемоційному навантаженню військовослужбовців в умовах бойових дій є їхня стресостійкість – здатність переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження і, навіть, перевантаження, викликані особливостями військово-професійної діяльності, без відчутних шкідливих наслідків для власного здоров'я. Формування й розвиток стресостійкості військовослужбовців відбувається шляхом поєднання цілого комплексу психолого-педагогічних методів, прийомів і засобів. Ґрунтуючись на науковому доробку науковців і практиків військової педагогіки та психології, зроблено висновок про те, що одним із ефективних методів розвитку стресостійкості військовослужбовців є тренінг.

Ключові слова: військово-професійна діяльність, військовослужбовець, психоемоційне навантаження, стресостійкість, тренінг

*Svystun Valentyna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Lead researcher of Educational and Scientific Institute of Physical
Training and Sports and Recreational Technologies of Ivan Chernyakovsky
National Defense University of Ukraine
E-mail: vis0902@ukr.net*

THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE STRESS-RESISTANCE OF THE SERVICEMEN

Abstract. The article emphasizes the current conditions of the geopolitical situation in the country in which the military-professional activity of servicemen of the Armed Forces of Ukraine is accompanied by significant psycho-emotional loads, intensify nervous tension and emotional excitability, cause a temporary

decrease in the stability of mental and psychomotor processes and, as a consequence, the worsening of their fighting efficiency and work capacity. The emphasis is placed on the fact that one of the main psychological factors of counteracting the psycho-emotional load of servicemen in combat situations is their ability to withstand stress - the ability to carry significant intellectual, volitional and emotional stresses, and even overloads caused by the peculiarities of military professional activity, without significant harmful consequences for their own health. Formation and development of the stress-resistance of servicemen occur by combining a whole complex of psychological and pedagogical methods, techniques and tools. Based on the scientific heritage of scientists and practitioners of military pedagogy and psychology, a conclusion is that one of the effective methods for developing the stress-resistance of servicemen is training.

Keywords: military-professional activity, serviceman, psycho-emotional load, stress-resistance, training

Свистун Валентина Ивановна, доктор педагогических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Учебно-научного института физической подготовки и спортивно-оздоровительных технологий Национального университета обороны Украины имени Ивана Черняховского

Аннотация. В статье отмечено в современных условиях геополитической ситуации в стране, в которых военно-профессиональная деятельность военнослужащих Вооруженных сил Украины сопровождается значительными психоэмоциональными нагрузками, усиливают нервную напряженность и эмоциональную возбудимость, вызывают временное снижение устойчивости психических и психомоторных процессов и, как следствие, - ухудшение их бое- и трудоспособности. Акцентировано внимание на том, что одним из основных психологических факторов противодействия психоэмоциональной нагрузке военнослужащих в условиях боевых действий является их стрессоустойчивость - способность переносить значительные интеллектуальные, волевые и эмоциональные нагрузки и даже перегрузки, вызванные особенностями военно-профессиональной деятельности, без ощутимых вредных последствий для собственного здоровья. Формирование и развитие стрессоустойчивости военнослужащих происходит путем сочетанием целого комплекса психолого-педагогических методов, приемов и средств. Основываясь на научном наследии ученых и практиков военной педагогики и психологии, сделан вывод о том, что одним из эффективных методов развития стрессоустойчивости военнослужащих является тренинг.

Ключевые слова: военно-профессиональная деятельность, военнослужащий, психоэмоциональная нагрузка, стрессоустойчивость, тренинг.

У сучасних умовах геополітичної ситуації в країні, військово-професійна діяльність військовослужбовців Збройних сил України супроводжується значними психоемоційними навантаженнями, що посилюють нервову напруженість і емоційну збудливість, спричиняють тимчасове зниження стійкості психічних і психомоторних процесів і, як наслідок, – погіршення їхньої бое- та працездатності. Основна особливість їх військово-професійної діяльності полягає в тому, що вона передбачає виконання ними професійних обов'язків в екстремальних умовах – бойових – з реальною вітальною загрозою, коли на них протягом тривалого часу впливає комплекс несприятливих соціально-емоційно-психологічних, кліматичних, географічних, фізичних і бойових чинників, різноманітних за походженням, тривалістю й інтенсивністю впливу, що спричиняють значні фізичні й психічні навантаження, викликають підвищену психоемоційну напруженість і розвиток психогенних порушень й негативний вплив на їхній функціональний стан, професійну працездатність і здоров'я.

Під час безпосередньої участі в бойових діях, як показує досвід АТО, загроза життю є особливо гострою, усвідомлення небезпеки зазвичай супроводжується сильними емоційними переживаннями, що суттєво впливає на психічний стан військовослужбовця. Також додаткове психоемоційне навантаження можуть викликати й інші екстремально-психологічні чинники: складність і відповідальність рішень, що приймаються військовослужбовцем; відповідальність за життя підлеглих; діяльність в умовах дефіциту інформації й часу; інформаційні перевантаження чи, навпаки, інформаційна ізоляція; цілодобове ненормоване навантаження, відсутність повноцінного відпочинку тощо.

Основною реакцією військовослужбовців на бойові події є бойовий стрес – адаптаційна активність людського організму в умовах бойової обстановки, що супроводжується напруженням механізмів реактивної саморегуляції й закріпленням специфічних пристосувальних психофізіологічних змін військовослужбовця (О. Кокун). Успішність його діяльності під час безпосередньої участі в бойових діях визначається не стільки ефективністю адаптаційного процесу, скільки його здатністю певний час зберігати адекватність регуляції свого функціонального стану. Як зазначає А. В. Швець, у практиці психофізіологічних досліджень військовослужбовців в стресових умовах виявляється емоційна нестабільність і порушення ефективності бойової діяльності, загострення хронічних захворювань, зниження надійності діяльності [12].

Одним з основних психологічних чинників протидії психоемоційному навантаженню військовослужбовців в умовах бойових дій є їхня стресостійкість – здатність переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження і, навіть, перевантаження, викликані особливостями військово-професійної діяльності, без відчутних шкідливих наслідків для власного здоров'я й інших [11].

Певний рівень стресостійкості закладений в людині біологічною природою, проте більшою мірою стійкість до стресів формується в процесі набуття нею життєвого й професійного досвіду. Отже, стресостійкість військовослужбовця можна формувати й розвивати в процесі професійного становлення та навчально-бойової діяльності.

У зв'язку з цим нині актуальними є дослідження психолого-педагогічних аспектів формування та розвитку стресостійкості військовослужбовців до військово-професійної діяльності в умовах бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблемою статті засвідчив, що, незважаючи на наявність праць з проблеми психологічної допомоги в умовах бойових дій (О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, Н. С. Лозінська, І. О. Пішко), психологічної реабілітації учасників бойових дій (А. М. Галушко, О. П. Думбрава, А. І. Єна, Д. А. Іванов, О. В. Устінов), їхню ґрунтовність, науковці не акцентують увагу на методах розвитку стресостійкості на етапі підготовки військовослужбовців до участі в бойових діях. Проте, на нашу думку, це надважливе питання, потребує проведення теоретичних та емпіричних досліджень з метою пошуку шляхів розв'язання проблеми і суперечностей, які існують чи можуть виникнути.

Виклад основного матеріалу. Стресостійкість як здатність в умовах вітальної загрози адекватно і швидко орієнтуватися в ситуації, приймати правильне рішення і діяти можна віднести до найбільш значимої складової професійної компетентності військовослужбовця, від сформованості та розвиненості якої залежить ефективність здійснення військово-професійної діяльності. Стресостійкість є запорукою збереження, розвитку і зміцнення психічного і фізичного здоров'я військовослужбовця, тому йому необхідно оволодіти навичками та вміннями, в ідеалі культурою управління своїми емоціями та почуттями з метою збереження боє- і працездатності в умовах бойових дій. Інтерес до вивчення стресостійкості набуває особливої значущості у зв'язку зі все зростаючим стресогенним характером військово-професійної діяльності та в контексті основних напрямів удосконалення системи військової освіти на сучасному етапі розвитку Збройних сил України, а також відповідальними завданнями, які вони виконують на сході України, а саме:

– підвищення рівня практичної та психологічної підготовленості здобувачів військової освіти до виконання функціональних обов'язків у звичайних та екстремальних умовах на посадах призначення;

– приведення у відповідність змісту військової освіти до сучасного досвіду бойової та оперативної підготовки військ (сил);

– приведення методик, технологій і засобів навчання здобувачів військової освіти у відповідність до сучасних завдань Збройних сил України та вимог щодо їх підготовки з максимальним використанням досвіду антитерористичної операції та передових технологій підготовки

військових фахівців збройних сил країн-членів НАТО [2].

На психолого-професійній підготовці військовослужбовців наголошують О. В. Іванова, М. О. Гребенюк й відмічають підвищений попит з боку особового складу Національної гвардії України саме на психологічну складову в системі професійної підготовки, яку спрямовують на формування психологічної компетентності у питаннях виконання завдань службово-бойової діяльності, розвитку стресостійкості, лідерський якостей особового складу [3].

Аналіз підходів іноземних і вітчизняних науковців щодо впливу бойової обстановки на психіку військовослужбовця, дав змогу стверджувати С. В. Василенку, що ступінь чутливості військовослужбовців до впливу психотравмувальних чинників значною мірою залежить від особистісних якостей, віку і наявності досвіду діяльності у складних умовах бойової обстановки [1, с. 41].

Важливою для нашого дослідження є думка про те, що стресостійкість може й має формуватися й розвиватися задовго до участі в бойових діях. Завчасно сформована стійкість забезпечує військово-професійну діяльність військовослужбовців і формується в ході попередньої підготовки до цієї діяльності. Отож, на етапі військово-професійної підготовки слід говорити не про формування психологічної готовності до військово-професійної діяльності, а про становлення завчасної стійкості як її передумови й основи [7, с. 214].

Формування й розвиток стресостійкості військовослужбовців відбувається шляхом поєднання цілого комплексу психолого-педагогічних методів, прийомів і засобів.

За результатами дослідження щодо взаємозв'язку особливостей функціонування психіки офіцерів – «прийняття рішення в умовах бойової обстановки» з результативністю їхньої діяльності в зоні АТО, на думку науковців, їх психологічну підготовку до прийняття рішення в особливих умовах доцільно проводити на психологічному (когнітивно-знаковому) рівні із застосуванням наявних і нових тренувальних вправ, завдань і тренінгових програм [4, с. 110]. С. Г. Лисюк, досліджуючи основні психологічні умови використання методів забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності, в перелік психокорекційних методів включає й різні тренінги [6, с. 12].

О. П. Ковальчук, з'ясовуючи особливості системи психологічного забезпечення військовослужбовців армії США, описує курс комплексної психологічної підготовки CSF2, який проводиться на всіх основних рівнях системи бойової підготовки (базової бойової підготовки, командирських та командних курсах, сержантських курсах, курсах підготовки офіцерів резерву), й метою якого є забезпечення військовослужбовців навичками і вміннями для формування ефективних механізмів захисту від впливу

несприятливих і травмувальних психологічних чинників у несприятливих умовах повсякденної служби та під час участі в бойових діях. Програма CSF2 передбачає регулярне тестування, навчання прикладним психологічним практикам, проведення тренінгів для вироблення механізмів стійкості.

У межах програми CSF2 проводяться спеціальні психологічні тренінги, спрямовані на розвиток:

– ментальних здатностей: зосереджується увага на взаємозв'язку між думками, емоціями, психічними станами і досягненням високих професійних результатів;

– впевненості: акцентується взаємозв'язок між високою адаптивністю, гнучкістю психіки, прийняттям оптимальних рішень та успіхами в екстремальних ситуаціях;

– саморегуляції: спрямований на засвоєння технік саморегуляції психофізіологічних реакцій в умовах бойового стресу, контролювання і спрямування переживань, думок та емоцій для розвитку самовладнання і психічної стійкості [5].

Отож, науковці та практики військової педагогіки й психології одним із ефективних методів розвитку стресостійкості військовослужбовців визначають тренінг, оскільки найбільш ефективний спосіб розвитку професійно важливих якостей полягає у спеціальних вправах до початку діяльності, на окремих діях майбутньої діяльності. Дослідники стверджують, що стресостійкість є непостійною якістю, а, отже, її можна розвивати за допомогою різних тренувальних методик.

Тренінг як метод навчання відрізняється від традиційних методів тим, що під час його проведення одночасно відбувається, по-перше, передача знань і самостійний пошук способів і оволодіння технологіями та алгоритмами вирішення поставлених навчальних завдань; по-друге, формування та вироблення навичок і вмінь; по-третє, розвиток різноманітних психічних структур особистості фахівця, а також, особистості в цілому.

Тренінг поєднує такі чотири узагальнені форми діяльності:

1) тренінг як своєрідна форма дресури, при якій жорсткими маніпулятивними прийомами за допомогою позитивного підкріплення формуються та розвиваються необхідні способи поведінки, а за допомогою негативного підкріплення нівелюються шкідливі, непотрібні;

2) тренінг як тренування, в результаті якого проходить формування і відпрацювання вмінь і навичок ефективної поведінки;

3) тренінг як форма активного навчання, метою якого є перш за все передача знань, а також розвиток деяких навичок і вмінь;

4) тренінг як метод створення умов для саморозкриття учасників і самостійного пошуку ними способів вирішення особистісних психологічних проблем.

Згідно з положеннями теорії настанови Д. Узнадзе, рольових ігор С. Рубінштейна, ідеї П. Гальперіна про формування орієнтовних основ розумових дій, поведінка людини в основному має імпульсивний характер. Імпульсивні реакції часто бувають неадекватними в екстремальній ситуації. Якщо військовослужбовець усвідомлює неадекватність своєї поведінки, то, скоріше всього, він буде намагатися реагувати усвідомлено. Оптимальним методом сприяння цьому процесу є тренінги, бо саме на стадії об'єктивації проходить навчання способам реагування, спілкування, які роблять поведінку військовослужбовця більш адекватною. Після певного закріплення нова його поведінка стає знову неусвідомленою, імпульсивною, але вже на новому, більш ефективному рівні [10].

Науковці пропонують різні визначення поняття «тренінг», проте в контексті нашого дослідження більш доцільним є розуміння тренінгу як «багатофункціонального методу навмисних змін психологічних феноменів людини з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини» [9].

Основою тренінгу є активні методи групової роботи. Перевагами групової роботи є те, що:

– група відображає суспільство в мініатюрі; адже, по суті, у тренінгу моделюється система взаємовідносин і взаємозв'язків, характерних для реального життя учасників; і саме це дає змогу побачити й проаналізувати в умовах психологічної безпеки закономірності поведінки інших учасників і самого себе, що сприяє кращому розумінню партнера по спілкуванню та самого себе, освоєнню нових ефективних способів поведінки;

– більшість ефективних змін особистості відбуваються саме в груповому, а не в індивідуальному контексті; оскільки для того, щоб виявити і змінити свої неадаптивні настанови та виробити нові форми поведінки, люди мають вчитися бачити себе такими, якими їх бачать інші. Цьому сприяє можливість у процесі групової роботи отримати безцінний зворотній зв'язок від учасників тренінгу, який дає змогу побачити своє відображення в очах інших осіб [8, с. 221].

Своєчасний вияв військовослужбовців з низьким рівнем стресостійкості дасть змогу розробити комплекс психопрофілактичних тренінгів, спрямованих на розвиток оптимального рівня стресостійкості, підвищення ефективності боє- й працездатності і профілактику негативних наслідків військово-професійної діяльності в бойових умовах.

Стресостійкість військовослужбовців, оволодіння ними психозахисними механізмами під час тренінгових занять й застосування конкретної сукупності цих механізмів уможливить істотне підвищення рівня стресостійкості й нейтралізацію загального психоемоційного навантаження, що зумовлене негативним впливом стресогенних чинників військової діяльності.

Таким чином, стресостійкість детермінується підготовкою

військовослужбовця до дій в екстремальних умовах, комплексом тренінгів, а також особистісним та професійним досвідом, її можна формувати й розвивати у динаміці професійного становлення. Оптимізація стресостійкості і військово-професійної діяльності військовослужбовця досягається, в першу чергу, формуванням у нього певних психічних якостей і функціональних можливостей, мотивації, підвищенням загальної й спеціальної тренуваності, спрямованих на розвиток професійних, психічних і фізичних функціональних можливостей; розвитком здатності до оптимальної мобілізації особистих можливостей та самоконтролю організму.

Своєчасний прогноз стресостійкості, виявлення можливих відхилень у нормальному функціональному стані в окремих військовослужбовців і своєчасна реалізація корекційних заходів (тренінгів) допоможуть їм підвищити ефективність військово-професійної діяльності у стресогенних умовах, оптимізувати функціональний стан й зберегти здоров'я.

Література

1. Василенко, С. В. Класифікація бойових психогенних втрат з урахуванням досвіду антитерористичної операції / С. В. Василенко // Вісник Національного університету оборони України. – 2015. – № 3 (46). – С. 37–42.
2. Зельницький, А. М. Напрями та шляхи удосконалення військової освіти в контексті національної безпеки України / А. М. Зельницький // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (24 лист. 2017 р., м. Київ): у 2 т. – К.: Нац. Академія прокуратури України, 2017. – Т. 1. – С. 169–171.
3. Іванова, О. В. Особливості психологічно-професійної підготовки в НГУ в контексті забезпечення національної безпеки / О. В. Іванова, М. О. Гребенюк // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (24 лист. 2017 р., м. Київ): у 2 т. – К.: Нац. Академія прокуратури України, 2017. – Т. 1. – С. 178–179.
4. Капосльоз, Г. В. Особливості взаємозв'язку самооцінки офіцерами готовності приймати рішення в особливих умовах та результативності їх діяльності в несприятливих ситуаціях / Г. В. Капосльоз, В. М. Синишина, О. Д. Розумний // Вісник Національного університету оборони України. – 2015. – № 3 (46). – С. 106–111.
5. Ковальчук, О. П. Система психологічного забезпечення військовослужбовців армії США: сучасний стан та перспективи / О. П. Ковальчук // Вісник Національного університету оборони

- України. – 2016. – № 1 (47). – С. 52–57.
6. Лисюк С. Г. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09 / Лисюк Сергій Григорович; Національна академія державної Прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького – Хмельницький, 2011. – 20 с.
  7. Норчук, Ю. В. Психологічний аналіз та концептуалізація завчасної стійкості майбутніх військовослужбовців / Ю. В. Норчук // Вісник Національного університету оборони України. – 2015. – № 3 (46). – С. 214–219.
  8. Овдієнко, І. М. Тренінг професійного зростання практичного психолога / І. М. Овдієнко // Вісник Національного університету оборони України. – 2015. – № 3 (46). – С. 220–224.
  9. Психогимнастика в тренінге / под ред. Н. Ю. Хрящевой. – СПб.: Речь, Інститут тренінга, 2000. – 256 с.
  10. Свистун, В. І. Тренінговий метод формування управлінської компетентності у майбутніх керівників-аграрників / В. І. Свистун // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. – 2005. – № 11. – С. 36–42.
  11. Свистун, В. І. Стресостійкість військовослужбовців як необхідний чинник їх успішної військово-професійної діяльності у екстремальних умовах / В. І. Свистун // Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки та спорту Збройних сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29-30 лист. 2017 р.); НУОУ імені Івана Черняхівського; за заг. ред. В. І. Свистун, О. В. Петрачкова. – К.: НУОУ, 2017. – С. 136–138.
  12. Швець, А. В. Удосконалення методології психофізіологічної оцінки впливу бойових умов на функціональних стан військовослужбовців / А. В. Швець // Військова медицина України. – 2015. – № 2. – Том 15. – С. 84–92.

Bibliography

1. Vasilenko, S. V. Classification of combat psychogenic losses taking into account the experience of antiterrorist operation / S. V. Vasilenko // Bulletin of the National Defense University of Ukraine. – 2015. – № 3 (46). – P. 37–42.
2. Zelnytskyi, A. M. Areas and ways of improvement of military education in the context of national security of Ukraine / A. M. Zelnytskyi // State and prospects of reforming sector of security and defense in Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference (November 24, 2017). – Kyiv: National prosecution Academy of Ukraine, 2017. – Volume 1. – P. 169–171.
3. Ivanova, O. V. Features of psychological-professional training at NGU in the context of providing national security / O. V. Ivanova, M. O. Hrebeniuk // State and prospects of reforming sector of security and defense

- in Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference (November 24, 2017). – Kyiv: National prosecution Academy of Ukraine, 2017. – Volume 1. – P. 178–179.
4. Kaposlyoz, G. V. Features of the relationship of self-esteem readiness to make decisions in special conditions and the effectiveness of their activities in adverse situations / G. V. Kaposlyoz, V. M. Synyshyna, O. D. Rozymny // Bulletin of the National Defense University of Ukraine. – 2015. – № 3 (46). – P. 106–111.
  5. Kovalchuk O. P. System of psychological support of the US army: current state and prospects / O. P. Kovalchuk // Bulletin of the National Defense University of Ukraine. – 2016. – № 1 (47). – P. 52–57.
  6. Lysiuk S. H. Providing psychological stability of military personnel to extreme situations of professional activity. – Thesis for a Candidate Degree in Psychology in speciality 19.00.09 – «Psychology of activity in special conditions». – National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi. – Khmelnytskyi, 2011.
  7. Norchuk Y. Psychological analysis and conceptualization of forehand sustainability of future soldiers / Y. Norchuk // Bulletin of the National Defense University of Ukraine. – 2015. – № 3 (46). – P. 214–219.
  8. Ovdienko I. M. Training of professional growth of a practical psychologist / I. M. Ovdienko // Bulletin of the National Defense University of Ukraine. – 2015. – № 3 (46). – P. 220–224.
  9. Psycho-gymnastics in training/ ed. N. Yu. Khryasheva. – St. Petersburg.: Speech, Institute of training, 2000. – 256 с.
  10. Svystun, V. I. Training method of forming managerial competency of future managers-agrarians / V. I. Svystun // Problems of engineering and pedagogical education: a collection of scientific works.– 2005. – № 11. – P. 36–42.
  11. Svystun, V. I. Crisis resistance of military personnel as a necessary factor in their successful military-professional activities in extreme conditions / V. I. Svystun // Modern Trends and Prospects for the Development of Physical Training and Sport of Servicemen, Law Enforcement Officials and Rescuers on the Way to European Integration of Ukraine: Proceedings of the International Scientific-practical Conference (Kyiv, 29-30 November 2017 р.); National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovskiy; ed. V. I. Svystun, O. V. Petrachkov. – Kyiv, 2017. – P. 136–138.
  12. Shvets, A. V. Improvement of the methodology of psycho-physiological assessment of the impact of combat conditions on the functional state of military personnel / A. V. Shvets // Military Medicine of Ukraine. – 2015. – № 2. – Volume 15. – P. 84-92.

УДК 37. 011.3 -051: 808.5: [047.82: 373».20»] (477)

Семеног Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, *olenasemenog@gmail.com*.

КУЛЬТУРОМОВНА ОСОБИСТІТЬ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ В ОБ'ЄКТИВІ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА»

Анотація. У статті окреслено законодавчий, лінгводидактичний, лінгвоперсонологічний аспекти формування культуромовної особистості майбутніх учителів. Поняття мовної освіти представлено як соціально-педагогічне явище, спрямоване на формування інтелектуально розвиненої, морально досконалої, духовно багатой мовної особистості, яка характеризується активною громадянською позицією, вправно користується усною й писемною формами та стильовими різновидами української мови з урахуванням можливостей лексикографічного ресурсу. Важливість ефективної педагогічної діяльності в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» актуалізує доцільність культури роботи зі словником у мовно-методичній підготовці, введення

національно-маркованих концептів «краса», «радість», «щастя», тем цифрової нарративістики, що сприяє дослідженню культуромовних особистостей крізь призму лінгвоаксіології та акмеології.

Ключові слова: українська мовна освіта, майбутній учитель, культуромовна особистість, законодавчий, лінгводидактичний, лінгвоперсонологічний аспекти, концепти «успіх», «радість», «краса», «щастя», цифрова нарративістика, концепція «Нова українська школа».

Semenog Olena, Doctor of Pedagogical Sciences (Ed. D), Professor, Head of of Ukrainian language department, Sumy, A. S. Makarenko State Pedagogical University, Ukraine, olenasemenog@gmail.com.

FUTURE TEACHER CULTURAL PERSONALITY AS AN OBJECT OF THE CONCEPT «NEW UKRAINIAN SCHOOL»

Summary. The article outlines the legislative, linguodidactic, lingvopersonologic aspects of future teachers' cultural personality formation. The concept of language education is described as a social and pedagogical phenomenon connected with the formation of intellectually developed, morally perfect, spiritually rich linguistic personality, who is characterized by active civil position, and properly uses oral and written forms and stylistic varieties of Ukrainian language taking into account the possibilities of lexicographic resource.

The purpose of teaching the Ukrainian language is to foresee the formation of a nationally conscious, spiritually rich linguistic person who freely owns expressive means of modern Ukrainian literary language, its styles, varieties, genres in all kinds of speech activity. He must be able independently determine and realize the goals of self-education and self-development.

The importance of effective professional activity of the future teacher in the context of the Concept «New Ukrainian School» implementation updates the expediency of research into practical classes of nationally-tagged concepts like «success», «beauty», «joy», «happiness», reflecting the national culture of the Ukrainian people, processes of thinking, creation of language and speech of personality. The themes of digital narrative studies, introduced into language training, contribute to a deeper study of the cultural personality of teachers through the prism of linguaxiology and acmeology.

Key words: Ukrainian language education, future teacher, cultural personality, legislative, linguodidactic, linguistic and psychological aspects, concepts of «success», «joy», «beauty», «happiness», digital narrative, concept «New Ukrainian School».

Семенов Елена Николаевна, заведующая кафедрой украинского языка, доктор педагогических наук, профессор, Сумской государственной

КУЛЬТУРНОЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ОБЪЕКТИВЕ КОНЦЕПЦИИ «НОВА УКРАИНСКАЯ ШКОЛА»

Аннотация. В статье на основе методов системного анализа и обобщения обозначены законодательный, лингводидактический, лингвоперсонологический аспекты формирования культурноязыковой личности будущих учителей. Понятие языкового образования охарактеризовано как социально-педагогическое явление, направленное на формирование интеллектуально развитой, нравственно совершенной, духовно богатой языковой личности, характеризующейся активной гражданской позицией и умелым использованием устной и письменной форм и стилевых разновидностей украинского языка с учетом возможностей лексикографического ресурса.

Важность эффективной педагогической деятельности в условиях реализации Концепции «Новая украинская школа» актуализирует целесообразность культуры работы со словарем на практических занятиях, национально-маркированными концептами «успіх», «красота», «радість», «щасття», а также введение тем цифровой нарративистики, что способствует исследованию культуромовних личностей сквозь призму лингвоаксиологии и акмеологии.

Ключевые слова: украинское языковое образование, будущий учитель, культурноязыковая личность, законодательный, лингводидактический, лингвоперсонологический аспекты, концепты «успіх», «радість», «красота», «щасття», цифровая нарративистика.

Постановка проблеми, її актуальність.

Необхідною умовою сталого розвитку й одним із головних індикаторів стану розвитку національної безпеки, за якими вимірюється рівень розвитку національної освіти кожної країни, є якість мовної освіти. Мета мовної освіти - у взаємозв'язку мовних, літературних, загальнокультурних, особистісно ціннісних аспектів з мовним вихованням та його невід'ємними атрибутами - мовним смаком, мовним чуттям – долучити учнів/студентів до духовних надбань поколінь, сприяти формуванню у молодих людей мовленнєвої поведінки особистості.

Значною мірою формування української мовної стійкості молоді людини залежить від родинного виховання й отриманої підготовки як культуромовної особистості в закладі середньої чи вищої освіти. Динамічні мовні зміни, розвиток комунікативної та когнітивної лінгвістики, теорії дискурсу, лінгвістики впливу, нагальна потреба розробки ефективних підходів до формування культуромовних особистостей учнівської молоді –

усе це детермінує посилену увагу до особистості вчителя як носія національного коду.

Упровадження Концепції «Нова українська школа», утвердження компетентнісно-діяльнісної парадигми потребує учителя – майстра українського слова і педагогічної дії в поєднанні з традиціями національного виховання, котрий володіє здатністю до власного текстотворення з використанням можливостей фахової української мови, потенціалу галузевих терміносистем, лексикографічного ресурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовна освіта, зокрема культуромовна підготовка майбутнього вчителя в різних умовах суспільного запиту і конкурентноспроможної на ринку праці, - у центрі знакових законів України («Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014)), Концепції нової української школи (2016), які спонукають посилити увагу суспільства до питань функціонування державної мови і розширити дієву допомогу в мовнокультурній сфері. Фундаментальною основою дослідження слугують напрацювання дослідників щодо української мовної освіти (П. Гриценко, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Степаненко, О. Любашенко, Г. Філіпчук, Т. Усатенко та ін.), мовної підготовки вчителя-філолога у динамічному освітньому середовищі педагогічного університету (В. Мельничайко, М. Пентилюк, Т. Симоненко, Л. Струганець та ін.).

Мета статті. У межах статті розглянемо законодавчий, лінгводидактичний, лінгвоперсонологічний аспекти формування культуромовної особистості майбутніх учителів.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовуємо методи системного аналізу та узагальнення напрацювань науковців; питання підготовки майбутніх учителів як культуромовних особистостей здійснюємо з урахуванням положень аксіологічного, особистісно орієнтованого, праксеологічного підходів, що вивищують цілісність особистості у сферах Я – «Відчуваю», «Думаю», «Дію».

Результати дослідження. Розглянемо ключові поняття дослідження. Як показує аналіз наукових джерел, поняття *мовної освіти* дослідники розглядають як «багатоаспектний процес» засвоєння культуромовною особистістю мовних знань і формування умінь і навичок їх практичного застосування в «різних умовах суспільного запиту» та професійній діяльності [4, с.123]. На основі узагальнення наукових джерел поняття *культуромовна особистість* характеризуємо як особистість, котра глибоко шанує державну (рідну) мову, досконало нею володіє, вправно користується усною й писемною формами та стильовими різновидами української мови.

Формування культуромовної особистості розглядаємо, за Л.Мацько, поетапно, враховуючи рівні мовної правильності, інтеріоризації, насиченості мовою, адекватного вибору, володіння фаховою метамовою, мовного іміджу. Вагомим чинником формування культуромовної

особистості є дотримання законодавчих документів, Конституції України. Однак, згідно зі статистикою Українського центру оцінювання якості освіти за 2017 р., стан української мовної освіти доволі невтішний: лише четверо з 230 тисяч 53 учасників ЗНО з української мови набрали 200 балів, а понад 17 тисяч абітурієнтів не склали ЗНО з української мови і літератури [10].

До причин такого стану відносимо і ту, що учнів не навчають володіти мовою, тобто застосовувати набуті знання в конкретній мовній ситуації. Ще у 70-тих рр. ХХ ст. І.Білодід зазначав, що «вміле володіння мовними багатствами, культурою мови є важливим фактором успішної, ефективної діяльності в будь-якій сфері трудової діяльності людини...» [1, с.6].

Зазначимо, що відповідно до статті 7 Закону України «Про освіту» (2017) [3], мовою освіти в навчальних закладах України визнано державну мову. «Знання державної мови – це фактор соціальної згуртованості та інтеграції» - ця теза є одна з головних у тексті Парламентської асамблеї Ради Європи (2017). У резолюції, прийнятій на сесії, виділимо такі головні тези: знання державної мови – фактор соціальної згуртованості та інтеграції, а заклик до вивчення державної мови країною є повністю легітимним. Українська влада має зробити процес імплементації закону більш гнучким у термінах на його реалізацію; український уряд не має права закривати ті школи, в яких навчання відбувалося мовою нацменшин; натомість, очікується поступове упровадження в них паралельного освітнього процесу українською мовою; урядам сусідніх країн бажано проявити готовність запропонувати українцям, що проживають у їхніх країнах, умови, аналогічні до умов прийнятої резолюції [16]. Венеційська комісія резолюцією від 8 грудня 2017 року теж наголосила, що сприяння посиленню державної мови та її обов'язковість для всіх громадян України доцільно вважати законною метою держави; державна мова є чинником єдності та взаєморозуміння в суспільстві.

Важливо забезпечувати українськомовний простір. Звернемося до концепції «Нова українська школа». З-поміж основних векторів розвитку нової української школи, згідно з документом, виокремлено інтегрованість змісту освіти на основі ключових компетентностей, важливих для успішної самореалізації в суспільстві; упровадження інноваційних методик навчання; умотивований учитель, який має свободу творчості й розвивається професійно; педагогіка партнерства учня і вчителя; наскрізний процес виховання, який формує цінності; децентралізація як ефективне управління, що надає школі реальну автономію; сучасне освітнє середовище, що базується на ІКТ [9]. В основі Концепції - перехід від школи знань до школи компетентностей, реалізація принципу «життя як навчання упродовж життя», дитиноцентричний підхід. Пріоритетною серед десяти компетентностей, якими має оволодіти учнівська молодь, визначено спілкування державною мовою.

Розглянемо програми з української мови, які враховують положення міністерських вимог. Мету навчання з української мови, зокрема, у старших класах передбачаємо у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами державної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, характеризується активною громадянською позицією, готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізовувати [15]. Завдання уроків – стимулювати учнів реагувати мовними засобами на спектр соціальних і культурних явищ, попереджувати й розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; адаптовуватися до нових умов, вирішувати нестандартні завдання; працювати у групі, в команді.

Кожна змістова лінія – мовна, комунікативна, діяльнісна, соціокультурна, а також уведена до шкілької програми, відповідно до Концепції нової української школи, змістові лінії «громадянська відповідальність», «здоров'я і безпека»; «екологічна безпека і сталий розвиток»; «підприємливість і фінансова грамотність» «працюють» на культуромовну особистість. Соціокультурна змістова лінія поєднує і пронизує всі інші через численні тексти, що віддзеркалюють національну культуру українського народу та подають кращі зразки світової культури.

Важливість нових вимог актуалізує необхідність у мовно-методичній підготовці майбутніх учителів-словесників систематичної роботи зі словником. Розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, критичного мислення, пам'яті і уяви, мовного чуття і мовного смаку, мовної поведінки сприяє академічний «Словник української мови» (2012); підвищенню грамотності, мовної культури, розвитку філологічного кругозору – орфографічні та орфоепічні словники академічного та шкільного типів (автори А. Бурячок, С. Головащук, М. Пещак, О. Тараненко та ін.), видання Б. Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо», «Словник іншомовних слів» за ред. Л. Пустовіт, Л. Скрипник «Власні імена людей», О. Потапенка «Словник символів культури України». З метою формування умінь визначати поняття, узагальнювати, встановлювати аналогії, класифікувати, досягати смислової точності та однозначності висловлювань звертаємося до термінологічних словників.

Перечитування сторінок етимологічного словника української мови у семи томах дає змогу розширити уявлення про походження лексем, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, будувати логічне міркування. З-поміж концептів, які досліджуємо на заняттях із мовно-методичних курсів у контексті положень Концепції нової української школи щодо успішного вчителя, виділяємо, наприклад, концепти «успіх», «краса», «радість», щастя.

У словнику лексема «успіх» уживана, зокрема, на позначення позитивного наслідку роботи, справи і т. ін; значних досягнень, талану, громадського визнання, схвалення чого-небудь, чийось досягнень [2, с.1304]. Н.Герцовська, провівши ґрунтовне дослідження лексико-семантичного поля лексеми «успіх» на матеріалі англійської та української мов подає такий ланцюжок: старослов. *успјети* – вдалося зробити, що пов'язано із рос. *спеть, спею, спелый, поспеть, успесть*, укр. *спіти, спію*, біл. *спець*, др. *спъти, спъю* «спішити, намагатися, сприяти», болг. *спея*, сербохорв. *доспјети, дѳспјѣм* «дозривати, успивати, встигати», словен. *spéti, spéjet* «спішити, збільшуватися, встигати», чеськ. *spéti* «спішити», слов. *spiet'* – те саме пол. *spiać, spiał, spieje* «поспішати, настигати», в.-луж. *spéc* «вдаватися» [3, с.9]. Слово *краса*, припускає В.Склярєнко, має в різних мовах такі значення: укр. *краса́* 'красота; прикраса, слава; красуня', д-рус. *краса* 'краса; прикраса; радість', н-л. *křasa* 'краса; велич' і пов'язує це слово з **kraĵь, *kraĵьati*, лит. *krósnis* 'піч', дієсл. *hrósa* 'славити, хвалити', лит. *karštis* 'спека, жара', колір вогню, колір життя, згодом 'червоний колір, рум'янець', 'цвітіння, колір (рослин)' [13].

Слово «радість», як показує аналіз довідникових, наукових джерел, теж давнє і мовознавцями асоціюється зі словом СтРаждати, що означає «СоТвори Дань Богу (Ра)». Аналіз словників і художньо-педагогічних наративів «Педагогіка добра» І.Зязюна і «Педагогічна поема» А.Макаренка дозволяє виокремити епітети і метафори до слова *радість*: батьківська, безмежна, безкінечна, відверта, щира, світла; радість може дзвеніти, наповнити; може поселитися в душі, в серці, панувати, охопити співати.

«Виховання особистості неможливе без її духовних зусиль. ...У радості людського буття найбільше виявляється свобода, бо радість – завжди добро, завжди краса, завжди творчість» [6, с. 7], - писав Іван Зязюн. Ці тези українського видатного педагога висновковувалися на міцному фундаменті педагогіки радості Василя Сухомлинського і Антона Семеновича Макаренка. «Справжній учитель повинен турбуватися про *завтрашню радість* дитину й особистісний розвиток на віддалену перспективу, - читаємо у книзі Антона Семеновича Макаренка «Педагогічна поема».»Виховати Людину – значить виховати перспективні шляхи досягнення *завтрашньої радості*» [7, с.405]. Розмірковуємо зі студентами: «завтрашня радість» ґрунтується на моральному самовдосконаленні, самопізнанні, що є головними серед життєвих цілей людини.

Українські педагоги наповнили особливим змістом лексему «*щастя*». Антон Макаренко наголошував: «...Я надзвичайно щаслива людина. І моє щастя не залежить ні від яких матеріальних благ» [7, с.407]. У цій лексемі, як і в словах «ширий», «щедрий», фахівці виділяють давній

корінь *ща на позначення найвищого ступеня радості, гармонійної триєдності божественного, духовного і фізичного.

На заняттях пропонуємо студентам виписати із «Великого тлумачного словника української мови» значення слів *увічливий* (*ввічливий*), *вихований*, *галантний*, *гречний*, *делікатний*, *звичайний*, *коректний*, *обхідливий*, *поштивий* (*почтивий*), *привітний*, *люб'язний*, *тактовний*, *шанобливий*, *шляхетний*, *чемний* і до кожної лексеми дібрати синоніми; утворити словосполучення, додаючи до поданих іменників один із паронімів (*професійний*, *професіональний*); подискутувати над словами мовознавця О.Синявського про те, що ...працювати над своїм словником, себто над тим, як найкраще вжити слово, треба б далеко більше, ніж то в нас ведеться. Така праця збагачує лексику, витоншує її і зменшує лексичну однобокість, хибні нахили залюблятися в одних словах і обминати інші.

На заняттях гуртка «Академічна культура дослідника» проаналізуємо спільно зі студентами передмови словників різних авторів, спогади вчених про словникарів, поміркуємо над висловами П. Беринди про те, що «злочинця не слід карати, а посадити його словник робити», подискутуємо і напишемо есе стосовно порівняння словникаря з каменярем, виконаємо дослідницький проект про П. Беринду і «Лексикон словенороського и имен толкованія» (1627 р.), «Лексис» Л. Зизанія (1596 р.), «Лексіконъ латински(й) з Калєпина прєложє(н)ный на славєнски(й)» (1642 р.) Є. Славинецького, «Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина». Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б.Д. Гринченко» (1907- 1909). Кожний із лексикографів володів тонким чуттям краси слова, фразеологізму, водночас з пошаною ставився до колег та їхніх лексикографічних праць, без присвоєння їхнього авторства.

У контексті формування культури праці зі словником, дотримання словникарської етики аналізуємо тези мовознавця В. Никончук про відомих учених С. Єфремова та А. Ніковського, які готували нове видання словника за ред. Б. Грінченка: «Редактори .... високо цінували здобуток Б. Грінченка, через те організували свою працю таким способом, щоб не порушити загального характеру й вигляду цього словника, маючи глибоке переконання, що культурний український громадянин оцінить пошану до того, на чому лежить знак великих і давніх зусиль наших попередників, на чому також спочиває признана й освячена часом традиція [8].

Приходимо до висновку: з-поміж вагомих чинників, які значною мірою впливають на якість української мовної освіти і формування мовних здатностей і здібностей, мовної поведінки, мовної стійкості, важливий еталон, узірець, зразок копіткої праці наставника-учителя, лексикографа, письменника. Формування культуромовної особистості засобами словника, цього «інтелектуального наставника і порадника», своєрідного «путівника в океані лексичних скарбів мови», рятівного маяка лінгвістичної інформації в безбережному словесному морі, незмінного довідника у праці

практика і науковця» [11] вивищує особистість, викристалізовує індивідуальний стиль педагогічної діяльності майбутнього вчителя.

Наставництвом насичена творчість Тараса Григоровича Шевченка, що сприяє потреби українських мовних особистостей у спілкуванні, у взаємодії, у взаєморозумінні і в самореалізації. В.Сухомлинський власним прикладом доводив, що мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності» [14, с. 2]. М.Пилинський порівнював культуромовну діяльність з роботою садівника і стилістичну ремарку у словнику, що є важливою для «правильної і вичерпної характеристики слова» (С.Єрмоленко) характеризував як рух словникового моря, тісне переплетення літературної і діалектної норми; те саме слово може мати різні ремарки залежно від типу і завдання словника [12].

У цьому контексті важливо посилити заняття цифровими наративами, у якому «слово, образ і звук виражені у спільному цифровому коді» (Р. Ленем): «Велич особистості», «Спадщина», «Автограф» та ін. (про епізоди життя відомих лексикографів, учених-мовознавців П. Житецького, А.Кримського, О. Потєбні, Ю. Шевельова та ін.). У межах реалізації науково-дослідного проекту з формування академічної культури дослідника у Сумському державному педагогічному університеті імені А.С.Макаренка створюємо цифрову книгу з лінгвоперсонології. Предметом дослідження є мовна особистість автора науково-навчального тексту, а мета – представити дослідження мовної особистості крізь призму аксіології та акмеології. Здійснюємо аналіз метамови В. Сухомлинського, О. Захаренка, В. Кременя, І. Зязюна, Н. Волошиної, С. Гончаренка, Л. Мацько, Н. Ничкало, М. Пентиліук, Г. Філіпчука та ін., які зробили значний внесок у розвиток української мовної освіти. Аналіз результатів початкової роботи над книгою засвідчив: магістранти навчаються виражати власну позицію до досліджуваного явища, дбати про етичний вимір та позитивну почуттєво-емоційну атмосферу українськомовного навчання.

Висновки. Проведений аналіз наукових праць і практичного досвіду дає підстави розглядати поняття української мовної освіти як соціально-педагогічне явище, спрямоване на багатоаспектний процес засвоєння мовною особистістю лінгвістичних знань, формування умінь і навичок їх практичного застосування. Відповідно до Концепції нової української школи (2016), спілкування державною мовою є основною серед десяти компетентностей, якими має оволодіти учнівська молодь. Мету навчання з української мови передбачаємо у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, характеризується активною громадянською

позицією, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та дієво їх реалізовувати.

Важливість ефективної професійної діяльності майбутнього учителя в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» актуалізує доцільність дослідження на практичних заняттях національно-маркованих концептів «успіх», «краса», «радість», «щастя», що віддзеркалюють національну культуру українського народу, процеси мовомислення, мовотворення і мовопродукування особистості. Теми із цифрової наративістики, уведені в мовну підготовку, сприяють глибшому дослідженню культуромовних особистостей учителів крізь призму лінгвоаксіології та акмеології.

Література

1. Білодід І. К. Професійні горизонти викладача мови / І. К. Білодід // Українська мова і література в школі. – 1976. – № 5. – С. 6-12.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1140 с.;
3. Герцовська Н. О. Лексико-семантичне поле успіху як складова категоризації і концептуалізації дійсності (на матеріалі англійської та української мов) / Герцовська Н. О.: автореф. канд. філол. наук, спец.: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2011. – 21 с.
4. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд /С.Я.Єрмоленко: Монографія. - К.: НДІУ, 2007. – 234с.
5. Закон України «Про освіту».- 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
6. Зязюн І. Естетичне виховання – важливіший із складників загальнодержавної культурної політики / Іван Зязюн // Рідна школа. – 1994.– № 1. – С. 2-8.
7. Макаренко А.С. Педагогическая поэма /А. С. Макаренко //Педагогические сочинения в 8 томах. – т. 3. – М., 1984. – С. 7-450.
8. Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію /Василь Німчук /Українська мова.- 2012.- №3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://r2u.org.ua/node/270>
9. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. – Львів, 2016. – 64 с.
10. Розподіл учасників зовнішнього незалежного оцінювання 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2016/12/rozpod_ukr_2017.pdf.
11. Паламарчук Л. Українська радянська лексикографія: (питання історії, теорії та практики) /Л. Паламарчук. – К. : Наук, думка, 1978. -203 с.
12. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К.: Наукова думка, 1976. – 288 с.

13. Скляренко В. «Весна іде, красу несе» (походження слова краса) /Скляренко Віталій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine62-17.pdf>
14. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 12. – С. 1–2.
15. Українська мова: програма для профільного навчання учнів 10-12 класів (профіль – українська філологія)/ Уклад.: Л.Мацько, О.Семенов, Т.Груба, Т.Симоненко.- К., 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>.
16. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities' mother tongues [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int>.

Bibliography

1. Bilodid I. K. Professional horizons of the language teacher / I. K. Bilodid // *Ukrainska mova i Bibliography v shkoli*. – 1976. – № 5. – С. 6-12.
2. Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language / uklad. i holov. red. V. T. Busel. – К. ; Irpin : VTF «Perun», 2002. – 1140 s.;
3. Hertsovska N. O. Lexico-semantic field of success as a component of categorization and conceptualization of reality (on the material of English and Ukrainian languages) / Hertsovska N. O.: avtoref. kand. filol. nauk, spets.: 10.02.17 - porivnialno-istorychne i typolohichne movoznavstvo. – К. : Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova, 2011. – 21 s.
4. Iermolenko S. Ia. Language and Ukrainian-speaking worldview / S. Ia. Iermolenko: Monohrafiia. – К.: NDIU, 2007. – 234 s.
5. Zakon Ukrainy «About education». – 2017. [Electronic resource]. – URL: <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>>.
6. Ziazun I. Aesthetic education is one of the most important component of nation-wide cultural policy / Ivan Ziazun // *Ridna shkola*. – 1994. – № 1. – С. 2-8.
7. Makarenko A. S. The Pedagogical Poem /A. S. Makarenko // *Pedahohycheskye sochyneniya v 8 tomakh*. – t.3. – М., 1984. – С. 7-450.
8. Nimchuk V. About modern Ukrainian interpretive lexicography /Vasyl Nimchuk /*Ukrainska mova*. – 2012. – №3 [Electronic resource]. – URL: <<http://r2u.org.ua/node/270>>/.
9. New Ukrainian School: Fundamentals of the Education Standard. – Lviv, 2016. – 64 s.
10. Distribution of participants of external independent evaluation in 2017 [Electronic resource]. – URL: <http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2016/12/rozpod_ukr_2017.pdf>.
11. Palamarchuk L. Ukrainian Soviet lexicography: (history, theory and practice) / L. Palamarchuk. – К. : Nauk, dumka, 1978. – 203 s.
12. Pylynskyi M. M. Language norm and style / M. M. Pylynskyi. – К.: Naukova dumka, 1976. – 288 s.
13. Skliarenko V. «Spring goes, beauty bears» (the origin of the word beauty) [Electronic resource]. – URL: <<http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine62-17.pdf>>.
14. Sukhomlynskyi V. O. The word of native language / V. O. Sukhomlynskyi // *Ukrainska mova i Bibliography v shkoli*. – 1968. – № 12. – С. 1–2.
15. Ukrainian language: program for profile education of pupils of grades 10-12 (profile – Ukrainian philology) / Uklad.: L. Matsko, O. Semenov, T. Hrubka, T. Symonenko. – К., 2017 [Electronic resource]. – URL: <<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>>.
16. The new Ukrainian law on education: a major impediment to the teaching of national minorities mother tongues [Electronic resource]. – URL: <<http://assembly.coe.int>>.

УДК 378:373.2.011.3 – 051:070

Семчук Богдан Іванович – провідний фахівець відділу наукових досліджень, інновацій та міжнародного співробітництва, викладач кафедри дошкільної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

E-mail: semchuk.bogdan@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАІНФОРМАЦІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Розглянуто можливості застосування медіаінформації у підготовці майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти. У статті зроблений аналіз літератури та висвітлено погляди науковців щодо означеної проблеми. На основі аналізу наукової літератури з'ясовано, що медіа-засоби класифікують на традиційні й нові. Визначено багатоаспектність понять «інформація», «медіа», «мас-медіа», яку дослідники пов'язують з феноменом інформаційного суспільства, з технологічною революцією, з появою і розповсюдженням сучасних медіатехнологій. Подано авторське визначення понять «інформація» і «медіаінформація». Описано можливості застосування медіаосвітніх технологій та медіаінформації у навчально-виховному процесі закладів вищої освіти. Визначено основні функції соціальної інформації: управлінську, комунікативну і відображувальну.

Ключові слова: мас-медіа, інформація, медіаінформація, майбутні вихователі закладів дошкільної освіти.

Semchuk Bohdan – Senior officer at the Department of Scientific Research, Innovation and International Cooperation, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

E-mail: semchuk.bogdan@gmail.com

MEDIAINFORMATION USAGE IN PREPARING PRESCHOOL EDUCATION FUTURE SPECIALISTS

Annotation. The article describes the possibilities of media information usage in preparing preschool education future specialists. The paper analyzes the literature and highlights the scientists' views on this problem. On the basis of the analysis of scientific literature it was determined that media are classified into traditional and new ones.

The multidimensional concepts of «information», «media» were determined and mentioned that the researchers associate it with the phenomenon of information society, the technological revolution with the emergence and spread of modern media technologies. The author's definition of the concepts «information» and «mediainformation» is submitted. The possibilities of using media education technologies and media information in the educational process at the universities are described. The classification of

media tools, which are divided into traditional and new ones is disclosed. The basic functions of social information such as managerial, communicative and displayable are defined. The article clarifies that the displayed function of information, which is related to cognitive processes, is of particular importance. The main emphasis is on objective information, which is reflected in the human mind, becoming subjective information and expressing objective content in logical forms. It was revealed that media technologies are distinguished from «mixed media education technologies».

Key words: *mass media, information, mediainformation, preschool education future specialists.*

Семчук Богдан Іванович – провідний фахівець відділу наукових досліджень, інновацій та міжнародного співробітництва, викладач кафедри дошкільної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

E-mail: semchyk.bogdan@gmail.com

ПРИМЕНЕНИЕ МЕДИАИНФОРМАЦИИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ УЧРЕЖДЕНИЙ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *Рассмотрены возможности применения медиаинформации в подготовке будущих специалистов учреждений дошкольного образования. В статье сделан анализ литературы и освещены взгляды учёных с обозначенной проблемы. На основе анализа научной литературы установлено, что медиа-средства классифицируют на традиционные и новые. Определено многоаспектность понятий «информация», «медиа», «масс-медиа», которую исследователи связывают с феноменом информационного общества, с технологической революцией, с появлением и распространением современных медиатехнологий. Представлено авторское определение понятий «информация» и «медиаинформации». Описаны возможности применения медиаобразовательных технологий и медиаинформации в учебно-воспитательном процессе высших учебных заведений. Определены основные функции социальной информации: управленческую, коммуникативную и отображаемую.*

Ключевые слова: *масс-медиа, информация, медиаинформация, будущие воспитатели учреждений дошкольного образования.*

Постановка проблеми, її актуальність. Стрімкий розвиток у сучасному світі інформаційно-комунікаційних технологій та системи мас-медіа нагально потребує цілеспрямованої підготовки особистості до вмілого і безпечного користування ними. Медіа (преса, радіо, кіно, телебачення, інтернет) потужно й суперечливо впливають на освіту майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, часто перетворюючись

на провідний чинник їхньої соціалізації та стихійного соціального навчання.

Правильний вибір та інтеграція медіатехнологій у професійну підготовку майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти дозволить досягти поставлених цілей медіаосвіти, що пов'язані з уміннями студентів знаходити, готувати, передавати й отримувати необхідну медіаінформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існують різні теоретичні напрацювання, що стосуються: проблеми сприймання медіаінформації (А. Копів, Е. Столбнікова, А. Федоров, Н. Хилько; соціокультурних особливостей споживання медіаінформації (А. Копів, Г. Малюченко); упровадження й ефективного застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті (В. Безпалька, В. Бикова, Б. Гершунського, С. Гончаренка, Р. Гуревича, М. Жалдака, М. Кадемії, М. Козяра, Ю. Машбиця, Є. Полат, І. Роберт, С. Сисоєвої та ін.); можливості використання інформаційних технологій у навчальному процесі (В. Андрущенко, Г. Балл, Н. Балик, В. Биков, І. Булах, Ю. Валькман, Р. Гуревич, А. Гуржій, А. Єршов, М. Жалдак, Ю. Жук, Ю. Машбиць, В. Монахов, Ю. Рамський, М. Смульсон, О. Співаковський, М. Угринович та ін.); удосконаленню підготовки майбутніх педагогів у сфері інформаційних і комунікаційних технологій (А. Могильова, Е. Ракітіна, О. Смолянїнова, А. Кравцової, С. Удалова, Т. Лавиної, М. Лебедевої, С. Атонасян, А. Темербекової та ін.).

Мета статті зумовлена необхідністю обґрунтування можливостей застосування медіаінформації у підготовці майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано методи порівняльного та системного аналізу для зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему.

Результати дослідження. Світовий досвід засвідчує, що вирішення проблем вищої освіти починається із професійної підготовки майбутніх фахівців. Вимоги сучасного суспільства до вихователя закладу дошкільної освіти визначають необхідність достатньої компетентності в сфері використання медіа технологій і ефективної роботи із медіаінформацією. Тому кожному майбутньому вихователю закладів дошкільної освіти потрібна ґрунтовна підготовка у сфері використання медіаінформації у майбутній професійній діяльності.

Розуміння терміна «медіаінформація» вимагає розгляду взаємопов'язаних та взаємообумовлених понять «медіа» і «інформація». Розглянемо сутність розуміння означених понять.

У теорії інформації є кілька підходів до розуміння сутності терміна «інформація». У ймовірно-статистичній теорії інформації К. Шеннона інформація розглядається як невизначеність, яка вимірюється за допомогою ймовірності [7].

А. Колмогоров під інформацією розуміє алгоритм послідовності дій

(приписів), необхідних, щоб описати який-небудь об'єкт. Чим складніший об'єкт, тим складнішим буде алгоритм, щоб його описати [2].

За Н. Вінером, інформація – це зміст, який отримують із зовнішнього світу у процесі пристосування до нього людини. Є два підходи до природи інформації – атрибутивний і функціональний. Прихильники першого розглядають інформацію як об'єктивну властивість усіх матеріальних об'єктів (інформація – атрибут матерії); прихильники другого стверджують, що інформація – це умова і результат спрямованої активності й тому вона виникає тільки на соціально-свідомому рівні [3, с. 50].

У контексті нашого дослідження має більше значення якісний аспект інформації (цінність, сенс інформації), ніж кількісний (об'єм інформації), і з цієї причини необхідно розглянути поняття інформації з погляду теорії соціальної інформації.

Соціальна інформація виникла разом із суспільством. Поступово розвиваючись, людство стало відчувати гостру потребу в інформації, яку здобули інші члени суспільства, до того ж часто дуже далеко від безпосереднього її користувача. Це стало поштовхом до розвитку засобів зв'язку, а потім і до виникнення мас-медіа. Соціальна інформація: відображає суспільні стосунки; пов'язана з різними видами людської діяльності; зафіксована свідомістю; опосередкована факторами психологічного плану; її використовує людина для впливу на інших людей [3, с. 51].

Інформацію в теорії соціальної інформації А. Урсул визначає як відображення та різноманітність. Залежно від форм відображення і різноманітності науковець розглядає інформацію в живій, неживій природі і суспільстві та виділяє управлінську, комунікативну і відображувану функції інформації. Управлінська функція інформації проявляється у відносинах керівника і керованого об'єкта, які повинні мати однакову різноманітність. Комунікативна функція доповнює теорію передачі інформації, яка акцентована на синтаксичному і прагматичному рівні [5].

В контексті нашого дослідження, особливе значення має відображувана функція інформації, яка пов'язана з пізнавальними процесами. В процесі пізнання об'єктивна інформація відображається в свідомості людини, перетворюючись в суб'єктивну інформацію та виражає об'єктивний зміст в логічних формах.

На основі здійсненого аналізу, під поняттям «інформація» будемо розуміти суб'єктивні знання про об'єктивний світ. Слід зауважити, що результат відображення об'єктивної інформації в свідомості людини і виникнення нового знання про об'єкти довкілля залежить від характеристики суб'єкта (досвіду, рівня розвитку і ін.).

Мас-медіа — це спеціальні соціальні інститути, які збирають, обробляють і розповсюджують інформацію. До мас-медіа зазвичай зараховують кіно, радіо, телебачення, пресу, відео, Інтернет [3, с. 51].

Медіа містить такі ланки: власне повідомлення (що передається) – суб'єкт повідомлення (хто передає) – засіб передачі (яким чином передається) – одержувача повідомлення (хто отримує). Також до цієї ланки можна додати і реакцію одержувача на повідомлення. Повідомлення, яке передається (інформація) може бути неякісним або свідомо викривленим. Причому дуже часто людина навіть не усвідомлює, що отримане повідомлення є недоброякісним. А відтак, на неї здійснюється медійний вплив. Важливо те, що вплив – прихований, і тому – більш ефективний.

Так, А. Федоров визначає медіа як технічні засоби, створення, запис, копіювання, тиражування, зберігання, поширення, сприйняття інформації та обміну нею між суб'єктом (автором медіатексту) і об'єктом (масовою аудиторією) [6].

Як зауважує В. Морозов, досвід розвинених країн світу засвідчує проте, що ефективність інформаційного супроводу сучасної освіти залежить від упровадження медіатехнологій. Вони мають три складники: технічні пристрої, програмне і навчальне забезпечення. Два перші – це комп'ютер, принтер, модем, сканер, теле- і відеоапаратура, пристрої для перетворення інформації з однієї форми в іншу тощо. Третім і найголовнішим складником медіатехнологій з позиції дидактики є навчальне забезпечення (навчальні програми і системи) [4, с. 56].

Велика кількість і різноманітність медіа засобів висуває на перший план проблему їх класифікації. На сьогоднішній день всі медіа-засоби класифікують на традиційні й нові. До традиційних медіа віднесено друковану продукцію, періодичні видання, радіо, звукозапис, кінематограф, телебачення; до електронних (нових) – відео, мобільні телефони, CD, DVD, комп'ютер, Інтернет.

Н. Духаніна стверджує, що використання різних засобів інформацій у навчально-виховному процесі, а саме писемних, друкованих, електричних, телевізійних, цифрових і є медіаосвітніми технологіями. Різноманітні комбінації окремих видів медіатехнологій можна віднести до так званих «мікс-медіаосвітніх технологій». Науковець наголошує на тому, що на одному занятті можна використовувати друковані та телевізійні технології, на іншому – цифрові та електричні. Таке чергування щодо застосування медіатехнологій буде мати ефективний вплив на навчальний процес, підвищить мотивацію, інтерес студентів до навчання, спонукатиме до творчої діяльності. Це допомагатиме викладачам, які зможуть обирати такі комбінації медіатехнологій, що найбільше підходять до того чи іншого заняття з врахуванням теми, цілей, завдань заняття, засобів подання матеріалу [1, с. 190].

Отже, на основі співставлення корелюючих понять «інформація» та «медіа» під поняттям «медіаінформація», слід розуміти суб'єктивні знання про довкілля, які отримує людина за допомогою сучасних інформаційних та технічних засобів.

Для майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти є важливими вміння: критично сприймати медіаінформацію, її аналізувати, визначати, чи не є ця інформація маніпулятивною. Це – одна із найцінніших професійних компетенцій, яка дозволяє адекватно сприймати довкілля і ухвалювати правильні рішення.

Таким чином, застосування медіатехнологій та медіаінформації у навчально-виховному процесі є не лише доцільним, а й необхідним. Вони виконують такі основні функції: інформатизація навчального процесу (доступ до різних джерел інформації); активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів; підвищення мотивації студентів до навчання; інтерактивність навчання; моніторинг навчального процесу; підвищення ефективності засвоєння студентами навчального матеріалу; спонукання до творчої діяльності (підготовка презентацій з використанням медіа засобів; участь студентів у відеоконференціях, робота із зарубіжними студентами і інші [1, с. 191].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, з'явився новий напрям діяльності – впровадження медіатехнологій та розроблення програмно-методичних навчальних комплексів, що базуються на широкому застосуванні інтерактивних методів навчання, мультимедійних засобів і віртуальних педагогічних технологій, які дають змогу суттєво підвищити рівень методичного забезпечення освітнього процесу, відкривають нові можливості для підвищення якості освіти і відповідно формують вміння у студентів використовувати медіаінформацію в майбутній професійній діяльності.

Література

1. Духаніна Н. М. Медіатехнології як мотивація студентів до навчання / Н. М. Духаніна // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: Вища освіта України. – Дод. 3. – Т. V. (12). – 2008. – С.189–193.
2. Колмогоров А. Н. Три подхода к определению понятия «Количество информации» / А. Н. Колмогоров // Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Математика, кибернетика», 1991. – №1. – С. 24–29.
3. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник для студентів педагогічних коледжів / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За науковою редакцією В. В. Різуна. – Київ: Центр Вільної Преси, 2014. – 431 с.
4. Морозов В. Упровадження новітніх інформаційних технологій у сучасний педагогічний дискурс / В. Морозов // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – С. 54–57.
5. Урсул, А. Д. Информация и мышление [Текст] / А.Д. Урсул. – М.: Изд-во «Знание», 1970. – 47 с.
6. Федоров, А. В. Медиаобразование: История, теория и методика [Текст] / А. В. Федоров. – Ростов н/Д: Изд-во ЦВВР, 2001. – 708 с.
7. Шеннон, К. Работы по теории информации и кибернетике [Текст] /

К. Шеннон. – М.: Изд-во ин. литературы, 1963. – 829 с.

Bibliography

1. Duhanina N. M. Media technology as a motivation for students to study / N. M. Duhanina // Vischa osvita Ukraini u konteksti integratsiyi do Evropeyskogo osvitnogo prostoru: Vischa osvita Ukraini. – Dod. 3. – T. V. (12). – 2008. – S.189–193. (in Ukrainian)
2. Kolmogorov A. H. Three approaches to the definition of the concept «The amount of information» / A.N. Kolmogorov // Novoe y zhyzny, nauke, tekhnike. Ser. «Matematyka, kybernetyka» 1991. – 1. – S. 24–29. (in Russian)
3. Mediaosvita ta Mediahramotnist: Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh koledzhiv / Red.-upor. V. F. Ivanov, O. V. Volosheniuk; Za naukovoju redaktsiieju V. V. Rizuna. – Kyiv: Tsentrl Vilnoi Presy, 2014. – 431 s. (in Ukrainian)
4. Morozov V. Three approaches to the definition of the concept «The amount of information» / A.N. Kolmogorov // Vyshcha osvita Ukrainy. – 2013. – № 2. – S. 54–57. (in Ukrainian)
5. Ursul, A. D. Informaciya i myshlenie [Tekst] / A.D. Ursul. — M.: Izd-vo «Znanie», 1970. – 47 s. (in Russian)
6. Fedorov, A. V. Mediaobrazovanie: Istoriya, teoriya i metodika [Tekst] / A. V. Fedorov. – Rostov n/D: Izd-vo CVVR, 2001. – 708 s. (in Russian)
7. Shennon, K. Raboty po teorii informacii i kibernetike [Tekst] / K. Shennon. – M.: Izd-vo in. literatury, 1963. – 829 s. (in Russian)

УДК 378: 373.2.011.3-051(043.3)

Семчук Світлана Іванівна - доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

E-mail 19641971s@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто проблему формування Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти. Визначено критерії з показниками і охарактеризовано рівні сформованості Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти. Представлена структурно-процесуальна модель формування Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти, яка включає три взаємопов'язаних блоки: методологічно-цільовий, змістовно-операційний, результативний. За визначеними критеріями і показниками здійснено оцінювання рівнів сформованості Інтернет-компетенції студентів. Проведений статистичний аналіз отриманих експериментальних даних за всіма критеріями сформованості Інтернет-компетенції дозволяє стверджувати про ефективність розробленої структурно-процесуальної моделі та експериментальної методики формування Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Ключові слова: Інтернет-компетенція, фахівці дошкільної освіти.

Semchuk Svitlana - Doctor of Pedagogical Sciences, Associate professor, Professor of the Department of Preschool Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

E-mail 19641971s@gmail.com

INTERNET TECHNOLOGIES USAGE IN PREPARING PRESCHOOL EDUCATION FUTURE SPECIALISTS

***Annotation.** The article presents the problem of forming the Internet-competence of preschool education future specialists. It is revealed that the reform of preschool education, the necessity of its informatization, requires the training of future specialists who are perfectly equipped with modern information and communication technologies. The criteria for the indicators and the levels of the formation of the Internet competence of preschool education future specialists are determined and characterized. The article shows the structural-procedural model of forming the Internet-competence of future preschool education specialists, which includes three interconnected blocks: methodological-target, content-operational and effective one. Pedagogical conditions of formation of informational and communicative competence of future specialists of pre-school education. According to the determined criteria and indicators, the assessment of the levels of the Internet competence of future preschool education specialists was assessed and a comparative analysis of the results of the research on the qualifying and the final stages by levels. The statistical analysis of the experimental data was obtained according to all the criteria for the development of Internet-competence and it allows us to confirm the effectiveness of the developed structural-procedural model and the experimental methodology of forming the Internet-competence of preschool education future specialists.*

***Key words:** Internet-competence, preschool education specialists.*

Семчук Світлана Іванівна - доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

E-mail 19641971s@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

***Аннотация.** В статье рассмотрена проблема формирования Интернет-компетенции будущих специалистов дошкольного образования. Определены критерии с показателями и охарактеризованы уровни сформированности Интернет-компетенции будущих специалистов дошкольного образования. Представлена структурно-процессуальная модель формирования Интернет-компетенции будущих специалистов дошкольного образования, которая включает три взаимосвязанных блока: методологически-целевой, содержательно-операционный,*

результативный. Проведённый статистический анализ полученных экспериментальных данных по всем критериям сформированности Интернет-компетенции позволяет утверждать об эффективности разработанной структурно-процессуальной модели и экспериментальной методики формирования Интернет-компетенции будущих специалистов дошкольного образования.

Ключевые слова: *Интернет-компетенция, специалисты дошкольного образования.*

Постановка проблеми, її актуальність. Сучасний розвиток інформаційного суспільства диктує нові підходи до оцінювання якості вищої освіти, змінює всі сфери життєдіяльності людини, соціуму і супроводжується швидкими якісними трансформаціями інформаційного простору. Інформатизація є об'єктивним процесом у всіх сферах людської діяльності, зокрема в освіті, про що засвідчують державні документи, які регламентують упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність освітніх установ: Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства на 2007–2015 роки», Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні», Наказ Міністерства освіти і науки України «Правила використання комп'ютерних програм у навчальних закладах», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків» на період до 2015 року».

Основоположною умовою успішного процесу інформатизації та комп'ютеризації освіти є сформованість високого рівня компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти у сфері Інтернет-технологій. Це означає, що сучасний фахівець дошкільної освіти має не лише володіти базовими навичками користувача Інтернет-технологій, а й повинен бути готовим застосовувати новітні засоби у професійній діяльності та для власного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам упровадження й ефективного застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті присвячено праці вітчизняних і зарубіжних науковців (В. Безпалька, В. Бикова, Б. Гершунського, С. Гончаренка, Р. Гуревича, М. Жалдака, М. Кадемії, М. Козяра, Ю. Машбиця, Є. Полат, І. Роберт, С. Сисоєвої та ін.); можливостям використання інформаційних технологій у навчальному процесі (В. Андрущенко, Г. Балл, Н. Балик, В. Биков, І. Булах, Ю. Валькман, Р. Гуревич, А. Гуржій, А. Єршов, М. Жалдак, Ю. Жук, Ю. Машбиць, В. Монахов, Ю. Рамський, М. Смульсон, О. Співаковський, М. Угринович та ін.); особливостям діяльності та спілкування у системі «педагог-учень» із використанням інформаційно-комунікаційних технологій (А. Брушлинський, Т. Габай, О. Матюшкін,

Ю. Машбиць та ін.); формуванню інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів (С. Дяченко, Т. Котик, І. Таран та ін.).

Мета статті полягає у визначенні критеріїв з показниками та рівнів сформованості Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: діагностувальні методи (бесіди, анкетування, опитування, тестування) для вивчення стану сформованості Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) – для перевірки гіпотези дослідження; обсерваційні (спостереження, метод самооцінки) – для виявлення рівнів сформованості Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти; математичної статистики – для статистичного групування експериментальних даних і перевірки статистичної гіпотези.

Результати дослідження. З метою дослідження рівнів сформованості Інтернет-компетенції у майбутніх фахівців дошкільної освіти було визначено критерії з показниками. **Пізнавально-когнітивний критерій** з показниками: сукупність знань, що відображають ступінь обізнаності з Інтернет-технологіями і науково-методичними основами їх використання у професійній діяльності в дошкільному навчальному закладі; здатність довільно регулювати власну пізнавальну діяльність та відбирати інформацію з усієї сукупності інформаційних ресурсів; здатність визначати педагогічну доцільність використання Інтернет-технологій у професійній діяльності, розробляти, застосовувати електронні дидактичні і педагогічні програмні засоби в роботі з дітьми дошкільного віку. **Соціально-комунікативний критерій** з показниками: уміння встановлювати педагогічно доцільні взаємини в системі «вихователь–дитина–діти» в умовах інформаційного середовища дошкільного навчального закладу; уміння професійно використовувати засоби Інтернет-технологій для обміну та поширення передових педагогічних технологій; уміння створювати атмосферу творчості і позитивного ставлення до використання комп'ютера в педагогічному процесі дошкільного навчального закладу. **Гностично-розвивальний критерій** з показниками: уміння відбирати програмні засоби, необхідні для підготовки навчальних матеріалів для майбутньої професійної діяльності у дошкільному навчальному закладі; уміння створювати текстові і графічні документи, формувати запити до бази даних, діяти за зразком, використовуючи комп'ютер як педагогічний і технічний засіб; уміння здійснювати адекватну самооцінку, розвивати здібності самостійно бачити проблему і долати труднощі в оволодінні Інтернет-технологіями. **Діяльнісно-технологічний критерій** з показниками: уміння добирати професійно орієнтовані завдання, педагогічні ситуації; уміння аналізувати можливості сучасних

Інтернет-технологій та різних видів діяльності: інформаційно-навчальної, дослідницької діяльності вихованців і власної з пошуку, обробки та надання необхідної інформації, експертної оцінки отриманої інформації та педагогічних програмних засобів навчального призначення; уміння застосовувати різні моделі використання Інтернет-технологій у навчальному процесі та технологічно представляти свій педагогічний досвід у дошкільному навчальному закладі [2].

Окреслені критерії та показники дали можливість схарактеризувати рівні сформованості Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти: високий, достатній, задовільний і низький. **Високий рівень** спостерігався у майбутніх фахівців дошкільної освіти, які володіють ґрунтовними знаннями в сфері Інтернет-технологій та науково-методичними основами їх використання у професійній діяльності дошкільного навчального закладу, можуть довільно регулювати власну пізнавальну діяльність, професійно відбирати та використовувати програмні засоби в роботі з дітьми дошкільного віку. Вони вміють встановлювати педагогічно доцільні взаємини в системі «вихователь–дитина–діти», професійно використовувати інформаційно-комунікаційні засоби та створювати атмосферу творчості й позитивного ставлення до застосування комп'ютера в педагогічному процесі дошкільного навчального закладу. Для них характерне вміння створювати текстові і графічні документи, формувати запити до бази даних, здійснювати адекватну самооцінку, визначати проблему та долати труднощі в оволодінні Інтернет-технологіями. Їм притаманне вміння досконало аналізувати можливості Інтернет-технологій і різних видів діяльності, використовувати їх у навчальному процесі та технологічно представляти свій педагогічний досвід у дошкільному навчальному закладі. **Достатній рівень** властивий майбутнім фахівцям дошкільної освіти, що мають сформовані знання у сфері Інтернет-технологій і науково-методичних основ їх використання у професійній діяльності дошкільного навчального закладу, володіють здатністю довільно регулювати власну пізнавальну діяльність, відбирати та використовувати програмні засоби в роботі з дітьми дошкільного віку. Їм притаманна здатність встановлювати педагогічно доцільні взаємини в системі «вихователь–дитина–діти», але не завжди професійно можуть використовувати інформаційно-комунікаційні засоби та створювати атмосферу творчості й позитивного ставлення до застосування комп'ютера в педагогічному процесі дошкільного навчального закладу. Для них характерне вміння створювати текстові і графічні документи, але не завжди правильно можуть сформулювати запити до бази даних, здійснити самооцінку, визначити проблему та самостійно подолати труднощі в оволодінні Інтернет-технологіями. Вони володіють здатністю аналізувати можливості Інтернет-технологій і різних видів діяльності, використовувати їх у навчальному процесі та технологічно представляти свій педагогічний досвід у дошкільному навчальному

закладі. **Задовільний рівень** характеризувався тим, що майбутні фахівці дошкільної освіти вирізняються вибірково сформованими знаннями в сфері Інтернет-технологій та науково-методичних основ їх використання у професійній діяльності в дошкільному навчальному закладі, не завжди можуть довільно регулювати власну пізнавальну діяльність, у них виникають труднощі у відборі та використанні програмних засобів у роботі з дітьми дошкільного віку. Вони не завжди можуть встановлювати педагогічно доцільні взаємини в системі «вихователь–дитина–діти», їм складно професійно використовувати інформаційно-комунікаційні засоби та позитивно ставитися до застосування комп'ютера в педагогічному процесі дошкільного навчального закладу. Для них є характерними труднощі у створенні текстових і графічних документів, систематично допускають помилки у формуванні запитів до бази даних. Вони частково володіють здатністю аналізувати можливості Інтернет-технологій і різних видів діяльності, використовувати їх у навчальному процесі та технологічно представляти свій педагогічний досвід у дошкільному навчальному закладі. **Низький рівень** властивий майбутнім фахівцям дошкільної освіти, які не мають знань в сфері Інтернет-технологій та науково-методичних основ їх використання у професійній діяльності в дошкільному навчальному закладі, не вміють довільно регулювати власну пізнавальну діяльність, відбирати та використовувати програмні засоби в роботі з дітьми дошкільного віку. Вони самостійно не можуть встановлювати педагогічно доцільні взаємини в системі «вихователь–дитина–діти», не проявляють бажання професійно використовувати інформаційно-комунікаційні засоби, працюють у репродуктивній атмосфері і не бажають застосовувати комп'ютер в педагогічному процесі дошкільного навчального закладу. Не вміють самостійно створювати текстові і графічні документи, формувати запити до бази даних, здійснювати адекватну самооцінку, визначати проблему та долати труднощі в оволодінні Інтернет-технологіями. Вони не володіють здатністю аналізувати можливості Інтернет-технологій і різних видів діяльності, використовувати їх у навчальному процесі та технологічно представляти свій педагогічний досвід у дошкільному навчальному закладі.

За результатами виконання студентами серії діагностичних завдань на констатувальному етапі дослідження з'ясовано, що на високому рівні сформованості Інтернет-компетенції перебували 7,5 % майбутніх фахівців експериментальної і 7,2 % майбутніх фахівців контрольної груп; на достатньому рівні сформованості Інтернет-компетенції перебувало 9,9 % майбутніх фахівців експериментальної і 10,3 % майбутніх фахівців контрольної груп. Переважна більшість майбутніх фахівців дошкільної освіти перебували на задовільному і низькому рівнях: на задовільному рівні сформованості Інтернет-компетенції – 17,2 % (ЕГ) і 17,3 % (КГ) майбутніх фахівців дошкільної освіти; на низькому – 65,4 % (ЕГ) і 65,2 %

(КГ) респондентів.

На формувальному етапі дослідження розроблено і зреалізовано структурно-процесуальну модель формування Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти, що охоплює три взаємопов'язаних блоки: методологічно-цільовий, змістово-операційний, результативний. Методологічно-цільовий блок моделі охоплює системно-діяльнісний, особистісно зорієнтований, інтегративний середовищний, компетентнісний підходи та принципи: науковості, доступності, послідовності й систематичності навчання, наочності змісту і діяльності, активності й самостійності, свідомості, індивідуалізації і колективності навчання. Змістово-операційний блок формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти обіймає чотири взаємопов'язаних етапи: інформаційно-орієнтувальний, когнітивно-розвивальний, діяльнісно-трансформувальний, креативно-творчий, а також відповідні педагогічні умови. Результативний блок моделі презентує критерії, показники та рівні сформованості інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти. Результатом є сформованість інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Формувальний експеримент відбувався упродовж чотирьох етапів: інформаційно-орієнтувального, когнітивно-розвивального, діяльнісно-трансформувального, креативно-творчого, кожен із яких мав відносно стабільні часові відрізки професійної підготовки та відповідав конкретній цільовій настанові, що забезпечувалася змістом навчальних завдань. Метою першого, інформаційно-орієнтувального етапу було ознайомити майбутніх фахівців дошкільної освіти із системою знань, що відображають їхню обізнаність із Інтернет-технологіями і науково-методичними основами їх використання у професійній діяльності у дошкільному навчальному закладі, сформуванню вміння довільно регулювати власну пізнавальну діяльність та визначати педагогічну доцільність використання інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності. Зреалізовано педагогічну умову – Інтернет спрямованість підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. Формами і методами реалізації окресленої мети стали: лекції (слайд-лекція, лекція-презентація, лекція-конференція, бінарна лекція); практичні та лабораторні заняття; самостійна робота творчо-пошукового характеру; інтерактивні вправи; рольові та дидактичні ігри; семінар-дискусія; ігри з правилами; комп'ютерні програми; виступи на семінарі-конференції.

Метою другого, когнітивно-розвивального етапу було сформуванню вміння встановлювати педагогічно доцільні взаємини в системі «вихователь–дитина–діти» в умовах інформаційно-комунікаційного середовища дошкільного навчального закладу, професійно використовувати засоби Інтернет-технологій для обміну та поширення передових педагогічних технологій, створювати

атмосферу творчості і позитивного ставлення до використання комп'ютера в педагогічному процесі дошкільного навчального закладу. На цьому етапі зrealізовано педагогічну умову – підсилення позитивної мотивації та інтересу майбутніх фахівців дошкільної освіти до формування Інтернет-компетенції у процесі вивчення навчальної дисципліни «Комп'ютерні технології в роботі з дітьми». Мета досягалася під час викладання лекційних та практичних занять. Серед провідних форм і методів реалізації на цьому етапі були такі: комп'ютерні програми; дискусії; ігри (комп'ютерні ігри, ігри-стимулятори); тренінги; конкурси.

Метою третього, діяльнісно-трансформувального етапу було сформувати у майбутніх фахівців дошкільної освіти вміння відбирати програмні засоби, необхідні для підготовки навчальних матеріалів для професійної діяльності в дошкільному навчальному закладі, створювати текстові графічні документи, формувати запити до бази даних, працювати за зразком, використовуючи комп'ютер як педагогічний і технічний засіб, здійснювати адекватну самооцінку, розвивати здібності самостійно бачити проблему і долати труднощі в оволодінні Інтернет-технологіями. Зrealізовано педагогічну умову – забезпечення інтегративних зв'язків інформаційно-комунікаційного і педагогічного складників змісту підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. Формами і методами досягнення окресленої мети стали: навчально-методичний проект «Інформаційно-комунікаційне середовище дошкільного навчального закладу» із складниками; практична робота; творчі завдання; ділові ігри; майстер-класи; комп'ютерні **програми; консультації; семінари-практикуми; самостійна робота творчо-пошукового характеру;** базовий набір Інтернет послуг; пошукові системи; розробка конспектів.

Метою четвертого, креативно-творчого етапу була апробація набутого досвіду з означеної проблеми під час педагогічної практики у дошкільному навчальному закладі. Було зrealізовано таку педагогічну умову – взаємозв'язок інтерактивного навчання, самостійної й індивідуальної роботи майбутніх фахівців дошкільної освіти. На цьому етапі було репрезентовано форми та методи, як-от: педагогічна практика в дошкільному навчальному закладі; відео-звіти; комп'ютерні та ігрові програми; вправи; створення електронної документації; комп'ютерні презентації; електронне портфоліо дитини; майстер-класи.

На прикінцевому етапі дослідження за визначеними критеріями і показниками було здійснено оцінювання рівнів сформованості Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти та порівняльний аналіз результатів дослідження на констатувальному (КЕ) та прикінцевому (ПЕ) етапах за рівнями (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні результати рівнів сформованості Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти на констатувальному та прикінцевому етапах експерименту (у %)

Рівні сформованості	ЕГ		Динаміка	КГ		Динаміка
	Е	ПЕ		КЕ	ПЕ	
Високий	7,5	29,4	+ 21,9	7,2	11,2	+ 4,0
Достатній	9,9	26,0	+ 16,1	10,3	12,4	+ 2,1
Задовільний	17,2	19,7	+ 2,5	17,3	18,7	+ 1,4
Низький	65,4	24,9	- 40,5	65,2	57,7	- 7,5

Як бачимо з таблиці, кількість майбутніх фахівців дошкільної освіти із сформованою Інтернет-компетенцією значно зростає в експериментальній групі після проведення прикінцевого етапу експерименту, порівняно з констатувальним етапом. Так, до високого рівня сформованості Інтернет-компетенції після проведеного формувального експерименту в експериментальній групі віднесено 29,4 % майбутніх фахівців дошкільної освіти, порівняно з 7,5 % майбутніх фахівців до проведення формувальної роботи; до достатнього – відповідно 26,0 % (9,9 % майбутніх фахівців було до проведення формувальної роботи); до задовільного – 19,7 % (було 17,2 % респондентів); до низького – відповідно, 24,9 % порівняно з 65,4 % майбутніх фахівців до проведення формувальної роботи.

Натомість, у контрольній групі також відбулися зміни, але не суттєві. Так, до високого рівня сформованості Інтернет-компетенції за результатами прикінцевого зрізу віднесено (11,2 %) майбутніх фахівців дошкільної освіти, порівняно з 7,2 % на констатувальному етапі; до достатнього – 12,4 % і (було 10,3 %); до задовільного – 18,7 % (було 17,3 %); відповідно, до низького – 57,7 %, порівняно із 65,2 % майбутніх фахівців.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі одержаних результатів зроблено оцінку статистичної значущості розбіжностей характеристик за всіма критеріями в експериментальній та контрольній групі. Тому є підстави стверджувати, що проведений статистичний аналіз отриманих експериментальних даних за всіма критеріями Інтернет-компетенції може слугувати достатнім доказом ефективності розробленої структурно-процесуальної моделі та експериментальної методики формування Інтернет-компетенції майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Література

1. Семчук С. Формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх вихователів дошкільної освіти / С. Семчук // Проблеми

підготовки сучасного вчителя : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. – Вип. 8. – Ч. 2 – С. 193–200.

Bibliography

1. Semchuk S. Formation of informational and communicative competence of preschool education future teachers / S. Semchuk // Problemi pidgotovki suchasnoho vchitelya: zbirnik naukovih prac' Umans'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Pavla Tichini / [red. kol.: Pobirchenko N. S. (gol. red.) ta in.]. – Uman' : FOP ZHovtij O.O., 2013. – Vip. 8. – CH. 2 – S. 193–200. (in Ukrainian)

УДК 37.014.5 : 378.4 (477 :4)

Сидорчук Нінель Герандівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка

E-mail:sydorchukng@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКЕ ЗНАННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДРУНТЯ ВИВЧЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Анотація. У публікації автором визначено роль методології як вчення про метод; форми, засоби, принципи побудови науково-пізнавальної діяльності для вивчення системи професійно-педагогічної підготовки студентів університетів на засадах формування Європейського освітнього простору. У зазначеному контексті повнота наукового пошуку забезпечується базовими методологічними положеннями, сформульованими на трьох рівнях: філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому. Особливу увагу надано характеристиці загальнометодологічної складової, роль якої виконує філософська методологія. Доведено, що критичність філософського знання спонукає до оцінювання й оновлення професійно-педагогічної підготовки студентів університетів в динамічному світі з опорою на принципи об'єктивності, рефлексивності, цілісності, критичності та історизму.

Ключові слова: методологія, система професійно-педагогічної підготовки студентів університетів, європейський освітній простір.

Sydorchuk Ninel – Dc. Sc. in Pedagogy, Associate Professor, Professor at the Department of Pedagogy of Zhytomyr Ivan Franko State University.

E-mail:sydorchukng@ukr.net

PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR STUDYING THE SYSTEM OF PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL PREPARATION OF UNIVERSITY STUDENTS IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE

Summary. In the publication, the author defines the role of methodology as the teaching of the method; forms, means, the principles of building scientific and cognitive activity for studying the system of professional and pedagogical preparation of university students in the conditions of the formation of the European educational space. In this context, the completeness of scientific search is provided by the basic methodological provisions formulated on three levels: philosophical, general scientific, specific scientific. Particular attention is paid to the characterization of the general methodological component, the role of which is fulfilled by the philosophical methodology. It is proved that the criticality of philosophical knowledge induces the evaluation and updating of professional and pedagogical preparation of university students in a dynamic world based on the principles of objectivity, reflectivity, integrity, historicism.

Key words: methodology, system of professional and pedagogical preparation of university students, European educational space.

Сидорчук Нинель Герандовна – доктор педагогических наук, доцент, профессор кафедры педагогики Житомирского государственного университета имени Ивана Франко.

E-mail: sydorchukng@ukr.net

ФИЛОСОФСКОЕ ЗНАНИЕ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ИЗУЧЕНИЯ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ УНИВЕРСИТЕТОВ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

Аннотация. В публикации автором определена роль методологии как учения о методе; формы, средства, принципах построения научно-познавательной деятельности для изучения системы профессионально-педагогической подготовки студентов университетов в условиях формирования Европейского образовательного пространства. В указанном контексте полнота научного поиска обеспечивается базовыми методологическими положениями, сформулированными на трех уровнях: философском, общенаучном, конкретнонаучном. Особое внимание уделено характеристике общеметодологической составляющей, роль которой выполняет философская методология. Доказано, что критичность философского знания побуждает к оценке и обновлению профессионально-педагогической подготовки студентов университетов в динамичном мире

с опорой на принципы объективности, рефлексивности, целостности, историзма.

Ключевые слова: *методология, система профессионально-педагогической подготовки студентов университетов, европейское образовательное пространство.*

У контексті європейської інтеграції одним із пріоритетних завдань модернізації вищої освіти в Україні є розвиток освітніх систем, у тому числі професійно-педагогічних систем підготовки студентів університетів. Основна стратегія наукового пошуку у зазначеному напрямі передбачає визначення методологічних основ дослідження, а теоретичну основу розв'язання поставленого завдання становлять роботи М.О. Данилова, С.У. Гончаренка, В.В. Краєвського, В.Г. Кременя.

У статті обґрунтуємо методологічні принципи побудови системи професійно-педагогічної підготовки студентів університетів [3, с. 28.].

Як відомо, «методологія» (від грец. «методос» – шлях, «логос» – слово, поняття, вчення) – вчення про метод; форми, засоби, принципи побудови науково-пізнавальної діяльності [6, с. 287].

У довідкових джерелах другої половини ХІХ ст. термін «методологія» не має самостійного визначення і ототожнюється з поняттям «методика»: «Методика або Методологія – наука про методи, способи вивчення наук» [8, с. 856]. Разом з тим у «Енциклопедичному всенауковому словнику» є доповнення: «...вчення про способи вивчення або викладання наук» [12, с. 156].

Наступним кроком розвитку зазначеної проблеми стало виділення саме у межах педагогіки двох складових методології: загальної методології (дидактики) як загальних основ викладання; і спеціальної як проекція (застосування) загальних основ до окремих галузей викладання [13, с. 177]. За такого підходу власне педагогіка та один із її структурних підрозділів фактично ототожнюються з методологією.

Поступово (й до теперішнього часу) проблема методології розширилася та вийшла за межі педагогіки, а її тлумачення подають залежно від рівня розгляду. Так, у широкому розумінні методологію визначають як систему принципів та способів побудови теоретичної і практичної діяльності, а також як учіння про так окреслену систему [11, с. 247]; учіння про метод наукового пізнання і перетворення світу [2, с. 207]; учіння про метод, науку про побудову людської діяльності [10, с. 391].

У сучасній науковій літературі йдеться насамперед про методологію наукового пізнання як особливе учіння про принципи побудови, форми і способи науково-дослідної діяльності [5, с. 11-12], учіння про методи отримання знань та способи застосування цих методів у процесі пізнання [1, с. 25]. У такому тлумаченні будь-яка теорія стає методологією пізнання, відображенням суттєвих сторін певного фрагменту реальності, що виражає

закономірні причини та інші зв'язки, а їх знання дозволяє розуміти та пояснювати явища та процеси дійсності [1, с. 25].

У довідникових джерелах ХХ століття (Педагогічний словник (1960), Педагогічна енциклопедія (1964, 1993)) визначення методології не подається, хоча у теоретичних джерелах зазначеного періоду інтенсивно розробляються питання наукової методології, а тлумачення методології педагогіки формулюється не стільки на основі аналізу реальних потреб й тенденцій розвитку освіти та науки, що її вивчає, скільки на основі загально-філософських положень, які однозначного тлумачення не давали.

Основою для змістової інтерпретації методології педагогіки вважають її загальне тлумачення, подане в «Українському педагогічному словнику» (С.У. Гончаренко, 1997) – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються у певній галузі знань (у нашому випадку педагогічній) [2, с. 207].

Розширюючи загальні положення змістової характеристики методології педагогіки, В.В. Краєвський наголошує, що вона, як і наука в цілому, включає «діяльнісний» аспект; є системою діяльності, що дозволяє отримувати знання, обґрунтовувати програми, логіку і методи спеціально-наукових педагогічних досліджень, оцінювати їх якість [5, с. 18].

Незважаючи на наявність дискусійних питань, у останні десятиріччя проблема методології як підґрунтя наукового дослідження активно розвивається у напрямі посилення її направленості на формування у дослідника спеціальних умінь реалізації наукової роботи. Таке бачення методології надає їй статусу нормативності, а її ключовим завданням стає методологічне забезпечення дослідницької роботи, що визначає характер змін у методології педагогіки.

У зазначеному контексті на сучасному етапі розвитку окресленої проблеми виділяють два типи методології з однією загальною функцією – управлінською, що дозволяє власне методологічне знання використовувати у дескриптивній (описовій) та в прескриптивній (нормативній, у вигляді настанов, прямих указівок до діяльності) формі.

Дескриптивне методологічне знання (про структуру наукового знання, закономірності наукового пізнання) як вектор реалізації дослідження орієнтований на його науково-пізнавальний опис. Його розглядають як сукупність знань про певну галузь знань, включаючи й теоретичні пояснення не тільки про досвід, але й про внутрішню характеристику процесів, що вивчаються. Дескриптивний аналіз передбачає опис уже реалізованих процесів наукового пізнання.

Призначенням прескриптивного, нормативного, знання є його направленість на регуляцію діяльності. Нормативний методологічний аналіз охоплює конструктивні задачі, пов'язані з розробкою рекомендацій та правил реалізації наукової діяльності.

За такої інтерпретації методології у ХХ ст. було прийнято обґрунтовувати вже отриманий результат, доводити, що він відповідає

законам певної галузі знань та є підсистемою більш широкої системи знань. Розвиток науки про дослідження на сучасному етапі потребує його попереднього обґрунтування: чіткого визначення вихідних положень, логіки наукового пошуку, результату, що передбачається отримати, способу отримання визначеного результату [5, с. 16-17].

У зазначеному контексті методологію дослідження системи професійно-педагогічної підготовки студентів університетів у контексті євроінтеграційних процесів представляють з опорою на принципи, сформульовані на трьох рівнях методології: філософському, загальнонауковому, конкретнонауковому [9, с. 66], що й забезпечує повноту проведення наукового пошуку.

Загальнометодологічні основи наукового дослідження системи професійно-педагогічної підготовки студентів університету у контексті євроінтеграційних процесів складає філософська методологія, а застосування філософських знань – є засобом вироблення ціннісних орієнтацій, об'єднання глобальних і кінцевих цілей [7, с. 25]. Унаслідок цього, основним методологічним засобом вивчення зазначеного типу систем є діалектика, як науково-філософський метод пояснення та опису найбільш загальних законів розвитку природи, суспільства та людської свідомості [10, с. 190].

Сутнісною характеристикою діалектики є наявність протиріч розвитку, рух до цих протиріч. За своєю внутрішньою структурою діалектика, як метод, складається з ряду принципів, призначення яких – реалізація пізнання у контексті розгортання протиріч розвитку [1, с. 26]. В умовах побудови методології окресленої проблеми, ключовими визначено принципи об'єктивності, рефлексивності, цілісності, критичності та історизму [7, с. 27-28].

Об'єктивність – властивість реальності бути незалежною від суб'єкта, а також здатність суб'єкта фіксувати реальність як незалежну від нього і від його пізнання. В основу традиційного розуміння зазначених категорій покладено пізнавальне, гносеологічне тлумачення відношень людини та світу, суб'єкта та об'єкта [10, с. 480-481]. Об'єктивність є аксіомою та головною умовою наукового пізнання.

Актуальність застосування зазначеного принципу базується на тому, що у процесі дослідження є необхідність спиратися на думки, погляди інших (наприклад, експертів), на достовірні (в тому числі наукові) дані, разом з тим, такого роду інформація часто не може бути перевіреною. Використання зазначеного принципу дозволяє у ході наукового пошуку здійснювати аналіз проблеми з опорою на визнання пізнавальності соціальних систем, підсистемою яких є система професійно-педагогічної підготовки студентів університету.

У ході дослідження проблеми професійно-педагогічної підготовки студентів університетів рефлексивність проявляється як прагнення до остаточного її усвідомлення, як налаштованість на виявлення сутності

подій, що відбуваються у сучасній європейській та вітчизняній системі освіти та їх зв'язку між собою. Відповідно до цього, виникає можливість визначення співвідношення часткового, яким є вітчизняна системи освіти, та цілого – європейська та світова системи освіти.

Цілісність дослідження виявляється у спрямованості на об'єднання багатоманітності людського життя – особистого, соціального, пізнавального, політичного – через виявлення їх зв'язків. Такий підхід не використовують для пошуку узагальненого знання. Зазначений принцип спрямований на виявлення основних тенденцій розвитку досліджуваної проблеми, визначення її місця у загальному розвитку суспільства.

Критичність філософського знання спонукає до оцінювання й оновлення професійно-педагогічної підготовки студентів університетів в динамічному світі.

У контексті розв'язання проблеми становлення та розвитку проблеми професійно-педагогічної підготовки студентів університетів на засадах європейської інтеграції методологічного значення набуває принцип історизму, в основі якого – розгляд дійсності з урахуванням зміни часу, її постійного розвитку. Конкретизацією принципу історизму є категорії історичного та логічного, що характеризують відносини між об'єктивною дійсністю, що історично розвивається, та її відображенням у теоретичному пізнанні. Відображення історичного у логічному відтворює історичний розвиток не тільки у часі (послідовно), воно пов'язане з розглядом об'єктивної діалектики процесу становлення (генези). Саме тому дослідження педагогічних систем передбачає розгляд їх у поєднанні минулого, сучасного та майбутнього [1, с. 28].

На основі принципу історизму, як одного з елементів діалектики, педагогічні системи розглядають у їх динаміці. Він дозволяє не тільки визначити початковий етап становлення педагогічних систем на міжнародному та вітчизняному просторах, але, разом з тим, й встановити головні ознаки їх сутнісної характеристики, виявити наявні протиріччя між ними, що визначаються умовами їх виникнення й розвитку.

У процесі історичного становлення та розвитку освітній процес в університеті та професійно-педагогічна підготовка студентів реалізовувались на різних концептуальних засадах: змінювався підхід до організації навчання, зміст освіти, форми і методи взаємодії суб'єктів навчального процесу тощо. Підтвердження цього простежується на сучасному етапі розвитку освіти, який характеризується пошуком оптимальних шляхів відновлення всієї системи освіти на основі транснаціональних процесів.

Загальною метою всіх освітніх реформ на сучасному етапі історичних перетворень є підвищення мобільності населення країн Європи для переходу від інтеграції держав до реальної інтеграції самих громадян ЄС.

Слід зазначити, що в контексті історичного розвитку суспільства в

цілому і безпосередньо педагогічної науки на методологічному рівні визначається пріоритет (домінування) тієї чи іншої парадигми, що стає методологічною базою науки, моделлю наукового пізнання.

Таким чином, можна виділити цілий ряд пізнавальних імперативів, що у своєму комплексі (поєднанні) дають можливість ефективно використовувати діалектико-логічний принцип історизму:

1. Найбільш загальною, фундаментальною вимогою, що виражає принцип історизму у його цілісності, є необхідність розгляду предметів, процесів у їх розвитку та саморозвитку. Це означає, що вивчення педагогічних систем необхідно здійснювати з урахуванням часового аспекту, їх власної зміни у часі. Якщо зазначена система існує й зараз, то й з позиції минулого, сучасного й майбутнього.

2. Обов'язковість розгляду передумов виникнення предмету дослідження (у нашому випадку передумов виникнення як університетської освіти, так й євроінтеграційних процесів на сучасному розвитку системи освіти).

3. Застосування у ході пізнання предмета основних законів діалектики як загальних, так і специфічних. До загальних законів належать закон переходу кількісних змін у якісні, закон єдності і боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення. Ці закони є загальними, оскільки діють у всіх сферах дійсності.

Специфічними законами діалектики є закони, що притаманні лише певній сфері дійсності та мислення, результати щодо застосування яких фіксуються у мові та інших знакових системах. До специфічних законів діалектики відносять закономірності співвідношення абсолютної та відносної істини, сходження від абстрактного до конкретного, співвідношення аналізу та синтезу тощо [10, с. 192].

4. Виділення етапів (стадій, фаз, періодів) розвитку предмету, встановлення їх історичної послідовності та виявлення діалектики загального та одиничного у цьому процесі.

5. Визначення напрямку та характеру розвитку або змін предмету (прогресивне, регресивне, стагнація тощо).

Таким чином, дослідження проблеми професійно-педагогічної підготовки студентів університетів у контексті європейської інтеграції в освіті тісно пов'язане із специфічною роллю філософії, її творчим характером, що виявляється в її евристичних функціях, які й покладено в основу нашого дослідження:

- методологічна, що розглядає філософію як загальне вчення про метод та сукупність найбільш загальних методів пізнання і освоєння дійсності, в тому числі й проблеми професійно-педагогічної підготовки студентів університетів;

- онтологічна – передбачає введення фундаментальних гіпотез існування проблеми дослідження, визначення схем побудови дійсності (моделі системи професійно-педагогічної підготовки студентів

університету), тобто перехід від формальної теорії до дійсності, реалізації її у практичній діяльності;

- аналітична – виявляє змістові обґрунтування, які складають умови впровадження всіх видів теоретичного і практичного досвіду;

- прогностична – в ній закладено можливість формулювання гіпотез щодо загальних тенденцій розвитку досліджуваної проблеми, її місця у суспільстві;

- гносеологічна – розробка, оцінювання припущень щодо реалізації пізнавального процесу у контексті досліджуваної проблеми; оцінювання системності суб'єктивного досвіду у межах дослідження; оцінка наявності закономірних зв'язків;

- рефлексивна – включає перетворення прихованих припущень на предмет спеціалізованого дослідження; пояснення загальних ідей, прагнень, ініціатив, які обумовлюють унікальні (культурні) або універсальні (цивілізаційні) принципи, форми організації і реалізації професійно-педагогічної підготовки студентів університетів у контексті суспільно-історичних перетворень;

- світоглядна, що пов'язується з абстрактно-теоретичним, понятійним поясненням досліджуваної проблеми, на відміну від решти типів та рівнів світогляду;

- аксіологічна, що дає можливість визначити цінності, в тому числі й соціальні, особливо в перехідні періоди соціального розвитку, яким є сучасні об'єднавчі процеси у Європі, коли виникає проблема вибору шляхів розвитку і постає питання щодо вибору ціннісних пріоритетів (збереження вже наявних та пошук нових);

- інтегральна – являє собою системне узагальнення і понятійне реконструювання різноманітності соціальної практики. У такому випадку філософія узгоджує усі типи відношення людини до дійсності; теоретичні і практичні; пізнавальні і ціннісні; соціальні й екзистенціальні. Подібне узгодження є практично єдиною умовою створення універсальних сценаріїв життя, варіантів світорозуміння і світостворення, що мають всезагальні значення і цінності.

Література

1. Алексеенко В.А. Системный подход к управлению качеством образовательной деятельности вузов России / Алексеенко В.А. – М. : Из-во Национального института бизнеса, 2007. – 223 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / Гончаренко С.У. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Григоренко В. Методологія математики як компонента змісту освіти і джерело розвитку мислення / Григоренко В. // Вища школа. – 2006. – № 5-6. – С. 28-33.
4. Данилов М.А. Взаимоотношение всеобщей методологии науки и специальной методологии педагогики / Данилов М.А. // Проблемы

- социалистической педагогики. – М., 1973.
5. Краевский В.В. Методология педагогики : новый этап: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.В. Краевский, Е.В. Бережнова. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 400 с.
  6. Краткий философский словарь / под ред. М. Розенталя, П. Юдина, изд. 3-е, перераб, доп. – М. : Госуд. из-во полит. лит-ры, 1952. – 616 с.
  7. Кремень В.Г. Філософія : мислителі, ідеї, концепції: підручник / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с. – Бібліогр.: в кінці розд.
  8. Настольный словарь для справок по всем отраслям знаний / под ред. Ф. Толя. – СПб., 1863. – Т. 2.
  9. Примуш М.В. Конфліктологія: навч. посіб. / Примуш М.В. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 288 с.
  10. Современный философский словарь / под общ. ред. д.ф.н., профессора В.Е. Кемерова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академический Проект, 2004.
  11. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983.
  12. Энциклопедический всенаучный словарь / под ред. В. Ключникова. – СПб., 1882. – Ч. 2. [Электроний ресурс] / С. Словари и энциклопедии в хронологической последовательности. – Режим доступа: <http://dbs-win.ruhr-uni-bochum.de/personalitaet/ru/index.php?p=personality&sub=encyclopedies&item=slovar> – 15.04.2010 г. – Загол. с экрана (Язык – русск.)
  13. Энциклопедический словарь / ред. Ю.С. Гамбарова и др. – М., 1915. – Т. 28. [Электроний ресурс] / С. Словари и энциклопедии в хронологической последовательности – Режим доступа: <http://dbs-win.ruhr-uni-bochum.de/personalitaet/ru/index.php?p=personality&sub=encyclopedies&item=slovar> – 15.04.2010 г. – Загол. с экрана (Язык – русск.).

Bibliography

1. Alekseyenko V.A. System approach to quality management of educational activity of Russian universities / Alekseyenko V.A. – М. : Iz-vo Natsionalnogo instituta biznesa. 2007. – 223 s.
2. Honcharenko S.U. Ukrainian Pedagogical Dictionary / Honcharenko S.U. – К. : Lybid, 1997. – 376 s.
3. Hryhorenko V. Methodology of mathematics as a component of the content of education and the source of thinking / Hryhorenko V. // Vyshcha shkola. – 2006. – № 5-6. – S. 28-33.
4. Danilov M.A. The relationship between the general methodology of science and the special methodology of pedagogy / Danilov M.A. // Problemy sotsialisticheskoy pedagogiki. – М., 1973.
5. Kravevskiy V.V. Methodology of pedagogy: a new stage: training. allowance for stud. supreme. training. establishments / V.V. Kravevskiy. E.V. Berezhnova. – М. : Izdatelskiy tsentr «Akademiya». 2006. – 400 s.
6. Brief philosophical dictionary / pod red. M. Rozentalya. P. Yudina. izd. 3-e. pererab. dop. – М. : Gosud. iz-vo polit. lit-ry. 1952. – 616 s.
7. Kremen V.H. Philosophy: thinkers, ideas, concepts: textbook / V.H. Kremen, V.V. Ilin. – К. : Knyha, 2005. – 528 s. – Bibliohr.: v kintsi rozd.
8. Desktop dictionary for information on all fields of knowledge / pod red. F. Tolya. – СПб., 1863. – Т. 2.
9. Prymush M.V. Conflictology: teach. manual / Prymush M.V. – К. : VD «Profesional», 2006. – 288 s.
10. Modern Philosophical Dictionary / pod obshch. red. d.f.n., professora V.E. Kemerova. – 3-e izd.. ispr. i dop. – М. : Akademicheskij Proyekt. 2004.

11. Philosophical Encyclopedic Dictionary. – М.: Sov. Entsiklopediya. 1983.
12. Encyclopaedic Scientific Dictionary / pod red. V. Klyushnikova. – SPb.. 1882. – Ch. 2. [Elektroniy resurs] / S. Slovare i entsiklopedii v khronologicheskoy posledovatelnosti. – Rezhim dostupa: <http://dbs-win.ruhr-unibochum.de/personalitaet/ru/index.php?p=personality&sub=encyclopedies&item=slovar> – 15.04.2010 г. – Zagol. s ekrana (in Russian).
13. Encyclopedic Dictionary / red. Yu.S. Gambarova i dr. – М., 1915. – Т. 28. [Elektroniy resurs] / S. Slovare i entsiklopedii v khronologicheskoy posledovatelnosti – Rezhim dostupa: <http://dbs-win.ruhr-unibochum.de/personalitaet/ru/index.php?p=personality&sub=encyclopedies&item=slovar> – 15.04.2010 г. – Zagol. s ekrana (in Russian).

УДК [378.093.2.015.31:172.15](09)

Скорич Наталія Валентинівна – викладач музики, Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті розглядається поняття національно-патріотичного виховання. Визначено стратегію освітнього розвитку в Україні, що спрямовується на вирішення та реалізацію завдань патріотичного виховання. Сформульовано мету дослідження, яка полягає в аналізі поглядів відомих педагогів на проблему національно-патріотичного виховання школярів, а також обґрунтуванні виховного впливу музичного мистецтва на формування в учнів патріотичних почуттів. Автором визначено предметом дослідження наукові праці педагогів як надбання світової педагогічної спадщини та засіб впливу на патріотичне виховання школярів. Проаналізовано науково-педагогічний доробок відомих вітчизняних педагогів на рахунок визначення місця патріотичного виховання в освітній системі. Визначено форми здійснення патріотичного виховання на уроках музичного мистецтва, твори музичного мистецтва вітчизняних композиторів, які дозволяють реалізувати завдання патріотичного виховання підростаючого покоління.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, педагогіка, школярі, музичне мистецтво.

Skorych Nataliia Valentynivna – music teacher, Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevskiy

HISTORICAL AND THEORETICAL ASPECT OF PROBLEMS OF MODERN YOUTH PATRIOTIC EDUCATION

Summary. The article deals with the concept of national-patriotic education. The strategy of educational development in Ukraine aimed at solving and realizing the tasks of patriotic education, is determined. The purpose of the

research, which consists in the analysis of the views of famous teachers on the problem of national-patriotic education of schoolchildren, as well as the substantiation of the educational effect of musical art on the formation of patriotic feelings in schoolchildren, is formulated. The author determines the subject of research of scientific works of teachers as a gain of world pedagogical heritage and a means of influencing the patriotic up-bringing of schoolchildren. The scientific and pedagogical work of famous native teachers for the purpose of determining the place of patriotic education in the educational system is analyzed. The patriotic education is defined as a systematic educational activity aimed at forming a sense of patriotism in pupils, that is, a positive attitude towards the homeland and representatives of common cultures or countries. The criteria of patriotism, in particular, love, loyalty and service to the Motherland, care for ensuring the integrity and sovereignty of Ukraine, care for its constant development on the path of democratic national revival, and promotion of harmonization of state, social and personal interests in everyday life are substantiated. The aesthetic factors that influence deeply the development of patriotic feelings and form the basic psychological commitment of a person to their nation are considered, attracting to her spiritual treasures. The forms of the implementation of patriotic education at musical art lessons, works of musical art of domestic composers, who allow to realize the tasks of patriotic education of the younger generation, are determined.

Key words: national-patriotic education, pedagogy, schoolchildren, musical art.

Скорич Наталья Валентиновна – преподаватель музыки, Барский гуманитарно-педагогический колледж имени Михаила Грушевского

ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В статье рассматривается понятие национально-патриотического воспитания. Определена стратегия образовательного развития в Украине, направленной на решение и реализацию задач патриотического воспитания. Сформулированы цель исследования, которая заключается в анализе взглядов известных педагогов на проблему национально-патриотического воспитания школьников, а также обосновании воспитательного воздействия музыкального искусства на формирование патриотических чувств. Автором определены предметом исследования научные работы педагогов как достояние мировой педагогического наследия и средство влияния на патриотическое воспитание школьников. Проанализированы научно-педагогический наследие известных отечественных педагогов на счет определения патриотического воспитания в образовательной системе. Определены формы осуществления патриотического воспитания на уроках

музыкального искусства, произведения музыкального искусства отечественных композиторов, которые позволяют реализовать задачи патриотического воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: *национально-патриотическое воспитание, педагогика, школьники, музыкальное искусство.*

Постановка проблеми, її актуальність. Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність у ньому складних проблем матеріального та духовного характеру, що несуть серйозну загрозу ствердженню України як національної, цілісної держави. Ключовою серед них є проблема патріотичного виховання людини – особистості, національно свідомого громадянина України. Патріотизм, розвитку якого раніше присвячували багато зусиль, поступово перетворився з необхідного елемента виховання наступних поколінь у щось зайве, несучасне. До розвитку патріотизму серед молоді ставляться дедалі більше формально, відбиваючи цим бажання бути патріотом і викликаючи сумнів щодо доцільності цієї особистісної якості.

Саме тому перед незалежною Україною постала проблема історичної ваги: творчо відродити українське національно-патріотичне виховання і водночас піднести його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку. У наш час, коли молодь спрямовує свої зусилля переважно на накопичення матеріальних цінностей і благ, стає актуальним всебічного обґрунтувати нову парадигму патріотичного виховання як процесу формування особистості, творчо використовуючи при цьому кращі досягнення минулих поколінь. [3, с. 76].

Сьогодні кожен українець є свідком цілої низки доленосних подій – Революція Гідності, жертвний подвиг Героїв Небесної Сотні, збройне протистояння бійців АТО на сході країни. Усе це чітко засвідчує життєву необхідність щодо активізації національно-патріотичного виховання підростаючого покоління. Саме тому стратегія освітнього розвитку в Україні спрямована на вирішення та реалізацію завдань патріотичного виховання [5]. Сучасний етап розвитку України потребує від освітян в цілому та вчителів музичного мистецтва зокрема, здійснення системи заходів, спрямованих на національно-патріотичне виховання.

Мета статті, методи дослідження. Це сприяло формулюванню мети дослідження – проаналізувати погляди відомих педагогів на проблему національно-патріотичного виховання школярів, а також обґрунтувати виховний вплив музичного мистецтва на формування в учнів патріотичних почуттів. Звідси предметом дослідження є педагогічні праці педагогів як надбання світової педагогічної спадщини та засіб впливу на патріотичне виховання школярів. До методів дослідження відносимо аналітико-теоретичний, а також методи обробки та систематизації матеріалів дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аспект патріотичного виховання розробляли відомі українські педагоги минулого: Х. Алчевська, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, М. Драгоманов, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, які значну увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості.

Філософські основи виховного процесу відповідно до нової парадигми освіти і виховання розробляли М. Антонєць, А. Бойко, Л. Вовк, М. Євтух, П. Кононенко, В. Москалець, М. Стельмахович, М. Ярмаченко та ін. Проблема сутності патріотичної свідомості відображена у вітчизняній (А. Бичко, І. Надольний, Л. Сохань) та зарубіжній (І. Кант, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) філософії. Сучасні мистецтвознавці та педагоги-музиканти (Б. Брилін, Л. Кондратова, Л. Масол, О. Рудницька, Г. Тарасенко тощо) також здійснили значний внесок у розвиток концепцій національно-патріотичного виховання засобами музичного мистецтва.

Результати дослідження. У Наказі МОН № 641 від 16.06.15 року Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах зауважується, що інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу.

Для дослідження особливостей реалізації патріотичного виховання в сучасній школі, слід, насамперед, дати визначання поняттю «патріотичне виховання». Патріотичне виховання – це планомірна виховна діяльність, спрямована на формування в учнів почуття патріотизму, тобто позитивного ставлення до батьківщини та до представників спільних культур або країн. Таке виховання включатиме розвиток любові до батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнародного спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності та суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті.

Історико-філософський аспект патріотизму передбачає розгляд його як суспільно-історичного явища, обумовленого соціально-політичними,

економічними, етнокультурними та іншими характеристиками конкретного суспільства. Зауважимо, що на проблему патріотичного виховання і його роль у формуванні людини звертало увагу чимало українських мислителів різних поколінь та поглядів від часів Київської Русі до сучасності [3, с. 76]. Видатні українські філософи-мислителі Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Юркевич, К. Ушинський, І. Франко, О. Духнович, Я. Чепіга у своїх творах визначне місце відводили патріотизму українського народу, а саме: любові до Батьківщини, до рідної мови, до свого народу; повазі до історичного минулого; формуванню національної свідомості.

При вивченні проблеми національно-патріотичного виховання школярів у сучасній школі, доцільно звернути увагу на низку наукових праць відомих вчених, педагогів, дослідити їх погляди на формування патріотизму в підростаючого покоління засобами мистецтва.

Велика роль у вихованні любові до Батьківщини підростаючого покоління належить Г. Сковороді. Його патріотизм ґрунтується на кордоцентричній і людиноцентричній концепції природовідповідного гармонійного життя людини у соціумі. Український фольклор просвітитель сприймав як «тритисячолітню піч», що «неопально» випікала та плідно зберігала багатовікову народну мудрість, народні звичаї і традиції, філософія в його розумінні – це «всеозброєння» і «найдосконаліша музика». Спираючись на ці поняття Г. Сковорода обґрунтував принципи національного виховання особистості на засадах музичного мистецтва; опори на народнопісенну творчість як основу духовного формування особистості на засадах музичного мистецтва; опори на народнопісенну творчість як основу духовного формування особистості.

У своїх філософських та літературних творах Г. Сковорода розглядає проблеми дослідження людини та її існування. Його світоглядні позиції мають патріотичний і релігійно-філософський характер. Міркуючи про віру, любов, мораль, щастя, патріотизм, філософ вказує, ким є людина, який сенс її життя [3, с. 77].

Т. Шевченко гостро критикував псевдопатріотів, які «деруть шкуру з власного народу і п'ють його соки», прикриваючись нібито любов'ю до людей і турботою про його блага. Він усю свою творчість присвятив проблемам національної самосвідомості, народній боротьбі за свою національну й соціальну самосвідомість. Основним гаслом Т. Шевченка є вислів «любіть Україну, як матір». Ця філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом із тим, ґрунтувалась на національній ідеї українського народу, його ментальності. Саме з патріотичної любові до рідної землі виникає шевченківська філософія пробудження людської гідності, смутку-жалю знівченого життя, сили протесту і бунтарства [3, с. 77].

Суть морально-патріотичної філософської парадигми розкриває видатний український філософ XIX століття П. Юркевич, а саме, що істина розкривається не лише мисленням, а й «серцем», так як пошук істини

спричинений морально-патріотичними та релігійними поглядами людини. Філософія І. Франка – це заповідь любові до Батьківщини й до людства. У цілому ж, його філософія – це яскраве втілення філософії українського духу початку ХХ ст., витoki якої йдуть від Г. Сковороди і Т. Шевченка. І. Франко традиційну українську родину розглядав як перший та найвпливовіший осередок патріотизму, національного єднання та виховання, місце прищеплення здорових норм і навичок поведінки, пошани рідної мови, народних звичаїв і традицій [10, с. 69].

Про значення освіти в національно-патріотичному вихованні І. Франко писав: «Нині не ті часи, щоб ми з своїм народом могли відгородитись від Європи китайським муром». «Мій патріотизм, – підкреслює Франко, – це тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі. Я можу здригатись, можу стиха проклинати долю, що вложила мені на плечі се ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням» [10, с. 114]. Це звучить як заповіт для майбутніх поколінь українців, для істинних патріотів своєї Батьківщини.

Ідеалами в патріотичному вихованні можуть виступати духовні цінності етичних, естетичних і художніх культур, а також властивості самої особи – розуму, волі й інших здібностей, що знаходять своє втілення в різних видах діяльності [8, с. 24 с.]. На значення врахування педагогом об'єктивних психологічних механізмів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості: її почуттів, потреб, переконань, ціннісних орієнтацій, рис характеру, вказують і інші дослідники. Механізми виховання розуміються як шляхи розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості у процесі засвоєння нею соціального досвіду.

Сутність патріотичного виховання через прищеплення любові до батьківщини ґрунтовно висвітлена у педагогічній спадщині К. Ушинського. Він вважав що казки, народні пісні, прислів'я віддзеркалюють народну думку в їх історичному розвитку. Вони є тим містком, який з'єднує одне покоління з іншим. Ушинський акцентує увагу на тому, що легше триматися одного прийнятого ідеалу виховання і, не звертаючи особливої уваги на незначні відмінності характерів, намагатися внести в них цей ідеал.

Чим сильніше у людини почуття народності, тим легше вона зрозуміє її необхідність. Прикладом для нас може бути постать Софії Русової – великого педагога, та її принципи природовідповідності, націоналізації, українізації, активності, зв'язку навчання з життям, творчості дітей, наочності та емоційності навчання тощо. Саме їй, свого часу, належала ідея про створення школи з національним духовним складом. Основою такої школи на переконання педагога, мають бути викладання рідною мовою, введення до програми тих наук, які сприяють розвитку громадянської свідомості. До таких наук С. Русова віднесла: рідну мову, літературу (народну та художню), історію і географію рідного

краю, народне мистецтво (музика, співи). Інша підвалина – єднання з людом, оскільки школа є центром не лише морального, а й політично-громадського виховання [7, с. 81].

Вагомий внесок у розвиток патріотичного виховання вніс Г. Ващенко. У його працях «Виховний ідеал», «Виховання волі і характеру», «Основи естетичного виховання», «Система освіти в самоосвітній Україні» автор, аналізуючи традиції вітчизняної і світової практики виховання, розробив основи української національної педагогіки, розкрив виховний ідеал і накреслив проект системи освіти, яка б забезпечувала виховання патріотизму у підростаючого покоління. Г. Ващенко цінував також виховний і розвивальний потенціал народної пісні, вбачаючи у ній неперевершений засіб формування національного характеру та національно-культурної ідентичності юних громадян. Він вважав, що національне виховання молоді має спиратися на культурно-історичні надбання, створені українським народом, передусім національну літературу і мистецтво [1, с. 109].

Талановитий вітчизняний педагог В. Сухомлинський у своїй педагогічній роботі майстерно використовував народну пісню. Про невичерпні можливості пісні щодо виховання історичної пам'яті та патріотичних почуттів педагог наголошував: «Для дітей стало потребою збиратися разом, щоб поспівати. Пісня входила в їхнє духовне життя, надавала яскравого емоційного забарвлення думкам, пробуджувала почуття любові до Батьківщини, до краси навколишнього світу». Відомо, що без народної пісні, яка осяває дитячу свідомість, випробовує й розвиває голосові здібності, емоційну рухливість людини, закладає драматичні основи душі, а найголовніше – дає почуття належності до рідного народу, його духовних скарбів, без пісні немає не те, що митця, а просто людини [9, с. 36].

Історико-педагогічний аналіз творчої спадщини В. Сухомлинського дає підставу стверджувати про намагання педагога розв'язати проблему гармонійного виховання людини і громадянина, яке виражалося у його надзвичайній обізнаності як з досвідом, методами, підходами та засобами народного виховання, у зв'язках з культурою, звичаями і традиціями українського етносу, так і в його творчому підході до застосування у своїй практичній діяльності ідей прогресивних діячів і педагогів. В. Сухомлинський бореться за збереження всього людського в людині, переконуючи, що досягнення науки і техніки без культивування духовності може втратити не лише сенс, а й призвести до небажаних негативних наслідків у суспільстві. У 60-х роках педагог зробив якісно новий перехід від суто інтернаціоналістичної педагогіки до акцентування на національну культуру, розвиваючи в учнів цілісне сприймання світової культури крізь призму національної самосвідомості. Ідучи шляхом збагачення духовної культури особистості, він використовував у вихованні етнічні, психологічні і соціологічні підходи, ввів в обіг такі нетрадиційні

для тодішньої педагогіки поняття, як дух, духовність, сердечність, людяність, совість, сором, повага тощо [9, с. 89].

Програма виховання, поставлена на національне підґрунтя, має включати також найкращі дитячі твори світової літератури, музики, образотворчого мистецтва, що збагатить уяву школярів про різноманітність та багатство культур інших народів, спонукатиме їх до кращого розуміння своєї національної самобутності та поваги до інших націй: «через національне виховання дитина здобуває певний ґрунт задля самостійного розвитку й навчиться шукати і знаходити у вселюдській культурі ті скарби художні, наукові й моральні, які можуть стати їй найріднішими, бо не нав'язані вони їй збоку, а органічно прищеплені до її душі» [5, с. 44]. Таким чином, школа має готувати дитину до життя в широко соціальному колективі, вести її «через національно-громадське виховання до всесвіту» [5, с. 150].

Найбільш глибинно впливають на розвиток патріотичних почуттів, естетичні фактори, які формують базову психологічну прихильність людини до своєї нації, залучають до її духовних скарбів [4, с. 484]. В їх основу мають бути покладені історичні й культурні цінності, традиції та звичаї народу, значення яких зростає в умовах європейської інтеграції України. У зв'язку з цим патріотичне виховання є важливим державним завданням, яке має змогу реалізуватися на уроках у загальноосвітній школі, зокрема, на уроках музичного мистецтва, де учні мають можливість відчувати красу українського народного музичного мистецтва, досягнути інтонаційні особливості української музики, відчувати національну своєрідність, спільне і відмінне в музиці різних народів [4, с. 484].

Висновки. Таким чином, музичне мистецтво допомагає пізнати не тільки світ, а й саму людину, поєднуючи її власний життєвий досвід із засобами мислення, узагальнення, з досвідом інших людей. Патріотичне виховання має гармонійно поєднуватися з залученням учнів до кращих досягнень світового та українського музичного мистецтва. Такий підхід сприятиме виробленню спадкоємного мислення, прихильності до своєї національної спадщини та усвідомленню його ролі і місця у світовому духовному розвитку. Формуватиметься також і повага й відкритість до всіх інших систем і традицій. Лише глибока й усвідомлена любов до своєї спадщини спонукає людину з повагою ставитися до почуттів інших, бути нечутливим до трагедій вітчизни і народу.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: підруч. для педагогів, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенка. – 4-е вид. – Львів : Камула, 2006. – 278 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/5397/>.

3. Кульчицький В. Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект) / В. Й. Кульчицький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота. – 2013. – № 30. – С.76-78.
4. Мохорчук Н. Якби не рідна пісня... / Н. Мохорчук // Музика. – 1990. – № 4. – С. 484-485.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013.>]
6. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. <http://lib.pedpresa.ua/>
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
8. Снопко Н. М. Психологические механизмы и педагогические основы патриотического воспитания в системе профессионального образования / Н. М. Снопко. – Автореф. докт. пед. наук. – М., 2007 – 34 с.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина: вибрані твори у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. – Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 283-567.
10. Франко І. Публіцистика. Вибрані статті / І. Франко. – К. : Наука, 1953. – 158 с.

Bibliography

1. Vashchenko H. Vychovnyy ideal: pidruch. dlya pedahohiv, molodi i bat'kiv / H. Vashchenko. – Vseukr. ped. t-vo im. Hryhoriya Vashchenka. – 4-e vyd. – L'viv : Kamula, 2006. – 278 s. (in Ukrainian)
2. Kontsepsiya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya molodi [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : <http://osvita.ua/legislation/other/5397/>. (in Ukrainian)
3. Kul'chyts'kyu V. Y. Philosophical and ideological preconditions for the development of patriotic education in Ukraine (historical aspect) / V. Y. Kul'chyts'kyu // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya pedahohika i sotsial'na robota. – 2013. – # 30. – S.76-78. (in Ukrainian)
4. Mokhorchuk N. If not my song ... / N. Mokhorchuk // Muzyka. – 1990. – # 4. – S. 484-485. (in Ukrainian)
5. Natsional'na stratehiya rozvytku osvity v Ukrayini na period do 2021 roku [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013.>] (in Ukrainian)
6. Prohrama patriotychnoho vykhovannya ditey ta uchnivs'koyi molodi. <http://lib.pedpresa.ua/> (in Ukrainian)
7. Rusova S. Vybrani pedahohichni tvory / S. Rusova. – K. : Osvita, 1996. – 304 s. (in Ukrainian)
8. Snopko N. M. Psykholohycheskye mekhanyzmy y pedahohycheskye osnovy patryotycheskoho vospyytanyya v systeme professyonal'noho obrazovanyya / N. M. Snopko. – Avtoref. dokt.ped.nauk. – M., 2007 – 34 s. (in Russian)
9. Sukhomlyns'kyu V. O. Narodzhennya hromadyanyna: vybrani tvory u 5 t. / V. O. Sukhomlyns'kyu. – K. – Rad. shkola, 1976. – T. 3. – S. 283-567. (in Ukrainian)

10. Franko I. Publitsystyka. Vybrani statti / I. Franko. – К. : Nauka, 1953. – 158 s. (in Ukrainian)

УДК 373.2.015.31:78

Сошинська Наталія Василівна – викладач музики, Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського

ВПЛИВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

***Анотація.** У статті автор висвітлює проблему формування в школярів національної ідентифікації, національної свідомості на прикладах культурної спадщини рідного народу, зокрема музичної. Розглянуто питання патріотичного виховання на уроках музичного мистецтва в школі. Увага акцентується на розгляді музичних творів національно-патріотичного характеру з позиції їхнього впливу на формування патріотичних почуттів школярів. Визначено, що мистецтво є одним із найпотужніших засобів національного виховання, оскільки виступає не тільки однією з найдосконаліших форм опанування світу в усій повноті його творчої універсальності, але й найбільш тонким інструментом «гуманізуючої соціалізації». Проаналізовано результати педагогічного дослідження рівня впливу музичних творів на формування патріотичних почуттів школярів. Доведено, що систематичне, цілеспрямоване знайомство школярів з музичним мистецтвом допоможе правильно сформуванню громадянську позицію, патріотичні почуття кожного школяра, їхні переконання та смаки.*

***Ключові слова:** музичне мистецтво, історія українського народу, українські народні пісні, історичні опери, виховання, патріотичне виховання.*

Soshynska Natalia Vasylivna - music teacher, Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevskiy

INFLUENCE OF MUSIC ART ON PATRIOTIC EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN

***Summary.** In the article the author highlights the problem of formation of national identity, national consciousness among schoolchildren at the examples of cultural heritage of the native people, in particular musical. It is noted that the patriotic up-bringing of the younger generation is a guarantee of a stable development of the country in the future. This process is long in time, complex in content and quite unbalanced in terms of methodical implementation.*

The purpose of this article is to study the level of influence of musical art on the patriotic education of schoolchildren at music school lessons. The subject of the research is determined by the musical works of Ukrainian and foreign composers as the achievements of the world composer's heritage and the means of influencing the patriotic education on schoolchildren.

The questions of patriotic education at the lessons of musical art at school are considered. Attention is focused on the consideration of musical works of national-patriotic character from the point of view of their influence on the formation of patriotic feelings of schoolchildren. It is determined that art is one of the most powerful means of national education, since it acts not only as one of the most perfect forms of mastering the world in its entirety of its creative universality, but also the most subtle tool of «humanizing socialization». It has been proved that aesthetic means of influencing art, in particular music, on personality are most effective and creatively developing, since they form the most important human qualities.

Particular importance for patriotic education of pupils of this type of musical art as an opera, in particular, the opera of the historical direction, which acquaints schoolchildren with the historical past of our people, comprehensively develops the younger generation, helps to form the right aesthetic tastes, beliefs, looks, and forms, in a clear and accessible form, a sense of patriotism, devotion to his people.

The results of pedagogical study of the level of influence of musical works on the formation of patriotic feelings of schoolchildren are analyzed. It is proved that systematic, purposeful acquaintance of pupils with musical art will help correctly form a civic position, patriotic feelings of every pupil, their beliefs and tastes.

Key words: *musical art, history of the Ukrainian people, Ukrainian folk songs, historical operas, up-bringing, patriotic education.*

Сошинская Наталья Васильевна – преподаватель музыки, Барский гуманитарно-педагогический колледж имени Михаила Грушевского

ВЛИЯНИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА НА ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. *В статье автор освещает проблему формирования у школьников национальной идентификации, национального сознания на примерах культурного наследия родного народа, в частности музыкального. Рассмотрены вопросы патриотического воспитания на уроках музыкального искусства в школе. Внимание акцентируется на рассмотрении музыкальных произведений национально-патриотического характера с позиции их влияния на формирование патриотических чувств школьников. Определено, что искусство является одним из самых мощных средств национального воспитания, поскольку выступает не только одной из форм освоения мира во всей полноте его творческой*

универсальности, но и наиболее тонким инструментом «гуманизируя социализации». Проанализированы результаты педагогического исследования уровня воздействия музыкальных произведений на формирование патриотических чувств школьников. Доказано, что систематическое, целенаправленное знакомство школьников с музыкальным искусством поможет правильно сформировать гражданскую позицию, патриотические чувства каждого школьника, их убеждения и вкусы.

***Ключевые слова:** музыкальное искусство, история украинского народа, украинские народные песни, исторические оперы, воспитание, патриотическое воспитание.*

Постановка проблеми, її актуальність. Одним із пріоритетних напрямів сьогодення є активізація нової загальноосвітньої політики, спрямованої на гармонійне виховання підростаючого покоління в душі національно самосвідомого громадянина України. Реальний стан висвітленої проблеми надзвичайно суперечливий, оскільки диктується складністю всіх процесів, які відбуваються в державі в контексті подальшої глобалізації світового загальноцивілізаційного розвитку. Тому, як наслідок, значна частина дітей зростає національно безликою, не здатною ідентифікувати себе з нацією, не має духовних ідеалів та, що особливо небезпечно, не вважає за потрібне їх мати. Сучасна учнівська молодь погано знає свою історію, мало цікавиться національними традиціями, мовою, минулим рідної землі. Ось чому проблема формування в школярів національної ідентифікації, національної свідомості на прикладах культурної спадщини рідного народу, зокрема музичної, постає дуже гостро.

Ідея патріотизму завжди була тим фундаментом, на якому в усі часи консолідувалися всі верстви українського суспільства. Патріотичне виховання підростаючого покоління – запорука стабільного розвитку країни в майбутньому. Цей процес тривалий за часом, складний за змістом і досить розбалансований з точки зору методичного здійснення. Уроки художньо-естетичного циклу, зокрема уроки музичного мистецтва, завжди були і є важливими у цілісному педагогічному процесі. Формування патріотичних почуттів багато в чому залежить від розвитку емоційної сфери учнів.

Одним із найпотужніших засобів національного виховання є мистецтво. Воно виступає не тільки однією з найдосконаліших форм опанування світу в усій повноті його творчої універсальності, але й найбільш тонким інструментом «гуманізуючої соціалізації». Естетичні засоби впливу мистецтва, зокрема музики, на особистість є найбільш дієвими і творчо розвиваючими, оскільки формують найважливіші людські якості.

Особливого значення набуває, зокрема, такий вид музичного мистецтва як опери, зокрема опери історичного спрямування, які у зрозумілій, доступній формі знайомлять школярів з історичним минулим нашого народу, здійснюють всебічний розвиток підростаючого покоління, допомагають сформувати правильні естетичні смаки, переконання, погляди, формують почуття патріотизму, відданості своєму народові.

Мета статті, методи дослідження. Метою статті є визначення рівня впливу музичного мистецтва на патріотичне виховання школярів на уроках музичного мистецтва в школі. Звідси **предметом дослідження** є музичні твори українських та зарубіжних композиторів як надбання світової композиторської спадщини та засіб впливу на патріотичне виховання школярів. До **методів дослідження** відносимо аналітико-теоретичний, а також методи обробки та систематизації матеріалів дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На виховному потенціалі музичного мистецтва в цілому та історичних опер зокрема, акцентували увагу у своїх роботах педагоги-композитори С. Воробкевич, А. Вахнянин, Д. Кабалецький, К. Стеценко. З'ясуванню специфіки сприйняття музичного твору присвятили свої наукові дослідження Б. Асаф'єв, О. Апраксіна, А. Лащенко, О. Костюк, О. Рудницька, О. Ростовський. У педагогічній літературі естетичне ставлення дітей до творів музичного мистецтва розглядається як цілеспрямований процес пізнання цінностей мистецтва, усвідомлення значущості національної музичної культури і, звідси, формування почуття патріотизму, громадянської гідності та гордості за досягнення національного музичного мистецтва в цілому.

Результати дослідження. У цілісному педагогічному процесі важливе місце посідає процес виховання (виховний процес). Поняття «виховання» в педагогічному контексті трактується як цілеспрямована виховна діяльність педагогів у загальноосвітньому навчальному закладі з метою вирішення конкретних виховних завдань. Місце і роль процесу виховання можна зрозуміти, зіставляючи поняття «формування особистості», «соціалізація особистості» і «виховання» [5, с. 141].

У сьогоденній соціальній ситуації в нашій країні, коли політика держави спрямована на відродження духовних цінностей, велике значення набуває патріотичне виховання школярів. Школа здійснює вагомий внесок у формування людини, яка буде жити в новому тисячолітті.

Ідеологічною основою патріотичного виховання в сучасній школі є духовно-моральні цінності нації. Сутність патріотичного виховання в сучасних умовах може трактуватися як розвиток почуття національної гідності, патріотичної свідомості, заснованого на гуманістичних духовних цінностях свого народу.

Здійснення патріотичного виховання базується на сукупності принципів, які відображають загальні закономірності і принципи

виховного процесу та специфіку патріотичного виховання школярів у закладах загальної середньої освіти. До них належать:

- обумовленість патріотичного виховання розвитком суспільства і подіями, що відбуваються в ньому;
- обумовленість змісту, форм і методів, засобів і прийомів патріотичного виховання віковими та індивідуальними особливостями учнів;
- діалектична єдність і органічний зв'язок між навчальним матеріалом і змістом позакласних та позашкільних заходів;
- інтеграція патріотичного виховання з іншими напрямками виховної роботи;
- опора на нові концепції організації та здійснення навчально-виховного процесу і на нове розуміння основних педагогічних понять;
- опора на позитивне в особистості вихованця і створення сприятливої психологічної атмосфери в процесі педагогічної взаємодії;
- координація взаємодії школи, сім'ї і громадськості в системі патріотичного виховання [1, с. 19].

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства особливе значення має виховання громадянина-патріота, високоморальної особистості, та відродження духовності. Завдання вчителя у вихованні громадянина-патріота полягає у методичному впливі на дітей з метою розвитку в них духовної, емоційно-моральної й освіченої особистості. Засобом для реалізації цього завдання є, з одного боку, організація відповідних умов на уроках і позаурочний час, а з іншого – особистий приклад вчителя.

Відомий педагог В. О. Сухомлинський значне місце в педагогічній діяльності відводив саме урокам музичного мистецтва. Він вважав, що музика здатна виховувати, змінювати характери людей, стимулювати їх до добрих вчинків та високих почуттів. Педагог неодноразово підкреслював, що музика, її мелодика краса та задушевність здатні перевиховувати, змінювати на краще маленькі серця його підопічних. Вона є першочерговим засобом морального та розумового виховання людини, джерелом благородства серця та чистоти душі [7, с. 98].

Необхідною умовою успішного навчання та виховання школярів на уроках музичного мистецтва є дотримання основних положень методики проведення уроку, а саме:

- правильний підбір творів, які б відповідали пізнавальним можливостям учнів;
- образний зміст твору слід розкривати в ході художньо-педагогічного аналізу. Ефективність цього процесу досягається за рахунок обговорення разом з учнями нового матеріалу;

– в ході заняття важливо звертати увагу на ті завдання, які розвивають спостережливість та збуджують інтерес до різних жанрів музичної творчості.

Музика – це могутнє джерело думки. Без музичного виховання неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини. Першоджерелом музики є не тільки навколишній світ, а й сама людина, її духовний світ, мислення, мова. Музичний образ по новому розкриває перед людьми особливості предметів і явищ дійсності. Увага дитини немовби зосереджується на предметах і явищах, які в новому світлі відкрила перед нею музика, і її думка малює яскраву картину. Музична мелодія пробуджує в дітей яскраві уявлення. Під впливом музики діти розвивають свою уяву, вчать говорити про те, що вони уявляли.

Уроки естетичного циклу, і музичне мистецтво зокрема, мають великий вплив на підсвідомість (на емоційному рівні). Підбір відповідного репертуару (вітчизняних, зарубіжних композиторів, зразків народної музики), виховують у школярів любов до рідних місць, до людей, почуття гордості за історію країни, її кращих представників, оптимістичну віру в свої сили і світле майбутнє країни і свого народу.

На уроках музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти використовується низка музичних творів українських та зарубіжних композиторів, що сприяють посиленню формування патріотичних почуттів школярів, формуванню їхньої самосвідомості, усвідомлення себе громадянином своєї країни. Це, зокрема, історичні опери та українські народні пісні, що систематично вивчаються протягом усіх років навчання в школі.

Розділ програми з предмета «Музичне мистецтво» «Музика мого народу» має особливе значення для патріотичного виховання школярів. По цій темі діти знайомляться з творами українських композиторів та українськими народними піснями. Любов до Батьківщини – багатогранне почуття. Це і вміння відчувати красу рідної землі, і повага до її історії, до тих, хто захищав її свободу і незалежність, і гордість за досягнення нашої національної культури.

Вивчаючи тему «Музика мого народу», школярі мають можливість знайомитися з такими українськими народними піснями, як «За світ встали козаченьки» та «Ой на горі та й женці жнуть». Ці пісні знайомлять дітей з історією України, з козаками-героями Дорошенко та Сагайдачним, які захищали свободу і незалежність нашої країни. Слухаючи українську народну пісню «Із сиром пироги», діти знайомляться з ансамблевим виконанням, з яскравим народним гумором.

Слухаючи Українську симфонію М. Калачевського, школярі приходять до висновку, що музика дуже вдало та яскраво зображує красу рідного краю, широкі, просторі поля пшениці, блакитне небо, яскраве,

тепле сонце. І до цього твору діти добирають вірші, в яких говориться про любов до рідного краю, Батьківщини, природи.

Слухаючи пісню Д. Крижанівського «Рече та стогне Дніпр широкий», діти пізнають різнобічну красу української природи: з одного боку бурхлива, могутня річка Дніпро, а з іншого – спокійна, місячна, тиха ніч. Діти до цієї пісні малюють ілюстрації.

Для патріотичного виховання корисно використовувати народні ігри зі співами і рухом. Ці ігри розвивають інтерес до співу, пам'ять, почуття ритму, вміння правильно передавати мелодію. В іграх такого плану діти вчаться передавати в русі художній образ. Але найголовніше – через гру українська народна пісня входить у побут сім'ї, в якій виховуються діти. У народних іграх діти вчаться спілкуватися, долучаються до народних традицій, виявляють взаємовиручку, знайомляться з малими жанрами народної творчості. Це такі пісні, як «Два півники», «Подоланочка», «Веселі гуси», «Грицю, Грицю, до роботи», «Соловеечку сватку, сватку».

Також на уроках музичного мистецтва школярі дізнаються про те, що багато композиторів, серед яких і російські, і українські, і зарубіжні композитори, дуже часто звертаються до народної творчості. У своїх творах композитори використовують мелодії українських народних пісень. Наприклад, у фіналі Концерту № 1 П. Чайковського звучить мелодія української народної пісні-веснянки «Вийди, вийди, Іванку», яку школярі спочатку розучують, а потім краще впізнають її в симфонічному концерті. У фінальній частині своєї Симфонії № 2 композитор використав мелодію української народної пісні «Журавель», яку школярі слухають у виконанні вчителя, та у виконанні симфонічного оркестру.

Композитор ХІХ століття М. Глінка, після мандрівки по Україні, під впливом українських народних пісень, на слова В. Забіли пише пісню «Не щечечи, соловейку». У цій пісні в образі солов'я розкривається образ щасливої людини, яка має талант, сім'ю, рідний дім, де її чекають і люблять. А образ людини, яка співає пісню, розкриває образ нещасної людини, яка немає нічого і нікого.

Український композитор, основоположник української класичної музики М. Лисенко в увертурі до опери «Тарас Бульба» використав мелодію української народної пісні «За світ встали козаченьки», яка надає увертурі героїзму, мужності, прагнення до волі, свободи і показує стійкість та незламність народного духу.

Кожного ранку в українських школах лунає Гімн України. Учні, звичайно, зможуть самі розповісти про те, в яких особливо урочистих випадках звучить гімн – музичний символ нашої держави, який виховує патріотичну свідомість, засновану на гуманістичних цінностях свого народу. Ця музика покликана об'єднати весь народ. У гімні відображені головні ідеї – єдності, непорушності, свободи.

Досліджуючи вплив музичних творів на формування патріотичних почуттів школярів, було проведено низку спостережень за тим, який вплив вони мають на почуття та сприйняття школярів. Метою дослідження було виявити рівень обізнаності школярів у музичних жанрах. Проаналізувавши результати анкетування, ми побачили, що учні, в цілому, добре обізнані в музичному мистецтві, знайомі з класифікацією жанрів, знайомі з оперними та пісенними персонажами.

Дослідження засвідчили, що 68 % опитуваних школярів 5-6 класів у достатній мірі обізнані в сфері музичного мистецтва, цікавляться ним. А це означає, що музичне мистецтво в достатній мірі впливає на особистісне формування школярів, на формування їхніх естетичних смаків, переконань, уподобань. Позитивні явища та герої музичних творів є взірцем для цих школярів. 15 % школярів приділяють вивченню музичного мистецтва меншу увагу. Їхні знання у цій сфері дещо поверхневі. Школярі ще не до кінця зуміли розібратися в специфіці музичних жанрів, не до кінця усвідомлюють значення музичного мистецтва у їхньому особистісному становленні. 17 % школярів зовсім не цікавляться музичним мистецтвом, мають надзвичайно примітивні уявлення про жанри музичного мистецтва.

З учнями 7 класів також було проведено анкетування. В анкетуванні приймало участь 53 школярі 7 класів. Метою анкетування було виявити рівень зацікавленості школярів музичним мистецтвом, визначити вплив музичного мистецтва на формування патріотичних почуттів школярів.

Узагальнивши результати анкетування учнів 5-7 класів, відмітимо, що від 5 до 7 класу наявна позитивна динаміка в зростанні інтересу школярів до музичного мистецтва, зокрема творів національно-патріотичного характеру. Якщо у 5 класі зустрічалися учні, що взагалі не цікавилися музичним мистецтвом і не могли навіть відповісти на запитання анкети, то у 7 класі всі учні прийняли участь в анкетуванні й дали обґрунтовані відповіді на запитання анкети.

Висновки. Таким чином, з огляду на сьогоденну соціальну ситуацію в нашій країні, патріотичне виховання школярів має велике значення. Школа здійснює свій внесок у формування людини, яка буде жити в новому тисячолітті.

Аналіз анкетування школярів 5-7 класів засвідчив, що знайомство школярів на уроках музичного мистецтва з музичними творами національно-патріотичного характеру відбувається. Розумінню учнями музичного мистецтва сприяє синтез літератури, образотворчого мистецтва та музики, який наявний в музиці. Школярі мають можливість познайомитися з літературним текстом пісень та опер на уроках

літератури. На уроках музичного мистецтва враження від літературного тексту посилюються музикою, що сприяє глибшому, повнішому розумінню, поглибленню знань учнів. Окрім того, певна частина школярів продовжує знайомство з музичними жанрами і вдома, що також сприяє закріпленню інтересу, формуванню стійкого позитивного ставлення школярів до музики.

Систематичне, цілеспрямоване знайомство школярів з музичним мистецтвом допоможе правильно сформувати громадянську позицію, патріотичні почуття кожного школяра, їхні переконання, смаки, допоможе збагатити духовний світ дітей, краще зрозуміти сутність понять «добро» і «зло», «красиве» і «потворне», «благородство» та «підлість».

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех // Науково-методичний збірник. – К. : Освіта, 1998. – С. 18-22.
2. Белобородова В. К. Музичне сприйняття. До теорії питання : Музичне сприйняття школярів / В. К. Белобородова. – М. : Знання, 2000. – 237 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Знання, 1992. – 396 с.
4. Вишневецький О. Сучасне українське виховання / О. Вишневецький. – Львів : Наукова думка, 1996. – 320 с.
5. Гнатюк В. М. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітньої школи / В. М. Гнатюк. – К. : Освіта, 1997. – 250 с.
6. Демчишин М. Про викладання дисциплін художньо-естетичного циклу / М. Демчишин // Освіта України. – серпень 2001. – С. 7.
7. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – 254 с.

Bibliography

1. Bekh I. D. Osobystisno zoriyentovane vykhovannya / I. D. Bekh // Naukovo-metodychnyy zbirnyk. – K. : Osvita, 1998. – S. 18-22. (in Ukrainian)
2. Byeloborodova V. K. Muzychne spryynyattya. Do teoriiy pytannya : Muzychne spryynyattya shkolyariv / V. K. Byeloborodova. – M. : Znannya, 2000. – 237.s. (in Ukrainian)
3. Vashchenko H. Vykhovnyy ideal / H. Vashchenko. – Poltava : Znannya, 1992. – 396 s. (in Ukrainian)
4. Vyshnevs'kyu O. Suchasne ukrayins'ke vykhovannya / O. Vyshnevs'kyu. – L'viv : Naukova dumka, 1996. – 320 s. (in Ukrainian)
5. Hnatyuk V. M. Upravlinnya systemoyu natsional'noho vykhovannya uchniv zahal'noosvitn'oyi shkoly / V. M. Hnatyuk. – K. : Osvita, 1997. – 250 s. (in Ukrainian)
6. Demchyshyn M. About teaching disciplines of the artistic and aesthetic cycle / M. Demchyshyn // Osvita Ukrayiny. – serpen' 2001. – S. 7. (in Ukrainian)
7. Sukhomlyns'kyu V. O. Narodzhennya hromadyanyna / V. O. Sukhomlyns'kyu. – K. : Rad. shkola, 1977. – 254 s. (in Ukrainian)

УДК 378.147.091.33

Сущенко Олена Миколаївна – директор Сумського обласного центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів
E-mail: shiinna@ukr.net

ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ТА ЕРГОТЕРАПІЇ

Анотація. У публікації автор аналізує проблему оптимізації практичної підготовки майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії. У статті розкрито особливості організації виробничої практики майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії; висвітлено результати анкетування викладачів та студентів щодо недоліків організації виробничої практики майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії; виявлено напрями поліпшення умов проведення практики майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії. Провідна ідея дослідження заснована на розумінні процесу підготовки майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії як складної динамічної системи, яка забезпечує формування компетентного фахівця нової генерації, підготовленого для здійснення професійної діяльності та конкурентноздатного на ринку оздоровчо-реабілітаційних послуг, тому важливим етапом є організація практичної роботи.

Ключові слова: професійна компетентність, виробнича практика, майбутні фахівці з фізичної терапії та ерготерапії, професійна підготовка.

Sushchenko Olena – Director of the Sumy Regional Center for Social Rehabilitation of Children with Disabilities
E-mail: shiinna@ukr.net

PRACTICE AS WAY OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF PHYSICAL THERAPY AND ERGOTHERAPY

Summary. In the publication the author analyzes the problem of optimizing the practical training of future specialists in physical therapy and ergotherapy. The article features peculiarities of the organization of industrial practice of future specialists in physical therapy and ergotherapy; The results of questioning of teachers and students concerning the shortcomings of the organization of industrial practice of future specialists in physical therapy and ergotherapy are highlighted; the directions of improvement of the conditions for the practice of future specialists in physical therapy and ergotherapy are revealed. The leading idea of the study is based on the understanding of the training of future specialists in physical therapy and ergotherapy as a complex dynamic system that provides the formation of a competent specialist of a new generation, prepared for professional activity and competitive in the market of

health and rehabilitation services. The purpose of industrial practice is to form a coherent picture of future activity based on the mastery of future specialists in physical rehabilitation by special management, methodological and organizational skills of the use of physical rehabilitation facilities in the complex process of restoration, strengthening and preservation of human health, achieving its optimal physical condition, expansion adaptive reserves of the organism.

Key words: *professional competence, practice, future specialists in physical therapy and ergotherapy, professional training.*

Сущенко Елена Николаевна – директор Сумского областного центра социальной реабилитации детей-инвалидов

E-mail: shiinna@ukr.net

ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ПРАКТИКА КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ФИЗИЧЕСКОЙ ТЕРАПИИ И ЭРГОТЕРАПИИ

Аннотация. В публикации автор анализирует проблему практической подготовки будущих специалистов по физической терапии и эрготерапии; особенности организации производственной практики будущих специалистов по физической терапии и эрготерапии; освещены результаты анкетирования преподавателей и студентов по недостаткам организации производственной практики будущих специалистов по физической терапии и эрготерапии; выявлены направления улучшения условий проведения практики. Основная идея исследования основана на понимании процесса подготовки будущих специалистов по физической терапии и эрготерапии как сложной динамической системы, которая обеспечивает формирование компетентного специалиста нового поколения, подготовленного для осуществления профессиональной деятельности и конкурентоспособного на рынке оздоровительно-реабилитационных услуг, поэтому важным этапом является организация практической работы.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, производственная практика, будущие специалисты по физической терапии и эрготерапии, профессиональная подготовка.

Постановка проблемы, її актуальність. Професійна підготовка майбутнього фахівця – це неперервний і керований процес набуття особистістю суб'єктивного досвіду професійної діяльності, що дозволяє системно та цілісно сприймати дійсність і діяти на основі гуманістичних ціннісних орієнтацій, закладених в сучасних освітніх концепціях неперервності, гуманізації освіти і професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах для формування професійної компетентності особистості та успішної праці з урахуванням сучасних вимог ринку праці. Компетентнісний підхід до професійної підготовки акцентує увагу на

практичній готовності майбутніх фахівців до вирішення професійних завдань та реалізації професійних функцій, зокрема у галузі фізичної терапії та ерготерапії.

Відповідно педагогічна практика є одним з дієвих засобів формування професійної компетентності майбутнього фахівця з фізичної терапії та ерготерапії. Вивчення професійно орієнтованих дисциплін завершується виробничою практикою, що надає студентам можливість отримати різнобічну підготовку з основних напрямів майбутньої фахової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі професійної підготовки фахівців з вищою освітою практика розглядається як її невід'ємна складова. Вона спрямована на закріплення теоретичних знань, отриманих студентами за час навчання, набуття і удосконалення практичних навичок і умінь за відповідною спеціальністю.

Організація практики студентів регулюється Законами України «Про освіту» від 05.09.2017 р., «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р., Наказом Міністерства освіти України «Про затвердження Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України» № 93 від 08.04.1993 р., положеннями про організацію практик студентів ВНЗ тощо. Невідкладні проблеми удосконалення практичної підготовки студентів знайшли відображення у листі МОН України № 1/9-93 від 07.02.09 р. «Про практичну підготовку студентів», проекті Положення «Про практичну підготовку студентів вищих навчальних закладів» від 09.02.2011 р., розпорядженні Кабінету Міністрів України № 970 від 07.10.12 р. «Про затвердження плану першочергових заходів з виконання Державної програми розвитку внутрішнього виробництва, наказі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1448 від 20.12.12 р. «Щодо плану першочергових заходів з виконання Державної програми розвитку внутрішнього виробництва», а також у розроблених на виконання двох останніх актів Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти рекомендаціях про проведення практики студентів вищих навчальних закладів.

Закон України «Про вищу освіту» відносить практичну підготовку студентів до основних форми організації освітнього процесу у вищій школі разом із навчальними заняттями, самостійною роботою та контрольними заходами практична підготовка «здійснюється шляхом проходження ... практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними вищими навчальними закладами договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку» [2].

Рекомендації про проведення практики (2013) конкретизують мету практик згідно з сучасними потребами – «формування та розвиток у студентів професійного вміння приймати самостійні рішення в умовах конкретного виробництва, оволодіння сучасними методами, формами

організації праці, знаряддями праці в галузі їх майбутньої спеціальності» [4, с.2].

Теоретичні та організаційні аспекти виробничої практики розглядали О. Абдулліна, Н. Загрязкіна, Н. Казакова, Н. Колупаєва, О. Гребенюк, Л. Надкернична, Ю. Ячнюк, О. Воробйов, І. Ячнюк, С. Мединський, Т. Северіна, Г. Черкас тощо. Окремі аспекти професійно-практичної підготовки фахівців з фізичної реабілітації вивчали такі вітчизняні науковці, як Т. Бойчук, Т. Д'яченко, В. Кукса, Ю. Лянной, О. Міхеєнко, Л. Сущенко та ін. Разом з тим, результати аналізу педагогічної літератури свідчать, що в теорії професійної освіти цілісний підхід до розв'язання проблеми практичної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації відсутній. Разом з тим, саме завдяки практичній частині навчального процесу може сформуватися фахівець з новими ідеями, стратегічними професійними планами, фахівець, підготовлений до здійснення оздоровчої діяльності.

Мета статті – визначення основних аспектів практичної підготовки фахівців з фізичної терапії та ерготерапії до роботи у сучасному суспільстві; виявити напрями поліпшення умов проведення практик та підвищення рівня готовності майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії до професійної діяльності.

У процесі дослідження застосовано такі теоретичні **методи**: аналіз, синтез, систематизація та узагальнення наукової та науково-методичної літератури.

Результати дослідження. Під час виробничої практики відбувається інтенсивне засвоєння усіх аспектів майбутньої професії, формується критичне та осмислене ставлення до професійних знань, розвиваються професійно необхідні уміння, навички, способи дії, виявляється потреба у професійному саморозвитку, розкриваються мотиви професійної діяльності, поглиблюється інтерес до професійної діяльності. Таким чином, виробнича практика є визначальною ланкою в системі формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії.

Виробнича практика, на думку О. Сергійчук, є початковим етапом у системі фахової підготовки, першою ланкою практичного засвоєння професії. У цей період закладаються основи професійної діяльності фахівців, які володіють практичними уміннями і навичками, формуються професійні якості особистості та інтерес до майбутньої професії. Тому обов'язковою умовою навчального процесу закладу вищої освіти у системі професійної підготовки майбутнього фахівця є проходження виробничої практики, що сприяє формуванню творчого ставлення студентів до майбутньої діяльності, визначає ступінь їх професійної здатності та спрямованості» [5, с.189].

Зміст практики охоплює всі функції та види професійної діяльності майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії. У процесі виконання

програми практики забезпечується практичний досвід планування, організації та здійснення різних видів професійної діяльності в умовах реабілітаційних закладів різного типу, сприяє професійній рефлексії, професійному саморозвитку та самореалізації студентів, становленню та розвитку в них професійно важливих якостей, забезпечує їх успішну професійну адаптацію.

На думку багатьох дослідників (О. Абдулліна, О. Браславська, Н. Загрязкіна, Л. Кацова, І. Макаревич, Г. Черкас та ін.) виробнича практика виконує декілька функцій:

– адаптаційна функція практики виявляється в тому, що майбутні фахівці з фізичної терапії та ерготерапії знайомляться з різними типами реабілітаційних закладів, організацією роботи в них, адаптуються до умов праці, ритму, починає реально уявляти труднощі й можливі досягнення професійної діяльності;

– навчальна функція практики полягає в практичній перевірці знань, набутих у процесі теоретичної підготовки, відбувається процес формування професійних цінностей, рефлексія, що дозволяє моделювати і виконувати власну професійну діяльність;

– виховна функція практики виявляється в тому, що студент може виробити в собі терпіння, відповідальність, почуття обов'язку, витримку, сформулювати потребу в самоосвіті й самовихованні;

– розвивальна функція забезпечує розвиток практичних вмінь та навичок професійної діяльності студента, який навчається думати і діяти в реальних професійних ситуаціях;

– діагностична функція виявляється у забезпеченні студентом можливості оцінити недоліки в теоретичній підготовці, свій емоційний стан, усвідомити напрями подальшого професійного самоудосконалення [1, с.54-55; 6, с.159].

Чотири етапи організації практики виокремлює Н. Недосєкова, що ми вважаємо доцільним у структурі організації виробничої практики майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії:

– перший етап передбачає проведення конференції, під час якої студенти інформуються про призначення кожного виду практики, строках проходження, її зміст, нормативно-методичну документацію та форми звітності про результати проходження практики;

– другий етап – ознайомлювальний. Студенти знайомляться з підприємством, його структурою, керівництвом, тобто вивчають підприємство в цілому. Він триває не більше двох днів;

– третій етап характеризується проявом предметно-професійних знань та застосування їх на практиці. На цьому етапі формуються практичні вміння і навички студентів, проявляються їхні організаторські та творчі здібності під час виконання виробничих завдань, що повністю імітують майбутню професійну діяльність;

– четвертий етап передбачає закріплення та узагальнення набутих вмінь та завершується складанням звіту з виробничої практики. Зміст звіту з виробничої практики побудований таким чином, що повністю відображає результат сформованості професійної компетентності [3, с.72].

Аналіз наукових досліджень з проблем організації виробничої практики дозволяє стверджувати, що як відносно самостійна форма навчання, практика організовується не лише з урахуванням загальних принципів навчання, таких як зв'язок із життям, систематичність, безперервність, послідовність, зв'язок теорії і практики, науковість тощо, а й специфічних принципів. Нами були виокремлені специфічні принципи організації виробничої практики майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії:

– взаємозв'язок і взаємопроникнення теоретичної підготовки та практичної діяльності студентів, інтеграція навчальної та дослідницької діяльності студентів; поєднання педагогічного контролю, колективного аналізу діяльності студентів і їх самоконтролю, самоаналізу і самооцінки; варіативність вибору змісту і форм діяльності практикантів;

– інтеграція ВНЗ й баз проходження практики, поєднання педагогічного керування і студентського самоврядування в організації виробничої практики, диференціація й індивідуалізація змісту практики з урахуванням специфіки реабілітаційного закладу, особливостей студентів;

– врахування потреб регіону; варіативність змісту, форм і методів виробничої практики; дослідницьке спрямування; координування зусиль суб'єктів управління і самоуправління виробничою практикою;

– динамічність; поліфункціональність; перспективність; свобода вибору;

– комплексність (урахування комплексу функцій, що реалізуються у підготовці спеціаліста).

Виробнича практика майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії проводиться після опанування студентами дисциплінами циклу загальної підготовки, а також фаховими дисциплінами циклу професійної підготовки. У процесі практики знання студентів розширюються, поглиблюються, конкретизуються, розвиваються і удосконалюються професійні уміння та навички, формуються способи дій, виробляється індивідуальний стиль професійної діяльності. У цей період відбувається опанування усім спектром професійних функцій та інтенсивний розвиток усіх елементів та складових професійної компетентності.

Основними навчально-практичними завданнями майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії під час проходження практики є:

- спостерігати за роботою реабілітологів, фізичних терапевтів, ерготерапевтів, які працюють на базі практики;

- проводити оцінку стану пацієнта: збирати анамнез, опитуючи пацієнтів (членів його сім'ї, лікарів); проводити обстеження, обираючи адекватні методи обстеження (тести), які прийняті у фізичній терапії та

ерготерапії, відповідно до стану пацієнта, враховуючи патологічні розлади органів та систем хворого чи особи з обмеженням життєдіяльності; проводити педагогічні спостереження, застосовуючи різноманітні вимірювання та оцінювальні шкали; проводити тестування рівня функціонування основних систем організму;

- планувати індивідуальну програму реабілітаційних заходів: аналізувати інформацію зібрану з медичних записів (у пацієнта, членів сім'ї, лікарів, реабілітологів); виявляти основні проблеми та складати реабілітаційний прогноз; визначати короткотермінові та довготермінові цілі; вибирати відповідні методи реабілітації, включаючи їх послідовність, частоту та тривалість;

- проводити реабілітаційні втручання (заходи), використовуючи різні форми лікувальної фізичної культури, методи масажу, механотерапію, фізіотерапію, ерготерапевтичні маніпуляції;

- в процесі реабілітації забезпечувати поточний та етапний контроль за станом пацієнта з оцінкою ефективності проведення фізичної терапії та ерготерапії й аналізом отриманих результатів: спостерігати за симптомами та реакцією пацієнта на реабілітаційне втручання; вносити корекцію у програму, враховуючи результати спостереження та повторні обстеження пацієнтів; надавати чіткі та стислі вказівки пацієнтам та членам сім'ї для заохочення та досягнення оптимального результату; надавати практичні рекомендації пацієнтові (членам сім'ї) щодо подальшого відновлення функцій, правильного поведіння (переміщення, адаптаційного обладнання); надавати долікарську допомогу при невідкладних станах;

- співпрацювати в процесі проходження практики з медичним персоналом та пацієнтами лікувально-реабілітаційного закладу, дотримуючись деонтологічних принципів спілкування: зберігати конфіденційність інформації про пацієнта, уникаючи обговорення її зі сторонніми особами;

- виконати індивідуальне завдання: підготувати реферат або презентацію на задану тематику, використовуючи тематичну науково-методичну літературу, Інтернет-ресурс;

- використати практичний досвід, набутий під час проходження практики (лабораторно-інструментальні результати оцінки ефективності застосовуваних реабілітаційних процедур при функціональних порушеннях органів і систем, зумовлених різними нозологічними формами захворювань чи травмами) для виконання кваліфікаційної роботи.

Нами було проведено опитування 32 викладачів та 167 студентів щодо недоліків організації виробничої практики майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії. Були отримані такі результати (табл. 1).

Таблиця 1

Відповіді респондентів щодо недоліків організації виробничої практики майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії

Зауваження до організації виробничої практики	Відповіді, %
необхідність збільшення пропедевтичної практики	63 %
необхідність посилення професійної спрямованості теоретичної підготовки у ЗВО (збільшення годин на вивчення фахових дисциплін)	51 %
посилення практичної спрямованості фахових дисциплін шляхом збільшення практичних занять	73 %
обмеження можливостей використання активних форм навчання під час аудиторної роботи в умовах переважання лекційної форми навчання	68 %
слабка матеріально-технічна база реабілітаційних центрів	34 %
відсутність підтримки ініціатив студентів, недостатні можливості для самореалізації під час практики	25 %
недосконалість форм підсумкової звітності	47 %

Аналіз стану професійної практичної підготовки сучасного фахівця з фізичної терапії та ерготерапії дозволив виокремити ряд суттєвих її недоліків:

– недоцільне перебільшення обсягу в освітніх програмах теоретичної підготовки, з акцентом на спеціальну та недостатність обсягу педагогічної практики;

– переважна орієнтація підготовки майбутніх фахівців на теоретичне осмислення професійної діяльності, без урахування значущості знань, умінь та навичок майбутнього фахівця, що мають практичну цінність для майбутньої професійної діяльності;

– тенденція збільшення часу на самостійну та індивідуальну роботу студентів та зменшення кількості годин на теоретичну лекційну і практичну підготовку майбутніх фахівців з фізичної терапії та ерготерапії;

– відносно короткий термін виробничої практики, що є недоцільним для формування професійних умінь і навичок;

– відірваність знань від практики, внаслідок чого вони залишаються незатребуваними, що знижує ефективність професійної підготовки тощо.

Отже, аналіз анкетування, проведеного на емпіричному етапі експерименту, дозволив виокремити такі групи чинників, що впливають на ефективність організації виробничої практики майбутнього фахівця з фізичної терапії та ерготерапії:

1) суб'єктивні чинники: умотивованість студентів до професійної діяльності; їх готовність до організації професійної взаємодії; психологічні

бар'єри майбутньої професійної діяльності; творча активність та самостійність студентів; їх потреба у саморозвитку тощо;

2) об'єктивні чинники:

– організаційно-управлінські – обсяг виробничої практики у навчальному плані; місце виробничої практики у структурі практичної підготовки; матеріально-технічне забезпечення навчального процесу; умови для ознайомлення із передовим та інноваційним досвідом під час практики;

– навчально-методичні – спрямованість професійної підготовки; урівноваженість теоретичної та практичної підготовки; відповідність професійної підготовки потребам реабілітаційних центрів; реалізація міжпредметних зв'язків під час теоретичної підготовки та у програмі практики; навчально-методичне забезпечення;

– технологічні – конкретизація мети, завдань, змісту та видів діяльності студентів під час практики; адаптованість студентів до умов майбутньої професійної діяльності; чіткість та обґрунтованість критеріїв оцінювання результатів практики; єдність та узгодженість контрольно-оцінних процедур та форм підсумкової звітності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Однією зі складових практичної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, яка передбачає оволодіння студентами сучасними методами наукових досліджень, формами організації фахової діяльності, формування у них на базі одержаних знань професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень, є виробнича практика. Тільки використовуючи знання на практиці, можна достатньо міцно оволодіти ними, набути уміння використовувати їх в різних професійних ситуаціях, саме на цій основі розвивається творче мислення майбутніх фахівців з фізичної реабілітації, формується творчий підхід до практичної діяльності. Поряд зі знаннями, набутими в період теоретичного навчання у вищому навчальному закладі, в процесі практики студенти також набувають знання, джерелом яких є їх власна діяльність, тобто емпіричні, практичні знання, почерпнуті із особистого досвіду.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у необхідності більш глибокого осмислення змісту і функцій виробничої практики майбутніх фахівців з фізичної реабілітації та оптимізації процесу формування професійних умінь і навичок, необхідних для їх самостійної діяльності.

Література

1. Браславська О.В., Макаревич І.М. Сучасні підходи до створення організаційно-педагогічних умов педагогічної практики студентів ВНЗ. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. Ч. 1. С. 52 – 58.

2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, поточна редакція від 30.11.2016, підстава 1731-19. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Недосекова Н.С. Критерії та рівні сформованості готовності до професійної діяльності майбутніх інженерів-педагогів харчового профілю в процесі виробничої практики. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 26(279). С. 69 – 75.
4. Рекомендації про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України. Державна наукова установа «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти». Київ, 2013. 27 с. URL: http://ifk.pu.if.ua/sites/default/files/recom_IZO.pdf
5. Сергійчук О. Професійна компетентність у вищій педагогічній освіті – від теорії до практики. *Теоретична і дидактична філологія : Збірник наукових праць*. 2017. Вип. 24. С. 183 – 193.
6. Черкас Г.В. Педагогічна практика у системі підготовки вчителів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. № 8. С. 155 – 158.

Bibliography

1. Braslavs`ka O.V., Makarevy`ch I.M. Modern approaches to the creation of organizational and pedagogical conditions of pedagogical practice of students of higher educational institutions. *Zbirny`k naukovy`x pracz` Umans`kogo derzhavnogo pedagogichnogo universy`tetu*. 2014. Ch. 1. S. 52 – 58 (in Ukrainian).
2. Law of Ukraine "On Higher Education" of 01.07.2014 № 1556-VII, current edition dated 30.11.2016, basis 1731-19. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>(in Ukrainian).
3. Nedosyeykova N.S. Criteria and levels of formation of readiness for the professional activity of future engineers-educators of the food profile in the process of production practice. *Visny`k Cherkas`kogo universy`tetu. Seriya: Pedagogichni nauky`*. 2013. Vy`p. 26(279). S. 69 – 75 (in Ukrainian).
4. Recommendations on practice of students of higher educational institutions of Ukraine. State Scientific Institution "Institute of Innovative Technologies and Content of Education". Kyiv, 2013. 27 p. URL: http://ifk.pu.if.ua/sites/default/files/recom_IZO.pdf (in Ukrainian).
5. Sergijchuk O. Professional competence in higher pedagogical education – from theory to practice. *Teorety`chna i dy`dakty`chna filologiya: Zbirny`k naukovy`x pracz`*. 2017. Vy`p. 24. S. 183-193 (in Ukrainian).
6. Cherkas G.V. Pedagogical practice in the teacher training system. *Pedagogika, psy`xologiya ta medy`ko-biologichni problemy` fizy`chnogo vy`xovannya i sportu*. 2008. # 8. S. 155 – 158. (in Ukrainian).

УДК 371.13+37.03

Танська Валентина Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри зоології, біологічного моніторингу та охорони природи Житомирського державного університету імені Івана Франка

E-mail: avd23v@ukr.net

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Анотація. У статті описано функціонально-структурну модель підготовки майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників, яка враховує сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів біології. Основними компонентами моделі є функціональні (діагностико-корегуючий, розвивально-проективний, стимулюючоспонукальний, організаторський, контроль-оцінний) та структурні (ціле-мотиваційний, інформаційний, діяльнісний, емоційно-ціннісний та творчо-пошуковий). Модель передбачає створення інтегруючої системи суб'єкт-суб'єктних взаємостосунків «Я» – особистості зі світом природи у творчо-естетичному контексті пізнання природи як особистісної цінності, а також сприйняття природи як «значущого іншого». Основні результати дослідження впроваджено у навчальний процес вищих навчальних закладів.

Ключові слова: функціонально-структурна модель; підготовка майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників; функціональні компоненти; структурні компоненти; готовність майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників.

Tanska Valentyna – Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor of the Department of Zoology, Biological Monitoring and Environmental Protection of Zhytomyr Ivan Franko State University

E-mail: avd23v@ukr.net

FUNCTIONAL-STRUCTURAL MODEL FOR PREPARATION OF THE FUTURE TEACHER OF BIOLOGY TEACHER FOR THE ECOLOGICAL EDUCATION OF SENIOR STUDENTS

Summary. The article describes the functional and structural model of the preparation of the future biology teacher for the environmental education of high school students, which takes into account the current trends in the training of future biology teachers. The main components of the model are functional (diagnostic, corrective, developmental-projective, stimulating-inductive, organizational, control-evaluation) and structural (whole-motivational, informational, activity, emotional-value and creative-search). The model involves the creation of an integrative system of subject-subjective interactions

«I» – a person with the world of nature in the creative-aesthetic context of the knowledge of nature as a personal value, as well as the perception of nature as «significant another». In the process of realization of functional and structural components of the worked out model readiness of future teacher of biology is formed to ecological education of senior pupils as integral quality; it is distinguished by us four levels of readiness of teachers to work in new sociocultural terms (high, sufficient, middle, low). The efficiency of the functional-structural model is tested experimentally. The main results of the research have been introduced in the educational process of the high educational establishments. Undertaken a study does not apply on the final decision of research problem.

Key words: functional and structural model; preparation of the future teacher of biology for the environmental education of senior pupils; functional components; structural components; readiness of the future teacher of biology for the environmental education of high school students.

Танская Валентина Владимировна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры зоологии, биологического мониторинга и охраны природы Житомирского государственного университета имени Ивана Франка

E-mail: avd23v@ukr.net

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТРУКТУРНАЯ МОДЕЛЬ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ БИОЛОГИИ К ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ ОБРАЗОВАНИЮ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Аннотация. В статье описано функционально-структурная модель подготовки будущего учителя биологии к экологическому образованию старшеклассников, которая учитывает современные тенденции подготовки будущих учителей биологии. Основными компонентами модели являются функциональные (диагностико-корректирующий, развивающие-проективный, стимулирующие-побудительный, организаторский, контрольно-оценочный) и структурные (целомотивационный, информационный, деятельностный, эмоционально-ценностный и творчески поисковый). Модель предусматривает создание интегрирующей системы субъект-субъектных взаимоотношений «Я» – личности с миром природы в творческо-эстетическом контексте познания природы как личностной ценности, а также восприятие природы как «значимого другого». Основные результаты исследования внедрены в учебный процесс нескольких высших учебных заведений Украины.

Ключевые слова: функционально-структурная модель; подготовка будущего учителя биологии к экологическому образованию старшеклассников; функциональные компоненты; структурные

компоненты; готовность будущего учителя биологии к экологическому образованию старшеклассников.

Постановка проблеми, її актуальність. Головною метою діяльності вищих навчальних закладів є підготовка освіченого, творчого фахівця, зорієнтованого на особистісний та професійний саморозвиток, а також формування системи гуманістичних цінностей, де цінність природи і суспільства визначаються як провідні (Національна доктрина розвитку освіти України, Закон України «Про вищу освіту», Державна програма «Вчитель», Концепція педагогічної освіти, Концепція екологічної освіти України). Комплексність, теоретична і практична значущість проблеми підготовки майбутнього вчителя біології визначили широту та інтенсивність її дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями досліджено різні аспекти функціонування педагогічних систем, дидактичних основ освіти, і зокрема екологічної (О. Антонова, В. Бровдій, С. Вітвицька, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, А. Захлебний, Л. Лук'янова, О. Плахотнік, І. Суравегіна та інші). Психолого-педагогічні основи формування знань, умінь і навичок взаємодії системи «природа-людина-суспільство» охарактеризовано у працях Л. Виготського, С. Дерябо, О. Леонтєва, С. Рубінштейна, В. Ясвіна та інших. Останнім часом у центрі уваги низки наукових досліджень були окремі аспекти розв'язання проблеми підготовки майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників [4]. Це, насамперед, дослідження філософсько-культурологічного аспекту екологічної освіти (Г. Пустовіт), моделювання системи екологічної освіти (Л. Лук'янова), вивчення психологічних умов розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти (О. Мамешина) [2].

Аналіз психолого-педагогічної теорії та практики свідчить, що традиційна пояснювально-ілюстративна система навчання вже не забезпечує формування у студентів-біологів знань, умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності, не стимулює їхню творчу навчально-пізнавальну активність.

Зазначене вище свідчить про те, що підготовка майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників є актуальною проблемою у діяльності вищих навчальних закладів і потребує нових підходів до її оптимального розв'язання. Екологічна освіта старшокласників може слугувати потужним важелем повороту людства від руйнівного споживацького способу життєдіяльності до конструктивного і бережливо-відновлювального.

Таким чином для оптимальної реалізації зазначеної вище проблеми потрібно мати чітку науково-теоретичну основу для розробки функціонально-структурної моделі підготовки майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників.

Аналіз сучасних дидактичних концепцій свідчить, що в основі обґрунтування такої моделі має бути ідея забезпечення суб'єктності майбутнього фахівця у дидактичному процесі, у професійній діяльності [2].

Мета статті – розробити та експериментально перевірити функціонально-структурну модель, а також визначити критерії та показники рівнів готовності майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників.

Методи дослідження: *теоретичні* – вивчення та аналіз джерельної бази, виокремлення та систематизація інформації, узагальнення отриманих результатів; *емпіричні* – тестування, педагогічний експеримент, методи математичної статистики, які допомогли реалізувати програму дослідження та виявити якісні зміни рівнів готовності майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників.

Результати дослідження. В основі розробленої нами функціонально-структурної моделі підготовки майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників покладені сучасні підходи вчених-педагогів, психологів, біологів до проблеми підготовки майбутніх фахівців.

Функціональні компоненти підготовки майбутнього вчителя біології визначено на основі вивчення професіограми вчителя, державних стандартів, наукових досліджень О. Абдулліної, С. Вітвицької, О. Дубасенюк, І. Зязюна, О. Мороза, Н. Ничкало, І. Підласого, В. Сластьоніна та ін. [3].

Нами виокремлено функціональні компоненти, що входять до моделі підготовки майбутнього вчителя біології: *діагностико-корегуючий* (стартовий компонент професійно-педагогічної діяльності, який передбачає дослідження об'єкта, процесу й результатів своєї праці, а також актуальних проблем розвитку і виховання старшокласників); *розвивально-проективний* (передбачає проектування провідних цілей і програм з екологічних проблем, індивідуального розвитку особистості старшокласника, моделювання цілей, засобів удосконалення особистої екологічної культури і педагогічної майстерності); *стимулюючо-спонукальний* (передбачає встановлення педагогічно доцільних стосунків зі старшокласниками, створення атмосфери психологічної підтримки, творчого пошуку); *комунікативно-виховний* (містить знання основ культури спілкування, оволодіння мовленнєвою культурою й уміння реалізувати цю функцію у майбутній професійній діяльності); *організаторський* (полягає в оволодінні вмінням залучати старшокласників до екологічної, природоохоронної діяльності); *контрольно-оцінний* (містить контроль, самоконтроль, оцінку та самооцінку здійсненої екологічної діяльності з метою фіксації її результатів та подальшої їх переоцінки).

Реалізація цих функцій відбувається у процесі професійно-педагогічної діяльності майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників і залежить від рівня розвитку таких структурних компонентів, як: *ціле-мотиваційний* (орієнтація на роль та місце екологічної освіти у школі; усвідомлення значущості основних мотивів формування екологічної культури); *інформаційний* (набуття належного рівня власне екологічних, психолого-педагогічних, соціально-екологічних та методичних знань); *діяльнісний* (набуття гностичних, мотиваційних, конструктивних, проєктувальних, комунікативних, організаторських та оцінних умінь, необхідних для успішного формування екологічної культури старшокласників); *емоційно-ціннісний* (формування соціальних, педагогічних, моральних, екологічних та «я-цінностей»); *творчо-пошуковий* (формування показників, які сприяють розвитку самоаналізу і самооцінки своєї професійно-педагогічної діяльності та здатності до самовдосконалення).

Розроблена модель вміщувала такі основні блоки: теоретичний (психолого-педагогічна підготовка, спеціально-екологічна підготовка), практичний (практичні заняття) та науково-методичний (робота клубів, гуртків, зустрічі з учителями-новаторами, проведення соціально-психологічних тренінгів, екологічна пошукова робота та інше).

Ґрунтуючись на аналізі наукової літератури, підготовку майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників ми розуміємо як складний процес отримання й використання екологічних, психолого-педагогічних, соціально-екологічних та методичних ЗУН, формування цінностей, необхідних майбутньому вчителю для здійснення професійно-педагогічної діяльності та творчого використання умінь, оволодіння технологіями, прийомами планування та управління навчально-виховною діяльністю, спрямованою на формування екологічної культури як вчителя, так і учнів.

Результатом професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя біології є його готовність до екологічної освіти старшокласників. На наш погляд, готовність майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників має включати такі її складові, як: *науково-теоретична (НТГ), дидактична (ДГ), мотиваційна (МГ), психологічна (ПГ), моральна (МГ) і спеціально-екологічна готовність (СЕГ)*.

Сукупність усіх складових професійної готовності до педагогічної діяльності (знання, вміння, навички, здібності, якості тощо) як цілісний потенціал, що відповідає певному рівню розвитку готовності майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників, ми визначаємо як загальний потенціал готовності майбутніх учителів біології (*ЗПГМУБ*).

Для практичного оцінювання всіх складових, а також цілісної готовності майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників ми окремо оцінювали науково-теоретичну, дидактичну, моральну, психологічну та спеціально-екологічну готовність. Мета

оцінювання полягала у виявленні високого, середнього, достатнього та початкового рівнів розвитку відповідних знань, умінь та навичок. Кожному рівню відповідає певна кількість балів: високому – 10 балів; середньому – 7,5 балів; достатньому – 5 балів; початковому – 2,5 балів.

Коефіцієнт професійної готовності майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників ($K_{ЗПГМУБ}$) є середньоарифметичним суми таких коефіцієнтів: науково-теоретичної ($K_{НТГ}$), дидактичної ($K_{ДГ}$), моральної ($K_{МГ}$), психологічної ($K_{ПГ}$), спеціально-екологічної ($K_{СЕР}$) видів готовності.

Для визначення коефіцієнта будь-якого виду готовності до педагогічної діяльності враховувалося вагомість певних вмінь та здібностей, які характеризують той чи інший вид готовності. Загальна сукупність умінь становить 80, у тому числі кількість умінь, які відображають науково-теоретичну готовність, становить 25, дидактичну – 20, моральну – 10, психологічну – 10, спеціально-екологічну – 15. Таким чином, для науково-теоретичної готовності $K_{НТГ}$ знаходиться у межах від $62,5/80$ до $250/80$, тобто $0,781 \leq K_{НТГ} \leq 3,125$, рівень науково-теоретичної готовності буде початковим – при $0,781 \leq K_{НТГ} \leq 1,367$; середнім – при $1,368 \leq K_{НТГ} \leq 1,954$; достатнім – при $1,955 \leq K_{НТГ} \leq 2,541$; високим – при $2,542 \leq K_{НТГ} \leq 3,125$.

Оскільки кількість умінь, що характеризують моральну та психологічну готовність у нашому випадку, дорівнювала 10, то $K_{МГ}$ і $K_{ПГ}$ є однаковим $25/80$ та $100/80$, знаходиться у межах $0,3125 \leq K_{МГ}(K_{ПГ}) \leq 1,25$, рівні моральної та психологічної готовності будуть такими: початковим – при $0,3125 \leq K_{МГ}(K_{ПГ}) \leq 0,547$; середнім – при $0,548 \leq K_{МГ}(K_{ПГ}) \leq 0,782$; достатнім – при $0,783 \leq K_{МГ}(K_{ПГ}) \leq 1,017$; високим – при $1,018 \leq K_{МГ}(K_{ПГ}) \leq 1,25$. Коефіцієнт дидактичної готовності знаходиться у межах від $50/80$ і $200/80$, тобто $0,625 \leq K_{ДГ} \leq 2,5$, рівень дидактичної готовності буде початковим – при $0,625 \leq K_{ДГ} \leq 1,094$; середнім – при $1,095 \leq K_{ДГ} \leq 1,564$; достатнім – при $1,565 \leq K_{ДГ} \leq 2,034$; високим – при $2,035 \leq K_{ДГ} \leq 2,5$.

Коефіцієнт спеціальної екологічної готовності знаходиться у межах від $37,5/80$ і $150/80$, тобто $0,469 \leq K_{СЕР} \leq 1,875$, рівень дидактичної готовності буде початковим – при $0,469 \leq K_{СЕР} \leq 0,821$; середнім – при $0,822 \leq K_{СЕР} \leq 1,174$; достатнім – при $1,175 \leq K_{СЕР} \leq 1,527$; високим – при $1,528 \leq K_{СЕР} \leq 1,875$.

Отже, загальна професійна готовність майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників є інтегрованим поєднанням науково-теоретичної, дидактичної, моральної, психологічної та спеціально-екологічної готовності.

Загальний коефіцієнт готовності майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників лежить у межах – від середньоарифметичної суми всіх мінімальних величин коефіцієнта науково-теоретичної, дидактичної, моральної, психологічної та спеціально-екологічної готовності до середньоарифметичної суми всіх максимальних їх величин $0,5 \leq K_{ГМУБ} \leq 2$. Рівень готовності майбутніх

учителів біології до екологічної освіти старшокласників буде початковим – при $0,5 \leq K_{ГМУБ} \leq 0,875$; середнім – при $0,876 \leq K_{ГМУБ} \leq 1,251$; достатнім – при $1,252 \leq K_{ГМУБ} \leq 1,627$; високим – при $1,628 \leq K_{ГМУБ} \leq 2$.

Зміст та структура готовності визначається специфікою діяльності, досвіду, властивостями та якостями особистості спеціаліста. Однак для того, щоб оцінити рівень готовності майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників, необхідно визначити критерії та показники. Виходячи із зазначеного вище, ми розробили критерії, які дозволяють визначити рівень сформованості готовності майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників. До них належать: *інформаційний критерій* (знання вчителя про екологічні закономірності, екологічні проблем суспільства та природи і оптимальні шляхи їх вирішення); *мотиваційний критерій* (сукупність мотивів та потреб, які спонукають вчителя до екологічної освіти старшокласників); *ціннісний критерій* – формування системи цінностей, які сприяють успішному розвитку екологічної освіти старшокласників; *практичний критерій* – сукупність умінь, якими має володіти вчитель для ефективної діяльності з розвитку екологічної освіти старшокласників; *результативний критерій* – самоконтроль, самоаналіз своєї педагогічної діяльності та здатність до самовдосконалення. Окрім того, нами були виділені чотири рівні готовності вчителів (початковий, середній, достатній та високий) до роботи у нових соціокультурних умовах [4].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати експериментального дослідження засвідчують, що розроблена функціонально-структурна модель підготовки майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників забезпечила статистично значущі кількісні та якісні зміни в основних структурних компонентах, що виявилось у позитивній динаміці загальних рівнів готовності студентів. На основі проведеного експериментального дослідження нами було виявлено, що рівень професійної готовності майбутніх учителів біології до екологічної освіти старшокласників на початку експерименту в контрольній групі становив 0,954, в експериментальній – 0,984. Після проведення формувального етапу експерименту рівень професійної готовності у контрольній групі збільшився на 14,7 %, в експериментальній – на 32,55 %.

Література

1. Лук'янова Л. Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах : теоретичний і практичний аспекти: [монографія] / Л. Б. Лук'янова. – К. : Міленіум, 2006. – 252 с.
2. Плахотнік О. В. Теоретико-методичні основи розвитку геоєкологічної освіти в Україні : [монографія] / Ольга Василівна Плахотнік. – К.: 1998. – 333 с.
3. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах :

[монографія] / Г. П. Пустовіт. – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.

4. Танська В. В. Підготовка майбутнього вчителя біології до екологічної освіти старшокласників : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Танська. – Житомир, 2006. – 20 с.

Bibliography

1. Lukianova L. B. Ekolohichna osvita u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh: teoretychnyi i praktychnyi aspekty: [monohrafiia] / L. B. Lukianova. – K.: Milenium, 2006. – 252 s. (in Ukrainian)
2. Plakhotnik O. V. Teoretyko-metodychni osnovy rozvytku heoekolohichnoi osvity v Ukraini: [monohrafiia] / Olha Vasylivna Plakhotnik. – K.: 1998. – 333 s. (in Ukrainian)
3. Pustovit H. P. Teoretyko-metodychni osnovy ekolohichnoi osvity i vykhovannia uchniv 1-9 klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh: [monohrafiia] / H. P. Pustovit. – K. – Luhansk: Alma-mater, 2004. – 540 s. (in Ukrainian)
4. Tanska V. V. Pidhotovka maibutnoho vchytelia biolohii do ekolohichnoi osvity starshoklasnykiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity» / V. V. Tanska. – Zhytomyr, 2006. – 20 s. (in Ukrainian)

УДК 378.017:172.15

Ткачук Лариса Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

E-mail: larysa.tkachuk.2011@gmail.com

Ткачук Мирослава Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

E-mail: miroslava.tkachuk@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті здійснено ретроспективний аналіз проблеми патріотичного виховання в історії педагогічної думки. Розглянуто дефініції «патріот», «патріотизм», «патріотичні цінності», «патріотичне виховання», «патріотична вихованість». Окреслено структурні компоненти патріотизму як складної інтегрованої системи патріотичних якостей духовно-морального, емоційно-почуттєвого, інтелектуального та діяльно-поведінкового характеру. Схарактеризовано провідні наукові підходи до патріотичного виховання особистості: історико-аналітичний; системний; функціональний, особистісно-орієнтований. Вияснено, що інші наукові підходи до розв'язання

проблем патріотичного виховання: особистісний, культурологічний, історичний, народознавчий, людинознавчий сприяють ефективності системи патріотичного виховання студентської молоді лише за умов комплексного їх урахування.

Ключові слова: *патріотизм; патріот; патріотичні цінності; патріотична вихованість; духовно-моральний розвиток; студентська молодь; система патріотичного виховання.*

Ткачук Лариса Васильевна – кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры педагогики и образовательного менеджмента Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины

E-mail: larysa.tkachuk.2011@gmail.com

Ткачук Мирослава Михайловна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и образовательного менеджмента Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины

E-mail: miroslava.tkachuk@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация. *В статье осуществлен ретроспективный анализ проблемы патриотического воспитания в истории педагогической мысли. Рассмотрены дефиниции «патриот», «патриотизм», «патриотические ценности», «патриотическое воспитание», «патриотическая воспитанность». Определены структурные компоненты патриотизма как сложной интегрированной системы патриотических качеств духовно-нравственного, эмоционально-чувственного, интеллектуального и деятельно-поведенческого характера. Охарактеризованы основные научные подходы к патриотическому воспитанию личности: историко-аналитический; системный; функциональный, личностно-ориентированный. Выяснено, что другие научные подходы к решению проблем патриотического воспитания: личностный, культурологический, исторический, народоведческий, человековедческий способствуют эффективности системы патриотического воспитания студенческой молодежи лишь при условии комплексного их учета.*

Ключевые слова: *патриотизм; патриот; патриотические ценности; патриотическая воспитанность; духовно-нравственное развитие; студенческая молодежь; система патриотического воспитания.*

Tkachuk Larysa Vasylivna – PhD, associate professor, pedagogy and educational management department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

E-mail: larysa.tkachuk.2011@gmail.com

Tkachuk Myroslava Mikhailovna – PhD, associate professor, pedagogy and educational management department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

E-mail: miroslava.tkachuk@gmail.com

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF STUDENT YOUTH'S PATRIOTIC VALUES EDUCATION

Abstract. *The article presents a retrospective analysis of the patriotic education problem in the history of pedagogical thought. The definitions of «patriot», «patriotism», «patriotic values», «patriotic education» has been considered. Structural components of patriotism as a complex integrated system of patriotic qualities of spiritual-moral, emotional-sensory, intellectual and activity-behavioral character have been outlined. The leading scientific approaches to the patriotic education of the personality are determined: historical and analytical; systemic; functional, personally oriented. It is clarified that other scientific approaches to solving patriotic education problems are: personal, cultural, historical, ethnographic, human studies contribute to the efficiency of the patriotic education system of student youth only in the context of their comprehensive consideration. It is proved that the perfection of the ideological consciousness of the patriot's personality reflects the ideological value of the native people and the highest achievements of world culture, perceived through the prism of national consciousness. The need to create a fundamentally new system of patriotic education, which should be based on the purposeful formation of national values and the culture of interethnic relations, was noted.*

Key words: *patriotism; patriot; patriotic values; patriotic education; spiritual and moral development; student youth; system of patriotic education*

Вступ. Пріоритетним завданням сучасної педагогічної науки і практики є виховання у молоді патріотизму. Глибоке знання духовної спадщини рідного народу, діалектики розвитку національної культури сприяють свідомому вихованню у студентській молоді гордості за свій народ, почуття приналежності до державної нації. Реалії сучасного стану українського суспільства потребують не лише визначення сутності патріотизму, а й відповідних його проявів у громадському, політичному і соціальному житті країни.

Постановка проблеми, її актуальність. Україна нині переживає своєрідну кризу виховання патріотизму в молоді. Це зумовлено протяжністю території, кризою цінностей, духовних і моральних ідеалів нашого суспільства; моральних авторитетів політичної еліти владних структур, безробіттям, невизначеністю і суперечливістю у питаннях державотворчої ідеологічної доктрини, суспільною дестабілізацією тощо.

О. Киричук серед причин, що значно ускладнюють процес патріотичного виховання, виховання особистості, якій притаманний високий рівень національної самосвідомості у поєднанні з глибоким усвідомленням відповідальності за власні вчинки перед своїми співвітчизниками, перед Батьківщиною, виділяє комплекс національної меншовартості, сформований у частини громадян України, понівеченість національної самосвідомості, що побутує в суспільстві. Ціннісні установки молоді формуються багато в чому як агресивні та деструктивні стосовно особистості, родини, держави. Серйозними проблемами сучасної студентської молоді України є прояви ксенофобії, інтолерантності. Пошук шляхів розв'язання цих проблем лежить, на нашу думку, у площині виховання патріотизму як духовно-моральної якості студентської молоді – майбутньої інтелектуальної, культурної, політичної, бізнесової еліти України

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, пов'язаним з вихованням патріотизму молодого покоління, присвячені численні дослідження провідних українських науковців: теоретичні основи українського виховання в історичному аспекті і з позицій сьогодення розкрито у працях І. Бега, А. Бойко, М. Євтуха, В. Кременя, О. Сухомлинської; взаємозв'язок патріотичного, громадянського та національного виховання висвітлено в працях В. Кузя, І. Мартинюка, В. Поплужного, Ю. Римаренка та ін.; національно-патріотичне виховання на традиціях українського народу розглядали О. Вишневський, М. Стельмахович, Б. Ступарик, М. Чепіль та ін.; розвиток теорії та практики виховання, у тому числі національного і патріотичного, на засадах православної моралі досліджено в роботах М. Євтуха, Т. Тхоржевської та ін.

Мета статті, методи дослідження: на основі наукового аналізу проблеми патріотичного виховання студентської молоді висвітлити сутність патріотизму, обґрунтувати теоретичні та методологічні засади патріотичного виховання майбутніх педагогів.

Результати дослідження. Аналіз психолого-педагогічної і філософської літератури свідчить, що поняття «патріотизм» є значущою моральною цінністю. У педагогічному словнику поняття «патріотизм» визначається домінантою особистості, загальнолюдським поняттям, яке закріплювалося віками й тисячоліттями в свідомості людей, відданих народу, Батьківщині. Корені патріотизму сягають давнини, коли відповідні почуття виникали на ґрунті спільності території, мови, звичаїв, суспільного устрою життя зі спільною власністю на знаряддя праці [5, с. 287].

Ретроспектива поглядів на становлення патріотичного виховання молодого покоління у контексті філософсько-педагогічної думки доводить, що переважна більшість джерел, починаючи з Античності, робить наголос

на значенні любові до Батьківщини, до рідної землі, до свого культурного середовища.

Вперше в педагогіці окреслив теоретичні й методичні засади патріотизму дітей та молоді і напрями його формування чеський педагог Я. А. Коменський. Він наголошував на вихованні високоморальної людини, якій притаманні такі патріотичні цінності, як благополуччя своєї батьківщини, готовність віддати своє життя за її свободу і незалежність [4, с. 274].

Ж. Ж. Руссо зазначав, що патріотизм є соціальною чеснотою, а головним шляхом його розвитку він вважав включення дітей у відносини, які потребують цих чеснот [7, с. 324].

Видатний гуманіст XVIII століття Й. Песталоцці стверджував, що стратегічним шляхом виховання у дітей патріотизму є розвиток в них умінь для виконання головних соціальних ролей – громадянина, сім'янина [6, с. 350–354].

Патріотичні почуття, любов до своєї країни не мають нічого спільного з презирством і ненавистю до іноземного, наголошував А. Дістервег. Становлення патріотизму в молоді педагог уявляв лише на основі загальнолюдських цінностей, на ідеї внутрішньої свободи, добра і справедливості [3, с. 105].

Революційні події у Франції 1790-х років ще більше активізували виховання молодого покоління в дусі патріотизму. Чеснотами цивілізованої людини були визнані любов до справедливості і Вітчизни (К. А. Гельвецій).

Наприкінці XIX і на початку XX ст. в педагогіці розвинутих зарубіжних країн існував ряд реформаторських течій, які базувалися на громадянському, національно-патріотичному вихованні й культивували любов до свого народу, його мови, держави та її інститутів.

На теренах України першооснови патріотичного виховання були закладені ще в народній педагогіці – в легендах, казках, міфах, літописах, повчаннях, прислів'ях. Дослідження історичних пам'яток періоду Київської Русі свідчать, що роздуми представників цієї епохи – літописців, державних і громадських діячів, письменників: Нестора Літописця («Сказання про Бориса та Гліба» та «Повість минулих літ»), Ярослава Мудрого, Іларіона («Слово про закон і благодать»), Володимира Мономаха («Повчання дітям») пройняті любов'ю до Батьківщини, гордістю за її велич, піклуванням про захист рідної землі, єдність слов'янських народів тощо.

Козацька доба в історії України принесла всьому світу нову, ефективну, багатогранну систему загального та військово-патріотичного виховання. Особлива роль у козацькій педагогіці відводилась таким патріотичним цінностям, як любов до батьків, рідної мови, шанобливе ставлення до батьківщини, непохитна вірність ідеям, принципам народної моралі, духовності; відстоювання повної свободи й незалежності

особистості, народу, держави; турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів; готовність боротися за волю, честь і славу України.

Визначне місце в історії розвитку теорії та практики патріотичного виховання в Україні посідає діяльність Х. Алчевської, О. Духновича, І. Котляревського, Олени Пчілки, Г. Сковороди, В. Стефаника, Лесі Українки, І. Франка та ін. На рівень всеєвропейського мислення підносять концепції народно-демократичної педагогіки у період становлення української нації М. Грушевський, М. Драгоманов, О. Духнович, П. Куліш, К. Ушинський, Т. Шевченко та ін. Зокрема, К. Ушинський наголошував, що справжня любов до Вітчизни є наслідком громадської (на її користь) праці людини [9, с. 105].

У справі патріотичного виховання молоді початку ХХ ст. важливим був досвід педагогів-теоретиків та практиків періоду УНР В. Винниченка, І. Огієнка, С. Русової, І. Стешенка, С. Черкасенка та ін, які велику увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості, поваги до історичного минулого.

Яскравий образ українця – свідомого патріота своєї землі, нації, що є передумовою сили й могутності української держави, створив Г. Ващенко у своїй книзі «Виховний ідеал». Він стверджував, що є різні форми любові до Батьківщини і виділяв стихійний (несвідомий патріотизм, який є неусвідомленою любов'ю до рідної природи, земляків, звичаїв, традицій, рідної мови) та свідомий патріотизм (для представника якого властиве знання рідної природи, історії, літератури, любов до рідного краю й народу, його сучасного і минулого, до його мови і культури). Для патріота, наголошував вчений, дорога честь Батьківщини, і він захищає її словом, ділом, повсякчас прагне піднести її честь. Найвищою формою патріотизму є жертвна любов до Батьківщини, яка виявляється в тому, що людина для блага Батьківщини терпить муки і навіть іде на смерть [1, с. 67–69].

Проблема патріотичного виховання була предметом ґрунтовних досліджень В. Сухомлинського. Розглядаючи патріотизм як надзвичайно складне явище духовного життя людини і народу, центр об'єднання масової свідомості та менталітету нації, осереддя моральності, видатний педагог надавав виключного значення у вихованні особистості-громадянина ставлення до ідеї Батьківщини, як до священного й найдорожчого, найголовнішого, вищого від усіх повсякденних турбот, тривог, пристрастей. Це почуття зближує і ріднить людей, очищає душі від усього, що принижує їх гідність [8, с. 513].

Упродовж ХХ ст. підходи до проблеми патріотичного виховання зазнавали значних трансформацій залежно від соціально-політичних вимог, стану суспільства, ідеології освітньої політики тощо. З 1991 року, коли Україна стала незалежною, суверенною, демократичною державою, патріотизм набуває духовно-національного змісту.

У сучасних філософсько-гуманітарних науках розглядають щонайменше три різновидності патріотизму: етнічний патріотизм, територіальний патріотизм, державницький патріотизм [2, с. 269–270]. Виділяється зовнішня структура патріотизму: патріотичні почуття; національна гідність людини; потреба в задоволенні національних інтересів; патріотична свідомість на основі національної свідомості, розуміння своєї громадянської ролі в суспільстві; національний такт і толерантне ставлення до людей інших національностей; бажання й потреба в накопиченні, збереженні та передачі національних культурних цінностей; готовність до патріотичної діяльності.

Патріотизм, як почуття має внутрішню структуру, що складається з кількох компонентів: природна любов до свого народу як до великої родини, любов до рідного слова, рідної природи; відчуття патріотизму розумом, усвідомлення обов'язку перед народом, готовність стати на захист його інтересів; переплетіння любові до рідного, близького з усвідомленням свого обов'язку перед народом, прагнення, готовність служити Батьківщині. Зокрема, Р. Петронговський виділяє інтелектуально-ціннісний, етнокультурний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти патріотизму. Узагальнення наукових праць дозволяє виокремити такі структурні компоненти патріотизму:

- духовно-моральний (почуття любові до Батьківщини, моральної відповідальності перед нею, відчуття духовного зв'язку зі своїм народом);
- когнітивний (комплексні знання з історії та культури Батьківщини, патріотична свідомість);
- ціннісний (потреба в інтеріоризації системи духовно-моральних і культурних національних і загальнолюдських цінностей, серед яких належне місце посідає патріотизм);
- діяльнісний (готовність діяти на благо своєї країни, відстоювати її інтереси, захищати їх тощо);
- ідентифікаційний:
- етнічна самоідентифікація (толерантне ставлення до представників інших народів на основі позитивної етнічної самоідентифікації);
- національна ідентифікація (національна гідність, відчуття своєї належності до нації, позитивне ставлення до співвітчизників);
- громадянськість (потреба у належному виконанні громадянських обов'язків).

У річищі сучасних уявлень філософії про рівні суспільної свідомості дослідники виокремлюють два рівні патріотичної свідомості – суспільно-психологічний та ідеологічний. Це означає, що патріотичне виховання повинно здійснюватися як двоєдиний процес на психологічному та ідеологічному рівнях: як морально-психологічний процес виховання почуттів, уявлень, прагнень, звичок, настроїв, норм вольових якостей патріотизму і як виховання патріотичної свідомості, ідей, поглядів і переконань на світоглядному та ідеологічному рівнях.

Виходячи із розуміння процесу виховання, у патріотичному вихованні студентської молоді важливо дотримуватися принципу єдності виховного впливу на свідомість, почуття та діяльність особистості з обов'язковим урахуванням особливостей її духовного життя, пов'язувати минуле і сучасне нашої країни, утверджуючи наступність кращих традицій поколінь. Чим сильніше молодь буде відчувати зв'язок часу, минулого і майбутнього вільної України, зв'язок своїх особистих інтересів з інтересами Вітчизни, чим більш здатна вона буде сприймати все краще, що створене попередніми поколіннями, і прогресивне, що принесла свобода, тим краще вона буде уявляти свою роль у здійсненні завдань розбудови України, тим вищим буде ступінь її усвідомлення патріотичної відповідальності.

На підставі аналізу наукових праць (І. Бех, В. Галузяк, П. Ігнатенко, Н. Косарева, Л. Крицька, Р. Петронговський, В. Поплужний, Ю. Руденко, М. Сметанський, В. Шахов, М. Шилова та ін.) під «патріотичною вихованістю» розуміємо інтегральну властивість особистості, яка відображає її шанобливе ставлення до Батьківщини, її минулого, сьогодення і майбутнього, до народу, його духовних надбань, традицій, культури; вияв почуття гордості за свою країну, її видатних людей; здатність до реальних дій у розбудові суспільного життя та взаємодії з навколишнім світом; вірність військовій присязі; усвідомлення патріотичного обов'язку перед народом тощо.

Вивчення наукової літератури з проблеми патріотичного виховання дає змогу стверджувати, що досліджуваний феномен розглядається з позиції різних підходів. Зокрема, провідними науковими підходами до проблеми патріотичного виховання є: історико-аналітичний (актуалізує ретроспективний аналіз патріотичного виховання), системний (орієнтує на цілісність, взаємозбагачення і взаємозумовленість складових патріотичного виховання), функціональний (визначає функції патріотичного виховання і забезпечення їх реалізації), особистісно орієнтований (забезпечує цілеспрямованість у патріотичному вихованні з урахуванням індивідуальних особливостей особистості). Водночас, низка інших наукових підходів, а саме: діяльнісний (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн), культурологічний (Є. Зеленев, М. Качур, Г. Філіпчук), історичний (О. Даценко, О. Кириченко, А. Науменко, Д. Сидорук), народознавчий і людинознавчий (В. Сухомлинський, К. Ушинський), підхід до патріотичного виховання як складової громадянського виховання (П. Вербицька, О. Кошопал, Н. Мойсеюк, К. Чорна), етнопедагогічний (Ю. Красильник, М. Стельмахович, Б. Ступарик), окреслюють окремі аспекти вирішення окресленої проблеми.

Таким чином, резюмуючи, зазначимо, що в умовах реформування політичного, економічного та суспільного життя в Україні зросла потреба підняти патріотичне виховання на якісно новий рівень, підвищити результативність виховного процесу, що диктує необхідність створення

принципово нової системи патріотичного виховання, в основу якої має бути покладено цілеспрямоване формування національних цінностей та культури міжнаціональних відносин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз наукових підходів до патріотичного виховання особистості дозволив визначити провідні серед них: історико-аналітичний; системний; функціональний, особистісно-орієнтований. Інші наукові підходи до розв'язання проблем патріотичного виховання, а саме: особистісний, культурологічний, історичний, народознавчий, людинознавчий основною ідеєю мають удосконалення патріотичних якостей особистості, але жоден із них не сприяє повною мірою задоволенню суспільства щодо патріотичного виховання студентської молоді як національно свідомих громадян. Тому лише комплексне урахування цих підходів у процесі створення системи патріотичного виховання студентської молоді сприяє її ефективності.

Важливість осмислення багатокомпонентного процесу патріотичного виховання особистості, конкретизація його мети, завдань, форм і методів є основним завданням не тільки освітніх закладів, а й усього українського суспільства. Ця проблема повинна з'ясуватися в контексті перспективного розвитку всієї української нації.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с. – Мова укр.
2. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих начальних закладів / О. І. Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с. – Мова укр.
3. Дистервег А. Пособие к образованию немецких учителей. Избранные педагогические произведения. – М., 1956. – 105 с. – Мова рос.
4. Коменский Я. Великая дидактика / Я. Коменский // Избранные педагогические сочинения. – М.: 1955. – С. 161–173. – Мова рос.
5. Педагогический словарь. – М.: Изд. Академии пед. наук, 1960. – 287 с. – Мова рос.
6. Песталоцци И. Избранные педагогические произведения в 3 т. / И. Песталоцци. – Т. 3. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1965. – С. 339–366. – Мова рос.
7. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании / Ж. Ж. Руссо. – М., 1986. – 324 с. – Мова рос.
8. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 281 – 582. – Мова укр.
9. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. / К. Д. Ушинський. – К: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – 348 с. – Мова укр.

Bibliography

1. Vashhenko G. Educational Ideal / G. Vashhenko. – Poltava: Poltavskiy visnyk, 1994. – 191 s. (in Ukrainian)
2. Vyshnevs'kyj O. I. Theoretical Fundamentals of Modern Ukrainian Pedagogy. A guide for students of higher education institutions / O. I. Vyshnevs'kyj. – Drohobych: Kolo, 2003. – 528 s. (in Ukrainian)
3. Dysterveg A. A Handbook for the Education of German Teachers / A. Dysterveg // Selected pedagogical works. – M., 1956. – 105 s. (in Russian).
4. Komenskij Ja. Великая дидактика / Ja. Komenskij // Selected pedagogical works.. – M.: 1955. – S. 161–373. (in Russian).
5. Педагогический словарь. – М.: Izd. Akademii ped. nauk, 1960. – 287 s. (in Russian).
6. Pestalocci I. Selected pedagogical works: 3 issues / I. Pestalocci. – T. 3. – M.: Izd. APN RSFSR, 1965. – S. 339–366. (in Russian).
7. Russo Zh.-Zh. Emil, or about education / Zh.-Zh. Russo. – M., 1986. – 324 s. (in Russian).
8. Suhomlinskij V. O. Birth of a citizen / V. O. Suhomlinskij // Selected works: 5 issues. – K.: Rad. shkola, 1977. – T. 3. – S. 281–582. (in Ukrainian)
9. Ushyn's'kyj K. D. Selected pedagogical works: 2 issues / K. D. Ushyn's'kyj. – K.: Rad. shkola, 1983. – T. 1. – 348 s. (in Ukrainian)

УДК 378.093.2.015.30:78

Томанчук Альона Олександрівна – викладач музики, Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ ЗАСОБАМИ
МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА**

Анотація. У статті розглянуто особливості здійснення патріотичного виховання студентської молоді педагогічного коледжу. Обґрунтовано роль системи музичного мистецтва, яке засобами народної та регіональної музики розвиває естетичні смаки та моральну культуру студентів. Встановлено, що із патріотичного виховання студентів здійснюється в педагогічному коледжі значна робота. Визначено основну мету виховного процесу в педагогічному коледжі, яка полягає в формуванні особистості, наділеної громадянською відповідальністю, національною самосвідомістю, високими духовними цінностями, родинними і патріотичними почуттями; створенні умови для розвитку творчо обдарованої молоді, її індивідуальних якостей, набуття за час навчання молодого людиною соціального досвіду. Змістом патріотичного виховання в коледжі є формування особистості зорієнтованої на національні цінності, прагнучої розбудови демократичної, незалежної української держави.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, національна свідомість, громадянськість, музичне мистецтво, пісня.

Tomanchuk Alena Oleksandrivna – music teacher, Bar Humanitarian Pedagogical College named after Mikhailo Hrushevskiy

PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS YOUTH OF PEDAGOGICAL COLLEGE BY MEANS OF MUSIC ART

Summary. The article deals with the peculiarities of the implementation of the patriotic education of students in the pedagogical college. The role of the system of musical art, which, through means of folk and regional music, develops aesthetic tastes and moral culture of students, is substantiated. It is established that patriotic education of students in the pedagogical college is carried out in full. The main purpose of the educational process in the pedagogical college is defined, which consists in the formation of the personality, endowed with civil responsibility, national self-consciousness, high spiritual values, family and patriotic feelings; creating the conditions for the development of creatively gifted youth, their individual qualities, the acquisition of social experience during the training of young people.

It is noted that the college focuses on effective serving to our Motherland, which involves not only the recognition of respect and love for all native (territory, ancestors, language, history), but also the willingness to selflessly work in the name and for the good of Ukraine. The content of patriotic education, which is realized in the course of carrying out of a series of cultural and educational measures: measures on celebrations of state and memorable dates, events devoted to anniversaries of the birth of prominent Ukrainian writers and public figures, information and educational hours, round tables devoted to the human rights with the participation of law-enforcement bodies, Shevchenko weeks and parties.

Key words: patriotism, patriotic education, national consciousness, citizenship, musical art, song.

Томанчук Алена Александровна – преподаватель музыки, Барский гуманитарно-педагогический колледж имени Михаила Грушевского

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОЛЛЕДЖА СРЕДСТВАМИ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация. В статье рассмотрены особенности осуществления патриотического воспитания студенческой молодежи педагогического колледжа. Обоснована роль системы музыкального искусства, средствами народной и региональной музыки развивает эстетические вкусы и нравственную культуру студентов. Установлено, что по патриотическому воспитанию студентов осуществляется в педагогическом колледже значительная работа. Определена основная цель воспитательного процесса в педагогическом колледже, которая заключается в формировании личности, наделенной гражданской ответственностью, национальным самосознанием, высокими духовными ценностями, родственными и патриотическими чувствами; создании

условий для развития творчески одаренной молодежи, ее индивидуальных качеств, приобретение за время обучения молодым человеком социального опыта. Содержанием патриотического воспитания в колледже является формирование личности ориентированной на национальные ценности, стремящейся развития демократического, независимого украинского государства.

***Ключевые слова:** патриотизм, патриотическое воспитание, национальное сознание, гражданственность, музыкальное искусство, песня.*

Постановка проблеми, її актуальність. Розбудова незалежної Української держави неможлива без оновленої національної освіти, розробки прогресивних технологій, гуманізації, диференціації та інтеграції навчання, науково обґрунтованої системи патріотичного виховання майбутніх громадян ХХІ століття. Тому на сучасному етапі становлення правової демократичної держави та інтеграції України до загальноєвропейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема відтворення в суспільстві духовної, високоморальної особистості – творця власного майбутнього, гуманіста, громадянина, патріота України. Адже зміцнити і розвинути демократичну правову державу, яка ввійшла б повноправним суб'єктом до європейської спільноти можуть громадяни, які люблять свій народ, свою Україну, готові самовіддано захищати й розбудовувати її, які мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну моральність, знають свої права і свободи та вміють цивілізовано відстояти їх, сприяючи громадянському миру і злагоді в суспільстві.

Сучасні заклади вищої освіти всіх освітніх ступенів, зокрема педагогічні коледжі, володіють величезним потенціалом у формуванні патріотизму майбутніх фахівців, тому дуже важливо, щоб у кожному ЗВО була створена система виховних заходів, спрямованих на формування активних громадян, справжніх патріотів своєї Батьківщини.

Мета статті, методи дослідження. Метою статті є опис і характеристика навчально-виховної роботи в педагогічному коледжі, зокрема засобів музичного мистецтва, спрямованих на патріотичне виховання студентської молоді. Звідси **предметом дослідження** навчально-виховні засоби, в тому числі й засоби музичного мистецтва, що використовуються в навчальному процесі педагогічного коледжу з метою здійснення патріотичного виховання студентів. До **методів дослідження** відносимо аналітико-теоретичний, а також методи обробки та систематизації матеріалів дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теренах України першооснови патріотичного виховання були закладені ще в народній педагогіці – в легендах, казках, міфах, літописах, повчаннях, прислів'ях. Питання патріотичного виховання хвилювало літописців, державних і

громадських діячів, письменників: Нестора Літописця, Ярослава Мудрого, Іларіона, Володимира Мономаха, П. Орлика, Ф. Прокоповича, Г. Сковороду, Т. Шевченка, П. Куліша, Д. Чижевського, Лесю Українку, І. Франка, М. Грушевського, В. Винниченка, С. Рудницького. Багатогранні аспекти патріотичного виховання особистості знайшли своє відображення у працях педагогів Х. Алчевської, Г. Ващенко, О. Духновича, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги, які велику увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості, поваги до історичного минулого. А. Макаренко, В. Сухомлинський радили прищеплювати молоді високі почуття вірності й відданості Батьківщині, пошани до її трудівників. Психологічні засади патріотичного виховання досліджували П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, О. Петровський, І. Синиця, П. Якобсон. У сучасній педагогічній науці окремі аспекти патріотичного виховання розробляють О. Бандура, Н. Волошина, А. Капська, В. Неділько, Є. Пасічник, Б. Степанишин.

Проблема патріотичного виховання студентів закладів вищої освіти представлена українськими дослідниками О. Абрамчук, І. Бехом, В. Герасимчук, В. Дроговодом, О. Онопрієнко, М. Дубиною, Д. Тхоржевським, П. Щербанем та ін. Особливості виховної функції музичного мистецтва, його перетворювальної сили розкриваються у дослідженнях Г. Ващенко, С. Кара-Мурзи, С. Нечай, А. Пілічяускаса, Г. Шевченко, Р. Шульги тощо.

Результати дослідження. Процес виховання – це система виховних заходів спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості [7, с. 113]. Одним із пріоритетних напрямків організації виховної роботи у педагогічному коледжі є активне формування у молодій людини відчуття патріотизму, любові до власної Вітчизни та рідного краю. Відзначимо, що патріотизм (від гр. *patriotes* – батьківщина) – любов до своєї батьківщини, відданість своєму народу, гордість за свій народ, прагнення захистити його надбання, продовжити примноження його загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей.

Історико-ретроспективний аналіз поглядів на становлення патріотичного виховання молодого покоління в контексті філософсько-педагогічної думки свідчить, що незалежно від часу й умов написання, переважна більшість джерел, трактуючи зміст слів «патріот», «патріотизм», роблять наголос на значенні любові до батьківщини, до рідної землі, до свого культурного середовища. З цими підставами патріотизму як природного почуття з'єднується його моральне значення як обов'язку і чесноти. Сучасне розуміння патріотизму багато в чому спирається на ідеї християнства як вищого блага, що не розділяє, а з'єднує людей. У цьому виявляється духовно-моральна сутність патріотизму.

Як зазначав В. Сухомлинський: «виховання громадянина патріотом – це гармонія розуму, думки, ідей, почуттів, духовних поривів, вчинків» [5,

с. 16]. Патріотичне виховання покликане виховувати у молодій людині високі моральні ідеали, почуття жертвовного служіння Батьківщині. Відомо, що основні риси громадянина формуються в молодому віці під впливом загальнонародних цінностей, у взаємодії особистості з суспільством, яке на кожному етапі репрезентують родина, школа та різноманітні колективи [8, с. 170]. Справжній патріот любить Батьківщину, не відвертаючись від неї через те, що їй нічим заплатити йому за це і що її народ не досяг рівня культури характерної для європейських суспільств. А головне – патріот не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури й господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства [3, с. 246].

Основна мета виховного процесу в педагогічному коледжі – формувати особистість, наділену громадянською відповідальністю, національною самосвідомістю, високими духовними цінностями, родинними і патріотичними почуттями; створювати умови для розвитку творчо обдарованої молоді, її індивідуальних якостей, набуття за час навчання молоді людиною соціального досвіду. Виховний процес відбувається як через інформаційно-просвітницькі виховні години, зустрічі з цікавими людьми, так і через залучення студентів у гуртки художньої самодіяльності, клуби за інтересами, спортивні гуртки, органи студентського самоуправління. Саме через них розвивається художньо-естетична культура, формується національна та громадянська свідомість, реалізуються творчі можливості студента [1, с. 12].

Значна увага в педагогічних коледжах приділяється організації та проведенню цілої низки заходів громадянсько-патріотичної спрямованості, які відіграють важливу роль у виробленні в студентській молоді суспільно значущої мети – побудови громадянського суспільства та правової незалежної Української держави. Серед них – цикли виховних годин, присвячених історичним подіям, річницям від народження видатних українських письменників та громадських діячів, інформаційно-просвітницькі години, круглі столи присвячені правам людини за участі працівників правоохоронних органів, проводяться шевченківські тижні та вечори тощо.

У виховній роботі викладачі коледжу намагаються дотримуватись принципів єдності активних та інтерактивних методів виховання, досягаючи їх інтеграції в кожному окремому виховному національно-патріотичному заході. Відзначимо, що в організації позанавчальної роботи зі студентською молоддю викладачі широко використовують такі методи, як екскурсії, бесіди, тематичні диспути та дискусії, «круглі столи», вікторини, рольові ігри, конференції, лекції, тренінги, «відкриті трибуни», ділові ігри, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, безпосередньо пов'язані з тематикою національно-патріотичного

виховання і покликані ознайомити студентів з найбільш яскравими сторінками нашої героїчної історії.

Питання формування духовності та патріотичності студентів було актуальним в усі часи, але особливо на початку ХХІ століття. Велику роль у цьому питанні відіграє система музичного мистецтва, яке засобами народної та регіональної музики розвиває естетичні смаки та моральну культуру студентів.

Розвиваючи духовність та патріотизм студентів, викладач має допомогти їм зорієнтуватися в світі музики, вибрати справді високохудожні твори, що сприятимуть розвитку і збагаченню культури почуттів студентів, розвитку їх музичного та естетичного смаків. Здійснення патріотичного виховання студентів – основа навчальних занять у коледжі, їх зміст, який може мати різне художньо-педагогічне втілення. Це дає можливість вносити в заняття будь-які контрасти, створення атмосфери творчої зацікавленості.

Патріотичне виховання студентів засобами сучасного музичного мистецтва покликане забезпечувати становлення і розвиток у студентів відчуття, розуміння і потреби у красі, усвідомлення необхідності жити і творити за її законами. Дієвим засобом патріотичного виховання є пісня. Г. Ващенко зазначав, що українська пісня за змістом і глибиною посідає одне з перших місць серед народів світу. Саме вона підтримує свідомість національної єдності українського народу, любов до Батьківщини і пошану до себе. Українська пісня характеризує українця як щирого патріота, що живе заради Батьківщини і завжди готовий віддати за неї своє життя. Переживання, що їх передає музика можуть бути такими тонкими і глибокими, що їх не можна передати словами. Через музику душа безпосередньо розмовляє з душею. Оскільки в народній пісні відбиваються почуття народних мас, то можна сказати, що через неї ми безпосередньо розмовляємо з давніми поколіннями. Ми разом з ними живемо тими почуттями, якими жили вони. Народна пісня – це єдність музики і слова. Усе це поглиблює у студентів коледжу знання про національну історію, розвиває патріотичні почуття, погляди і переконання, формує чітко виражену патріотичну позицію та патріотичний стиль поведінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проаналізований досвід свідчить про, те що у сучасних педагогічних коледжах здійснюється значна робота із патріотичного виховання студентської молоді. Змістом патріотичного виховання в коледжі є формування особистості зорієнтованої на національні цінності, прагнучої розбудови демократичної, незалежної української держави. Студенти впродовж навчання у коледжі усвідомлюють свою приналежність до українського народу, проймаються почуттями поваги до національної історії культури, традицій, звичаїв. Молодь оволодівши українською мовою, поглиблює знання іноземних мов міжнародного спілкування, толерантно ставиться до етнічних груп і національних меншостей, які

проживають на території України. У коледжі звертається увага на дієвому служінні Батьківщині, що передбачає не тільки визнання поваги і любові до всього рідного (територія, предки, мова, історія), а й готовність самовіддано працювати в ім'я і на благо України. Визначений зміст патріотичного виховання реалізуються у ході проведення цілої низки культурно-просвітницьких та мистецьких заходів, заходів з відзначення державних і пам'ятних дат.

Література

1. Агаддулін Р.Р. Позанавчальна виховна робота у ВНЗ: досвід формування полікультурної компетенції сучасного вчителя / Р. Р. Агаддулін // Педагогіка та психологія. – 2007. – №3. – С. 64-72.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994.–191 с.
3. Вишневецький О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих начальних закладів / О. І. Вишневецький. – Дрогобич: Коло, 2003.– 528 с.
4. Кухаренко П. М. Формування громадської позиції сучасної молоді / П. М. Кухаренко, О. О. Резнікова // Україна на зламі тисячоліть – 20 років незалежності (1991-2011): зб. наук. пр. / Редкол.: Кобець А.С. (відп. ред. та ін..) – Д.: Видавництво «Придніпров'я», 2011. – Вип. 3. – С.169-174.
5. Сухомлинський В. А. Родина в серце / В. А. Сухомлинський. – 2–е изд. – М: Молодая гвардия, 1980. – 175 с.
6. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. / К. Д. Ушинський – К : Рад школа, 1983. –Т.1– 348 с.
7. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – 3-тє вид., перероб і доп. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2007. – 232 с.
8. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї / П. М. Щербань. – К.: Культурологічне ПП «Борівітер». – 2000. – 260 с.

Bibliography

1. Agaddulin R.R. Poznavchal'na vyhovna robota u VNZ: dosvid formuvannja polikul'turnoi' kompetencii' suchasного vchytelja / R. R. Agaddulin // Pedagogika ta psihologija. – 2007. – №3. – С. 64-72. (in Ukrainian)
2. Vashhenko G. Vyhovnyj ideal / G. Vashhenko. – Poltava: Poltavs'kyj visnyk, 1994.–191 s. (in Ukrainian)
3. Vyshnevs'kyj O. I. Teoretychni osnovy suchasnoi' ukrai'ns'koi' pedagogiky. Posibnyk dlja studentiv vyshhyh nachal'nyh zakladiv / O. I. Vyshnevs'kyj. – Drogobych: Kolo, 2003.– 528 s. (in Ukrainian)
4. Kuharenko P. M. Formuvannja gromads'koi' pozycji' suchasnoi' molodi / P. M. Kuharenko, O. O. Reznikova // Ukrai'na na zlami tysjacholit' – 20 rokiv nezalezhnosti (1991-2011): zb. nauk. pr. / Redkol.: Kobec' A.S. (vidp. red. ta in..) – D.: Vydavnyctvo «Prydniprov'ja», 2011. – Vyp. 3. – S.169-174. (in Ukrainian)
5. Suhomlyn's'kyj V. A. Rodyna v serce / V. A. Suhomlyn's'kyj. – 2–e yzd. – M: Molodaja gvardyja, 1980. – 175 s.
6. Ushyn's'kyj K. D. Vybrani pedagogichni tvory: v 2 t. / K. D. Ushyn's'kyj – K : Rad shkola, 1983. –Т.1– 348 s.
7. Ficula M. M. Pedagogika: navchal'nyj posibnyk dlja studentiv vyshhyh pedagogichnyh zakladiv osvity / M. M. Ficula. – 3-tje vyd., pererob i dop. – Ternopil': Navchal'na knyga- Bogdan, 2007. – 232 s.

8. Shherban' P. M. Nacional'ne vyhovannja v sim'i' / P. M. Shherban'. – K.: Kul'turologichne PP «Boryviter». – 2000. – 260 s.

УДК 378:373.2.011.3–051

Трофаїла Наталія Дмитрівна – аспірант кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

e-mail Trofaila_09@i.ua

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглядається необхідність використання інноваційних технологій у навчанні майбутніх вихователів, що підвищує рівень їх професійних якостей та професійну компетенцію, щодо емоційного розвитку дітей дошкільного віку. Дається визначення поняття «інновація», «інноваційні педагогічні технології». Розкрито важливість застосування інноваційних педагогічних технологій та проаналізовано можливості їх впровадження у навчальний процес вищих педагогічних закладів освіти, адже одним з найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі модернізації вищої освіти України є забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні міжнародних стандартів. Розкриваються основні методологічні вимоги, яким повинна відповідати педагогічна технологія, а також аналізуються основні групи інноваційних педагогічних технологій.

Ключові слова: технології; інноваційні технології; професійна підготовка; емоційний розвиток.

Trofaila Natalia – Postgraduate student of the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna.

e-mail Trofaila_09@i.ua

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF PREPARING FUTURE EDUCATORS FOR THE EMOTIONAL DEVELOPMENT OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Summary. The article considers the necessity of using innovative technologies in the training of future educators, which increases the level of their professional qualities and professional competence regarding the emotional development of preschoolers. In the article the determination of notion is given «innovatsiya» «innovative pedagogical technologies». The basic methodological requirements which pedagogical technology must answer open up. The importance of applying innovative pedagogical technologies for the training of future educators is analyzed and the possibilities of their

introduction into the educational process of higher educational institutions of education are analyzed, as one of the most important strategic tasks at the present stage of modernization of higher education in Ukraine is to ensure the quality of training of specialists at the level of international standards, which is possible provided changes in pedagogical techniques and the introduction of innovative learning technologies. Some are considered innovative methods that allow the formation of emotional development of children of preschool age. And the teacher provides guidance for the effective use of interactive technologies in the educational process in elementary school. Attention is drawn to the role of innovative educational technologies in the education and development of students, formation of their civic opinion.

Key words: technologies, innovative technologies, professional training, emotional development.

Трофаїла Наталія – Аспірант кафедри психології та педагогіки розвитку ребенка, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини.

e-mail Trofaïla_09@i.ua

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ К ЭМОЦИОНАЛЬНОМУ РАЗВИТИЮ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация. В статье рассматривается необходимость использования инновационных технологий в обучении будущих воспитателей, что повышает уровень их профессиональных качеств и профессиональной компетенции, по эмоционального развития дошкольников. Дается определение понятия «инновация», «инновационные педагогические технологии». Раскрыта важность применения инновационных педагогических технологий для подготовки будущих воспитателей. Автор акцентировал внимание на том, что одним из важнейших стратегических задач на сегодняшнем этапе модернизации образования Украины является обеспечение качества подготовки специалистов на уровне международных стандартов, которое возможно при условии изменения педагогических методик и внедрение инновационных технологий обучения. Также в статье раскрываются основные методологические требования, которым должна отвечать педагогическая технология.

Ключевые слова: технологии, инновационные технологии, профессиональная подготовка, эмоциональное развитие.

Вступ. У сучасному соціально-економічному середовищі рівень вищої освіти залежатиме від результативності запровадження інноваційних технологій навчання, що ґрунтуються на нових методологічних засадах, сучасних дидактичних принципах та психолого-педагогічних теоріях. Постійне оновлення змісту та вдосконалення

технологій підготовки фахівців дошкільної освіти є важливою проблемою реформування системи вищої професійної освіти в Україні. Враховуючи сучасні загальноосвітні тенденції, зміна основної парадигми освіти конкретизується у вимогах до підготовки майбутніх вихователів, здатних успішно працювати з дітьми та батьками в ДНЗ.

Постановка проблеми, її актуальність. Проблема підготовки майбутнього вихователя за допомогою інноваційних педагогічних технологій на сьогоднішній день є відкритою та актуальною. Стратегічні завдання вищої освіти, згідно з Програмою розвитку освіти в Україні на XXI століття, є досягнення якісно нового рівня мобільності та професійно-практичної підготовки фахівців. Адже оптимальним засобом соціальної та економічної адаптації людини до життєдіяльності в умовах ринкової економіки є її професійна підготовка як конкурентоспроможного працівника. Ця обставина зумовлює постановку питання щодо впровадження у процес навчання інноваційних педагогічних технологій [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою інноваційної стратегії сучасної освіти займається цілий ряд вітчизняних та зарубіжних науковців: Т. Волоковська, І. Дичківська, Т. Коляда, Л. Овчаренко, В. Паламарчук, І. Підласий, Л. Хіхловський, J. Gardner, H. Klages, E. Petlak, S. Pokrivcakova, Z. Pietrasiński, A. Sowiński, P. Whitefield.

Мета статті, методи дослідження. Полягає в тому, щоб розкрити тлумачення поняття «інноваційні педагогічні технології», розкрити основні методологічні вимоги, яким має відповідати будь-яка інноваційна технологія навчання, щодо емоційного розвитку у дітей дошкільного віку.

Сучасний освітній процес неможливий без інноваційного оновлення, залучення нових технологій, їх апробації та адаптації до сучасних вимог нового змісту. Значну роль у формуванні інноваційних процесів в останнє десятиріччя відіграли такі тенденції розвитку педагогічної науки й практики, як:

- поєднання інноваційних змін з освітніми реформами;
- активізація інноваційного руху педагогів-практиків;
- створення міжнародних інноваційних мереж, державних інфраструктур з координації інноваційних процесів, підтримки недержавних утворень.

Інноваційна діяльність педагогів, її результати дали змогу ствердити альтернативність педагогічних систем; подолати стереотипи педагогічної та управлінської діяльності щодо нових цілей і стратегій в освіті; поширити мережу інформаційних джерел; підвищити соціально-педагогічну роль ініціативи освітян [2].

Щоб краще розуміти, про що йде мова, ми звернемося до тлумачення понять «інновація» та «технологія».

Термін «інновація» означає оновлення процесу навчання, який спирається, головним чином, на внутрішні фактори. Запозичення цього

терміна пов'язане з бажанням виділити мотиваційний бік навчання, відмежуватися від чергових «переможних методик», які за короткий час повинні дати максимальний ефект незалежно від особливостей дітей, їхніх бажань, здібностей тощо.

Поняття «технологія» виникло у світовій педагогіці також як протиставлення існуючому поняттю «метод». Недолік методу полягає в його негнучкості та статистичності. Широкого поширення термін «технологія» («технологія в освіті») набув у 40-х рр. і був пов'язаний із застосуванням нових аудіовізуальних засобів навчання. У 60-х рр. поняття «технологія освіти» розглядалося під кутом зору програмного навчання і використання обчислювальної техніки у навчанні [4].

Інноваційні педагогічні технології розглядають не тільки як налаштованість на сприйняття, продукування і застосування нового, а насамперед як відкритість. Вони забезпечують умови розвитку особистості, здійснення її права на індивідуальний творчий внесок, на особистісну ініціативу, на свободу саморозвитку.

Інноваційні педагогічні технології мають гуманістичну спрямованість у системі освіти, зумовлену співіснуванням і складними взаєминами в науковій педагогіці й педагогічній практиці традиційної наукової педагогіки. Вони належать до системи загального наукового і педагогічного знання. Виникли і розвиваються на межі загальної інноватики, методології, теорії та історії педагогіки, психології, соціології і теорії управління, економіки освіти. Інноваційні педагогічні технології є однією з домінуючих тенденцій розвитку людства.

Інноваційні педагогічні технології є специфічними і досить складними, вони потребують особливих знань, навичок, здібностей. Інноваційні педагогічні технології в системі освіти засвідчують якісно новий етап взаємодії й розвитку науково-педагогічної та педагогічної творчості і процесів застосування її результатів. Складність, багатогранність педагогічної діяльності є чинником, що відкриває простір для багатьох педагогічних технологій, динаміка продукування яких постійно зростає.

Інноваційні педагогічні технології в сучасній дошкільній освіті розвиток науки і техніки сприяв появі нових форм навчальної комунікації, новітнім методам розв'язання освітніх завдань. З огляду на це роль вихователя набула нової якості. Він розвиває пізнавальні якості дошкільника, його життєву компетентність у різних соціальних інституціях. Водночас відбувається еволюція змісту, форм і методів навчання, яка спонукає до розробок і впровадження нових новітніх освітніх технологій. Важливе місце у підготовці майбутніх вихователів посідає самоствердження його як цілісної, освіченої, духовно багатой, інтелектуально зрілої, ініціативної особистості, здатної розвивати інноваційні технології, процеси, ідеї.

Проблеми інноваційних технологій навчання хвилюють сучасного вихователя, а тому неодноразово ставали предметом наукових досліджень. Метою державної Національної програми «Освіта» є виведення освіти в Україні на рівень розвинутих країн світу, що можливо лише за умов відходу від авторитарної педагогіки і впровадження сучасних педагогічних технологій. Саме цим зумовлена увага вихователів, методистів до інноваційних технологій.

Підвищення якості навчально-виховного процесу шляхом упровадження інноваційних технологій на засадах компетентнісного підходу до навчання та виховання дітей передбачає реалізацію гуманно-особистісного підходу до дитини; використання в навчально-виховному процесі інноваційних технологій, ефективного педагогічного досвіду; створення комфортних умов для забезпечення фізичного, психічного, емоційного здоров'я дітей [1].

Існує різноманітність завдань, багатоваріативність умов, засобів освітнього процесу, неоднозначність прояву закономірностей засвоєння змісту освіти в залежності від індивідуальних особливостей дітей тощо.

Завдання вихователя сформувати у дітей мотивацію до пізнання, що і скеровує їхню пізнавальну активність, стимулює розвиток власних почуттів та інтересів. Чим цікавіша така діяльність, тим емоційніший її вплив і тим більший ефект вона дає.

Інноваційні педагогічні технології належать до системи загального наукового і педагогічного знання. Вони виникли і розвиваються на межі загальної інноватики, методології, теорії та історії педагогіки, психології, соціології і теорії управління, економіки освіти.

За даними, що надійшли впродовж 2011р. до відділу новітніх педагогічних технологій науково-методичного центру, можна зробити попередній аналіз стану запровадження педагогічних технологій у дошкільних навчальних закладах України, умовно визначивши чотири групи.

1. Системні інноваційні педагогічні технології:
  - «національний дитячий садок» Софії Русової;
  - гуманно-особистісна педагогіка Василя Сухомлинського;
  - технологія саморозвитку Марії Монтессорі;
  - технологія вільного розвитку (педагогіка Р. Штайнера «Вальдорфський дитячий садок»).
2. Модульні та локальні інноваційні педагогічні технології:
  - технології раннього навчання (Програма Fas Trac Kids, Масару Ібука, М. Зайцева, Г. Домана, В. Ліщука, Б. Нікітіна тощо);
  - технологія розвитку творчої особистості Г. Альтшуллера («ТРВЗ»);
  - особистісно орієнтована освіта «Крок за кроком»;
  - музикотерапевтична технологія «Піснезнайка».

3. Здоров'язбережувальні, оздоровчі та здоров'яформувальні технології:

- система природного оздоровлення Порфирія Іванова «Детка»;
- театр фізичного виховання й оздоровлення дітей Миколи Єфименка;

- освітньо-оздоровчі програми з валеології; психогімнастика;
- оздоровчі системи східних народів.

4. Авторські, альтернативні педагогічні технології:

➤ інтегрована особистісно орієнтована технологія Світлани Якименко;

➤ технологія психолого-педагогічного проектування (П 3) (програма «Радість розвитку») Тамари Піроженко;

- природне виховання Лілії Блудової;
- школа ігромайстерності Миколи Шутя;
- дитяча творчість Галини Підкурганної та ін.

Запропоновані матеріали – це творчий професійний пошук педагогів у сфері інноваційної діяльності дошкільних навчальних закладів України, який свідчить про незворотний процес створення інноваційного простору дошкільної освіти [2].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, одним з найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі модернізації вищої освіти України є забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні міжнародних стандартів. Розв'язання цього завдання можливе за умови зміни педагогічних методик та впровадження інноваційних технологій навчання. Адже, завдання технології взагалі полягає у визначенні найбільш ефективних шляхів та засобів досягнення будь-яких цілей діяльності.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / АПН України / О.Л. Кононко (наук.ред.та упоряд.). – 2-ге вид., випр. – К.: Світич, 2008. – 430 с. (мова – укр.).
2. Формування інноваційного простору дошкільної освіти: наук. – метод. посіб. / упоряд. Н. В. Любченко, О. А. Прокопенко; А. С. Виноградова за ред. Є. Р. Чернишової / Ун -т менедж. освіти НАПН України. – К., 2012. – Ч. 1. – 112 с. (мова – укр.).
3. Чубко О. П. Інноваційні технології навчання в контексті педагогічної підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / О. П. Чубко Режим доступу : [file:///C:/Users/user/Downloads/VchdpuP_2013_1_108_37%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/VchdpuP_2013_1_108_37%20(2).pdf) (мова – укр.).
4. Чурікова-Кушнір О. Д. Інноваційні технології навчання майбутніх учителів музики у ВНЗ [Електронний ресурс] / О. Д. Чурікова-Кушнір – Режим доступу : file:///C:/Users/user/Downloads/Nzspp_2013_1_34.pdf (мова – укр.).

Bibliography

1. The basic program of development of a child of preschool age «I am in the World»/ APN Ukrayiny` / O. L. Kononko (nauk.red.ta uporyad.). – 2-ge vy`d., vy`pr. – K.: Svity`ch, 2008. – 430 s.
2. Formation of the innovative space of preschool education: nauk. –metod. posib. / uporyad. N. V. Lyubchenko, O. A. Prokopenko; A. S. Vy`nogradova za red. Ye. R. Cherny`shovoyi / Un -t menedzh. osvity` NAPN Ukrayiny`. – K., 2012. – Ch. 1. – 112 s.
3. Chubko O. P. Innovative learning technologies in the context of teacher training future teacher [Eelectronic recourse] / O. P. Chubko Rezhy`m dostupu: [file:///C:/Users/user/Downloads/VchdpuP_2013_1_108_37%20\(\).df](file:///C:/Users/user/Downloads/VchdpuP_2013_1_108_37%20().df)
4. Churikova-Kushnir O. D. Innovative technologies of future music teachers training at universities [Eelectronic recourse] / O. D. Churikova Kushnir Rezhy`m dostupu : file:///C:/Users/user/Downloads/Nzspp_2013_1_34.pdf.

УДК 378: 377

Удалова Елена Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник сектору з галузевий гуманітарної та педагогічної освіти відділу модернізації вищої освіти Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»

**ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ
ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК ОСОБИСТОСТІ**

Анотації. В статті акцентується увага на необхідності щодо покращення трудової зайнятості населення з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку України. Однією з проблем сучасного розвитку вітчизняної економіки та негативною характеристикою ринку праці є безробіття. Тому розвиток неформальної освіти дорослих на сьогодні є актуальним.

Ключові слова: освіта дорослих, професійний розвиток, життєві навички, ринок праці, безробіття.

Елена Юрьевна Удалова

**ОБРАЗОВАНИЕ ВЗРОСЛЫХ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ
ЖИЗНЕННЫХ НАВЫКОВ ЛИЧНОСТИ.**

В статье акцентировано внимание на необходимость улучшения трудовой занятости населения с учетом особенностей социально-экономического развития Украины. Одной из проблем современного этапа развития отечественной экономики и важной характеристикой конкурентноспособности на рынке труда является безработица. Поэтому развитие неформального образования взрослых на сегодня является актуальным.

Ключевые слова: обучение взрослых, профессиональное развитие, жизненные навыки, рынок труда, безработица.

Udalova O.Yu.,

candidate of pedagogical sciences,

Associate Professor, Senior Researcher

Institute for the Modernization of the Content of Education

Adult education as the basis for the formation of personality life skills

Abstract. *In the article the author highlights the peculiarities of adult education as the basis for the formation of personality life skills. It is proved that the world economic science has gained extensive experience in studying the problems of the labor market, studying its economic nature, place and role in the market system. It has been found out that the present demands a radical rethinking of the educational paradigm, in the context of the formation of the individual as a subject and the designer of his own life, on the basis of creating an innovative pedagogical educational process on the formation of a competent, socially active and socially mobile person capable of effectively solving difficult life situations, to acquire and creatively perform social roles. It is determined that the problem of development of personality life competence is the main problem of adult education of the XXI century. The development of effective mechanisms, methods to promote the development of professional competence of the individual throughout life - is one of the keys to solving the problem of survival of mankind, overcoming some of the negative processes that put people at the borderline, therefore the formation and development of adult education is a worthy response to the challenges of the 21st century.*

Keywords: *adult education, professional development, life skills, labor market, unemployment.*

Постановка проблеми. Сьогодні вимагає докорінного переосмислення освітньої парадигми, в контексті становлення особистості як суб'єкта і проектувальника власного життя, на основі створення інноваційного педагогічного освітнього процесу щодо формування компетентної, соціально активної й соціально мобільної особистості, спроможної ефективно вирішувати складні життєві ситуації, набувати і творчо виконувати соціальні ролі. Проблема розвитку життєвої компетенції особистості є основною проблемою освіти дорослих ХХІ століття. Вироблення дієвих механізмів, методів сприяння розвитку професійної компетентності особистості впродовж життя – це один з ключів розв'язання проблеми виживання людства, подолання деяких негативних процесів, які ставлять людину на межу існування, тому становлення і розвиток освіти дорослих – це гідна відповідь викликам ХХІ століття.

Необхідно зауважити, що сучасна місія освіти – навчити людей планувати своє майбутнє, перетворювати його, виходячи з потреб розвитку ринкової економіки. Реалізація завдань в межах нормативної педагогічної діяльності є дуже прогресивним напрямом. Формування людини як творця і проектувальника свого життя зумовлює зростання інтересу до розвитку неформальної освіти. Фактично, освіта людини впродовж життя є одним з головних механізмів переходу від нормативної до інноваційної професійної діяльності дорослих.

Аналіз досліджень. На початку XXI століття гостро стоїть завдання розвитку освіти дорослих упродовж життя. На цьому наполягає Європейська асоціація освіти дорослих (ЄАОД), яка створила Маніфест про навчання дорослих у XXI столітті. Основна стратегія європейської політики у цьому напрямі втілена у Європейській програмі навчання дорослих.

Проблеми регулювання ринку праці розглядаються з урахуванням Конвенції та Рекомендації Міжнародної організації праці, членом якої є Україна. Трудові відносини громадян України, які працюють за її межами, а також трудові відносини іноземних громадян, які працюють на підприємствах, в установах, організаціях України, регулюються законодавством щодо працевлаштування і трудових відносин та міжнародними договорами (угодами) України.

Нами проаналізовано, що світова економічна наука набула великого досвіду щодо вивчення проблем ринку праці, дослідження його економічної природи, місця й ролі в ринковій системі. Особливо відомі праці А. Сміта, Т. Мальтуса, М. Фрідмена, Дж. Кейнса, Ф. Хайека, Я. Адама, П. Самуельсона, С. Брю, М. Макконела. Упровадження нових підходів до політики зайнятості зумовило також підвищений інтерес учених і практиків України та країн СНД до цих проблем. Вітчизняні дослідники вивчають різні аспекти проблем ринку праці. Це С. І. Дорогунцов, М. І. Долішний, С. І. Бандур, Т. А. Заяць, С. М. Злупко, В. В. Онікієнко, М. В. Шаленко, М. І. Пітюлич, В. С. Васильченко, І. Л. Петрова, В. О. Покришук, В. М. Петюх, І. Е. Заславський, А. Г. Косаєв, А. С. Котляр, В. М. Данюк, Е. М. Лібанова, які проаналізували питання державного регулювання зайнятості, макроструктури зайнятості, взаємозв'язку соціально-трудова відносин і ринку, стан безробіття та інше.

Розкриваючи сутність активної стратегії, І.Д. Бех підкреслює, що, виконуючи функцію об'єкта й суб'єкта суспільних відносин, людина повинна виявити себе активним діячем, оскільки лише через власну активність відбувається перетворення суспільних відносин в особистісну структуру [14].

У системі наукових досліджень розроблено науково обґрунтовані моделі особистості фахівця (В.І. Андреева, С.І. Архангельський,

А.О. Вербицький, В.І. Загвязинський, В.Ф. Моргун, Б.О. Орлов, Н.Ф. Тализіна).

З початку 90-х років у працях Б.С. Гершунського, І.А. Зязюна, В.О. Кудіна проблеми професійного становлення особистості розглядаються як питання філософії освіти, яка досліджує розвиток професійної культури і професійне становлення через категорії суб'єкта, свободи, саморозвитку, самовдосконалення, цілісності, діалогу тощо.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на наукові дослідження, необхідно підкреслити, що ринкова система господарювання зумовлює якісно нові підходи у сфері праці та зайнятості. Особливість сучасного стану ринку праці полягає в тому, що за одночасне вивільнення зайвої робочої сили та зростання неповної зайнятості офіційний рівень безробіття залишається достатньо високим.

В Україні безробіття склалося під дією цілого комплексу чинників: скорочення реальних обсягів виробництва, зменшення платоспроможного попиту населення, структурної перебудови економіки, банкрутства ряду підприємств, зниження інвестиційної активності, трансформації відносин власності. Не менш важливі фактори - істотне погіршення якості трудових ресурсів, неконкурентоспроможність багатьох професій за нових умов, незорієнтованість професійної вищої школи на потреби ринку праці, зменшення продуктивності праці робочої сили та ін.

Проаналізовано, що в Україні найбільше поширені такі форми безробіття: структурне (конверсійне), рецесійного розриву, застійне (маргінальне), вимушене, жіноче, молодіжне, родинне та приховане. Останнє проявляється в недовикористанні праці офіційно зайнятих працівників, які влаштувалися на роботу на повний робочий час, але працюють неповний або з неповною ефективністю чи з неповною оплатою з незалежних від них технологічних, структурних, економічних або соціальних причин. Тобто приховане безробіття проявляється у формі надлишкової зайнятості, вимушеної незайнятості або часткової зайнятості. Ці фактори можуть призвести до втрати працівником кваліфікації, неповного використання трудового потенціалу, зниження рівня доходів населення і т. ін.

Виходячи з вищезазначеного, необхідно підкреслити, що без проведення ефективної політики щодо розвитку освіти дорослих, реформування ринку праці та оздоровлення ситуації на ньому є неможливим. І стратегічно, і тактично проведення політики зайнятості, реформування ринку праці має бути підпорядковано розробці перспективних моделей розвитку життєвої компетенції людини, спрямованої на розширення їх професійних можливостей в умовах ринкової економіки, що вплине на вирішення завдань збільшення внеску фактора робочої сили (трудоного потенціалу, людського капіталу) в економічне зростання. В умовах ринкової економіки найбільш надійним і ефективним засобом захисту безробітних є їх працевлаштування.

Освіта дорослих є ключовим інструментом реформування ринку праці в умовах ринкової конкуренції.

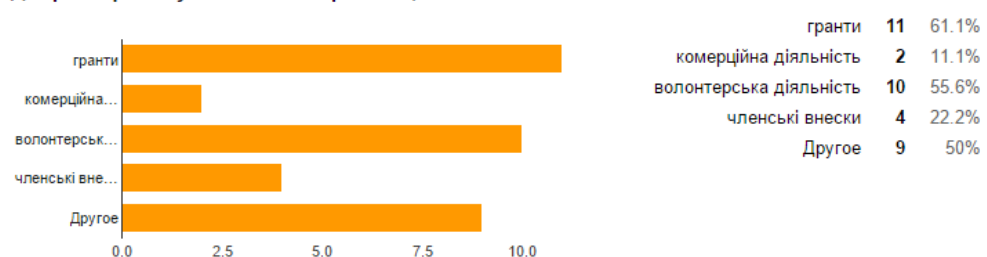
Управління процесами зайнятості, функціонування ринку праці та запобігання безробіттю багато в чому залежить від його освітнього законодавчого та правового забезпечення, зміни підходів до розв'язання проблем, щодо ефективності функціонування системи підготовки, перепідготовки кадрів.

З метою розкриття проблем та суперечностей існуючих в процесі розвитку освіти дорослих нами проведено аналіз анкет щодо визначення стану розвитку неформальної освіти в Україні.

Відділом неформальної та інформальної освіти для дорослих Інституту модернізації змісту освіти був проведений збір інформації щодо проблем, з якими стикаються респонденти в своїй роботі. Це представники різних галузей діяльності в Україні: державних та наукових установ, громадських організацій, які формують неформальну освіту для дорослих у регіонах України. Серед учасників круглого столу були: ІПОД НАПН України, Тернопільський національний педагогічний університет, Східно Європейський Інститут, НЦ МАНУ, ГО «Жіноча професійна ліга», ГО «Конгрес Сходу України», Простір переселенців IDPhub у Києві, МГО «Федерація жінок за мир», ГО «РМЦ» АЙОРН, КЗО «СЗШ № 31» м. Дніпропетровська, Зеленодольська ЗШ № 2 м. Дніпропетровська, Київська ЗО «Спеціалізована школа № 55», Центр зайнятості вільних людей, ТОВ «МЦФЕР - Україна», Федерація Всесвітнього миру, НУБіП України, Сніжко Олександр Якович автор проекту створення Центру домашньої освіти в м.Києві.

Проаналізовано, що домінуючими серед постачальників неформальних освітніх послуг для дорослих є недержавні некомерційні організації, які зареєстровані у якості громадських організацій, благодійних фондів, центрів. Також були представлені заклади державної, комунальної, приватної, змішаної форм власності та приватні особи. Більшість серед них фінансуються грантами (61,1%) та волонтерською діяльністю (55%), інші існують за рахунок членських внесків (4%), комерційної діяльності (2%), або ж функціонують за рахунок місцевого бюджету або бюджету ВНЗ (9%).

Джерела фінансування вашої організації:

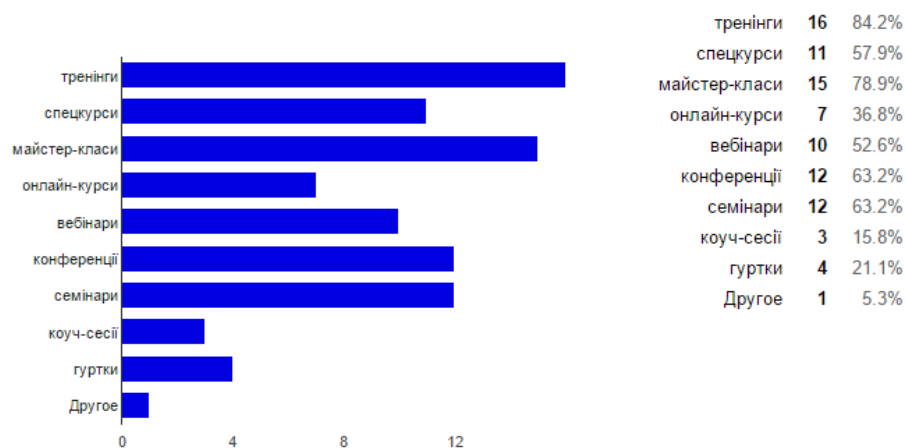

Цільовою аудиторією провайдерів послуг є різні верстви дорослого населення. Це студенти, працівники ДНЗ, органів управління освітою,

методисти, вчителі ЗНЗ, викладачі ВНЗ різних рівнів акредитації, переселенці з зони АТО та Криму, воїни АТО, жінки зі сфери бізнесу, науки і освіти, громадської сфери, непрацюючі жінки та чоловіки без вікових обмежень, працюючі фахівці гуманітарної сфери тощо. Вищезазначені дані свідчать про те, що провайдери навчальних послуг існують для різних цільових груп.

Аналіз зібраної інформації показав, що постачальники неформальних послуг використовують різні форми навчання, переважаними є: тренінги (16%), майстер-класи (15%), конференції, семінари (по 12%), спецкурси (11%), вебінари (10%) та інші (менше 10%): онлайн-курси, коуч-сесії, гуртки тощо.

Які основні форми навчання ви використовуєте?

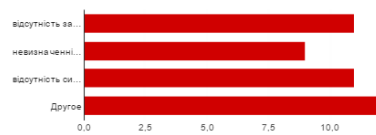
Звертаючись до представників, що надають послуги неформальної освіти з питанням про кількість осіб, що вони навчають за календарний рік, були зазначені різні показники: від 15 (Зеленодольська ЗШ № 2) до 40000 (НЦ МАНУ) осіб.

Необхідно підкреслити, що сучасний стан освіти дорослих України має певні недоліки, найбільш суттєвими серед проблем, з якими стикаються респонденти, надаючи неформальну освіту, є:

- відсутність законодавчої і нормативно-правової бази (61,1%);
- невизначеність ролі та завдань центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення взаємодії між державними установами, недержавними організаціями і соціальними партнерами у сфері розвитку освіти дорослих (50%);
- відсутність системного визнання і сертифікації неформальної та інформальної освіти дорослих (61,1%);
- відсутність системності у визначенні самої проблеми;
- недостатня активність населення, відсутність орієнтації людини на освіту впродовж життя;
- неможливість об'єктивно визначити потреби в неформальній освіті через низьку інформаційну обізнаність населення;

- відсутність співпраці між постачальниками неформальних послуг між собою, недержавними і державними органами освіти;
- недостатній зв'язок з роботодавцем тощо.

Які найбільші проблеми розвитку неформальної освіти в Україні?

відсутність законодавчої і нормативно-правової баз
невизначеність ролі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення взаємодії між державними установами й недержавними організаціями, соціальними партнерами у сфері освіти дорослих
відсутність системного визнання і сертифікації неформальної та інформальної освіти дорослих
Друго

Проведений аналіз свідчить про недостатній розвиток в Україні ринку неформальних освітніх послуг для дорослих, відсутність системності та взаємозв'язку між різними сегментами безперервної освіти, несформованість режиму випереджувального проектного розвитку, відсутність статистичної бази щодо неформальної освіти для дорослих. Отже, співробітництво серед провайдерів розвинуто певною мірою, але їм слід активніше співпрацювати у створенні освітніх програм, методик для впровадження в систему неформальної освіти з різними закладами і організаціями, що мають спільні цільові групи та завдання.

За даними, проведеними в результаті анкетування, найбільш актуальними проблемами, які впливають на реалізацію інноваційного процесу щодо розвитку неформальної освіти є:

- проблеми у залученні фінансових ресурсів для впровадження освітніх проектів у цій сфері;
- відсутність доступного приміщення, що унеможливило б планування навчальних заходів;
- відсутність підтримки і додаткової мотивації з боку керівництва навчальних закладів (тільки одиниці викладачів прагнуть самостійно навчатись);
- відсутність координації та співпраці із структурами, що займаються освітою дорослих;
- технічні проблеми та неналежна технологічна база;
- слабка активність населення через невизначеність у сертифікації;
- консервативність ВНЗ, які співпрацюють з провайдерами неформальних послуг;
- потреба у високопрофесійних постачальниках освітніх послуг для дорослих.

В результаті проведення анкетування серед опитуваних були виявлені цінності та переваги неформального навчання дорослих: швидке навчання за потребою, за індивідуально визначеним часом; висока якість, оперативність, мобільність, ефективність, конкурентноспроможність; гнучкість, здатність оперативно відповідати на виклики часу; через високу

мотивацію до навчання слухачі можуть самостійно визначити предметну галузь і добрати ресурси; безпосередність, неофіційна обстановка, індивідуальний підхід, відчуття безпеки; можливість через неформальну освіту піднести громадську активність; підтримка жінки, як особистості, особливо у складних життєвих та економічних умовах; застосування інноваційних підходів, апробація новаторських методик та технологій навчання; залучення професійних тренерів, практиків.

Вивчення досвіду і потреб провайдерів неформальної освіти для дорослих в Україні та аналіз зібраної інформації дозволив сформулювати першочергові завдання, що потребують політичної волі та рішення на державному рівні.

Представниками організацій, що надають послуги неформальної освіти, були висловлені пропозиції щодо її розвитку та покращення роботи:

- дослідження термінів щодо понять освіти (навчання) дорослих, інструментів роботи, провайдерів;
- створення репозитарію за тематикою діяльності, що дуже актуальна на ринку праці;
- координація роботи, міжвідомча взаємодія для координації в галузі неформальної освіти для дорослих;
- соціальне замовлення;
- імплементація неформальної освіти (навчання дорослих відповідно до Національної рамки кваліфікацій);
- співпраця громадських організацій з державними гілками влади;
- залучення міжнародних організацій до співпраці та просування інноваційних ідей;
- визнання неформальної освіти під час атестації освітян;
- розвиток мережі освітніх послуг для переселенців в інших регіонах;
- створення необхідних технічних та матеріальних умов для очної чи дистанційної форм неформального навчання;
- навчання професійних тренерів та коучів;
- проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед ВНЗ, ПТНЗ;
- інформаційна і методична підтримка (створення гнучких авторських програм, добір ресурсів та категоризація за предметними галузями, започаткування курсів для батьків);
- обмін досвідом, поєднання зусиль щодо розвитку неформальної освіти.

Висновки. Отже, ситуація, що склалася в Україні свідчить про потребу більш повного залучення дорослого населення до освітніх

процесів, у тому числі пов'язаних із здобуттям нової професії, кваліфікації через інформаційно-роз'яснювальну роботу серед дорослого населення.

У процесі реалізації концептуальних, цільових засад розвитку освіти дорослих вважати доцільним спрямувати пошук педагогічних колективів на:

- визначення змістових, технологічних, виховних параметрів розвитку життєвих навичок, функціональної грамотності та професійної компетентності слухачів, формування мотиваційного поля як успішного життєздійснення у подальшому;

- пошук перспективних технологій формування у слухачів ключових компетенцій із урахуванням перспектив і проблем їх включення в реалії економічного, соціально-політичного і духовного життя України;

- створення ситуації успіху в процесі розвитку і становлення освіти дорослих на засадах особистісних досягнень, життєтворчості, самоактуалізації, самореалізації сутнісних сил особистості.

Щоб розв'язати названі проблеми, потрібно створити дієву систему управління зайнятістю населення на ринку праці. Тобто створити «здоровий» ринок праці, який характеризується високою мірою розвитку основних форм соціально-трудової захищеності робочої сили при наявності можливостей працевлаштування, стабільної й вільної зайнятості і самостійності на роботі, можливість представництва у професійних організаціях і об'єднаннях, гарантія отримання певного мінімального доходу.

Формування гнучкого ринку праці, який швидко реагує на динаміку економічних перетворень, з урахуванням професійних орієнтирів і реальної перспективи – одна з головних умов створення сучасного ринкового механізму підтримки збалансованості суспільного виробництва, розвитку соціально-орієнтованої економіки, стабільної ситуації в усій країні та окремих регіонах, що вплине на зменшення міграційних потоків до інших країн.

Потрібно знайти ефективні форми і методи розв'язання соціальних суперечностей у сфері праці та зайнятості, сформувати нову концепцію управління ринком праці на основі національного та світового досвіду, створити ефективний механізм регулювання соціально-трудових відносин.

У той час, коли в процесі становлення і розвитку освіта дорослих, школа життєвої компетентності необхідне органічне поєднання позитивних традицій і новаторства, врахування історичних уроків для недопущення перекосів у розвитку неформальної освіти, абсолютизації академічного або прагматичного навчання, механічного та нетворчого використання зарубіжного досвіду або наукових рекомендацій.

Реформування освіти – це реформа всього життя людини, розширення можливостей компетентного вибору особистістю свого життєвого шляху.

Література

1. Дмитриченко М. Ф. Вища освіта і Болонський процес : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / [Дмитриченко М. Ф. , Хорошун Б. І. , Язвінська О. М., Данчук В. Д.]. – К. : Знання України, 2006. – 440 с.
2. Змеев С. И. Андрагогика : основы теории и технологии обучения взрослых / С. И. Змеев. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 208 с.
3. Клопов Р. В. Генезис дистанційного навчання / Р. В. Клопов // Педагогічний процес : теорія і практика : [зб. наук. праць] / Благод. фонд ім. А. С. Макаренка. – К., 2005. – Вип.2. – С. 37–46.
4. Олійник В. В. Освіта впродовж життя : як і чому вчити дорослих? [Електронний ресурс] / В. В. Олійник. – Академія педагогічних наук України, 2007. — Режим доступу : <http://www.apsu.org.ua/ua/information/press/956784>.
5. Паращук О. Неформальное образование в Украине / Оксана Паращук. — Режим доступу: <http://adukatar.net/wp-content/uploads/2012/12/book-final.pdf>.
6. Рекомендації Асамблеї Ради Європи 1437 (2000) Про неформальну освіту. — Режим доступу: <http://coe.kiev.ua/bul/bul9/text30htm>.
7. Delors Jacques. Adult education : from luxury to necessity / Jacques Delors // Bulletin Education For All's 2000. — № 27. — April-June 1997. — 25 p.

Bibliography

1. Dmytrychenko M. F. Vyshha osvita i Bolons'kyj proces : [navch. posib. dlja stud. vyshh. navch. zakl.] / [Dmytrychenko M. F. , Horoshun B. I. , Jazvins'ka O. M., Danchuk V. D.]. — K. : Znannja Ukrainy, 2006. — 440 s.
2. Zmееv S. I. Andragogika : osnovy teorii i tehnologii obuchenija vzroslyh / S. I. Zmееv. — M. : PER SJe, 2003. — 208 s.
3. Klopov R. V. Genezys dystancijnogo navchannja / R. V. Klopov // Pedagogichnyj proces : teorija i praktyka : [zb. nauk. prac'] / Blagod. fond im. A. S. Makarenka. — K., 2005. — Vyp.2. — S. 37–46.
4. Olijnyk V. V. Osvita vprodovzh zhyttja : jak i chomu vchyty doroslyh? [Elektronnyj resurs] / V. V. Olijnyk. — Akademiya pedagogichnyh nauk Ukrainy, 2007. — Rezhym dostupu : <http://www.apsu.org.ua/ua/information/press/956784>.
5. Parashhuk O. Neformal'noe obrazovanie v Ukraine / Oksana Parashhuk. — Rezhim dostupu: <http://adukatar.net/wp-content/uploads/2012/12/book-final.pdf>.
6. Rekomendacii' Asamblei' Rady Jevropy 1437 (2000) Pro neformal'nu osvitu. — Rezhym dostupu: <http://coe.kiev.ua/bul/bul9/text30htm>.
7. Delors Jacques. Adult education : from luxury to necessity / Jacques Delors // Bulletin Education For All's 2000. — № 27. — April-June 1997. — 25 p.

УДК: 372.882:82

Урсані Ніна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса
n.ursani@donnu.edu.ua

ХУДОЖНЄ ВИРАЖЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ У ЛІРИЦІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Анотація. Дана стаття присвячена проблемі художньої реценції християнської моралі у ліриці Г. Сковороди. До аналізу залучено поезії зі збірки «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди. У роботі розглядається оригінальне трактування автора біблійних заповідей, а також образів із Старого Завіту та Нового Завіту, які поет згадує у ліричних поезіях.

Важливими у контексті даної проблеми є і образи-символи, які набувають різного значення у збірці «Сад божественних пісень» Г. Сковороди. У роботі проаналізовано художню своєрідність ванітативних мотивів, пов'язаних із ідеєю христонаслідування, співрозп'яття, марноти життя.

Простежується художня своєрідність християнської моралі у ліриці, виділяються провідні мотиви та образи у трьох десятках поезій збірки.

Ключові слова: мораль, виховання, Бароко, християнство, релігія.

Ursani Nina – Candidate of Philological Sciences, assistant professor of chair of Vasyl Stus Donetsk National University
E-mail: n.ursani@donnu.edu.ua

ARTISTIC EXPRESSION OF CHRISTIAN MORAL IN LYRICS OF GRIGORIY SKOVORODA

Summary. This article is devoted to the problem of the artistic reception of Christian morality in the lyrics of G. Skovoroda. The analysis involves poetry from the collection «The Garden of Divine Songs» by Gregory Skovoroda. The paper considers the original interpretation of the author of the Biblical commandments, as well as images from the Old Testament and the New Testament, which the poet refers to in lyrical poetry.

Important in the context of this problem are also images-symbols that acquire different meanings in the collection «The Garden of Divine Songs» by Gregory Skovoroda. The antagonistic images are explored in work: heaven-hell, soul-body, death of the body-death of the soul, righteous sinner. The research analyzes the artistic originality of the variables motivating the idea of christine,

intercourse, vanity of life. It also traces the author's concept of adhering to the norms of Christian morality in the non-breaking spiritual connection of the lyrical hero with God. The motive of travel on the life of the sea and the separation of the lyrical hero from temptation as an example for imitation of righteousness is explored.

Traces the artistic peculiarity of Christian morality in lyric poetry, leading motifs and images of three dozen poetry of the collection are distinguished. The work also notes the affinity of the problems of creativity of Gregory Skovoroda with the work of other prominent figures of the Baroque era.

Key words: *morality, education, Baroque, Christianity, religion.*

Урсани Нина – кандидат філологічних наук, доцент Донецького національного університету імені Василя Стуса

E-mail: n.ursani@donnu.edu.ua

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ХРИСТИАНСКОЙ МОРАЛИ В ЛИРИКЕ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ

Аннотация. *Данная статья посвящена проблеме художественной рецепции христианской морали в лирике Г. Сковороды. К анализу привлечены поэзии из сборника «Сад божественных песен» Григория Сковороды. В работе рассматривается оригинальную трактовку автора библейских заповедей, а также образов из Ветхого Завета и Нового Завета, которые поэт упоминает в лирических стихах.*

Важными в контексте данной проблемы есть и образы-символы, которые приобретают разный смысл в сборнике «Сад божественных песен» Г. Сковороды. В работе проанализированы художественное своеобразие ванитативные мотивы, связанным с идеей христонаследования, совраспятия, суеты жизни. Прослеживается художественное своеобразие христианской морали в лирике, выделяются ведущие мотивы и образы в трех десятках стихотворений сборника.

Ключевые слова: *мораль, воспитание, Барокко, христианство, религия.*

Релігійно-філософське спрямування лірики Григорія Сковороди залишається одним із актуальних аспектів вивчення цього видатного митця Бароко. Особливий інтерес викликає збірка «Сад божественних пісень» завдяки релігійному спрямуванню творів і художній інтерпретації христологічних мотивів. Таким чином, об'єктом вивчення є лірика Г. Сковороди, а предметом вивчення є художнє осмислення християнської моралі у збірці «Сад божественних пісень» Г. Сковороди.

Метою даного дослідження є вивчення аспектів християнської моралі у художній рецепції поета. Ця мета обумовила вирішення таких задач як:

- проаналізувати мотиви збірки «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди у контексті християнського віровчення;
- розглянути специфіку художньої інтерпретації норм християнської моралі у ліриці Г. Сковороди.

Про глибокий науковий інтерес до творчості цього поета засвідчує ціла плеяда літературознавчих досліджень, серед яких варто виокремити праці Л. Махновця, В. Шевчука, Т. Александрович, П. Білоуса, Т. Крайнікової, Г. Ноги, Л. Ушкалова. Щодо питання морально-етичних поглядів митця, то варто згадати праці Н. Артемович, П. Біланюка, Т. Бовсунівської, І. Гарник, Т. Закидальського, С. Головащенко тощо. Одним із перших на це звернув увагу Д. Чижевський, який пов'язував із особливостями стилю Г. Сковороди та «зв'язком з поетичними традиціями барокко», «характерністю для стилю релігійної та містичної літератури бароко» [7, с. 37].

Підсумовуючи поетичні здобутки митця, Л. Ушкалов відзначає: «У всіх своїх творах, і оригінальних, і перекладах, Сковорода постає перш за все філософом і богословом. На його думку, «Хрестова філософія» – це не що інше, як головна мета дочасного людського життя...» [5, с. 35]. До поетичної спадщини Г. Сковороди звертається Л. Ушкалов і у монографії «З історії української літератури XVII-XVIII століть», датованій 1999 роком, у зв'язку із вивченням ванітативних мотивів у бароковій літературі, художній рецепції теми свободи тощо [6].

В. Стрілько у статті «Мотиви християнської моралі у творчості Григорія Сковороди як передумова формування засад українського національного виховання» відзначає: «Для нього Бог – це розум, від якого необхідно черпати знання і цим удосконалювати самого себе. Ці знання, за його твердженням, приведуть того, хто п'є з цього джерела, до щастя» [4, с. 37].

С. Головащенко у статті «Біблійне коріння поезики Г. Сковороди та проблеми його дослідження в КДА» вказує на зв'язок сквородинської системи мислення з біблійними джерелами та висловив припущення про «реальність підстав для зіставлення поезики творів Григорія Сковороди з жанрово-стильовими формами й системою художніх прийомів та образотворчих засобів, сформованих в лоні біблійної книжності» [1, с. 15].

Отже, самовиховання, розум, віра в Бога постають основою щастя у філософській ліриці поета. У збірці «Сад божественних пісень» Г. Сковорода подає оригінальну художню інтерпретацію біблійних заповідей, подаючи основи християнського виховання, які, на його думку, є не тільки основою, а й формулою щастя. У зв'язку із цим В. Шевчук щодо ліричної збірки Григорія Сковороди відзначив: «...поет усі відомі мотиви, часто запозичені з літературних джерел, з античних творів, із

Біблії, давніх українських поетичних творів, з'єднав у власну мислительську систему, тобто надав своїм поезіям універсального погляду на світ та людину, зачіпаючи найкардинальніші проблеми людського життя і світобудови» [8, с. 586].

«Піснь 1-я» пов'язана із осмисленням земного життя людини, суть якого передається в епіграфі: «Блажени непорочні в путь входящі в законъ Господни» [1, с. 51]. У поезії простежуються барокові мотиви пов'язані з уявленнями про сенс земного життя. Образ пекла, де «горит огонь неугасний», перегукується із образом святої і в той же час злої смерті. Морально-дидактичне спрямування поезії формується завдяки розмежуванню двох образів: смерті святої, адже душа потрапляє в рай та лютої-живої для грішника, бо душа потрапляє до пекла: «О грїх-то смерть родит! живу смерть наводит. / Из смерти ад душу жжет глад» [3, с. 52].

Морально-дидактичні настанови щодо вибору «шляху святого» звучать у другій частині поезії, де постає образ ідеального християнина: «Посвятил себе Христови <...> / День и ночь мыслит в его словѣ» [3, с. 52].

У ліриці Г. Сковороди яскраво проявляється ідея христонаслідування, що бере свій початок із епохи Середньовіччя. У серці вірного християнина не мають з'явитися паростки спокуси. Для праведника прикладом для наслідування має бути духовний подвиг Спасителя: «Сотри сердца камень. / Зажжи в нем пламень» [3, с. 52].

Християнська мораль сприяє духовному сподвижництву ліричного героя, який висловлює надію на вічне життя: «Как од грѣхов воскресну, как одѣну плоть небесну, / Ты в мнѣ, я в Тебѣ вселюся...» [3, с. 52].

Моральне прагнення ліричного героя духовної чистоти змальовано у Пісні 2-ій Григорія Сковороди. Його передає епіграф: «По землѣ ходяще, обращеніе имама на небесах» [3, с. 52]. Очевидно, що це перефраз із Послання святого апостола Павла: «Наше бо житіє на небесах є».

У християнському дусі зображуються душевні переживання ліричного героя: «Остав, о дух мой, вскорѣ всѣ земляне мѣста! Взойди дух мой на горы, где правда живет Свята» [3, с. 52].

Образ раю у поезії постає через ряд образів: свята тишина, «страна, в коей неприступный свѣт», що символізує Пресвяту Трійцю тощо. А мрійливі прагнення ліричного героя до святості у творі чергуються із риторичними закликами-настановами залишити земні печалі, суєтні справи, аби хоч на деякий час піднятися до небес. У поезії Г. Сковороди постає багато символічних образів, пов'язаних із канвою біблійного тексту про оздоровлення Христом сліпого: «Се силоамски воды! омый скверну от очес. / Омый всѣ членов роды, дабы возлѣтеть до небѣс» [3, с. 53].

По-новому поет подає шанобливе ставлення душі до Творця: «Как поток к морю скор, так сталь к магниту прядет, / Пламень дрожит до гор, так дух наш к Богу взор рвет» [3, с. 53].

Морально-етичні настанови у тексті передаються часто через поради покинути грішний світ, поспішити до вічної радості тощо.

Набуває символічного значення і Пісня 3-я, присвячена приходу весни. У творі протиставляються зима-весна, печаль-радість, пекло-рай. Перемога тепла над холодом у ліричного героя асоціюється із духовними досягненнями: «Щаслив тот и без утїх, побѣдил тот смертнїй грѣх. / Душа его – Божїй град, душа его – Божїй сад» [3, с. 53].

У художній рецепції автора з'являються символічні порівняння верби з душею, а води із живою вірою, душі із весняним квітучим садом, який напувають благодатні весняні води. Зміни у природі викликають у віруючої людини асоціації, пов'язані із Божим промыслом на землі щодо піклування про порятунок від гріхів і спокус усього людства. А тому життєві зміни не лякають ліричного героя, крім відступу його від основ християнської моралі: «Я ничего не боюсь, один грѣхов я страшусь. / Убїй во мне всякїй грїх! Се ключ моих всех утєх» [3, с. 53].

У Пісні 4-ї розгортається різдвяні мотиви пов'язані із народженням Ісуса Христа. Кожен істинний християнин має радість у душі у зв'язку із народженням Спасителя. Тут же відзначається, що моральні засади життя пов'язані із входженням в кожен дім Сина Божого: «Сердца всѣх нас отверзаем, в душевнїй дом призываем» [3, с. 53].

У Пісні-6-ї оспівується духовне значення для усього людства хрещення Іоаном Ісуса Христа ріці Йордані. Сходження Спасителя в цю ріку пов'язується зі зміною усього духовного життя на землі. Образ життєдайної води обігрується автором: море, глибина, ріка, освячені струмені. Хрещення Ісуса водою набуває також символічного значення: «Духа Твоего, Христе, росу дажд и славу, / Да не потопит нас Змїй» [3, с. 53].

Мотив співрозп'яття яскраво передано у піснях 7-ї та 8-ї. У канву поезій влітаються морально-етичні аспекти, що тісно пов'язані із сприйняттям віруючого духовного подвигу Ісуса Христа, який Він здійснив заради спасіння усього людства. У поезії яскраво проглядається мотив спокути перед Сином Божим за муки Йому заподіяні. У деяких порівняннях подається значення Христових страстей для ліричного героя: «Смерть твоя – мнѣ живот./ Желч твоя – сластей род» [3, с. 57].

Ліричний герой прагне до духовного співрозп'яття, до внутрішнього воскресіння, до перевтілення в «нового Адама». Символічно, що у Пісні 10-ї з'являється образ вольності, що є «вітрилами» до життя вічного. Таким чином, у першому десятку ліричних поезій збірка «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди постає образ глибоко віруючого та морально стійкого героя, що пов'язує всі помисли із Богом.

Мотив гріховної спокуси на життєвому морі розгортається у другому десятку ліричних поезій збірки. Тут митець звертає увагу на моральні принципи щодо практичної поведінки у соціумі. Ліричний герой його творів відмежовується від земних утїх та діяльності, що не пов'язана із

духовним удосконаленням та суперечить принципам християнської моралі. Земний шлях турбує ліричного героя лише у зв'язку із очікуванням смерті: «Кто ж на ея плюет острую сталь? / Тот чия совість как чистый хрусталь» [3, с. 61]. Ванітативні мотиви, пов'язані віз рівністю усіх перед смертю та марнотою усього земного життя яскраво постають у другому десятку поезій збірки: «Плоть! мір! о несытый аде! / Все тебѣ яд, всем ты ядѣ!» [3, с. 65].

Основи християнської моралі осмислюються поетом і завдяки зверненню до різних біблійних постатей. Наприклад, у Пісні 15-ій звучить звернення до царя Давида, який воздвигся із «мудростей земних до небесной славы» [3, с. 57]. Слідуючи за духовним подвигом царя, ліричний герой просить: «Убій телесну во мнѣ работу, / Дажд мне стобою праздновать Субботу» [3, с. 67].

Таким чином, звернення до принципів християнської моралі у ліриці Григорія Сковороди відбувається завдяки змалюванню образу Ісуса Христа, а також завдяки художній рецепції інших біблійних образів, які набувають у поезіях символічного значення. Прагнення ліричного героя вступити у сліди Давидові символізує наслідування праведного життєвого шляху царя та його слідування законам християнської моралі.

У Пісні 16-ій постає сприйняття ліричним героєм світу: «О прелестный мір! Ты мнѣ океан, пучина. / Ты мрак, облак, вихр, тоска. кручина» [3, с. 67]. Так постає новий образ води-океану, що символізує земний шлях людини, що сповнений спокуси. Ліричний герой усвідомлює суєтність земного шляху у Пісні 17-ій прагне повернутися до пристані, аби не уподібнитися єгипетському фараонові, щоб «не скритись ... в морѣ» [3, с. 68]. Характерно, що у поезіях другого десятка вільно переплітаються образи Старого завіту та Нового Заповіту, надаючи образам та асоціаціям ліричного героя певної притчевості. Знання Біблії сприяє віднаходженню праведного земного шляху до Бога та життя вічного.

У третьому десятку морально-етичні норми подаються автором у вигляді повчальних проповідницьких сентенцій, наприклад, як у Пісні 20-ій: «Непорочность – се тебе Сегор, / И невинность – вот небесный двор [3, с. 68].

Тут же є перегуки із старозавітними образами із першого десятку, як у Пісні 22-ій. Проте подаються поради у зв'язку із чим потрібно наслідувати життя царя Давида: «Возлюби путь узкий, Бѣгай обра нрава, / Будь твоя Господь, с Давидом часть» [3, с. 73].

Міркування про швидкий плин життя, про суєтність земних турбот спонукає ліричного героя до прагнення «небесного покою». У посвятах видатним церковним діячам у кінці збірки звучать авторські міркування щодо основ християнської моралі, які мають проповідувати вони для мирян. Так у Пісні 26-ій ліричний герой звертається до Спасителя: «Христе! источник благ святой. / Ты дух на пастиря злий свій» [3, с. 78].

Отже, не випадковим є звернення поета до образу проповідника, адже останній і має стати носієм християнської моралі у суспільстві. Іноді міркування митця вибудовуються у руслі проблематики тогочасного богослов'я. Наприклад, людська воля постає як вірний шлях до пекла. Взірцем для ліричного героя є хресна мука Спасителя. У цьому контексті можна цілком погодитися із Л. Ушкаловим: «Поезії «Саду...»пройняті ревним релігійним почуттям і «прозябають» із Богодуховного тексту Біблії» [5, с. 19].

Дотримання норм християнської моралі, на думку Г. Сковороди, – це основа людського щастя. У першому десятку поезій збірки поет яскраво змальовує картину світу у християнському дусі. Вона постає в антагоністичних образах: рай-пекло, душа-тіло, смерть тіла-смерть душі, грішник-праведник тощо. До універсальної картини християнського світобачення поет вводить образи-символи: меч в ножнах та Христос в душі, сила вогню та сила віри, вода, що зрошує землю та віра в Бога, що дає силу душі тощо.

Яскравим доповненням до осмислення моральних чеснот є символічний образ подорожі ліричного героя по бурному морю, що асоціюється із життєвими спокусами. Свідченням моральної доброчесності героя є його намагання повернутися до тихої пристані, до берега. Про постійний не перерваний духовний зв'язок із Творцем засвідчують постійні аналогії зі Старого Завіту та Нового Заповіту. Наслідування богоугодних вчинків Давида узгоджуються із наслідуванням життя Ісуса Христа.

Проповідницькими мотивами виділяється третій десяток поезій, де поєднуються біблійні образи із образами священнослужителів із мирського життя.

Таким чином, християнська мораль у художній рецепції Г. Сковороди подається крізь призму ванітативних мотивів, що охоплюють співрозп'яття, христонаслідування, марноту світу. Даний аспект може бути предметом подальшого вивчення літературознавчих студій.

Література

1. Головащенко С. І. Біблієзнавство в Київській духовній академії (XIX – поч. XX ст.): становлення і розвиток / Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук за спе -стю 09.00. 11 – релігієзнавство. – К. : Національний педагогічний ун-т імені Н. П. Драгоманова, 2015 – 33 с.
2. Городнюк Н. Барви і коди саду. Семантика образу у творчості Валерія Шевчука / Н. Городнюк // Українська мова та література (шкільний світ). – 2004. – № 15. – С.15-18.
3. Сковорода Григорій Повна академічна збірка творів / За редакцією Леоніда Ушкалова. – Харків – Едмон – Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.

4. Стрілько В. Мотиви християнської моралі у творчості Григорія Сковороди як передумова формування засад українського національного виховання. / Українська література в загальноосвітній школі № 6, 2014. С. 37 – 38.
5. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: літературний портрет // Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. – К. факт, 2007. – С. 8 – 73.
6. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII-XVIII століть. – Харків: Акта, 1999. – 215 с.
7. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси/ підготовка тексту та мовна редакція Леоніда Ушкалова; вступна стаття Олекси Мишанича. Харків: Акта, 2003. – 458 с.
8. Шевчук В.О. Г.Сковорода як письменник і мислитель / В.О. Шевчук // Муза Роксоланська : Українська література XVI – XVIII століть. : у 2 кн. – Кн. 2 : Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К. : Либідь, 2005. – С. 579 – 594.
9. Шевчук В.О. Прообразність у баченні Г.Сковороди / В.О. Шевчук // Муза Роксоланська : Українська література XVI – XVIII століть. : у 2 кн. – Кн. 2 : Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К. : Либідь, 2005. – С. 595 – 609.

Bibliography

1. Fat Gregory Full Academic Collection of Works / Edited by Leonid Ushkalov. - Kharkiv - Edmon - Toronto: Maidan; Publishing House of Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2011 - 1400 pp. (in Ukrainian)
2. Golovashchenko S.I. Biblical Studies in the Kiev Theological Academy (XIX - early XX centuries): formation and development / Author's abstract. dis for obtaining sciences. Ph.D. degree. Sciences for specialty 09.00. 11 - Religious studies. - K.: National Pedagogical University named after N.P. Dragomanov, 2015 - 33 p. (in Ukrainian)
3. Gorodnyuk N. Barvy and garden codes. Semantics of the image in the work of Valeriy Shevchuk / N. Gorodnyuk // Ukrainian language and literature (school world). - 2004. - No. 15. - P.15-18. (in Ukrainian)
4. Strelko V. Motives of Christian morality in the work of Gregory Skovoroda as a prerequisite for the formation of the principles of Ukrainian national education. / Ukrainian literature in general school № 6, 2014. p. 37-38. (in Ukrainian)
5. Ushkalov L. Grigory Skovoroda: literary portrait // Ushkalov L. Skovoroda and others: Accusations to the history of Ukrainian literature. - K. fact, 2007. - p. 8 -73. (in Ukrainian)
6. Ushkalov L. From the history of Ukrainian literature of the XVII-XVIII centuries. - Kharkiv: Act, 1999. - 215 p. (in Ukrainian)
7. Chizhevsky D. Ukrainian literary baroque: Essays / text preparation and language editors of Leonid Ushkalov; introductory article by Aleksey Mishanych. Kharkiv: Act, 2003. – 458 p. (in Ukrainian)
8. Shevchuk V.O. G. Skovoroda as a writer and thinker / V.O. Shevchuk // Muse Roksolanska: Ukrainian literature of the XVI - XVIII centuries. : 2 books. - Kn. 2: Developed Baroque. Late baroque - K.: Lybid, 2005. - P. 579 -594. (in Ukrainian)
9. Shevchuk V.O. Pre-image in the vision G. Skovoroda / V.O. Shevchuk // Muse Roksolanska: Ukrainian literature of the XVI - XVIII centuries. : 2 books. - Kn. 2: Developed Baroque. Late baroque - K.: Lybid, 2005. - P. 595-609. (in Ukrainian)

УДК 159.923:355.09

Фурс О.Й., *Военно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка (м. Київ)*

ПСИХІЧНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ

Анотація. Проаналізовано психолого-педагогічну літературу щодо поняття психічної саморегуляції фахівців екстремальних видів діяльності, у тому числі й військових фахівців. Наведено структуру психічної саморегуляції військових фахівців, здатність до якої розвивається в процесі їх фахової підготовки в системі військової освіти. Ця структура включає ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, поведінково-діяльнісний елементи.

Встановлено, що психічна саморегуляція сучасного фахівця є невід'ємною складовою його професіогенезу, адже, процес становлення й розвитку саморегуляції охоплює всі етапи професійного життя фахівця ризиконебезпечної професії.

Визначено, що важливу роль в практичній підготовці майбутніх та діючих фахівців відіграє психологічна підготовка. Вона зумовлена тим, що в складній обстановці психіка людини функціонує в надзвичайно напруженому стані, а отже, у неї виникає потреба щодо саморегуляції свого психічного стану. Психологічна підготовка має дві основні цілі – формування психічної стійкості та формування психологічної готовності, які формуються в процесі професійної підготовки, однією із складових якої є психічна саморегуляція.

Визначені основні стрес-чинники з якими найчастіше зустрічаються майбутні фахівці екстремальних видів діяльності в процесі навчання.

Ключові слова: *психічна саморегуляція, фахівці, екстремальні види діяльності, стрес-чинники.*

O.Yo. Furs, Military Diplomatic Academy named after Yevheniy Berezniak (Kyiv)

MILITARY SPECIALISTS' PSYCHOLOGICAL SELF-REGULATION

It analyzes psychological and pedagogical resources about notion of psychological self regulation of high risk operatives including military specialists.

It provides structure of psychological self regulation of military specialists during their professional training in the system of military education

This structure includes values and motivation, cognitive component, emotion and will, behaviour and activity.

It researches new stress factors affecting activity of military specialists.

It has been established that psychological self regulation of a contemporary professional is an integral part of his/her professional

development because the process of establishment and development of self regulation encompasses all stages of high risk operative's life.

It has been determined the significant role of psychological training in the practical training of would-be and operational professionals. It is caused by the fact that human mind functions in extremely tense environment so it needs self regulation.

Psychological training pursues two basic objectives: development of psychological stability and psychological readiness within professional training the component of which is psychological self regulation.

It has revealed the basic stress factors affecting would-be high risk operatives.

It establishes the basic stress actors the would-be high risk operatives come across most frequently in learning.

Key words: psychological self regulation, professional, high risk activity, stress factors.

Фурс О.И., Военно-дипломатическая академия имени Евгения Березняка (г. Киев)

ПСИХИЧЕСКАЯ САМОРЕГУЛЯЦИЯ ВОЕННЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Проанализирована психолого-педагогическая литература относительно понятия психической саморегуляции специалистов экстремальных видов деятельности, в том числе и военных специалистов. Приведена структура психической саморегуляции военных специалистов, способность к которой развивается в процессе их специальной подготовки в системе военного образования. Эта структура включает ценностно - мотивационный, когнитивный, эмоционально-волевой, поведенческо-деятельностный элементы.

Установлено, что психическая саморегуляция современного специалиста является неотъемлемой составляющей профессиогенеза ведь, процесс становления и развития саморегуляции охватывает все этапы профессиональной жизни специалиста рискованной профессии.

Определено, что важную роль в практической подготовке будущих и действующих специалистов играет психологическая подготовка.

Она обусловлена тем, что в сложной обстановке психика человека функционирует в очень напряженном состоянии, поэтому у него возникает необходимость относительно саморегуляции своего психического состояния. Психологическая подготовка имеет две основные цели – формирования психической стойкости и формирования психической готовности, которые формируются в процессе профессиональной подготовки, одной из составляющих которой является психическая саморегуляция.

Определены основные стресс-факторы, с которыми чаще всего встречаются будущие специалисты экстремальных видов деятельности в процессе обучения.

Ключевые слова: *психическая саморегуляция, специалисты, экстремальные виды деятельности, стресс-факторы.*

Зростання кількості екстремальних ситуацій на теренах нашої країни свідчать, що проблема психічної саморегуляції військових фахівців, зокрема офіцерів набуває особливої значущості і потребує наукових пошуків щодо її дослідження та розв'язання. Виконання ними військово-професійних завдань відбувається в умовах, які постійно змінюються і суттєво відрізняються від звичайних, особливо в бойових умовах. Це пов'язано такими чинниками: діяльність в особливих умовах, що пов'язана з небезпекою для життя; висока відповідальність за прийняті рішення; ускладнені чинники загрозливого середовища; високий ступінь особистого ризику та небезпеки для власного життя та здоров'я; ненормований робочий день і безперервний службовий тиждень; постійна й інтенсивна інтелектуальна діяльність і напруженість, що зумовлена швидкими змінами обстановки тощо. Отже, такі умови висувають підвищені вимоги до їх функціональних станів. Відповідно, неврахування стрес-чинників військово-професійної діяльності можуть призвести до помилок і зривів в їх діяльності, негативного впливу на їхню працездатність, фізичне здоров'я та загалом на їх функціональні стани.

Отже, дослідження особливостей психічної саморегуляції військових фахівців надасть можливість підвищити якість їх підготовки у ВВНЗ, де вони оволодіють знаннями, вміннями та навичками прогностичного рівня для дій в екстремальних умовах, що забезпечуватиме їх психологічну готовність до виконання завдань.

Враховуючи зазначене, метою статті є визначення особливостей психічної саморегуляції військових фахівців в екстремальних умовах діяльності.

Основні аспекти дослідження психічної саморегуляції фахівців знайшли своє відображення у значній кількості наукових підходів та опублікованих працях. Суттєвий внесок у розв'язання цієї проблеми внесли науковці, які досліджують окремі прояви саморегуляції в різних видах діяльності (О. Конопкін, Г. Нікіфоров, А. Осницький), проблеми морального розвитку особистості на різних вікових етапах (Л. Божович, М. Боришевський, І. Чеснокова, В. Чудновський та ін..).

Проблема саморегуляції психічної стійкості фахівців пов'язана з дослідженнями процесів управління психічними станами і збереження їх психічного здоров'я. Значний науковий доробок у цій сфері психологічних знань належить Н. Даниловій, Є. Ільїну, Т. Кириленко, Т. Якимчуку, С. Миронцю, Т. Немчину, В. Лефтерову, Є. Потапчуку, О. Сафіну, О. Тімченку, С. Томчуку, В. Юрченку та ін. Різноманітні прояви психічної

стійкості у професійній діяльності прикордонників досліджували В. Олійник та О. Самохвалов, а психологічні особливості професійної діяльності офіцерів оперативно-розшукових підрозділів – Ю. Галімов, О. Махлай, С. Філіппов тощо.

Вагомий внесок у дослідження проблеми регуляції та саморегуляції поведінки, діяльності фахівця зробили вітчизняні науковці. Зокрема, проблема активності людини, як суб'єкта регуляції своєї діяльності і поведінки, представлені в роботах Г. Костюка, С. Максименка, В. Роменця, М. Дригус, М. Алексеєвої, Н. Чепелевої, С. Яковенка, Л. Колесніченко тощо.

Проблемі дослідження психічних станів фахівців у процесі професійної діяльності та їх саморегуляції присвячена низка наукових праць Н. Сидоренко, О. Третьяка, С. Тетерука, Ю. Позіненко, І. Наконечного, Л. Колісніченко, О. Фотуйми, О. Плотко тощо.

Загострення проблеми психічної саморегуляції зумовлено підвищеною увагою до оптимізації професійної діяльності фахівця в особливих умовах. Зокрема, С. Васильєв розкрив особливості саморегуляції курсантів у період адаптації, А. Порицький – саморегуляцію психічних станів курсантів у процесі первинної військово-професійної підготовки, Г. Грибенюк – саморегуляцію у навчально-професійній діяльності майбутніх рятувальників, А. Якимчук – особливості розвитку та здатність до саморегуляції психічної стійкості в екстремальних умовах у керівників.

Слід відзначити, що елементи екстремальності професійної діяльності притаманні не тільки військовим фахівцям, але й представникам інших спеціальностей – космонавтам, льотчикам, пожежним, машиністам локомотивів, морякам, піротехнікам, шахтарям, лікарям швидкої (екстреної) допомоги тощо. Частково вони досліджені в наукових працях В. Лебедева, М. Макаренка, М. Корольчука, В. Осьодла, Г. Ложкіна, П. Криворучка, Г. Гребенюка, С. Яковенка, В. Лисенко, С. Миронця, О. Тімченка та ін.

Таким чином, аналіз наукових праць щодо дослідження феномену психічної саморегуляції фахівців показує, що фахова діяльність фахівців екстремальних видів діяльності, у тому числі й військових, має свою суттєву специфіку, психологічні особливості та потребує подальших наукових пошуків щодо її дослідження.

Виклад дослідницького матеріалу. Підвищений рівень загроз національній безпеці України та набуття більш критичного характеру в зв'язку з російською військовою агресією ускладнюють умови діяльності офіцерів і висувують додаткові вимоги до розвитку їхньої військово-професійної та фахової компетентності. Це головні причини, які зумовлюють суттєвий інтерес до проблеми психічної саморегуляції офіцерів. Їх сучасна діяльність характеризується високим нервово-психічним напруженням та є однією з найскладніших суспільно-значущих

видів діяльності. Ритм їх роботи під час виконання окремих спеціальних завдань може наближатися до граничних можливостей людини. Це потребує від них більшої концентрації уваги, практичного мислення, професійної пам'яті, емоційної та вольової стійкості і висуває підвищені вимоги до психічної саморегуляції.

Таким чином, вищезазначені чинники свідчать про особливу значущість, якої набуває психічна саморегуляція в процесі підготовки офіцерів на різних рівнях – тактичному, оперативно-тактичному.

Слід відзначити, що в психологічній літературі поняття «саморегуляція» трактується досить широко. Зокрема, К. Абульханова, А. Вербицький, В. Машин його розглядають як діяльність або поведінку; А. Алексеев і Х. Алієв – психічну або психологічну саморегуляцію; Ф. Баррон та А. Маркова – саморегуляцію особистості, Ю. Гиппенрейтер і Л. Дика – саморегуляцію психічних станів, Л. Дика та П. М'ясоїд – вольову саморегуляцію тощо.

На думку А. Алексеева та А. Вербицького, поняття психічна або психологічна саморегуляція використовується для позначення групи методів активного впливу на психічні стани особи. До цих методів автори відносять нервово-м'язову релаксацію, аутогенне тренування, самонавіювання, ідеомоторне тренування [1, с. 3–4]. Зазначені методи в повній мірі можуть використовуватися і у психологічній підготовці офіцерів.

Крім того, ми вважаємо, що психічна саморегуляція забезпечує підтримку, мобілізацію психічної активності, яка постає суб'єктивною умовою здійснення фахової діяльності офіцерів. У цьому контексті заслуговує на увагу думка науковців (К. Абульханова, М. Боришевський і О. Конопкін), які вважають, що психічна саморегуляція зумовлює включення особи у діяльність, формує її ставлення до неї, забезпечує психологічну єдність діяльності й особистості, співвідносить індивідуальні можливості та стани з вимогами діяльності, об'єднує різні її модальності та рівні [3, с. 3–18].

Психічна саморегуляція може успішно використовуватися в процесі підготовки офіцерів для відновлення ними свого психічного стану. Разом з тим, слід розмежовувати психічну саморегуляцію офіцерів, як функцію психіки, і психічну регуляцію як засіб, метод регуляції їх психіки. На нашу думку, таке розмежування дозволяє більш точно виділити межі вживання засобів психічної саморегуляції і тим самим уникнути необґрунтованого розширення або звуження можливостей їх використання.

М. Єнікеев розуміє саморегуляцію, як «доцільне функціонування живих систем». Він вважає, що вона здійснюється в єдності енергетичних, психодинамічних і змістовно-сміслових компонентів діяльності і має таку структурну організацію: прийняття мети; формування психічної моделі наявних і необхідних умов діяльності; формування і прийняття програми дій і критеріїв оцінювання їх успішності; отримання і критичний аналіз

поточних результатів виконання дій; поточна корекція діяльності; досягнення й оцінювання підсумкового результату [5, с. 404].

Як свідомі реакції індивіда на психічні процеси, стани, властивості, виконувану ним діяльність, власну поведінку з метою підтримання (збереження) або змінювання характеру їх протікання розуміють психічну саморегуляцію Г. Никифоров та його колеги [7, с. 112]. На їх думку, перехід від самоврядування до саморегулювання – це перехід від задуму до втілення ідеї в життя.

Стильові особливості психічної саморегуляції досліджувала В. Моросанова: це типові і найбільш суттєві для людини індивідуальні особливості організації й управління різними видами своєї зовнішньої та внутрішньої активності, зокрема: планування, моделювання ситуацій, досягнення, програмування дій, оцінювання результатів і корекції. Автор виділяє ефективний і неефективний стилі, автономний та оперативний стилі [6, с. 26–36].

А. Болотова виділяє в саморегуляції поведінки особистості часові межі, які визначають два основних її типи: перший – з чіткими часовими межами свого здійснення, яка передбачає управління поведінкою протягом короткого проміжку часу в конкретних ситуаціях діяльності й обумовлена конкретним поведінковим актом; другий – саморегуляцію поведінки протягом тривалого часу, яка пов'язана з плануванням особистістю цілеспрямованих змін у самій собі [2, с. 116–125]. Ця форма базується на досвіді самопізнання механізмів оволодіння своїми внутрішніми резервами, які спрямовані на найбільш повну реалізацію себе. У повній мірі обидва вищезазначені типи саморегуляції поведінки можна використовувати в практичній діяльності військових фахівців.

Таким чином, психічна саморегуляція фахівців офіцерів – цілеспрямоване корегування ними своїх емоцій, почуттів і практичних дій, що сприяє попередженню їх внутрішнього напруження, забезпечує психічну стійкість в екстремальних ситуаціях, підтримує і керує різними видами і формами довільної активності, спрямовану на досягнення поставлених цілей.

Структура психічної саморегуляції у офіцерів, яка розвивається в процесі їх фахової підготовки, подано на рис. 1.

Рис. 1. Структура психічної саморегуляції офіцера

Під структурою психічної саморегуляції ми розуміємо сукупність рефлексивно-суб'єктних елементів, яка зберігається при зміні умов діяльності і включає в себе такі ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, поведінково-діяльнісний і рефлексивно-суб'єктний елементи.

У нашому розумінні, психічна саморегуляція офіцера – це невід'ємна складова його професіогенезу. Адже, процес становлення й розвитку саморегуляції охоплює всі етапи його професійного життя і вирішальним чином зумовлює результативність виконання ним своїх професійних функцій.

Формування здатності до психічної саморегуляції є одним з найважливіших завдань підготовки сучасного офіцера, оскільки забезпечує можливість його виховання як здатного самостійно приймати рішення, формувати й визначати завдання у відповідності до вимог у екстремальних і мінливих ситуаціях й завдяки цьому досягати поставлених завдань.

Рушійною силою становлення саморегуляції офіцера є смислотворення, спрямоване на формування й актуалізацію готовності мотиваційно-сислової сфери як суб'єкта військового буття до того, щоб особистісний смисл (засіб самоствердження) екстраполювався у контекст соціальної значущості, в результаті чого уможливорюється оптимальна редукція суперечності між егоїстичними цілями фахівця та суспільною цінністю його діяльності. Така залежність, в свою чергу, актуалізує потребу у самосуб'єктній дії як інструменті, за допомогою якого вдається значною мірою здолати внутрішні завади на шляху до успішного досягнення мети діяльності [4, с. 9].

В основі поведінки та діяльності офіцерів мають лежати громадянська позиція, світогляд, патріотизм, військовий професіоналізм, володіти інтуїцією психолога, здатного захопити увагу інших, викликати до себе їх прихильність людей і довіру, спонукати до діалогу, створити відповідну «психологічну атмосферу контакту».

Актуалізації цих провідних здатностей і якостей сприяють такі його професійно важливі якості як: розвинута воля; сміливість; дотепність; винахідливість; життєвий і професійний досвід; проникливість; розкутість у поведінці; гнучкість розуму; об'єктивність і чесність; аргументованість вчинків і поведінки; схильність відстоювати свої погляди; самостійність і зваженість своїх дій, вчинків і діяльності; висока вимогливість до себе та до інших; витримка та здатність уникати спокус; фізична, моральна та духовна загартованість; психічна і психофізіологічна стійкість.

Діяльність сучасного офіцера – це високоінтелектуальна праця, пов'язана з високим емоційно-вольовим напруженням, ризиком для життя та здоров'я, необхідністю застосовувати різні психотехніки. Крім того, він повинен мати чіткі професійно важливі якості – самостійність і незалежність думок; творчу уяву та вміння моделювати свою діяльність;

практичне мислення та здатність діяти нестандартно; вміння швидко та адекватно реагувати на зміну обстановки; здатність до обґрунтованого ризику; вміння враховувати особливості суб'єкта спілкування, його настрій і, виходячи з цього, гнучко перебудовувати тактику своєї поведінки та міжособистої взаємодії з ним.

У зв'язку з цим, особливої значущості в практичній підготовці офіцерів набуває психологічна підготовка, що зумовлена тим, що в складній обстановці психіка офіцера функціонує в надзвичайно напруженому стані, а отже у неї виникає потреба щодо саморегуляції свого психічного стану. Психологічна підготовка офіцерів має дві основні цілі – формування психічної стійкості; формування психологічної готовності. Така підготовка необхідна для нівелювання стрес-чинників, які В. Ягупов характеризує як надмірні постійні або епізодичні (несподівані) подразники, властиві їх діяльності, і здатні спричиняти різні духовні, психічні та психофізіологічні стани напруженості: вибір між різними протилежними варіантами дій, хвилювання, тривожність, розгубленість, переляк, страх паніка, тощо. Він умовно поділяє їх на тривалі та короткочасні [8]. Як показує досвід підготовки офіцерів, типовими реакціями на стрес залежно від їх психологічних особливостей є психологічні, психофізіологічні, фізичні, поведінкові та суб'єктивні реакції.

Висновок: психічна саморегуляція офіцерів є невід'ємною складовою їх професіогенезу, оскільки процес становлення й розвитку їх саморегуляції охоплює всі етапи військово-професійного буття і вирішальним чином зумовлює результативність виконання посадових обов'язків.

Перспективний напрям: експериментальна перевірка тренінгу розвитку психічної саморегуляції офіцерів.

Література

1. Алексеев, А.В. Себя преодолеть / А.В. Алексеев. – М. : Мысль, 1978. – С. 3–4.
2. Болотова, А. К. Развитие самосознания личности: временной аспект / А.К. Болотова // Вопр. психологии. – 2006. – № 2. – С. 116–125.
3. Вербицкий, А. А. Концепция знаково-контекстного обучения в вузе / А.А. Вербицкий // Вопр. психологии. – 1987. – № 5. – С. 31–39.
4. Гребенюк, Г.С. Психологічні основи становлення саморегуляції у навчально-професійній діяльності майбутніх рятувальників: автореф. дис. д-ра психол. наук : 19.00.07 / Г.С. Грибенюк, – Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2007. – 27 с.
5. Еникеев М.И. Энциклопедия. Общая и социальная психология / М.И. Еникеев. – М. : ПРИОР, 2002. – 500 с.

6. Моросанова В.И. Индивидуально-стилевые особенности саморегуляции и их связь с успешностью обучения / В.И. Моросанова // Психол. журн. – 1995. – № 4. – С. 26–36.
7. Никифоров Г.С. Психологические аспекты саморегуляции состояний / Г.С. Никифоров, Ю.И. Филимоненко, А. К. Польшин. – СПб. : Питер, 1996. – 205 с.
8. Ягупов В.В. Чинники становлення особистості військового професіонала [Електронний ресурс] / В. В. Ягупов, О.В. Ягупова // Креативна педагогіка: Наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Вінниця, 2011. – № 1. – С. 120-125.– Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/5735-chinniki-stanovlennja-osobistosti-vijskovogo-profesionala.html>

Bibliography

1. Alekseev, A.V. Sebia preodolet / A.V. Alekseev. – М. : Misl, 1978. – S. 3–4.
2. Bolotova, A. K. Razvytye samosoznaniya lychnosti: vremennoi aspekt / A.K. Bolotova // Vopr. psikhologyy. – 2006. – № 2. – S. 116–125.
3. Verbytskyi, A. A. Kontseptsyia znakovykh kontekstnoho obuchenya v vuze / A.A. Verbytskyi // Vopr. psikhologyy. – 1987. – № 5. – S. 31–39.
4. Hrebenuk, H.S. Psykholohichni osnovy stanovlennia samorehuljatsii u navchalno-profesiinii diialnosti maibutnykh riativnykiv: avtoref. dys. d-ra psikhol. nauk : 19.00.07 / H.S. Hrybeniuk, – Instytut psikhologii imeni H.S. Kostiuka APN Ukrainy. – Kyiv, 2007. – 27 s.
5. Enykeev M.Y. Entsyklopedyia. Obschchaia y sotsyalnaia psykholohyia / M.Y. Enykeev. – М. : PRYOR, 2002. – 500 s.
6. Morosanova V.Y. Yndyvudualno-stylevyie osobennosti samorehuljatsyy y ykh sviaz s uspehnostiu obuchenya / V.Y. Morosanova // Psikhol. zhurn. – 1995. – № 4. – S. 26–36.
7. Nykyforov H.S. Psykholohycheskye aspekty samorehuljatsyy sostoianyi / H.S. Nykyforov, Yu.Y. Fylymonenko, A. K. Polshyn. – SPb. : Pyter, 1996. – 205 s.
8. Yahupov V.V. Chynnyky stanovlennia osobystosti viiskovoho profesionala [Elektronnyi resurs] / V. V. Yahupov, O.V. Yahupova // Kreatyvna pedahohika: Nauk.-metod. zhurnal / Akademiia mizhnarodnoho spivrobitnytstva z kreatyvnoi pedahohiky. – Vinnytsia, 2011. – № 1. – S. 120-125.– Rezhym dostupu: <http://www.info-library.com.ua/libs/stattya/5735-chinniki-stanovlennja-osobistosti-vijskovogo-profesionala.html>

УДК 378: 011.3 – 051: 373.3: 17.022.1

Хомич Лідія Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

E-mail: ukrlida@ukr.net

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ – ОСНОВА МОРАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У публікації автор акцентує увагу на проблемі морально-патріотичного виховання майбутнього вчителя початкової школи. Основою морально-патріотичного виховання є загальнолюдські цінності, серед них – віра, надія, любов, гідність, сумлінність, правдивість, досконалість, чесність, милосердя, життя, справедливість тощо. Формування ціннісного ставлення майбутнього вчителя початкової школи спрямоване на вільний саморозвиток особистості, збереження її індивідуальності, виховання такого громадянина-патріота, який здатен забезпечити високий рівень розвитку культури держави, її престиж та гідне місце в цивілізованому світі. Це дозволить йому у майбутній професійній діяльності сприяти розвитку в молодших школярів моральних почуттів, громадянськості і патріотизму. Головним обов'язком вчителя початкової школи є утвердження в молодших школярів принципів загальнолюдської моралі.

Ключові слова: морально-патріотичне виховання; загальнолюдські цінності; цивілізаційні цінності; національні і громадянські цінності; вчитель початкової школи.

Khomych Lidiia Alekseevna – doctor of education, professor, Deputy Director for Scientific Work of the Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the NAPS of Ukraine

E-mail: ukrlida@ukr.net

HUMAN VALUES ARE THE BASIS OF THE MORAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF THE FUTURE TEACHER IN AN ELEMENTARY SCHOOL

Summary. In the publication the author focuses on the problem of moral and patriotic education of the future teacher of primary school. It is proved that the teacher must solve the problem of patriotic education of students through the formation of universal values of their pupils. It is found that solving this important problem is organically connected with the rethinking of the professional training of the future teacher of primary school. That is why its content should be directed to the moral and patriotic education, the formation of

universal values in the studying and educational process, which will contribute to the future professional development of the younger students of moral feelings, citizenship and patriotism.

The author proves that the basis of the modern educational process should be Man as the highest value, and the content of education should be directed to the development of value moral attitude of the individual to the social and natural environment of the world and to itself.

It is determined that the basis of moral and patriotic education are universal values, among which are faith, hope, love, dignity, integrity, truthfulness, perfection, honesty, mercy, life, justice, etc. The formation of the value attitude of the future teacher of primary school is aimed at the free self-development of the individual, the preservation of his individuality, the upbringing of such a patriot, who is capable of ensuring a high level of development of the state's culture, its prestige and a worthy place in a civilized world. This will allow him in future professional activities to promote the development of younger students of moral feelings, citizenship and patriotism. The main responsibility of the primary school teacher is to affirm the principles of universal morals in junior pupils.

Key words: *moral and patriotic education; human values; civilization values; national and civic values; elementary school teacher.*

Хомич Лидия Алексеевна – доктор педагогических наук, профессор, заместитель директора по научной работе Института педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины

E-mail: ukrlida@ukr.net

ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ – ОСНОВА НРАВСТВЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В публикации автор акцентирует внимание на проблеме нравственно-патриотического воспитания будущего учителя начальной школы. Основой нравственно-патриотического воспитания являются общечеловеческие ценности, среди них – вера, надежда, любовь, достоинство, добросовестность, правдивость, совершенство, честность, милосердие, жизнь, справедливость и другие. Формирование ценностного отношения будущего учителя начальной школы направлено на свободное саморазвитие личности, сохранение ее индивидуальности, воспитание такого гражданина-патриота, который способен обеспечить высокий уровень развития культуры государства, его престиж и достойное место в цивилизованном мире. Это позволит ему в будущей профессиональной деятельности способствовать развитию у младших школьников нравственных чувств, гражданственности и патриотизма. Главной

обязанностью учителя начальной школы является утверждение у младших школьников принципов общечеловеческой морали.

Ключевые слова: морально-патриотическое воспитание; общечеловеческие ценности; цивилизационные ценности; национальные и гражданские ценности; учитель начальной школы.

Постановка проблеми, її актуальність. Процес глибинних змін у житті нашого суспільства висуває як пріоритетну освітню проблему – відтворення в українському суспільстві почуття істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, формування в учнів громадянської активності, соціально значущих якостей, які вони зможуть проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов'язаних із захистом інтересів своєї родини, рідного краю, народу та Батьківщини. Науковці переконані в тому, що розв'язати цю проблему має вчитель через формування у своїх вихованців загальнолюдських цінностей. Як наголошує І. Бех, розвиток у вихованця почуття цінності іншої людини може успішно здійснюватися за умови своєчасного блокування у нього Его-потягів, які деструктивно впливають на моральну сферу особистості [2]. Розв'язання цієї важливої проблеми органічно пов'язане із переосмисленням професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Її зміст слід спрямовувати на морально-патриотичне виховання, формування загальнолюдських цінностей у навчальному і виховному процесі, що сприятиме у майбутній професійній діяльності розвитку у молодших школярів моральних почуттів, громадянськості і патріотизму.

Аналіз стану дослідження проблеми. Теоретичний аспект морального і патріотичного виховання розробляли відомі українські педагоги і психологи (Б. Ананьєв, П. Блонський, Г. Ващенко, О. Духнович, Г. Костюк, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Я. Чепіга та ін.), які значну увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості. Видатний український педагог зазначав, що «...патриотичне виховання школярів доцільно здійснювати на національних цінностях, серед яких провідними є любов до рідної землі, народу й Батьківщини, любов до найбільш рідних людей, членів сім'ї та родини, любов до рідної мови, шанобливе й бережливе ставлення до історії та культури українського народу, праця на благо свого народу й Батьківщини» [11, с. 256]. Серед сучасних дослідників, які працюють над питанням морального і патріотичного виховання та громадянських якостей особистості – І. Бех, Н. Волошина, О. Вишневський, Ю. Руденко, Г. Тарасенко, К. Чорна, О. Шестопалюк та ін.

У сучасній педагогічній науці проблема формування системи цінностей майбутнього вчителя актуалізується при вирішенні ряду питань: гуманізації навчально-виховного процесу в закладів вищої освіти (С. Гончаренко, Є. Зеленов, В. Кремень, І. Смолук, Р. Скульський, Г. Шевченко та ін.); формування особистості вчителя, його професійно-

педагогічної культури (О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Лавріненко, О. Мороз, С. Сисоєва, О. Федій та ін.).

Отже, актуальним є перехід до гуманізації та гуманітаризації педагогічної освіти, яка має стати чинником розвитку свідомості, тобто розвитку культури мислення і культури почуттів особистості майбутнього вчителя початкової школи. Це передбачає усвідомлення ним, перш за все, моральних, духовних, естетичних цінностей, які складають мету існування людини. В числі цих цінностей – гідність людини, любов до ближнього, гармонія з природою, вічні моральні заповіді «не убий», «не вкради», «шануй матір свою і батька свого», які не дивлячись на давність, здатні оновлюватися й відроджуватися в кожному нову епоху.

Основою сучасного навчально-виховного процесу має бути Людина як найвища цінність, а зміст освіти необхідно спрямовувати на розвиток ціннісного морального ставлення особистості до соціального і природного оточуючого світу і до самої себе. Ціннісне ставлення передбачає поєднання інтересів викладача і студента, спрямованих на вільний саморозвиток особистості, збереження її індивідуальності, виховання такого громадянина-патріота, який здатен забезпечити високий рівень розвитку культури держави, її престиж та гідне місце в цивілізованому світі.

Оскільки ціннісні орієнтації є невід'ємною складовою розвитку особистості, її відносин, спрямованості і мотиваційно-потребової сфери, тому в сучасних умовах необхідно у вищому закладі педагогічної освіти формувати особистісну систему цінностей у майбутніх вчителів початкової школи.

Єдиного підходу про класифікацію цінностей немає. З погляду ієрархій, тобто розташування цінностей відповідно тієї ролі, що вони відіграють у житті суспільства і людини, виділяються три групи цінностей. По-перше, цінності, що мають другорядне значення для людини і суспільства. По-друге, цінності повсякденного попиту і повсякденного побуту (матеріальні і духовні цінності). І по-третє, вищі цінності, які відображають фундаментальні відносини і потреби людей. Вищі цінності, як правило, носять загальнолюдський характер. Вищі цінності – мир, життя людства, цінності суспільного ладу, уявлення про справедливість, волю, права й обов'язки людей, дружбу, любов, довіру, родинні зв'язки, цінності діяльності (праця, творчість, творення, пізнання істини), цінності самозбереження (життя, здоров'я), цінності самоствердження і самореалізації, цінності, що характеризують вибір особистих якостей: чесність, хоробрість, вірність, справедливість, доброта та ін. [5].

Фахівці налічують десятки й навіть сотні цінностей. Відомим є поділ їх на загальнолюдські, національні, громадянські, духовні, особистісні цінності тощо. Зокрема академік І. Бех вважає, що «духовні цінності є адекватними індикаторами розвиненої особистості, за допомогою яких вона упізнається. Розвиненою особистістю можна вважати ту, яка досягла

вищого рівня духовного засвоєння навколишнього світу. Що б не сталося, вона на такому ж рівні має засвоїти і свій внутрішній світ, який часто буває для неї закритим. Тому слід формувати у вихованця здатність дедалі більше відкриватися самому собі, наближатися до найістотнішого в собі» [1, 127].

У сучасній педагогічній науці досліджується проблема формування цінностей, зокрема, нам імponує система цінностей виховання і розвитку особистості, визначена О. Вишневським. Серед них: абсолютні, вічні цінності; національні цінності; громадянські цінності; сімейні цінності; цінності особистого життя; валео-екологічні цінності [3].

Система цінностей і якостей особистості розвивається й виявляється через її власне ставлення: до держави і суспільства, до себе, людей, природи, праці, мистецтва. Такий комплексний підхід має реалізуватися у змісті навчання і виховання, у викладанні усіх дисциплін вищого закладу педагогічної освіти. Як зазначають вчені (І. Бех, І. Зязюн) особливу увагу, при цьому, слід приділяти формуванню базової культури, в якій здійснюється навчально-виховний процес. Через призму культури майбутній вчитель формує професійно-педагогічні цінності, творчий потенціал і особистісні якості.

Мета статті полягає в обґрунтуванні системи загальнолюдських цінностей які складають основу морально-патріотичного виховання особистості майбутнього вчителя початкової школи.

Результати дослідження. Майбутній вчитель початкової школи повинен не лише набути високої фахової кваліфікації, але й стати одночасно носієм цінностей та ідеалів культури українського народу, здатними до морально-патріотичного виховання учнів. Система цінностей майбутнього вчителя має формуватися у навчально-виховному процесі комплексно через наскрізні цивілізаційні цінності, які є невід'ємною складовою становлення цілісної особистості, серед них перевагу надаємо загальнолюдським цінностям.

Охарактеризуємо які саме загальнолюдські цінності мають бути сформовані в системі цінностей майбутнього вчителя початкової школи. В нашому дослідженні ми спиралися на позиції щодо проблеми змісту загальнолюдських цінностей у дослідженнях філософів, представників інших гуманітарних наук та педагогічної думки.

Процес орієнтації студентів в світі цінностей може бути представлений як процес сходження особистості до цінностей суспільства. Науковці дотримуються думку про гуманістичне спрямування цінностей суспільства і як домінуючі виділені такі цінності як істина (пізнання), добро, краса і близькі по значущості до них людина (щастя), праця (діяльність, творчість), вітчизна (свобода) – цінності, що є загальнолюдськими і такими, що виконують функцію соціальної домінуючі, орієнтації у всі часи розвитку суспільства [6].

Дослідниця Т. Скородумова виділяє такі цінності європейської

цивілізації: позиція особистості в суспільстві; розосередження влади в суспільстві; розділення влади на політичну і духовну, етичну; свобода особистості як загальнолюдська цінність, а також інші права людини; розділення політичної і економічної влади; свобода підприємництва; соціальна справедливість; політичний суверенітет, що належить кожному народу; право націй на самовизначення і свободу соціального вибору [10].

Середа В. вважає загальнолюдські цінності зведенням морально-етичних принципів, що дозволяють різним людям мирно уживатися в колективі. Дослідник наголошує на тому, що розвиток загальнолюдських цінностей визначає розвиток усієї цивілізації та її перспективи. Таким чином, спрямування навчально-виховного процесу у вищій школі повинно бути на засвоєння саме загальнолюдських (загальнопланетарних) цінностей [9].

Дослідник Зеленов Є. вважає, що загальнолюдські цінності – це система аксіологічних максим, зміст яких не пов'язаний безпосередньо з конкретним історичним періодом розвитку суспільства чи конкретною етнічною традицією, але, наповнюючись в кожній соціокультурній традиції власним конкретним значенням, відтворюється, проте, в будь-якому типі культури як цінність. Основоположною цінністю у всі часи людській історії було саме життя і проблема його збереження і розвитку в природній і культурній формах [4].

В сучасну епоху глобальних змін особливого значення набувають абсолютні цінності добра, краси, істини і віри як фундаментальні підстави відповідних форм духовної культури, що передбачають гармонію, міру, рівновагу цілісного світу людини і її конструктивного життєзатвердження в культурі.

Пріоритет в усі часи надавався моральним цінностям, які визначають життєздатність суспільства, повсякденну поведінку людей, регулюють соціальні конфлікти, забезпечують раціональність і людяність способу життя. Критеріями цих цінностей виступають не лише уявлення про такі моральні якості, як доброзичливість, повага до людської гідності, милосердя, доброта, людяність, толерантність, порядність, вміння прощати, не чинити зла, а й практичні дії, вчинки, мотиви, стимули і наміри людей [8]. Розрізняють загальнолюдські моральні цінності, що набулі попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної належності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки та життєдіяльності окремої людини або певних спільнот. А також, національні моральні цінності – це історично зумовлені і створені народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але вирізняються національними проявами і є основою соціальної діяльності людей певної етнічної групи. Отже, загальнолюдський характер навчанню і вихованню надають знання про людську спільноту, її історію, народи, діяльність ООН

та інших міжнародних організацій, чия дія спрямована на збереження миру.

У процесі професійного навчання майбутній вчитель початкової школи має усвідомити, що пріоритет загальнолюдських цінностей закладається у стратегію і тактику розвитку сучасної системи освіти, серед них – віра, надія, любов, гідність, сумлінність, правдивість, досконалість, чесність, милосердя, життя, справедливість тощо. У християнстві вони репрезентовані Десятьма Заповідями Божими. Моральність є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою. У ставленні до особистості моральність виступає метою, перспективою її вдосконалення і, насамкінець, вимогою [12, с.527]. Пріоритет сучасної моральності – загальнолюдські гуманістичні цінності. Особливе значення має розвиток потреби в емоційному і духовному контактах з людьми, потреба у самоповазі та співпереживанні людям, що виявляється у гуманній поведінці, вияві поваги до людської гідності, людяності, бажанні допомогти, прояві довіри, толерантності.

Специфіку ціннісного відношення можна бачити на прикладі духовних цінностей, особливо «вищих». Вони безпосередньо пов'язані з суспільними відносинами, і в цілому можна сказати, що за запитанням про цінності ховається проблема взаємовідношень особи та суспільства. Словосполучення «вищі цінності», як правило, вживається поряд з прикметником «вічні». По суті, вічність в цьому випадку має якість загальнолюдськості. Їх часто називають непорушними, але не тому, що всі їх дотримуються, а через те, що лише при умові, що вони є нормами для більшості, людство взагалі може вижити як спільнота.

Загальнолюдські цінності спонукають майбутнього педагога до самореалізації, самовдосконалення, любові до професії, до оточуючої дійсності, до природи, допомагають розібратися у сенсі людського буття. Загальнолюдський характер виявляється в тому, що майбутні вчителі повинні усвідомити себе як частину всієї планети, як активну складову ноосфери, мати відповідальність за свої вчинки перед усім людством, співвідносити у своєму світосприйнятті загальнолюдське та національне. Відчуття себе як громадянина світу, сформованість планетарного мислення, толерантність у ставленні до інших людей, націй, народів – це далеко не повний обсяг питань загальнолюдського.

Досягнення певного рівня засвоєння загальнолюдських цінностей залежить від впливу багатьох чинників, зокрема: розвитку загальної та гуманістичної культури, специфіки особистісної біографії суб'єкта, загальної спрямованості розвитку соціуму, країни, держави, цивілізації, педагогічної майстерності та ціннісних установок викладачів, батьків, взагалі дорослих, з якими стикається молодь тощо. Однак найбільш впливовий – педагогічне керівництво процесом формування системи

ціннісних орієнтацій у тому числі загальнолюдських цінностей.

До загальнолюдських цінностей слід віднести і національні, оскільки вони виявляються у повазі до рідної мови, історії свого народу, його культурних традицій тощо і забезпечують як духовну єдність поколінь так і процес формування національної самосвідомості [7, 11], серед них – українська ідея, державна незалежність, почуття національної гідності, історична пам'ять, повага до державної символіки, любов до рідної культури, мови, традицій, сприяння розквітові духовного життя українського народу тощо. В. Кремень зазначає, що в якості повноцінних заходів для дослідження проблеми національної ідеї в соціокультурному бутті людини філософія людиноцентризму використовує не лише гносеологічні принципи, а й методи моралі, релігії, мистецтва. І в цьому плані філософія людиноцентризму не дана а задана: сутність її виявляється через мета філософський синтез різноякісних підходів до дослідження національного життя й культури. І результатом такого синтезу є вже не просто системне, а енциклопедичне розуміння національної ідеї як сукупності різних системних, духовних способів національного буття.

Українське суспільство сьогодні потребує пошуку нових знань, стереотипів мислення на засадах національної історико-культурної спадщини. Національна ідея найістотніша яка закладена у мрії мати свою самостійну державу та її щасливе процвітання, демократичне суспільство з національною культурою, освітою, системою навчання і виховання. Ця обставина актуалізує проблему формування національних цінностей.

Національні цінності базуються на світових цінностях і підпорядковані меті приєднання до загальнолюдської культури, оскільки нормальна національна самосвідомість вільно сприймає всі культурно-духовні цінності людства. Саме у такий спосіб поєднується загальнолюдське і національне. Сьогодні кожному зрозуміло, що взаємодія національного і загальнолюдського становить основу традицій формування духовного світу підростаючих поколінь у вихованні народу, незалежно від його національної належності. Найбільш рельєфно ці процеси виявляються на певних етапах історичного розвитку різних народів, їх взаємодії з народами-сусідами.

Для того щоб глибше зрозуміти національно-психологічні особливості культурного середовища, в якому треба будувати свою діяльність, майбутньому вчителю початкової школи треба глибоко й уважно вивчати літературні, історичні, політично-громадські та інші витоки формування та розвитку народу, його контакти з народами-сусідами. Такий підхід дасть змогу запобігти помилок, що пов'язані з особливостями соціальної психіки і характером людей, їх ставленням до морально-етичних та соціально-правових норм суспільного життя. Поверхове знання традицій і звичаїв народів може привести до конфліктів не тільки міжнаціонального характеру, а й побутового. Нерозуміння етики

та культури одного народу іншими і, навпаки, несподіваний збіг у трактуванні моральних ідеалів між народами, навіть якщо вони не мають спільних кордонів і безпосередніх контактів, також можуть спричинити непорозуміння.

Розвиток громадянських цінностей пов'язаний з вихованням у майбутніх вчителів глибокого почуття любові до України, її народу, формуванням якостей громадянина-патріота; формування високої правової культури, правосвідомості; стимулювання внутрішніх зусиль до саморозвитку і самовиховання. Серед провідних громадянських цінностей виділяють свободу, пошану до Закону, свободу слова, права людини, суверенітет особи, рівність громадян, самовідповідальність людини, толерантне ставлення, пошану праці тощо.

Почуття патріотизму – складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя людини. Сучасний патріотизм передбачає національно-усвідомлене ставлення до Батьківщини. Відповідно зміст навчання і виховання майбутніх вчителів має бути спрямованим на культивування в них почуття, волі й життєвих настанов в руслі патріотичної самосвідомості, творчо стверджувати в них духовне життя свого народу – сприймати українську мову й історію, українську державність і правосвідомість, українське світосприймання, пісню, літературу й культуру як свої власні. Виховання у молоді почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, активної громадянської позиції нині визнані проблемами загальнодержавного масштабу. Головною тенденцією у змісті патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави, нації.

Висновок. Отже, можна констатувати, що у змісті навчання і виховання майбутніх вчителів початкової школи необхідно реалізувати наскрізні загальнолюдські, цивілізаційні цінності які сприяють їхньому морально-патріотичному вихованню. Оскільки, головним обов'язком вчителів початкової школи у контексті проблеми морально-патріотичного виховання є утвердження у молодших школярів принципів загальнолюдської моралі; виховання в них поваги до батьків, старших за віком, до народних традицій та звичаїв, національних і культурних цінностей України, її державного й соціального устрою; підготовка їх до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди тощо.

Література

1. Бех І. Духовні цінності в розвитку особистості /Іван Дмитрович Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 127–130.
2. Бех І.Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості / Іван Дмитрович Бех // Початкова школа. – 2001. – № 12. – С. 24-26.

3. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О. Вишневецький: Навч. посіб. – 3-тє вид., доопрац. І доп. – К.: Знання, 2008. – С.230-234.
4. Зеленов Є.А. Загальнолюдські цінності – основа планетарного виховання студентської молоді [Електронний ресурс] Режим доступу. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./domtp/2009_1/Zelenov.p...
5. Класифікація цінностей. Вищі цінності та їх роль у суспільстві / Основи філософських знань [Електронний ресурс] Режим доступу. <http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/155.html>
6. Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей / А.В. Кирьякова: Монография. – Оренбург, 1996. – 190 с.
7. Кремень В. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. / В. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
8. Марченко Т.В. Формування загальнолюдських гуманістичних цінностей як пріоритет сучасної моральності [Електронний ресурс] Режим доступу. <http://intkonf.org/marchenko-tv-formuvannya-zagalnolyudskih-guman...>
9. Середа В. Развитие общечеловеческих ценностей [Електронний ресурс] Режим доступу до журн. http://zhurnal.lib.ru/s/sereda_wladimir_afanasxewich/asrf23.shtml
10. Скородумова Т.В. Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности // Кантовские чтения в КРСУ (22 апреля 2004 г.); Общечеловеческое и национальное в философии: II международная научно-практическая конференция КРСУ (27-28 мая 2004 г.). Материалы выступлений / Под общ.ред. И.И. Ивановой. – Бишкек, 2004. – С.183-187.
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський – Вибрані твори: у 5-ти т. – К.: Радянська школа. – 1976 – Т. 3 – С. 7 – 279.
12. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Bibliography

1. Bekh I. Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti /Ivan Dmytrovykh Bekh // Pedahohika i psykholohiia. – 1997. – №1. – S. 127–130. (Ukraine)
2. Bekh I.D. Pochuttia tsinnosti inshoi liudyny yak moralnyy priorytet osobystosti / Ivan Dmytrovykh Bekh // Pochatkova shkola. – 2001. – No 12. – S. 24-26. (Ukraine)
3. Vyshnevskiy O. Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky / O. Vyshnevskiy: Navch. posib. – 3-tie vyd., dooprats. I dop. – K.: Znannia, 2008. – S.230-234. (Ukraine)
4. Zelenov Ye.A. Zahalnoliudski tsinnosti – osnova planetarnoho vykhovannia studentskoi molodi [Elektronnyy resurs] Rezhym dostupu. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./domtp/2009_1/Zelenov.p. (Ukraine)
5. Klasyfikatsiia tsinnosteï. Vyshchi tsinnosti ta yikh rol u suspilstvi / Osnovy filosofskykh znan [Elektronnyy resurs] Rezhym dostupu. <http://subject.com.ua/philosophy/osnovi/155.html> (Ukraine)
6. Kyriakova A.V. Teoryia oryentatsyy lychnosty v myre tsennosteï / A.V. Kyriakova: Monohrfyia. – Orenburh, 1996. – 190 s. (Russia)
7. Kremen V. Filosofii natsionalnoi idei. Liudyna. Osvita. Sotsium. / V. Kremen. – K.: Hramota, 2007. – 576 s. (Ukraine)

8. Marchenko T.V. Formuvannia zahalnoliudskykh humanistychnykh tsinnosti yak priorityet suchasnoi moralnosti [Elektronnyĭ resurs] Rezhym dostupu. <http://intkonf.org/marchenko-tv-formuvannya-zagalnolyudskih-guman>. (Ukraine)
9. Sereda V. Razvytye obshchehelovecheskykh tsennoŝeĭ. [Elektronnyĭ resurs] Rezhym dostupu do zhurn. http://zhurnal.lib.ru/s/sereda_wladimir_afanasxewich/asrf23.shtml (Russia)
10. Skorodumova T.V. Evropeĭskaia tsyvylyzatsyia y obshchehelovecheskye tsennoŝty // Kantovskye chtenyia v KRSU (22 apreliia 2004 h.); Obshchehelovecheskoe y natsyonalnoe v fylosofyu: II mezhdunarodnaia nauchno-praktycheskaia konferentsyia KRSU (27-28 maia 2004 h.). Materyaly vystuplenyĭ / Pod obshch.red. Y.Y. Yvanovoĭ. – Byshkek, 2004. – S.183-187. (Russia)
11. Sukhomlynskyĭ V. O. Sertse viddaiu ditiam / V. O. Sukhomlynskyĭ – Vybrani tvory: u 5-ty t. – K.: Radianska shkola. – 1976 – T. 3 – S. 7 – 279. (Ukraine)
12. Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V.H. Kremen.: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s. (Ukraine)

УДК 378:364-051(477) "19/20"

Чекаленко Вікторія Тарасівна - аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

E-mail: vika_chekalenko@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ (80-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.)

Анотація. *Висвітлено питання історії становлення професійної підготовки соціальних працівників в Україні. На основі аналізу наукових джерел описано завдання, функції та методи роботи соціального працівника в цілому. Охарактеризовано сутність, зміст та особливості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників в Україні. Розкрито функціональні обов'язки соціального працівника в досліджуваній період. Розглянуто ролі соціального працівника які діють в більшості країн світу(брокер, посередник, мобілізатор, адвокат, вчитель, коректор, проектант, консультант та адміністратор). Виділено сім основних стадій саморуху особистості до вершини професіоналізму (аморфна оптація, оптація, професійна підготовка, професійна адаптація, первинна професіоналізація, вторинна професіоналізація та професійна майстерність).*

Ключові слова: *професійна підготовка, соціальний працівник, дозвілля, дозвіллева діяльність, студентська молодь.*

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL PREPARATION FOR SOCIAL WORKERS IN UKRAINE (80th years of the XXth - the beginning of the XXI century).

Abstract. *The issue of the history of the formation of vocational training of social workers in Ukraine is highlighted. On the basis of analysis of scientific sources, the tasks, functions and methods of work of a social worker in general*

are described. The essence, content and features of the professional training of future social workers in Ukraine are characterized. The functional duties of a social worker in the investigated period are revealed. The role of a social worker acting in most countries of the world (broker, intermediary, mobilizer, lawyer, teacher, proofreader, designer, consultant and administrator) is considered. Revised the first curriculum of the specialty social work with the term of study for four years, which to date is observed by most countries of the world. Seven main stages of self-movement of an individual to the top of professionalism by E. Zier are distinguished (amorphous option, option, vocational training, professional adaptation, primary professionalization, secondary professionalism and professional skills).

After analyzing the history of the formation of vocational training of social workers in Ukraine, we note that the profession of social work is at the stage of its development. There is a modernization of the content of the training of future social workers, the educational style of training is being revised, the best knowledge of the developed countries such as Poland, Austria, England, Sweden, the USA, Germany, etc. is taken up.

Key words: vocational training, social worker, leisure activities, leisure activities, student youth.

Chekalenko Viktoriia - post-graduate student of the Department of Social Pedagogy and Social Work of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

E-mail: vika_chekalenko@ukr.net

СТАНОВЛЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ В УКРАИНЕ (80-е гг. XX - нач. XX в.)

Аннотация. Освещены вопросы истории становления профессиональной подготовки социальных работников в Украине. На основе анализа научных источников описано задачи, функции и методы работы социального работника в целом. Охарактеризованы сущность, содержание и особенности профессиональной подготовки будущих социальных работников в Украине. Раскрыты функциональные обязанности социального работника в исследуемый период. Рассмотрены роли социального работника действующих в большинстве стран мира (брокер, посредник, мобилизатор, адвокат, учитель, корректор, проектант, консультант и администратор). Выделено семь основных стадий самодвижения личности к вершине профессионализма (аморфная оптация, оптация, профессиональная подготовка, профессиональная адаптация, первичная профессионализация, вторичная профессионализация и профессиональное мастерство).

Ключевые слова: профессиональная подготовка, социальный работник, досуг, досуговая деятельность, студенческая молодежь.

Чекаленко Виктория Тарасовна - аспирант кафедры социальной педагогики и социальной работы Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины

E-mail: vika_chekalenko@ukr.net

Вступ. Соціальний працівник це професія яка з'явилася не так давно в переліку професій нашої країни. Але не дивлячись на це вона набуває все більшого розмаху та процвітання, розширюючи спектр своєї діяльності працюючи з різними верствами населення. Переймаючи досвід роботи інших країн та впроваджуючи свої інноваційні методи роботи та навчання. Зважаючи на значний багаж знань та економічні відмінності розвинених країн світу в Україні сформувалася своя система підготовки майбутніх соціальних працівників. Дана система має свою історію та певні особливості. Якщо у 1992 році підготовку соціальних працівників/педагогів здійснював лише Донецький державний університет, то на сьогоднішній день підготовкою висококваліфікованих спеціалістів займаються майже всі вищі нашої країни. Що свідчить про високий попит в даній сфері.

Постановка проблеми та актуальність. Професійна підготовка соціальних працівників набуває все ширшого розмаху в Україні. З кожним роком збільшується потреба у фахівцях які відповідають своєю професійною підготовкою міжнародним стандартам. Система соціальної освіти перебуває на стадії реформування, виступаючи як свого роду освітня інновація. Перед соціальною освітою в Україні стоїть складне завдання – збалансувати складну ситуацію сьогодення, поставивши в центрі уваги людину, зробивши на неї ставку, особливо людину чия безпека, життєвий рівень, права і благоустрій бажають значно кращого. І саме тут навчання соціальній роботі повинно відігравати провідну роль. Для вирішення цього завдання потрібен весь досвід, знання, які нагромаджені в нашій країні та за рубежом, яких ми повинні навчитися мудро використовувати і розвивати на практиці. Адже, з кожним роком в Україні збільшується потреба у фахівцях соціальної сфери, підготовка яких має відповідати міжнародним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел показує, що теорію та практику професійної освіти та проблеми її реформування відображено у дослідженнях В. Адрущенко, О. Дубасенюк, Е. Зеєра, І. Зязюна, Н. Ничкало, В. Корнешук, В. Кременя, С. Сисоєвої та ін. Проблему сутності, змісту й особливостей професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вітчизняній системі освіти, а також теоретичні і практичні аспекти соціальної роботи розглянуто у працях О. Безпалько, В. Бега, А. Горілого, Т. Ковальчук, А. Капської, О. Карпенко, Т. Кочубей, М. Лукашевича, І. Мельничук, І. Миговича,

В. Поліщук, В. Полтавця, Т. Семигіної, Л. Тюпті, С. Харченко, Ю. Швалба та ін. Питання, пов'язані з формуванням особистісно-професійних якостей фахівця соціальної роботи, висвітлено у дослідженнях М. Васильєвої, Н. Клименюк, О. Патинок та ін.

Мета статті, методи дослідження. Висвітлити історію становлення професійної підготовки соціальних працівників в Україні в 80-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст. Методи дослідження – аналіз, класифікація й узагальнення нормативно-правових документів та літератури з досліджуваної проблеми.

Результати дослідження. Професія соціального працівника, мала різні форми і назви, відома з далеких історичних епох та в різних культурах. Перша згадка про соціальну роботу датована 1750 р. до н. е.. У цей час у Вавилоні створювалися коди справедливості – цивільні акти, які закликали людей любові до ближнього, турботи про бідних. У Давній Греції соціальна робота була відома як «філантропія» (що в перекладі з грецького означає «прояв любові відносно людства»), в Римі – як «народна традиція». Стародавні інки процес допомоги визначали як «мінка», язичницькі слов'янські племена як «гедзя». Перші програми професійної підготовки соціальних працівників почали з'являтися в кінці ХІХ століття в Амстердамі, Берліні, Лондоні та ін. Соціальна робота перейшла на новий професійний рівень.

В Україні вперше згадується про соціальну роботу в кінці 80-х рр. ХХ століття. Тоді ж і з'явилася нова спеціальність «соціальна робота». Кінець ХХ століття характеризується тим, що країна перебувала в умовах економічної кризи та безробіття, зростала небезпека соціальних конфліктів та депресії. Внаслідок цього збільшується значення професійної підготовки фахівців соціальної сфери.

Підготовка соціальних працівників як окремий напрямок суспільної практики і самостійний вид професійної діяльності в Україні почала формуватися на початку 1990-х років. У квітні 1991 року Постановою Держкомпраці СРСР Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців був поповнений кваліфікаційною характеристикою «спеціаліст із соціальної роботи», «соціальний педагог» та «соціальний працівник». У якості спеціальності на денній, вечірній і заочній формах навчання соціальна робота була відкрита Наказом Державного комітету СРСР з освіти від 7 серпня 1991 р. № 376 (2). 25 вересня 1991 був затверджений навчальний план спеціальності 03.12 – «соціальна робота», що передбачав чотирирічний термін навчання з присвоєнням кваліфікації «соціальний працівник».

У навчальний план були включені дисципліни за чотирма циклами:

- Загальні гуманітарні та соціально-економічні дисципліни (філософія, історія, право, економіка, культурологія, політологія та ін.);

- Загальні математичні та природничі дисципліни (математика, інформатика та обчислювальна техніка, концепції сучасного природознавства та ін.);

- Загальнопрофесійні дисципліни (теорія соціальної роботи, технологія соціальної роботи, історія соціальної роботи в Україні, соціальна робота за кордоном, психологія, практична психологія та психодіагностика, конфліктологія, загальна і соціальна педагогіка, медико-соціальні основи здоров'я, соціологія, соціальне право, етика соціального роботи, економіка соціальних служб, менеджмент соціальної роботи);

- Дисципліни спеціалізації.

Наголосимо на тому, що підготовка фахівців соціальної роботи базується на комплексі предметів. Набір таких дисциплін у різних країнах неоднаковий. Однак у більшості з них (Австрія, Англія, Швеція, США та ін.) студенти в обов'язковому порядку вивчають соціологію, психологію, педагогіку, право, медицину, управління. Крім цих дисциплін, важлива роль відводиться вивченню філософії, економічної теорії, історії, культурології, політології, іноземних мов, інформаційних технологій, основ ділового мовлення, соціальної екології та ін. Потрібно відзначити, що кожна з навчальних дисциплін так чи інакше «працює» на базову (тобто соціальну роботу), поглиблюючи та доповнюючи її розділи та підрозділи. Основними завданнями у підготовці фахівця із соціальної роботи є:

- Діагностика професійної придатності до соціальної роботи та науково обґрунтований відбір майбутніх фахівців;

- Функціональна наповненість змісту освіти, що забезпечує соціальну активність, професійну компетентність, широкий світогляд, почуття відповідальності і достатній діапазон практичних умінь;

- Взаємозв'язок наукової, методологічної, спеціальної психолого-педагогічної підготовки фахівців;

- Структурна єдність системи відбору, допрофесійної, базової підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців;

- Формування стилю мислення, необхідного для професійного самовдосконалення і росту;

- Управління якістю підготовки фахівця.

Об'єктивна необхідність у підготовці соціальних працівників матеріалізувалася у запровадженні відповідної навчальної дисципліни (1991 р.). Загалом цей факт можна вважати результатом діяльності Тимчасового науково-дослідницького колективу (ТНДК) «Школа – мікрорайон», створеного у 1989 р. Академією педагогічних наук і Державним комітетом народної освіти СРСР. Активну участь у роботі цього колективу брала група соціальних педагогів із м. Донецька, яку очолював В. Сидоров. Значною мірою завдяки йому було відкрито у Донецькому державному університеті факультет перепідготовки соціальних педагогів і соціальних працівників (1992 р.). У наступні роки відбувався динамічний розвиток соціальної роботи. У значній мірі цьому сприяло створення у 1992 році Української асоціації соціальних педагогів і спеціалістів з соціальної роботи. В Україні було відкрито факультети,

відділення, школи соціальної роботи і соціальної педагогіки більше, ніж у 30 університетах, інститутах і коледжах. Почала формуватися система різновидностей спеціалізацій [2, с. 14]. Через рік розпочалася робота з відкриття цієї спеціальності в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». У цей час в Україні діяла програма «Трансформація гуманітарної освіти в Україні», впроваджена Міжнародним фондом «Відродження». До її реалізації були залучені британські фахівці та виконавчий секретар Асоціації психіатрів України С. Глузман. Саме завдяки старанням Асоціації було видано переклади закордонних книжок із соціальної роботи, за якими дотепер викладають у багатьох навчальних закладах. На становлення соціальної роботи як навчальної дисципліни вплинула реалізація проекту ТЕМПУС-ТАСІС «Соціальна робота в Україні». Завдяки гранту Європейського союзу було відкрито першу в Україні Школу соціальної роботи Києво-Могилянської академії, яка нині носить ім'я її засновника і першого керівника Володимира Полтавця. У ній викладали відомі європейські фахівці із соціальної роботи Ш. Рамон, С. Шардоу, Ф. Родрігес та ін. Підтримка проекту на урядовому рівні сприяла інституціоналізації соціальної роботи як навчальної дисципліни. Процес затвердження фахових підходів у соціальній сфері відбувався за активної участі західних фондів-донорів. Так, україно-фінсько-голландський проект ТАСІС Європейського союзу «Соціальний захист в Україні» (в 1996-1998 рр.) передбачав розвиток освіти в соціальній сфері. Завдяки йому в Чернігівському юридичному коледжі було запроваджено спеціальність із соціальної роботи (у 1997 р. – на рівні молодшого спеціаліста, у 1999 р. – на рівні бакалавра). Цей проект підтримував також і розвиток післядипломної освіти (курси підвищення кваліфікації керівного складу системи соціального захисту), для чого у Харківській філії Академії державного управління при Президенті України було створено програму з менеджменту соціального захисту.

У 1997-2000 рр. тривала реалізація україно-шведського проекту, спрямованого на створення моделі підготовки соціальних працівників базового рівня (пілотні курси було проведено в кількох областях України, а підсумком проекту стало видання навчального посібника для них). На початку ХХІ ст. в Україні сформовано кілька рівневу систему підготовки соціальних працівників. Однак за відсутності національної фахової громадської організації, яка б опікувалася стандартами освіти, структура і зміст навчальних планів у різних закладах варіювалися. Певну координуючу роль в об'єднанні зусиль українських викладачів з дисципліни спеціальності «соціальна робота» відіграв проект ТЕМПУС-ТАСІС щодо створення мережі навчальних закладів з підготовки соціальних працівників, який було реалізовано на базі кафедри соціальної роботи Ужгородського державного університету. За останнє десятиріччя налагоджено випуск україномовної фахової літератури (підручників, посібників, монографій), наукових і науково-популярних періодичних

видань. З 1997 р. виходить журнал «Соціальна політика і соціальна робота», згодом було засновано журнали «Практична психологія і соціальна робота», «Соціальна робота в Україні: теорія і практика» та ін. Міністерство праці та соціальної політики України випускає відомчі видання «Україна: аспекти праці», «Охорона праці», «Соціальний захист» У 1999 р. Указом Президента України встановлено професійне свято – День працівника соціальної сфери (перша неділя листопада). Правове й законодавче закріплення соціальної роботи як фаху в Україні відбулося завдяки ухваленню законів «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.), «Про соціальні послуги» (2003 р.), внесенню відповідних посад до державного класифікатора професій, розробленню стандартів надання соціальних послуг. Наприкінці 2003 р. ухвалено Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, який мають засвоїти соціальні працівники. Процес професіоналізації соціальної роботи не міг обминути етап затвердження етичного кодексу професії, ратифікації міжнародної Декларації етичних принципів і стандартів соціальної роботи. Без цього неможливе було самоусвідомлення соціальних працівників як представників окремого фаху. Новою постановою Кабміну (№ 507 від 24 травня 2007 року) «Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями» соціальну роботу визнано й віднесено до соціологічних наук (шифр 0402) як вид фахової діяльності (молодший спеціаліст – 5.040202, бакалавр – 6.040200, спеціаліст – 7.040202 і магістр – 8.040202). Проте організатори соціальної освіти вважали таке рішення недостатнім, однобічним. Тому через ЗМІ, письмові й усні звернення до Кабінету Міністрів вносилися додаткові пропозиції [3, с.125]. Саме тому 3 жовтня 2006 року постановою № 1193 «Про доповнення переліку напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра» уряд вніс доповнення до переліку напрямів підготовки фахівців у ВНЗ за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр», включивши до нього соціальну роботу (6.130102). Тобто нині вона є законною складовою частиною соціального забезпечення. постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. N 266 «Про перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти», включили соціальну роботу (231). Однак це – не остаточне вирішення питання. Відповідне унормування потрібне стосовно фахівців цього профілю інших рівнів, передусім робітничих професій і магістрів.

Для практики соціальної роботи в Україні з моменту її зародження і по 2015 рік була характерна переважаюча роль соціальної педагогіки. Соціальна педагогіка, чи педагогіка відносин у соціумі, розглядалася як наукова основа в системі служб соціальної допомоги населенню, яка дозволяє своєчасно діагностувати, виявляти і педагогічно доцільно впливати на відносини в соціумі.

Проблемне поле соціальної роботи та соціальної педагогіки досить масштабне і вбирає в себе всі різновиди життєвих ситуацій людей різного віку та соціального становища.

Професії «соціальний працівник», «соціальний педагог» та «спеціаліст із соціальної роботи» є створені для вирішення соціальних проблем людини і суспільства таких як:

- Соціальні та психологічні конфлікти, кризові, стресові ситуації;
- Діти переселенці;
- Постраждали внаслідок АТО;
- Емоційні та психологічні проблеми;
- Алкоголізм і наркоманія;
- Насильство і дискримінація;
- Етнічні та національні проблеми;
- Злочини і правопорушення;
- Безробіття та професійна адаптація;
- Інвалідність і самотня старість;
- Опікунство, піклування, усиновлення;
- Батьківська жорстокість та ін.

Сьогодні професію «соціальна робота» представляє спектр спеціалізацій: соціальний педагог-психолог, етнолог, соціальний юрист, еколог, валеолог, соціальний аніматор, геронтолог, соціальні працівники більш вузької спеціалізації (по роботі з біженцями, особами з інвалідністю, з «групами ризику», медичний соціальний працівник та ін.) або працюють з певною віковою групою (соціальна робота з дітьми, студентами, з людьми похилого віку та ін.), або в певних установах (соціальний працівник у дитячій установі, школі, вузах, на виробництві), у специфічних сферах мікросередовища (соціальний працівник в селі, в громаді, соціальний працівник у військовому середовищі, пенітенціарних службах, соціальна робота в екстремальних ситуаціях, організація соціальної роботи).

Функціональними обов'язками соціальних педагогів, соціальних працівників передбачено зробити все необхідне для того, щоб люди були щасливими, задоволеними своїм життям (сім'єю, роботою, освітою, здоров'ям, заробітком, житлом, відпочинком і т. п.).

Шляхами досягнення мети є:

- Знайомство з клієнтом («клієнтом» може виступати і суспільство, і соціальна група, і людина), діагностика ситуації;
- Виявлення можливостей, диференціація проблем, потреб;
- Допомога у вирішенні проблем, реалізація можливостей;
- Спостереження і турбота.

До специфічних цінностей соціальної роботи відносимо:

- Любов до ближнього, співчуття, співпереживання;
- Участь;
- Віра у внутрішні сили клієнта, у можливість змінити ситуацію;

- Бажання допомогти і пожертвувати;
- Накопичення знань;
- Придбання досвіду;
- Соціальна творчість.

Соціальний педагог, соціальний працівник, надаючи допомогу клієнтові, реалізує при цьому наступні функції [4, с. 76-82]:

- Діагностична – фахівець ставить «соціальний діагноз», вивчає психологічні та вікові особливості, здібності людини, вникає у світ її інтересів, коло спілкування, до умов й життя, виявляє позитивні та негативні впливи, проблеми;

- Організаторська - спеціаліст організовує ту чи іншу діяльність, впливає на зміст дозвілля, допомагає у працевлаштуванні, професійній орієнтації і адаптації, координує діяльність підліткових і молодіжних об'єднань, впливає на взаємодію клієнта з медичними, освітніми, культурними, спортивними, правовими установами та благодійними організаціями;

- Прогностична – фахівець бере участь в програмуванні та прогнозуванні процесу соціального розвитку мікрорайону і конкретного мікросоціуму, діяльності різних інститутів, що беруть участь у соціальній роботі;

- Попереджувально-профілактична та соціально-терапевтична – фахівець бере участь і приводить в дію соціально-правові, юридичні та психологічні механізми попередження та подолання негативних впливів, організовує соціотерапевтичну допомогу нужденним, забезпечує захист прав у суспільстві, надає допомогу підліткам та молоді в період соціального і професійного самовизначення;

- Організаційно-комунікативна – фахівець сприяє включенню добровільних помічників, населення в соціальну роботу, в спільну працю і відпочинок, ділові та особистісні контакти, зосереджує інформацію та налагоджує взаємодію між різними соціальними інститутами в їх роботі з клієнтом;

- Охоронно-захисна - фахівець використовує весь арсенал правових норм для захисту інтересів клієнтів, сприяє вживанню заходів державного примусу і юридичної відповідальності щодо осіб, які допускають прямі або опосередковані протиправні дії на клієнтів.

Працівник, зайнятий у сфері організації та управління соціальною роботою, зазвичай має справу з найрізноманітнішими установами соціальної допомоги, з різнопрофільною соціальною роботою. Є й специфіка роботи організаторів соціальної допомоги в різних установах, перш за все у найважливіших напрямках соціальної роботи:

- а) допомога сім'ї;
- б) робота в екстремальних ситуаціях і з «групами ризику»;
- в) робота в охороні здоров'я;
- г) робота в сфері освіти;

д) робота в службах зайнятості.

Будучи співробітниками відповідних служб, соціальні працівники і соціальні педагоги повинні відчувати себе в першу чергу захисниками соціально вразливих груп населення. Для того щоб професійно реалізувати своє покликання, їм необхідно знати, як люди розвиваються, взаємодіють, змінюються, вчаться, реагують на труднощі і проблеми, як суспільні умови впливають на життя окремих людей, а також вміти тонко поєднувати методи переконання та примусу зі стимулюванням їх власної активності.

Для того щоб допомогти людині, яка опинилася у скрутному становищі висловити свої почуття, знайти можливі шляхи виходу з кризи, ухвалити відповідне рішення і втілити його в життя, потрібна не лише відмова від авторитарних методів роботи, але і справжня віра в те, що кожна людина має право і здатна сама досить успішно будувати своє життя у всьому різноманітті його проявів.

Саморух особистості до вершин професіоналізму включає сім основних стадій (Е. Зеєра) [5, с. 832]:

1) аморфна оптація (до 12 років) – формуються професійно орієнтовані інтереси і схильності;

2) оптація (12-16 років) – формування професійних і особистісних намірів, усвідомлений вибір професії з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей;

3) професійна підготовка (16-23 роки) – формування професійної спрямованості і системи професійних знань, умінь і навичок, набуття досвіду теоретичного і практичного вирішення професійних ситуацій і завдань;

4) професійна адаптація (18-25 років) – входження в професію, освоєння нової соціальної ролі, професійне самовизначення, формування особистісних та професійних якостей, досвіду самостійного виконання професійної діяльності;

5) первинна професіоналізація – затвердження професійної позиції, утворення професійно значущих констеляцій, формування індивідуального стилю діяльності;

6) вторинна професіоналізація – формування професійної позиції, інтеграція особистісних і професійно важливих якостей і умінь, гнучкий стиль, кваліфіковане виконання професійної діяльності;

7) професійна майстерність – повна реалізація, самоздійснення особистості в професійній діяльності.

На думку багатьох фахівців професійні ролі соціального працівника можуть бути класифіковані й більш диференційовано. Так професор І. Зимова, посилаючись на закордонних авторів, приводить 12 професійних ролей, зміст яких описується через функції:

- Брокер: спрямовує людей в служби, які вирішують проблеми клієнта. Мета – скоординувати роботу соціальних служб, дати можливість людям використовувати їх потенціал;

- Посередник: знаходиться між конфліктуючими сторонами: двома людьми, людиною і групою або двома групами. Мета – зняти розбіжності і навчити людей працювати разом продуктивно;

- Мобілізатора: організовує дію груп людей для вирішення проблем. Мета – об'єднання зусиль клієнтів у вирішенні проблем;

- Адвокат, захисник: бореться за права людей, які потребують допомоги. Мета – підвищити якість обслуговування, допомога клієнтам, внесення змін до законів і сформовану практику соціальної роботи;

- Вчитель: передає людям інформацію та знання. Мета – допомога людям у розвитку вміння самостійно вирішувати свої проблеми;

- Коректор поведінки: вносить зміни в поведінкові стереотипи, навички та сприйняття людей або груп. Мета – психолого-педагогічна підтримка клієнта;

- Проектант спільнот: допомагає в плануванні груп, агентств, служб, урядів; розробці і реалізації програм їх діяльності. Мета – програмування соціальної роботи;

- Консультант: надає допомогу іншим соціальним працівникам або службам. Мета – допомога у поліпшенні умінь професіоналів соціальної роботи вирішувати проблеми клієнтів;

- Адміністратор: забезпечує організаційну та фінансову допомогу установі чи спільноті. Мета – прийняття управлінських рішень;

- Оцінювач: соціальний працівник, що збирає інформацію. Мета – оцінює проблеми людей, груп, співтовариств; допомагає прийняти рішення для дії;

- Менеджер інформації – соціальний працівник, що збирає, класифікує й аналізує дані про соціальне середовище;

- Практик – соціальний працівник, що забезпечує конкретну поступову допомогу, турботу (фізичну, побутову, фінансову) або в установі, або на місцях.

Станом на сьогодні розвинуті країни світу не можуть обійтися без висококваліфікованих соціальних працівників, які пройшли підготовку в університетах та спеціальних навчальних закладах. Адже соціальні працівники професійно допомагають тим, хто потребує вирішувати проблеми, що виникають в їх повсякденному житті, в першу чергу тим, хто не захищений у соціальному плані (літнім людям, особам з інвалідністю, дітям, позбавленим нормального сімейного виховання, особам з психічними розладами, особам схильних до алкоголізму, наркоманії, хворим на СНІД, сім'ям з «груп ризику», особам з девіантною поведінкою). Вони беруть активну участь у розробці законодавчих актів покликаних виражати інтереси різних груп населення, а також знімають соціальну напругу, організовують дозвілєву діяльність серед різних верств населення.

Безумовно, підготовка фахівців із соціальної роботи має свої національні особливості, проте спостерігаються спільні тенденції,

основною серед яких є виокремлення соціальної роботи як наукової дисципліни та напряму практичної професійної діяльності. Останнє є надзвичайно актуальним для України, де тривалий час соціальна робота належала до напряму підготовки «соціологія», а до недавнього часу була складовою галузі знань «соціальне забезпечення», разом з новою спеціальністю «соціальна допомога». І лише 29 квітня 2015 року Постановою № 226 Кабінету Міністрів України затверджено галузь знань «соціальна робота». Така ситуація породжує великі складнощі в навчанні, оскільки, не маючи третього рівня освіти, соціальна робота постійно стикається з проблемами змісту навчання та підготовки викладачів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши історію становлення професійної підготовки соціальних працівників в Україні відзначимо, що професія соціальна робота перебуває на етапі свого розвитку. Відбувається модернізація змісту підготовки майбутніх соціальних працівників, переглядається освітній стиль підготовки, переймається кращий досвід розвинутих країн таких як Польща, Австрія, Англія, Швеція, США, Німеччина та ін. Перспектива подальшої роботи – це дослідження проблем соціальної роботи України

Література

1. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР) зі змінами і доповненням від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців для соціальної сфери: зарубіжний досвід / В. А. Поліщук // Посібник. – Тернопіль. 2002. – 222 с.
3. Семигіна Т. Соціальна робота в Україні: є вона чи її насправді немає? / Т. Семигіна // Соціальна політика і соціальна робота. – К., 2007. – № 2. – С. 123–136
4. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під ред. В.Полтавця. – К.: «Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 236 с.
5. Социальная работа: история, теория и практика: учебник для бакалавров / Е. И. Холостова. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 905 с. – Серия: Бакалавр

Bibliography

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR) zi zminamy i dopovnenniyam vid 5 veresnya 2017 roku # 2145-VIII – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (in Ukrainian)
2. Polishchuk V. A. Profesiynna pidhotovka fakhivtsiv dlya sotsial'noyi sfery: zarubizhnyy dosvid / V. A. Polishchuk // Posibnyk. – Ternopil'. 2002. – 222 s. (in Ukrainian)
3. Semyhina T. Sotsial'na robota v Ukraini: ye vona chy yiyi naspravdi nemaye? / T. Semyhina // Sotsial'na polityka i sotsial'na robota. – K., 2007. – # 2. – S. 123–136 (in Ukrainian)
4. Sotsial'na robota v Ukraini: pershi kroky / Pid red. V.Poltavtsya. – K.: «Vyd. dim «KM Academia», 2000. – 236 s. (in Ukrainian)
5. Sotsial'naya rabota: istoriya, teoriya i praktika: uchebnik dlya bakalavrov / E. I. Holostova. – M.: Izdatel'stvo Jurait, 2011. – 905 s. – Seriya: Bakalavr (in Russian)

УДК 378.147(477)

Ярошенко Ольга Григорівна – доктор педагогічних наук, завідувач відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти НАПН України

e-mail viddil_ivon@ukr.net

ДОСЛІДНИЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА І ЇЇ РОЗВИТОК В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ І НАУКИ

Анотація. У статті розкрито суть дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників, її значимість для їх професійному розвитку й освітнього процесу в умовах інтеграції вищої освіти і науки. Охарактеризовано етапи і принципи розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників, виокремленні сприятливі для цього чинники.

Ключові слова: дослідницька компетентність, професійний розвиток, науково-педагогічний працівник, інтеграція.

Аннотация. В статье раскрыта суть исследовательской компетентности научно-педагогических работников, ее значимость для их профессионального развития и образовательного процесса в условиях интеграции высшего образования и науки. Охарактеризованы этапы и принципы развития исследовательской компетентности научно-педагогических работников, выделены способствующие этому факторы.

Ключевые слова: исследовательская компетентность, профессиональное развитие, научно-педагогический работник, интеграция.

Yaroshenko O., Integration of higher education and science

Research competences of scientific-pedagogical employee and its development in the conditions of integration of higher education and science/

Summary . The article reveals the essence of research competence of scientific and pedagogical workers and also its importance for their professional development and educational process in the conditions of integration of higher education and science. There are characterized the stages and principles of research competence development of scientific and pedagogical workers which are distinguished the most favorable factors for this.

Key words: research competence, professional development, teacher, integration.

Постановка проблеми, її актуальність. Як зазначено в Законі України «Про вищу освіту», науково-педагогічні працівники «за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність» [6].

Нині їхня професійна діяльність підпорядкована імплементації законів України «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про освіту» в освітній і науковий процес університетів. На цьому етапі змінюються технології, удосконалюються форми і методи підготовки здобувачів вищої освіти до навчальної діяльності науково-педагогічних працівників висувається вимога «забезпечувати викладання на високому науково-теоретичному й методичному рівні навчальних дисциплін відповідної освітньої програми» [6]. Важливо й те, що у світлі Закону України «Про вищу освіту» наукова діяльність закладів вищої освіти є обов'язковою та невід'ємною складовою частиною їхньої освітньої діяльності [6]. А це фокусує дослідницькі дії науково-педагогічних працівників не лише на здобутті нового знання, а й на використанні результатів досліджень у підготовці здобувачів вищої освіти, організації їхньої дослідницької діяльності в межах освітніх програм, а також з метою виконання ініціативних досліджень, що передбачають отримання наукових результатів певного рівня новизни, формують інтерес студентів до наукової діяльності у майбутньому.

Горизонти університетської освіти розширились з прийняттям нового Закону України «Про наукову й науково-технічну діяльність» в якому наголошено на інтеграції національного дослідницького простору до Європейського дослідницького простору шляхом реалізації його пріоритетів [7].

На університети чекає атестація їхньої наукової діяльності, за результатами якої їм буде надаватись фінансова підтримка для проведення власних досліджень.

Зазначене вище свідчить про зрослі вимоги до якості й результативності наукової діяльності науково-педагогічних працівників, а це робить актуальним і перспективним науковий пошук, що стосується їхньої дослідницької компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові статті, дисертаційні роботи, навчальні посібники, інші праці свідчать, що дослідницька компетентність є предметом багатьох досліджень, але здебільшого стосується учнів [2, 3, 5, 9, 11 та ін.] та студентів і перш за все педагогічних спеціальностей [1 4, 10 та ін.].

Що ж до формування та розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників, то цілеспрямовані дослідження цих процесів не виконувались. У наявних публікаціях здебільшого розкривається роль і вплив викладачів на дослідницьку діяльність студентів, тоді як системне бачення проблеми розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічного працівника і можливих шляхів її вирішення відсутнє.

Мета статті, методи дослідження. Мета статті полягає у розкритті суті дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників, її значимості для їх професійному розвитку й освітнього процесу, етапів і

принципів розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників, виокремленні чинників, що йому сприяють.

Основними методами дослідження були: вивчення нормативних документів, що регламентують професійну діяльність науково-педагогічних працівників, аналіз і порівняння – з метою визначення поглядів науковців на професійну й дослідницьку компетентність науково-педагогічного працівника та процес їх формування, узагальнення підходів до формулювання понять професійна та дослідницька компетентності, індукція і дедукція – під час характеристики компонентів досліджуваної особистісної якості науково-педагогічного працівника, систематизація – для обґрунтування принципів й етапів розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників.

Результати дослідження Концептуально ми дотримуємося положень, що:

- професійна й дослідницька компетентності співвідносяться як ціле і його частина. Але ця частина не другорядна, а рівноцінна з іншими і якщо її не розвивати, то негативи з'являться і в професійній компетентності;
- дослідницька компетентність науково-педагогічного працівника реалізується на трьох рівнях – міжнародному, університетському, особистісному;
- розвиток дослідницької компетентності науково-педагогічного працівника – процес тривалий і дискретний, його успішний перебіг забезпечується дотриманням відповідних принципів та умов;
- дослідницька компетентність науково-педагогічного працівника формується поетапно, у кожного з етапів є пріоритетні чинники розвитку;
- мірилом сформованості дослідницької компетентності є ефективність застосування науково-педагогічним працівником в освітньому процесі знань, умінь, цінностей, що сукупно характеризують його дослідницьку компетентність
- ключовими детермінантами розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічного працівника є особисте ставлення до дослідницької діяльності, вплив університетської спільноти
- фундаментальні, прикладні дослідження, практичні розробки потребують різного рівня сформованості дослідницької компетентності.

Дослідницьку компетентність ми відносимо до особистісних якостей науково-педагогічного працівника, яка характеризує його обізнаність і тямущість у науковій діяльності та способах використання її результатів в освітньому процесі. З цієї точки зору досліджувана особистісна якість є полікомпонентною, в ній поєднуються, взаємодіють і впливають один на одного когнітивний, діяльнісний і ціннісний компоненти.

Когнітивний компонент представлений знаннями методології наукових досліджень й досліджуваної науково-педагогічним працівником наукової галузі, наприклад, хімії, біології, педагогіки, психології та ін. структури, методів та засобів дослідницької діяльності, знання з наукової галузі, в межах якої здійснюється дослідницький пошук.

Діяльнісний компонент характеризується достатньо великою сукупністю умінь – від уміння визначити актуальність дослідження й до уміння презентувати одержані результати та використовувати їх в освітньому процесі.

Ціннісний компонент дослідницької компетентності науково-педагогічного працівника – це сукупність цінностей і відносин, що складаються і проявляються в дослідницькій діяльності, їх визначальними характеристиками є усвідомлення важливості наукової роботи для професійної діяльності, задоволення її процесом і результатами.

Видається дискусійною пропозиція, що останнім часом висловлюється окремими дослідниками, виокремлювати у структурі компетентності мотиваційного компонента. Аналіз тлумачень терміну «компетентність», наведених у термінологічних словниках, поняттях і термінах, зазначених у Законах України «Про вищу освіту» [6] й «Про освіту» [8] утверджують нас в думці, що такий компонент не відповідає тлумаченням цього поняття..

Зазначене ніскільки не означає, що ми ігноруємо мотивацією дослідницької діяльності, адже немотивованої діяльності не буває. Навіть якщо мотив зовні не проявляється, насправді він існує. Тому мотиваційний компонент – важливий компонент готовності до діяльності, в тому числі й дослідницької. Можна бути знаючим, обізнаним з конкретною діяльністю, володіти умінями її здійснювати й високо цінувати цю діяльність та її результати, тобто, мати сформовану конкретну компетентність і не бути готовим проявляти її через відсутність мотивації. Відтак, поняття готовності ширше поняття компетентності. На цій підставі позитивну мотивацію науково-педагогічного працівника до дослідницької діяльності ми трактуємо як чинник формування та прояву його дослідницької компетентності, а не як окремий її компонент.

У дослідницькій компетентності науково-педагогічного працівника особливого значення надаємо здатності до застосування результатів наукових досліджень в освітньому процесі як інтегрованому показнику рівня її сформованості, що дозволяє відстежувати розвиток цієї особистісної якості науково-педагогічного працівника.

Загальними положеннями, покладеними в основу успішного розвитку дослідницької компетентності, зважаючи на його пролонгованість у часі і дискретний характер, у дослідженні визнано такі принципи: функціональної єдності, наступності, неперервності, варіативності, добровільності, відкритості, транснаціональності [12].

Принцип функціональної єдності відображає взаємозв'язок дослідницької діяльності науково-педагогічних працівників з навчально-дослідницькою й науково-дослідницькою роботою здобувачів вищої освіти. Принцип наступності орієнтує на продовження досліджень за раніше обраною темою, проте на якісно новому рівні.

Принцип неперервності полягає в тому, що науково-педагогічний працівник упродовж всієї професійної діяльності займається науковою роботою, постійно нарощуючи свій науковий потенціал, організовує і мотивує студентів до участі в ній. Принцип гнучкості передбачає забезпечення науково-педагогічному працівнику можливості обирати предмет наукового дослідження, методи і форм організації науково-дослідницької діяльності студентів у разі потреби в цьому.

Варіативність як принцип розвитку дослідницької компетентності проявляється в багатоманітності засобів, способів, організаційних форм і видів наукової роботи, вільному виборі науково-педагогічним працівником тривалості і масштабності дослідницької діяльності, місця її проведення та способів представлення одержаних результатів.

Принцип добровільності свідчить про те, що науково-педагогічний працівник за власним бажанням обирає тему наукового дослідження, спираючись на наукове прогнозування, визначає час, місце і тривалість здійснення наукових досліджень, виходячи з особистісних наукових інтересів і мотивації.

Принцип відкритості – це забезпечення науково-педагогічному працівнику можливості обмінюватись результатами наукової роботи з іншими науково-педагогічними працівниками, забезпечення гласності власним науковим здобуткам.

Принцип транснаціональності передбачає посилення ролі зовнішніх чинників і міжнародного співробітництва на процес і результат розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників, в тому числі їхня участь у наукових дослідженнях за міжнародними програмами та грантами.

Розглянуті принципи не вважаємо вичерпними, у процесі подальших досліджень вони можуть змінюватись, доповнюватись новими.

Розвиток дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників – це цілеспрямований поетапний процес, що супроводжується формуванням складників дослідницької компетентності, на кожному з етапів характеризується послідовними змінами в них, що призводять до нарощування й удосконалення наукового потенціалу науково-педагогічного працівника.

У розвитку дослідницької компетентності ми передбачили п'ять етапів: початковий, становлення, продуктивної реалізації, створення наукової школи, стагнації. Вони корелюють з особистісним професійним розвитком науково-педагогічного працівника, чотири з них послідовно

змінюють один одного, п'ятий – стагнації – теоретично може з'явитись на зміну будь-якому з них.

Початковий етап розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічного працівника розпочинається ще до того, як він приступає до роботи у закладі вищої освіти. Сказане стосується навчання у закладах середньої і вищої освіти. Особливо успішним його початок є в тих, хто у шкільні роки проводив дослідження у Малій академії наук, а в студентські здійснював наукові дослідження за індивідуальною тематикою, під керівництвом науково-педагогічного працівника, наукового співробітника наукової установи. Непоодинокими є приклади, коли такі студенти відразу після одержання диплому про вищу освіту вступали до аспірантури, де цей етап інтенсивно продовжувався. Розглянуте є прикладом розвитку дослідницької компетентності в умовах формальної освіти.

Розпочавши роботу у закладі вищої освіти, вони продовжують розвивати власну дослідницьку компетентність, використовуючи для цього неформальну та інформальну освіту.

Згідно Закону України «Про освіту» «Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій» [8]. Вона доповнює формальну освіту у процесі неперервної освіти. Прикладом неформальної освіти, під час якої розвивається дослідницька компетентність науково-педагогічного працівника, є стажування науково-педагогічних працівників. З'являються і нові форми, наприклад, тренінги, майстер-класи.

«Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям» [8].

Закон України «Про освіту» орієнтує заклади освіти визначати й визнавати результати неформальної та/або інформальної освіти у порядку, передбаченому законодавством. Прикладом такого визнання може бути присудження наукового ступеня доктора наук за захищену докторську дисертацію, яка була виконана науково-педагогічним працівником без навчання в докторантурі.

У розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічного працівника виконання дослідження за темою кандидатської дисертації ми характеризуємо як етап становлення. Починаючи з 2016/2017 н. р. для майбутніх докторів філософії він відбувається в умовах формальної освіти. У розвитку дослідницької компетентності етап продуктивної реалізації трактуємо як такий, що припадає на період активного використання науково-педагогічним працівником результатів власного дослідження, наукових досягнень у конкретній галузі науки задля підготовки здобувачів вищої освіти, працівників вищої кваліфікації (керівництво аспірантами,

консультування докторантів, участь у роботі спеціалізованих учених рад). Четвертий етап унікальний тим, що вчений згуртовує навколо себе однодумців, в тому числі колишніх своїх аспірантів і докторантів, нинішніх студентів. Його особисте захоплення науковим пошуком і досягнутими результатами надихають їх до виконання наукової роботи. В разі потреби учений скеровує, допомагає її здійснювати. Етап стагнації не обов'язковий, проте ймовірність його настання відкидати не варто. Можуть статись наукове вигорання, зміна цінностей і пріоритетів, що неминуче вплине на розвиток дослідницької компетентності.

Дослідницька компетентність науково-педагогічних працівників розвивається під впливом глобальних змін у вищій освіті, зарубіжного досвіду, входження України у Європейський освітній і науковий простір, що робить можливим і перспективним виконання спільних наукових досліджень з іншими вітчизняними чи зарубіжними закладами вищої освіти; виконання індивідуальних і командних проектів в Україні і за її межами. Це є одним із вагомих чинників успішного розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників.

Висновки. На законодавчому рівні визнано, що до основних видів діяльності науково-педагогічного працівника разом з навчальною, методичною й організаційною відноситься наукова діяльність.

Розвиток дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників перебуває під впливом, законодавчо встановлених норм і вимог до професійної діяльності науково-педагогічного працівника, долучення вітчизняної науки до Європейського наукового простору, особистісних прагнень й інтересів науково-педагогічних працівників до дослідницької діяльності.

У розвитку дослідницької компетентності простежується етапність. Чотири основних етапи – початковий, становлення, продуктивної реалізації, створення наукової школи – послідовно змінюють один одного. П'ятий – етап стагнації – може настати після будь якого з них.. На кожному з етапів настають якісні зміни у розвитку дослідницької компетентності, перебудовується мотивація.

Право особи на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти, визнання державою цих видів освіти створюють сприятливі умови для розвитку дослідницької компетентності науково-педагогічних працівників. Отже, у науково-педагогічного працівника є реальні можливості розвивати дослідницьку компетентність у різних видах освіти.

Роль дослідницької складової у професійній діяльності науково-педагогічних працівників настільки важлива, що зумовлює актуальність проведення подальших досліджень, що стосуються обґрунтування технологій її розвитку, розроблення навчально-методичного забезпечення цього процесу та створення діагностичного інструментарію досягнутих

результатів цілеспрямованого формування у науково-педагогічних працівників дослідницької компетентності.

Література

1. Вакуоля Т.І. Сутність і структура дослідницьких компетентностей майбутнього вчителя початкових класів / Т.І. Вакуоля// Наука і освіта . 2011. – № 7. – С.14 – 17.
2. Галегова О. В. Виховуємо юного дослідника / Галегова О. В., Нікітіна І. П., Шеліхова В. В. — Х. : Країна мрій™, 2007. — 240 с.
3. Голобородько В. В. Наукова робота учнів / В. В. Голобородько, В. М. Гнедашев // Програма організації науково-дослідницької діяльності учнів. — Х. : Основа, 2005. — 208 с;
4. Горкуненко П.П. Підготовка студентів педагогічних коледжів до науково-дослідної роботи: дис... канд.пед.наук: 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2007. – 265 с.
5. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник/ Мороз П. В. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 128 с.
6. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. – URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. – URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.
8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-19. – URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
9. Степанова М. В. Учебно-исследовательская деятельность школьников в профильном обучении // Под ред. А. П. Тряпицыной. — СПб.: КАРО, 2005
10. Сущенко Л.О. Організація науково-дослідної роботи майбутніх педагогів: теорія і практика: монографія /Л.О. Сущенко. – Запоріжжя: КПУ,2012. – 360 с.
11. Ягенська Г.В. Формування дослідницьких умінь учнів у процесі вивчення біології в основній школі [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ягенська Галина Василівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К., 2012. - 20 с
12. Ярошенко О.Г. Дослідницька компонента у структурі професійної діяльності науково-педагогічних працівників університету // Актуальні питання підготовки майбутнього вчителя хімії: теорія і практика : зб. наук. пр. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – Вип. 3. – С. 99–103.

Bibliography

1. Vakuolia T.I. Sutnist i struktura doslidnyitskykh kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv / T.I. Vakuolia// Nauka i osvita . 2011. – № 7. – S.14 – 17.

2. Halehova O. V. Vykhovuiemo yunoho doslidnyka / Halehova O. V., Nikitina I. P., Shelikhova V. V. — X. : Kraina mrii™, 2007. — 240 s.
3. Holoborodko V. V. Naukova robota uchniv / V. V. Holoborodko, V. M. Hniedashev // Prohrama orhanizatsii naukovo-doslidnytskoi diialnosti uchniv. — Kh. : Osnova, 2005. — 208 s;
4. Horkunenko P.P. Pidhotovka studentiv pedahohichnykh koledzhiv do naukovo-doslidnoi roboty: dys... kand..ped.nauk: 13.00.04 / Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 2007. — 265 s.
5. Moroz P. V. Doslidnytska diialnist uchniv v protsesi navchannia istorii Ukrainy: metodychni posibnyk/ Moroz P. V. — K.: Pedahohichna dumka, 2012. — 128 s.
6. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII. — URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
7. Pro naukovu i naukovo-tekhnicnu diialnist : Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 № 848-VIII. — URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.
8. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-19. — URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
9. Stepanova M. V. Uchebno-yssledovatskaia deiatelnost shkolnykov v profylnom obuchenyy // Pod red. A. P. Triaputymoi. — SPb.: KARO, 2005
10. Sushchenko L.O. Orhanizatsiia naukovo-doslidnoi roboty maibutnykh pedahohiv: teoriia i praktyka: monohrafiia /L.O. Sushchenko. — Zaporizhzhia: KPU,2012. — 360 s.
11. Yahenska H.V Formuvannia doslidnytskykh umin uchniv u protsesi vyvchennia biolohii v osnovnii shkoli [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02 / Yahenska Halyna Vasylivna ; Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. - K., 2012. - 20 s
12. Yaroshenko O.H. Doslidnytska komponenta u strukturi profesiinoi diialnosti naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv universytetu // Aktualni pytannia pidhotovky maibutnoho vchytelia khimii: teoriia i praktyka : zb. nauk. pr. — Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 2017. — Vyp. 3. — S. 99–103.

Науково-педагогічне видання

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ

Випуск № 88

Частина 2

Комп'ютерна верстка і набір: М. Мороз (morozmaja@i.ua),
А. Сторожук (storojuk@ukr.net)

Надруковано з оригінал-макета авторів

Підписано до друку .....
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк.33.
Зам. №.....2018 р.
Наклад .....прим.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Нілан – ЛТД»,
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції України серія ДК № 4299 від 11.04.2012р.
21027, а/я 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел. : (0432) 69-67-69; 60-30-00